

Всероссийская государственная библиотека
иностранной литературы имени М.И.Рудомино
Академия «Рудомино»

ОТКРЫТЫЙ ДОСТУП

Национальная библиотека Болгарии: вчера, сегодня, завтра

**БИБЛИОТЕКИ
ЗА РУБЕЖОМ
2019**

Сборник

Москва
Академия «Рудомино» 2019

УДК 02(47+57–194)

ББК 78(3)
О 833

Редакционная коллегия: Ю. Е. Чернишкина (отв. ред.)
Д. А. Беякова

Ответственный за выпуск:
М. В. Береславская

О 833 Открытый доступ: Библиотеки за рубежом 2019: Национальная библиотека Болгарии: вчера, сегодня, завтра: сборник / Ред. кол.: Д.А. Беякова, М.В. Береславская, Ю.Е. Чернишкина; Всерос. гос. б-ка иностр. лит-ры им. М.И. Рудомино, Академия «Рудомино». — 291 с.

СОДЕРЖАНИЕ

Александрова К. Традиция в современности ...	06
Али С. Об архивной коллекции отдела «Восточные сборники» Национальной библиотеки им. Святых Кирилла и Мефодия.....	18
Бобев Г. Подходы к процессу оцифровки в Национальной библиотеке им. Святых Кирилла и Мефодия.....	29
Богданова И. История развития реставрационного центра при Национальной библиотеке им. Святых Кирилла и Мефодия.....	33
Борисова М., Димитрова М., Карадачка Ю. Традиции и современность библиотечного обслуживания в Национальной библиотеке Болгарии.....	42
Вылчев Х. Предпосылки и проблемы контроля за соблюдением законодательства об обязательном экземпляре печатных и других документов в Болгарии.....	50
Георгиев Л., Кавалджиева-Пенева Н., Божилова К. Из истории Национальной библиотеки им. Святых Кирилла и Мефодия.....	62
Груева С. Фонд иностранной литературы Национальной библиотеки им. Святых Кирилла и Мефодия – история, состояние, тенденции.....	72
Иванов Р. Болгарский исторический архив при Национальной библиотеке им. Святых Кирилла и Мефодия.....	79
Калудина П. Национальная библиотека им. Святых Кирилла и Мефодия. Архив болгарских печатных и других видов документов.....	91
Кутева Е., Петрова Р. Принципы каталогизации в Национальной библиотеке им. Святых Кирилла и Мефодия и информационная среда XXI века.....	95
Минчева Б. Отдел «Рукописи и старопечатные книги».....	104
Стефанова Р. Национальный указатель издаваемых в Болгарии книг.....	109
Тотоманова А. Национальная библиография Болгарии – становление, современное состояние, перспективы развития.....	118

Цветкова В., Кършийска М. Национална библиотека Болгарии – место встречи искусства и международного культурного обмена.....	132
Янакиева-Иванова Ц. К 120-летию Закона об авторском праве и обязательном экземпляре печатных документов (1897 – 2017 гг.).....	137

Александрова К. Традиция в модерността	151
Али С. За архивната колекция на отдел „Ориенталски сбирки“ на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“	163
Бобев Г. Подходи в процеса на дигитализация в НБКМ.....	173
Богданова И. Развитието на реставрационния център на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ през годините.....	177
Борисова М., Димитрова М., Карадачка Ю. Традиции и модерност на библиотечното обслужване в Националната библиотека на България.....	186
Вълчев Х. Предпоставки и проблеми на контрола по изпълнението на законодателството за задължителния депозит на печатни и други произведения в България.....	194
Георгиев Л., Кавалджиева-Пенева Н., Божилова К. Из историята на Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“	205
Груева С. Чуждестранните колекции в националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – история, състояние, тенденции.....	214
Иванов Р. Български исторически архив при Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ и съхраняваните в него документи	220
Калудина П. Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Архив на българските печатни и други видове документи /Архив на българската книжнина/.....	235
Кутева Е., Петрова Р. Принципи на каталогизация в Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ и информационната среда на XXI век	239
Минчева Б. Отдел „Ръкописи и старопечатни книги“	249

Стефанова Р. Националният регистър на издаваните книги в помощ на изпълнението на законодателството за задължителното депозиране на документи в България.....	254
Тотоманова А. Националната библиография на България – възникване, състояние и перспективи на развитие.....	262
Цветкова В., Кършийска М. Националната библиотека на България – Място за среща на изкуствата и международен културен обмен.....	275
Янакиева-Иванова Ц. 120 години депозитно законодателство 1897 – 2017г.....	279

Традиция в современности

*д-р К. Александрова,
доцент, директор Национальной библиотеки
им. Святых Кирилла и Мефодия*

Библиотеки относятся к тем притягательным местам, в которых людям предоставляется возможность обмениваться новыми идеями, объединиться во имя общего дела.

Таковой является миссия Национальной библиотеки им. Святых Кирилла и Мефодия, обладающей исключительным правом хранения бесценного книжного и документального наследия Болгарии. Возникшая 139 лет тому назад как «храм духа», она остается им и по сей день, поскольку ревниво оберегает традиции и культурную историю страны. Она является местом, которое воспитывает у поколений болгар любовь к знаниям и уважение к человеческим ценностям.

Возвращаясь к заветам наших предков, мы видим, что их важнейшее послание – отстаивать традиции и национальную идентичность, поскольку государство, которое не помнит своего прошлого, не имеет будущего.

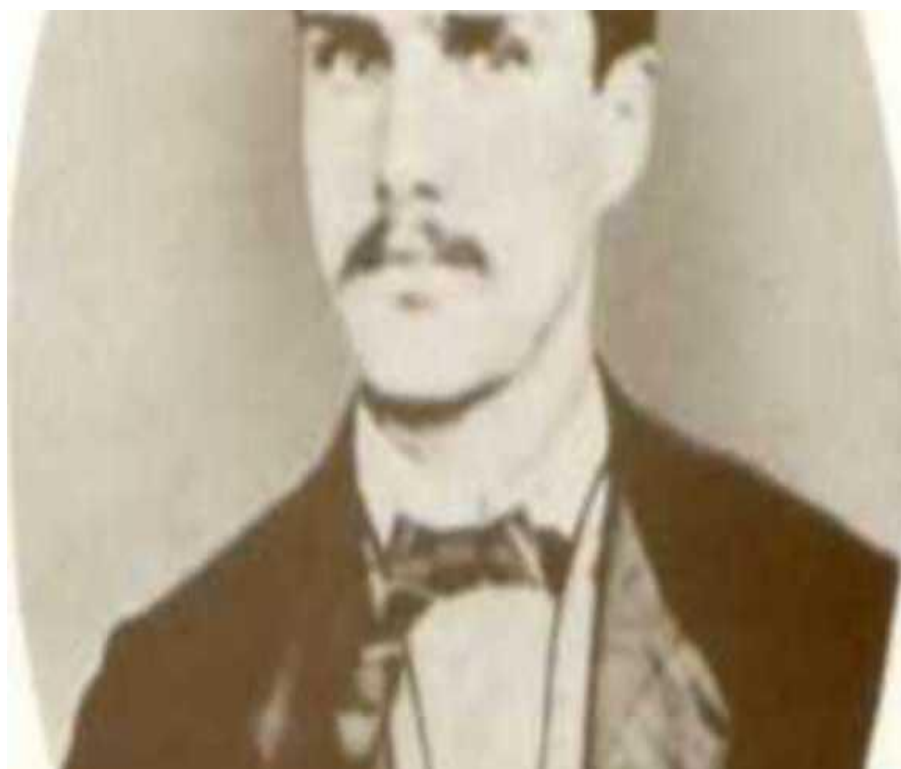
Национальная библиотека им. Святых Кирилла и Мефодия – первый болгарский культурный институт, основанный после Освобождения (от Османского ига – *Прим. ред.*), и самая большая общественная библиотека в Болгарии сегодня. Она является историческим примером замечательной преемственности поколений специалистов и исследователей. С одной стороны, задача такого института заключается в оказании помощи пользователям в ответ на их информационные потребности. С другой стороны, он является символом сотрудничества, от которого восходят «зрелые плоды» научной и исследовательской деятельности.

Культура и образование неразрывно связаны с библиотеками и книгами. Руководствуясь этой идеей и осознавая ее важную роль, известный библиотековед и ученый проф. Марин Дринов, будучи на тот момент вице-губернатором Софии, вносит большой вклад в создание Софийской публичной библиотеки и формирование ее первоначального фонда, организуя сбор пожертвований от известных русских ученых, а также сам дарит свои ценные личные работы.

Его единомышленниками в этой просветительской деятельности стали софийский учитель и деятель эпохи Возрождения Михаил Буботинов и первый губернатор Софии Петр Алабин (1878), которые совместно создают публичную библиотеку, призванную способствовать умственному и нравственному развитию молодого поколения.

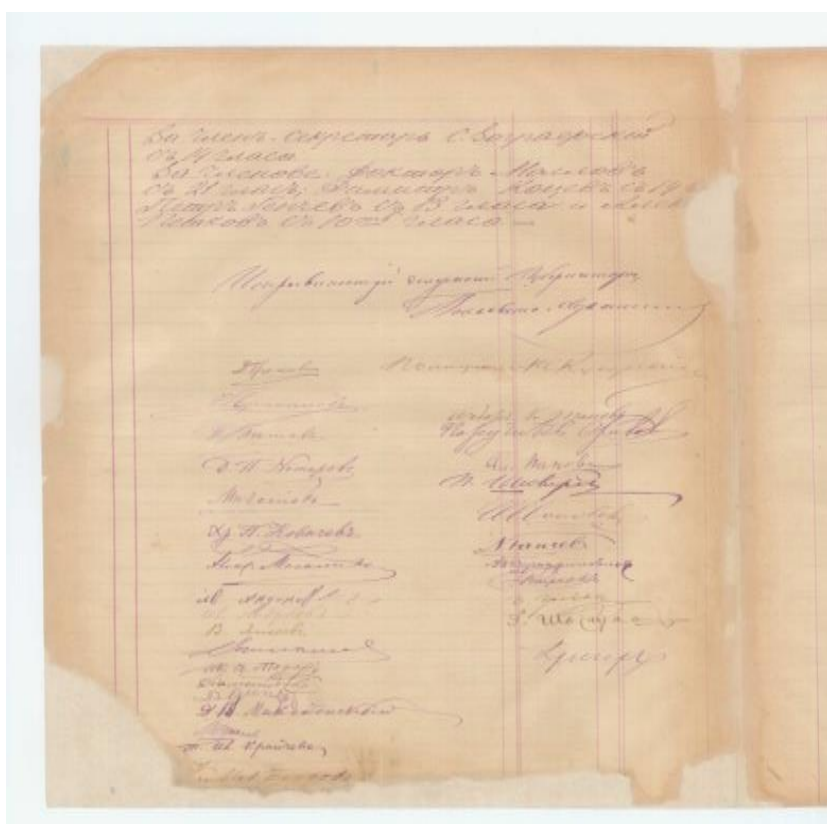
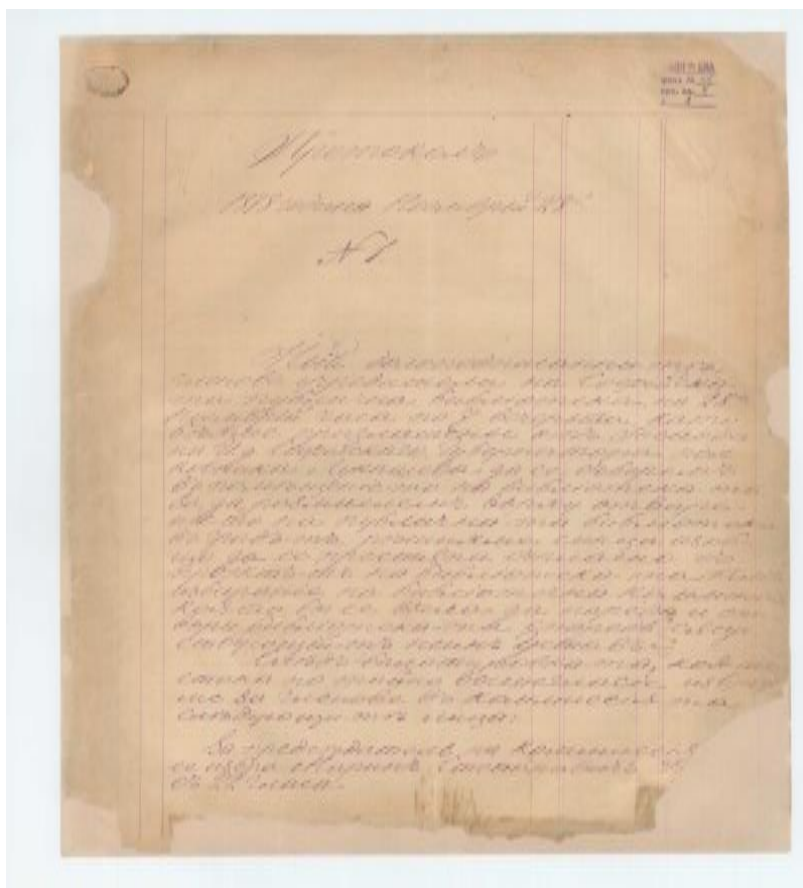

граф Петр Вл. Алабин (1824-1896)

Михаил Буботинов (1839-1918)

В результате их усилий 10 декабря (28 ноября по старому стилю) 1878 г. открыто первое болгарское культурное учреждение под названием Софийская публичная библиотека.

Протокол от 1878 г.

Основой для библиотечного фонда служат полученные в дар частные библиотеки

Ивана Н. Денкоглу, Сп. Палаузова, Л. Каравелова и других болгарских патриотов. Сам генерал-губернатор Софии П. Вл. Алабин обеспечивает подписку на 12 русских периодических изданий и лично берет на себя организацию библиотеки, составляя Положения о ее деятельности. Создание Библиотеки – это его сокровенное желание, и даже после отъезда из страны он продолжает принимать участие в её развитии. В Болгарском историческом архиве хранятся многочисленные письма, подтверждающие его вклад в основание Библиотеки и пополнение ее фондов.

Год спустя, проф. Марин Дринов предлагает Первому Великому народному собранию присвоить Библиотеке статус Народной и возложить обязанность по ее развитию на государство. Официальный статус государственного учреждения под названием Болгарская народная библиотека утвержден 17 июня 1879 года.

Буюк-мечеть, 1878 г., НБКМ-БИА, С IV 31

Здание на ул. Цариградской (сегодня. бул. Царя Освободителя), в котором

размещалась Народная библиотека после переезда из Буюк-мечети, НБКМ-БИА, С II 597

Таким образом, на протяжении всех лет своего существования Национальная библиотека являлась институтом, призванным собирать, хранить и распространять литературную и духовную память болгарского народа.

В 1900 г. для нужд библиотеки было приобретено здание по адресу: улица Георгия Раковского, д. 131.

Здание Народной библиотеки на ул. Г. С. Раковского, НБКМ-БИА, С III 459

В 1924 г. в состав фондов Библиотеки входит организованный в 1904 г. Архив Болгарского возрождения, размещённый в отдельном здании.

В 1939 г. начинается строительство нового здания для Народной библиотеки. Во время бомбардировок Софии 10 января и 30 марта 1944 г. здание Архива Болгарского возрождения, как и здание на улице Георгия Раковского, были разрушены англо-американскими военно-воздушными силами. Все каталоги и инвентарные книги, весь справочный аппарат, румелийский архив и часть собственных изданий библиотеки были уничтожены. По счастливой случайности большая часть фонда библиотеки в книгохранилище сохранилась под завалами железобетонной плиты. Сохранились также эвакуированные документальные материалы, портретные и фотографические коллекции, как и коллекция рукописей.

Здание, в котором в настоящее время размещается библиотека, спроектировано архитекторами Иваном Василёвым и Димитром Цоловым. Фасад выполнен скульптором Михайло Парашчуком. Оно построено на средства предоставленного в 1946 г. целевого государственного займа и открыто 16 декабря 1953 г. Торжественное открытие приурочено к празднованию 75-летия со дня основания Библиотеки. Монументальное строение

является одним из самых красивых зданий в Софии.

В 1963 г. Народная библиотека им. Васи́ла Коларова переименована в Народную библиотеку им. Кирилла и Мефодия, а 11 августа 1994 года объявлена культурным институтом национального значения. С принятием Закона «Об общественных библиотеках», вступившего в силу 6 июля 2009 года, Народная библиотека им. Святых Кирилла и Мефодия переименована в Национальную библиотеку им. Святых Кирилла и Мефодия(<http://mc.government.bg/page.php?p=141&s=142&sp=0&t=0&z=0>).

На протяжении всех лет ее директорами были такие выдающиеся люди, как Георги Кирков, Петко Славейков, Константин Иречек, Васил Стоянов, Стоян Заимов, Пенчо Славейков, Стилиян Чилингиров, Божан Ангелов, Велико Йорданов, Райчо Райчев, Тодор Боров, Орлин Василев, Константинка Калайджиева и др. История Библиотеки является показателем уважения к ней и её авторитета в культурной жизни Болгарии.

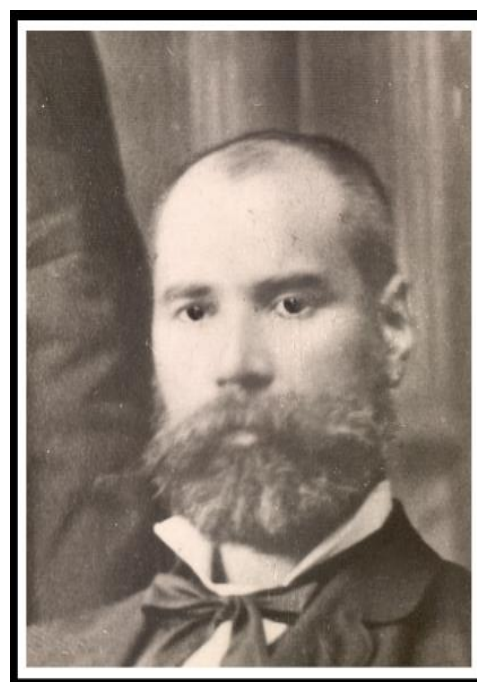
Велико Йорданов (1872–1944),
директор Народной библиотеки (1928–1934)
НБКМ-БИА, С 3321

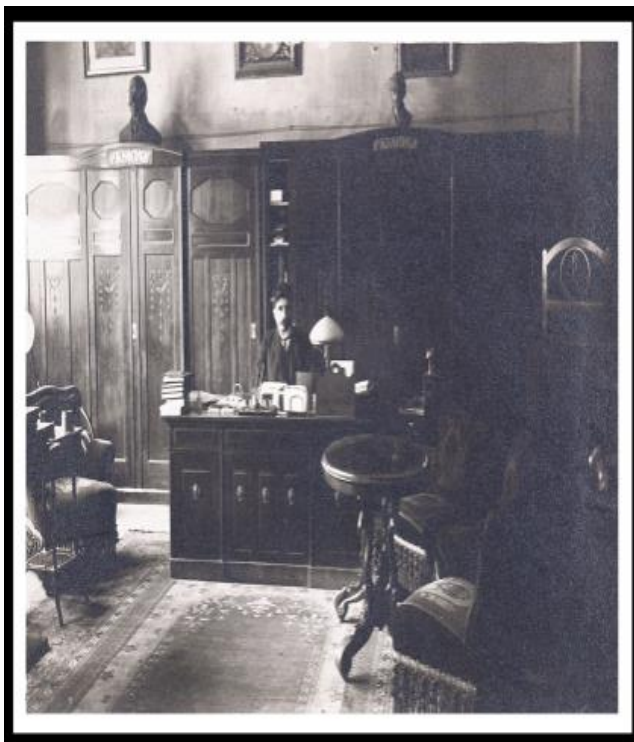
Константин Иречек (1854–1918), чешский историк,
директор Народной библиотеки (1884)
НБКМ-БИА, С 3346

Павел Орешков (1884–1953),
главный библиотекарь Народной библиотеки
1894)
(1931–1934) НБКМ-БИА, С II 4629

Васил Стоянов (1839–1910),
директор Народной библиотеки (1884–
НБКМ-БИА, С III 468

Божан Ангелов (1873–1958), литературный критик и историк
директор Народной библиотеки (1923–1928), НБКМ-БИА, С III 1126

Тодор Боров (1901–1993), филолог, библиограф, директор
Народной библиотеки (1944–1949), НБКМ-БИА, С III 1806

Согласно Закону «Об общественных библиотеках», обнародованному в номере 42 Гос. газеты от 5 июня 2009 г., Национальная библиотека им. Святых Кирилла и Мефодия выполняет задачи, связанные со сбором, обработкой, организацией, хранением и предоставлением в пользование болгарским и иностранным гражданам печатных и других изданий, выпущенных на территории страны. Сегодня фонд Национальной библиотеки насчитывает около 8 млн единиц хранения. Ее коллекции придают Библиотеке статус

хранилища европейского и мирового значения.

Основные библиотечные коллекции, хранящиеся в Национальной библиотеке:

- Уникальные болгарские, славянские, восточные и другие иноязычные рукописи, архивные документы, редкие и ценные старопечатные книги;
- Специальные издания – официальные, картографические, графические, нотные и др.;
- Архив болгарской книги – коллекция печатных и других документов болгарского книжного фонда согласно Закону «Об обязательном экземпляре печатных и других документов»;
- Представительная коллекция иностранной литературы из всех областей знания;
- «Булгарика» – публикации за рубежом на болгарском языке, или по своему содержанию связанные с Болгарией, а также переведенные издания болгарских авторов, выпущенные за рубежом.

Одну из наиболее ценных коллекций библиотеки составляют славянские, греческие и латинские рукописи. Среди самых известных памятников можно упомянуть Енинский апостол XI в., Аргиров триод XII в., Добрейшово евангелие и Банишко евангелие XIII в., Евфимиев служебник и Борилов синодик XIV в. Наряду со старопечатными книгами, рукописями и архивами, в Национальной библиотеке им. Святых Кирилла и Мефодия хранятся ценные документы, связанные с эпохой болгарского Возрождения и национально-освободительным движением, среди которых выделяются архив Василя Левского, Христо Ботева, Георгия С. Раковского, Любена Каравелова и других. Бесценной является также восточная коллекция, включающая книги, рукописи и архивные материалы на арабском, османско-турецком и персидском языках. Среди рукописей особенно ценной является копия XVI века Географии аль-Идриси. Среди самых ценных печатных книг в составе коллекции находятся сочинения Авиценны – «Закон медицины» и «Шифа», отпечатанных в XVI в. в Риме. Справочные сборники Национальной библиотеки содержат некоторые из самых ранних изданий общих энциклопедий стран Европы – Франции, Италии, России, Великобритании, Испании, а также древнейших лингвистических словарей основных европейских языков. В Библиотеке хранится коллекция фотографий, ведущая свое начало с 1879 г., основную часть которой составляют оригинальные фотографии с автографами. Музыкальный отдел обладает богатейшей коллекцией болгарских нотных документов, коллекцией концертных партитур классических музыкальных произведений. Только в Национальной библиотеке хранится самая полная коллекция уцелевших и хорошо сохранившихся гравюр и плакатов. Также уникальна коллекция оригинальных изданий всемирно известных картографов и почти всех печатных портретов, выпускаемых в стране.

Стремление к сохранению книжного и документального наследия в Национальной библиотеке напрямую связано с деятельностью Цифровой библиотеки (http://www.nationallibrary.bg/digitalna_bibl_doklad.html). На данный момент объем оцифрованной информации превышает 750 GB. Создан обработанный и оцифрованный архив из более чем 100 000 файлов, в том числе рукописей и архивных документов, фотографий и портретов, карт, фотоальбомов и графических документов.

Национальная библиотека им. Святых Кирилла и Мефодия является библиотекой-получателем обязательного экземпляра всех печатных и других произведений, выпущенных в Болгарии. Первый экземпляр передается в неприкосновенный Архив

болгарского книжного фонда и хранится для поколений. Один экземпляр остается в Национальной библиотеке, остальные передаются другим библиотекам-получателям обязательного экземпляра: восьми региональным библиотекам, библиотеке при Софийском университете им. Климента Охридского и Центральной библиотеке при Болгарской академии наук. В среднем, ежегодно согласно Закону «Об обязательном экземпляре» в Библиотеку поступают около 370 000 ед. хранения (из них: книг – 56 000 ед. хранения, журналов, сборников и бюллетеней – 59 000 ед. хранения, газет – 250 000 ед. хранения). Библиотека располагает также монографиями, периодическими изданиями и другими видами документов на разных языках, изданными в странах всего мира, богатой коллекцией энциклопедий, словарей и справочников на разных языках и из разных областей знания; как и национальными, региональными и отраслевыми библиографиями.

Издательская деятельность Национальной библиотеки имеет давние традиции. Собственным брендом Библиотеки является специализированный журнал «Библиотека», в котором публикуются статьи по библиотечной теории и практике. Диапазон затрагиваемых в нем вопросов достаточно широк, что, в значительной степени обусловлено интенсивностью развития современного общества и проблемами, с которыми сталкиваются библиотеки. Прежде всего, что вполне логично, печатаются материалы, связанные с развитием библиотечного дела в Болгарии и за рубежом; материалы, раскрывающие богатые фонды рукописного документального наследия, старопечатных и редких книг, архивы и восточные коллекции. Политика журнала сбалансирована и толерантна по отношению к авторам и затронутой проблематике. Обратная связь и активное общение с читателями во многом определяют его содержание.

На протяжении многих лет в структуре Библиотеки закрывались отделы и открывались новые, менялись их названия, но всегда присутствовало стремление к оптимизации библиотечных процессов с целью улучшения работы с пользователями. Организационная структура, введенная в конце 2016 года, включает три дирекции, восемь направлений работы, в которые включено двадцать три отдела. Численный состав персонала – 206 сотрудников. Большинство библиотечных специалистов имеют степень магистра. Положительной тенденцией стало приглашение на работу в Библиотеку молодых специалистов, выпускников библиотечных специальностей Софийского университета им. Кл. Охридского и Университета библиотековедения и информационных технологий. В период 2016–2017 гг. их число составило 11 человек: восемь бакалавров, два магистра и один докторант.

Национальная библиотека предоставляет болгарским и иностранным гражданам доступ как к своим библиотечным коллекциям и базам данных, так и других библиотек через межбиблиотечный абонемент. Обеспечивается доступ к информации о библиотечном фонде – своём и других библиотек в стране и за рубежом посредством ведения и использования каталогов и баз данных. Библиографическая база данных COBIB.BG /www.bg.cobiss.net/ в режиме онлайн включает библиографические записи о книжных документах (монографиях, периодических изданиях, статьях) и аудиовизуальных документах. Электронный каталог Национальной библиотеки им. Кирилла и Мефодия содержит библиографические записи следующих видов документов: монографии, диссертации, картографические документы и графика, видеозаписи и нотные издания; документы – с 1876 г. по наст. вр.; иноязычные документы, поступившие в библиотеку с 1992 г. по наст. вр.; периодические издания; болгарские газеты, журналы и

бюллетени – с 1844 г. по наст. вр.; иностранные газеты, журналы и бюллетени – с 1992 г. по наст. вр.; статьи из газет и журналов – с 1992 г. по наст. вр.

Международный книжный обмен является одним из приоритетных направлений деятельности библиотеки, а в последние годы имеет место тенденция к постоянному расширению территориального охвата. Таким образом, в конце 2016 г. количество библиотек, с которыми сотрудничала Национальная библиотека Болгарии, насчитывало сто учреждений. Международное сотрудничество осуществляется на основании подписанных договоров о партнерстве с тридцатью национальными библиотеками со всего мира.

Национальная библиотека Болгарии составляет, публикует и распространяет национальную библиографию и при этом:

- составляет и предоставляет в пользование библиотекам, учреждениям и гражданам в стране и за рубежом библиографические записи о своих обязательных экземплярах, получаемых в соответствии с Законом «Об обязательном экземпляре печатных и других документах»;
- предоставляет Национальному статистическому институту статистические данные об издательской продукции в стране;
- сотрудничает с международными информационными изданиями и базами данных, предоставляя им библиографическую информацию.

Национальная библиотека в качестве национального представителя агентств по присвоению международных стандартных номеров книгам, периодическим изданиям и другим видам документов, определяет международные стандартные номера ISBN, ISSN, ISMN для болгарских изданий.

Ученый совет Библиотеки осуществляет научные и научно-прикладные исследования в области библиотековедения, библиографоведения, книговедения, архивоведения, реставрации и консервации книжных документов и издает научную и научно-прикладную литературу.

В реставрационной лаборатории при Национальной библиотеке осуществляется реставрация и консервация болгарских, других славянских, восточных и других иноязычных рукописей, архивных документов, редких, ценных и старопечатных изданий, представляющих собой культурные ценности национального значения. Оказывается с начала 2017 г. с помощью системы «Аноксия» ведется активная профилактика библиотечных коллекций, и за шесть месяцев работы камеры было обработано более 100 тыс. документов.

Библиотека является членом международных библиотечных организаций, ведет активное международное сотрудничество. Разрабатывает и принимает участие в национальных и международных проектах и программах. Организует и проводит культурные, образовательные и информационные инициативы и мероприятия. Координирует поиск и библиографирование рукописного документального наследия на территории страны.

Национальная библиотека выполняет в рамках Национальной библиотечной сети общенациональные функции, связанные с сохранением национального книжного и документального наследия, как и доступ к нему, и при этом:

- составляет, распространяет и предоставляет в пользование библиографическую информацию национального значения;

- выполняет функции центральной лаборатории для реставрационных и консервационных работ;
- осуществляет экспертизы и контроль над реализацией проектов консервации;
- оказывает экспертную и консультационную помощь по вопросам защиты книжного и литературного наследия;
- выполняет функции национального информационного центра, отвечая за составление сводных описаний рукописного книжного и литературного наследия и ретроспективной национальной библиографии;
- выполняет функции национального центра отраслевой статистики для библиотек страны.

В новом тысячелетии Национальная библиотека сталкивается с проблемами, изменениями и серьезной конкуренцией. Она является точкой пересечения для многих процессов и явлений, связанных с глобализирующимся миром. Информационное общество, на фоне положительных достижений, также приносит свои противоречия и асимметрии. Мы все больше углубляемся в мир, в котором общение осуществляется через познание, а достижения человеческой цивилизации становятся все более видимыми и быстро меняющимися. Вот почему я назвала тему статьи «Традиция в современности», ибо будущее принадлежит знающему человеку, твердо стоящему на основе, сохранившейся от его предшественников. Ибо будущее – это часть прошлого. Оно опирается на накопленный человеческий опыт и знания, перебрасывающие мост на другой берег – в будущее нашей цивилизации. И в данном контексте культура, и в частности, библиотеки, – это те институты, которые строят культурные мосты, независимо от политической конъюнктуры. В историческом плане библиотека, как наиболее демократическая общественная структура, существует на протяжении тысячелетий. Бесспорным является тот факт, что влияние социальных изменений становится своего рода стимулом для обновления библиотек. И когда это происходит, это никогда не остается незамеченным в обществе.

Об архивной коллекции отдела «Восточные сборники» Национальной библиотеки им. Святых Кирилла и Мефодия

С. Али,
архивист отдела «Коллекции восточных рукописей»
Национальной библиотеки
им. Святых Кирилла и Мефодия

В отделе «Восточные сборники» хранится богатый архив отдельных документов и регистров¹, ценных коллекций восточных рукописей и старопечатных книг на османско-турецком, арабском и персидском языках, а также периодика, издававшаяся в Болгарии на османско-турецком языке. После открытия отдела в 1879 г., он несколько раз переименовывался. До 1909 г. он назывался «*Турецкий отдел*» (1879–1909 гг.). Указом Совета министров, опубликованным в № 49 Государственной газеты от 5 марта 1909 г., отдел переименовывается в «Восточный отдел» софийской Народной библиотеки. С этого момента до 2000 года он сохраняет свое название. В настоящее время отдел называется «*Восточные сборники*». С начала своего существования его главной задачей было хранение и обработка арабографических письменных памятников, полученных путем закупок, даров и т.д. По объему сохраняемых отдельных документов и регистров отдел является одним из крупнейших архивных хранилищ арабографического письменного наследия в мире [1, 7, 11, 12, 13, 14, 15, 27, 34, 42, 47, 65]. Хранящиеся в Национальной библиотеке османско-турецкие документы датированы продолжительным периодом времени – с конца XV в. до начала XX в. Документальные источники относятся ко всем провинциям Османской империи (в том числе Балканам, Малой Азии, Ближнему Востоку и Северной Африке). Хранятся более 740 разнородных реестров, обособленных в отдельную коллекцию. Сиджилы² Шариатских судов в Софии, Видине, Русе, Добриче, Силистре, Шумене и Тырговиште в количестве около 158. Фонд арабографических рукописей содержит более 4000 кодексов и около 2200 литографий и старопечатных книг на арабском, османско-турецком и персидском языках [1, 10, 11, 12; 15, 18, 21, 22, 23, 46, 47, 64, 65]. Хранятся 48 наименований газет на османско-турецком и турецком языках с конца XIX до первой половины XX вв., напечатанных в Болгарии [66]. Некоторые из них являются двуязычными (на турецком и болгарском языках).

История формирования архивного и книжного фонда отдела подробно изложена в научной литературе [14, 15, 18, 21, 23, 26, 27, 43, 63, 64, 65]. История формирования и комплектования архива отдела «Восточные сборники» – это огромный массив архивных документов, который насчитывает около 500 000 единиц хранения (или около 1 000 000 листов), обработанных, с сигнатурными знаками, и описанных отдельных архивных документов [1, 11, 12, 15, 23, 47]. К сборникам архивных документов относятся коллекции «Дефтеры», «Сиджилы» (судейские реестры). Основная тема данного изложения –

¹В тексте как взаимозаменяемые термины будут использованы понятия регистр, реестр и дефтер. Архивный термин *дефтер* следует понимать как служебная книга (кассовый дневник, инвентарная книга и

² Сиджил – своего рода дневник для входных и выходных данных – регист, который ведется судом-кади в османской столице или в провинциях в XV – XIX вв.

освещение ключевых этапов комплектования, обработки и организации научно-справочного аппарата арабографического документального архива отдела «Восточные сборники». Подчеркивается вклад сотрудников, активно работавших и способствовавших разделению и введению в научное обращение отдельных архивных коллекций.

В первые годы существования Народной библиотеки, в конце XIX в., в неё перевезли рукописи [8] и старопечатные книги [21] из больших вакуфных библиотек в Софии [7, 8, 14, с. 8; 50, с. 252–257], Самокове (1883 г.) [7, 8, 17, 21, с. 26–29], Видине (1889 г.) [11, с. 9; 16, 21, с. 20–23; 25] и Кюстендиле (1912 г.) [11, с. 11; 21, с. 32–35]. Вместе с ними переезжают османские реестры и отдельные архивные документы из бывших окружных и уездных административных центров на болгарской земле, которые формируют первоначальное ядро архивного фонда. В те первые годы накопился разнородный по своему характеру книжный фонд, составляющий основную часть архива, именуемого условно «старой наличностью», включающую, преимущественно, документы, составленные провинциальной администрацией османской власти на болгарской земле в XIX в. К «старой наличности» причисляется официальная документация военных, судебных и гражданских институтов, хранившаяся в бывших местных административных центрах Османской империи, обнаруженная на месте русской оккупационной властью в ходе Русско-турецкой освободительной войны 1877–1878 гг., а также военные трофеи, полученные во время Балканской и Первой мировой войн в 1912–1918 гг. [11, с. 11]

В первые годы существования *Турецкого отдела* в нем работает Диаманди Ихчиев (1900–1908) [32]. Он сосредоточил свои усилия на составлении описи османско-турецких отдельных документов, дефтеров (реестров владений и прочих реестров) и сиджилов, перевезенных из бывших окружных центров. В течение этого периода поступают не только рукописи и старопечатные книги из вакуфных библиотек в Самокове (1883 г.) и Софии (в 1888 г.). Вместе с 650 рукописями и старопечатными книгами из вакуфной библиотеки фамильного рода Пазвантоглу из Видина в 1887 г. поступили материалы из регистров XIX в., сиджилы XVII–XIX вв. По итогам командировки в 1912 г. первого библиотекаря – востоковеда с университетским образованием Ивана Димитрова Кимрянова из Кюстендила привезены около 264 томов рукописей и печатных книг, а еще 10 сундуков фрагментов и документов [13, с. С. 196–197; 18, с. 33].

В Народной библиотеке собраны также османские регистры из городов Лом, Белградчик, Ихтиман, Радомир и других бывших окружных и уездных городов, которые на сегодняшний день составляют часть коллекции «Дефтеры». В первые десятилетия истории отдела разнородный регистровый материал объединен вместе с сиджилами из Видина и Софии в общую коллекцию под названием «сиджилаты и реестры владений» [2, с. 135–136].

К 1908 году Д. Ихчиев составил первую опись сиджилов Видина и Софии и дефтеров в Восточном отделе – «Описание шариатских официальных реестров под названием сиджилы-дефтеры». Она содержит наименования 230 памятников, из которых 223 – сиджилы, реестры владений и нуфус-реестры и несколько отдельных фирманов [14, с. 32]. Описания Д. Ихчиева послужили основой сегодняшним рабочим картотекам сиджилов и дефтеров. В 1960-х гг. фонд отдела был реорганизован, в результате чего выделены коллекция «дефтеры» и коллекция «сиджилы» как отдельные самостоятельные части.

Организацию фондов, их научное описание и популяризацию продолжает Иван Димитров Кимрянов (1883–1913), назначенный в 1909 году библиотекарем отдела, а летом 1912 года – главным библиотекарем (должность, которой сегодня соответствует заместитель директора) [44, 45]. Его работа в Народной библиотеке прервана участием в Балканской войне (в боях и в осаде Эдирне) и в войне с Сербией. В боях под Султан-тепе он был тяжело ранен и скончался 12 июля 1913 года. Его смерть стала неизмеримой и невозполнимой утратой для болгарского востоковедения и Народной библиотеки. Его богатая личная библиотека была передана в дар Восточному отделу, благодаря чему его присутствие ощущается и сегодня.

Владимир Тодоров Хиндалов (1913–1935) становится следующим библиотекарем Восточного отдела. Его главной задачей стала систематизация отдельных коллекций с целью их правильного и рационального использования. Впервые он касается этой темы в своем отчете о деятельности отдела, опубликованном в Ежегоднике Народной библиотеки в Софии за 1914 год [50]. До этого момента велись систематические и алфавитные каталоги арабских, персидских и турецких старопечатных книг и рукописей, сиджилятов, исторических и научных книг. В. Хиндалов сообщает, что до 1912 г. отдел не располагал подвижным каталогом сиджилятов и составляет карточки по этим регистрам. Элементами описания каждой карточки были – вид сиджилята, место происхождения, номер, содержание, специальные заметки, по мере их необходимости для каждого отдельного документа. Согласно данным, указанным в отчете, были рассмотрены 73 дефтера в объеме 250 – 300 страниц, каждый размером 16х40 см, написанных на толстой бумаге. Самый ранний из них датирован 1028 г. н.э. – 1619 г. до н.э. Он приводит примеры из нескольких сиджилятов «турецкого архива» Софии и Видина. Остальные сиджиляты постепенно рассматриваются и систематизируются. Позднее, в 1923 г., он снова указывает на наличие 366 сиджилятов и реестров владений [51]. В отчете В. Хиндалова за 1924 г. количество сиджилятов остается неизменным – 366. До конца 1934 г. их число увеличивается на 369 [1, с. 137; 11, с. 28]. До 1940 г. число сиджилов и реестров владений становится 394 [1, с. 137].

Новая опись сиджилов и реестров владений содержится в «Каталоге Восточного отдела Народной библиотеки с XIX в. до 1941–1948 гг.», который является своего рода инвентарной книгой. Большая часть описаний выполнена В. Хиндаловым и составлена до 1935 года.

Второй этап расширения и обогащения фондов архива начинается после 1931 года включением в фонд документов из *Константинопольского архива*, списанных в конце 1920-х гг. XX вв. [61, 62]. Они были приобретены на аукционе болгарским коммерсантом для нужд своих фабрик по переработке бумаги в Белово и Княжево. Впоследствии он решает передать их Народной библиотеке. После проведения научной экспертизы принято решение хранить и обрабатывать поступившие материалы в «Восточном отделе». Они стали условно называться «*новой наличностью*». Фактически, это оказались три вагона с тюками документов, предназначенных для переработки, приобретенных в Стамбуле и отправленных в Болгарию. Сразу после поступления в Народную библиотеку из них было отобрано 6000 документов, переданных в фонды «*старой наличности*» Восточного отдела. Остальные 600 тюков размещались в подвалах Судебной палаты после бомбардировки Софии в 1944 г. Затем, в 1948 г., были возвращены обратно вместе с уцелевшим книжным фондом Народной библиотеки [14].

После 1944 г. большой фонд *Константинопольского архива* в Отделе и архивный фонд были организованы по-новому. Это стало началом его научно-технической обработки [35].

В фонде, относящемся к *«новой наличности»*, содержатся более ранние документы (с середины XV до начала XX вв.). Сохранившийся массив дает возможность выявить ряд аспектов повседневной жизни и истории народов Балкан, Малой Азии, Ближнего Востока и Северной Африки. Документальные источники являются хорошей базой для научных исследований политической, социально-экономической, хозяйственной и военной истории Османского государства, игравшего важную роль в мировой геополитике. Оно решало судьбу Юго-Восточной Европы и Средиземноморского региона. В документах архива можно обнаружить сведения о важных мировых событиях, как например, о походе Наполеона Бонапарта в Египет [19, с. 10], о войнах с Россией [30] и с Империей Габсбургов, о беспорядках в Сербии и Эпире, о войне за независимость Греции, о французском вторжении в Алжир, о конфликте с египетским вали Мухаммедом Али. Сохранились также документы дипломатического и экономического характера: конвенции, соглашения, международные договоры и капитуляции, подписанные великими державами.

После д-ра Ив. Дим. Кимрянова и проф. д-ра Петра Миятева, проф. Борис Недков становится третьим среди первых руководителем Восточного отдела, имеющим академическое образование. Вклад Б. Недкова в развитие фонда огромен [32, 58]. Среди его наиболее значимых исследований выделяется диссертационная работа «География аль-Идриси как источник по истории болгарских городов». Двухтомная «Османско-турецкая дипломатия и палеография» [36, 37] становится незаменимым учебным пособием по специальности «Тюркология» в Софийском университете им. Св. Климента Охридского. Его работы не уступают трудам авторитетных востоковедов не только в Болгарии, но и за рубежом. В отчете Бориса Недкова от 1954 г. отмечается факт увеличения основного фонда восточных книг и рукописей в два раза, увеличение фонда турецкого архива с 1609 до 161 000 единиц хранения. Кроме того, наличие ещё 440 000 единиц хранения неорганизованного фонда создает новые условия и препятствия для работы сотрудников отдела [35]. На протяжении ряда лет число дефтеров в фонде *«старой наличности»* увеличивается с 200 более чем в три раза.

Из научной литературы известно, что обработка двух коллекций архивных документов – восточной архивной коллекции (ОАК) как самой старой из новоприобретенных турецких архивов (НПТА)³, начинается в межвоенный период и активно продолжается после 1944 года. Отбираются более ценные документы, выданные центральными органами государственной власти, преимущественно, султанской канцелярией и Высокой Портой. В 1951 г. метод обработки коллекции НПТА меняется, и из тюков с неразобранными материалами отбираются только те документы, которые можно распределить по топографическому признаку, упорядочиваются в папки по городам и столетиям. Отдельные единицы хранения инвентаризируются путем составления карточки на каждую из них [11, с. 36–37].

В 1953 году введена новая система классификации фонда [35]. Для более успешной обработки документы, не входящие в состав коллекций ОАК и НПТА, упорядочиваются

³Далее по тексту для удобства будем пользоваться аббревиатурами этих двух коллекций, так как они уже упоминались в виде сокращений.

по фондам в соответствии с рекомендациями Б. Недкова. Таким образом, открывается новый способ представления архивного материала, и фонды формируются по географическому и административно-территориальному признаку [11, с. 41]. Создаются 328 основных территориальных фондов [26]. Часть этих фондов дополняется научно-вспомогательными фондами [11, с. 30–31]. Административно-территориальный признак отражает государственные учреждения и институты Османского государства. Большинство документов поступило из архивов центрального турецкого правительства в Константинополе: Великого визирства и дефтерхана (финансового управления); из архива Дунайского вилайетского управления в Русе, мутасаррифатов в Видине, Тырново, Тулче, Силистре, Софии, Пловдиве и др., также из архивов, созданных в казах и уездах [35]. Большинство документов связаны с сельскохозяйственными и хозяйственно-экономическими вопросами периода XV–XIX вв. Эти документы дают подробные фактические сведения об устройстве Османского государства, экономическом развитии и общественном порядке, о состоянии райи и т.д.

Для организации огромной массы турецких документальных материалов по архивным фондам созданы необходимые картотеки с описанием их содержания [35, с. 121]. В последующие годы большая часть первично обработанных документов была подготовлена для доступа научных работников.

В рамках того же периода – с 1948 по 1951 гг. потребовалось провести полную инвентаризацию архива отдела. Те самые 1609 документов, о которых говорит Б. Недков, вошли в старый каталог описаний Народной библиотеки под названием «Каталожные описания I» с описаниями 2 000 документов, обработанных в 1951 г. Следующие части – II и III (до 6605 документов)⁴ – включали документы из так называемой «старой наличности» и были обработаны еще до Второй мировой войны, содержание некоторых из них было раскрыто. Они формируют архивную коллекцию ОАК. Работа по формированию НПТА начинается в межвоенный период⁵ и продолжается, судя по инвентаризации документов, примерно до 1961 года.⁶ Руководитель отдела М. Мривкарова сообщает, что в 1965 году сотрудники отдела сосредоточили свои усилия на обработке, аннотировании и классифицировании не разобранных 17 000 документов [26]. Деятельность по обработке основной серии административно-территориальных документов фонда длилась на протяжении 20 лет и была завершена к 1976 г., что указано в отчете Восточного отдела за данный год [29]. Параллельно выполненной работе по выпуску в обращение основных административно-территориальных документов фонда, продолжалась работа по обработке, классификации, упорядочению ещё не разобранных документов фонда, которые были причислены к административно-территориальным документам фонда коллекции «А», о чём можно получить информацию из вышеупомянутого отчета. Также из отчёта видно, что сразу по окончании процесса

⁴Описан каталог, т. XV „Документи на Джансызов“. Ст. Джансызов был человек с впечатляющей биографией. Занимал должность секретаря при вали Эдирне Руфат-паша. Был переводчиком на переговорах по Сан-Стефанскому мирному договору от 3 марта 1878 года. Принимает участие в комиссии по вакуфным владениям. Работает также переводчиком при некоторых учреждениях. Находился на официальной службе в Экзархате. Именно его в 1887 году вызвали для экспертной оценки ценности библиотеки фамильного рода Пазвантоглу. Из-за наличия 3000 томов турецких книг, неописанных, Министерство просвещения обратилось в финансовое ведомство, чтобы направить Джансызова в командировку в Народную библиотеку. См. Йорданов, В. цит. съч. 56, 131.; Иванова, Св. цит. съч. 9

⁵Инвентарни тетрадки Т. V–XI.

⁶Инвентарен дневник, Т. VII, 1952–1961.

обработки документов территориальных фондов было переклассифицировано 4540 документов одного из крупнейших фондов – Константинопольского (являющегося основным фондом), которые были распределены в различные территориальные фонды. Кроме того, в период с 1968 по 1973 гг. проводится повторная инвентаризация 5140 документов из ОАК, которые были соответственным образом отражены в инвентарной книге.⁷ В 1977–1978 гг. продолжается интенсивный учет и обработка второй документальной серии «А», которая сразу же входит в научное обращение.⁸ Вместе с ними также прошли обработку арабские документы, дублирующие турецкие фонды. Их распределение осуществляется по языковому принципу [2]. В 1983 г. отмечается новая инвентаризация документов из ОАК, которая отслеживается в каталогах и инвентарных книгах [3].

Работа по описанию реестров, которые будут зачислены в будущую коллекцию «Дефтеры», ведет свое начало еще со времен Вл. Тодорова-Хиндалова (1913–1935), и была продолжена Петром Миятевым (1935–1942). До конца 1934 г. описано 200 реестров. Относительно 153 из них можно с уверенностью утверждать, что это дефтеры из фондов так называемой «старой наличности», наделенные актуальным сигнатурным знаком, при этом около 21% совокупной доли имеет ссылку на настоящую коллекцию дефтеров, обозначенных латинской литерой «D» [1, с. 137]. Наибольшая доля приходится на дефтеры из Самокова. За ними следуют дефтеры из Видина, Софии, Изнебола, Кюстендила, Ихтимана, Брезника, Костенеца, Ниша, Русе, Татар-пазарджика. После 1934 года в книгу описаний вписаны дефтеры, обозначенные аббревиатурой «Н.Т.А» (новый турецкий архив), то есть числятся как поступление из так называемой «новой наличности». Фактическое разделение *сиджилятов* и реестров владений на две отдельные коллекции – *сиджилы* и *дефтеры*, осуществляется в период с 1961 по 1965 гг. [11, с. 34]. В коллекцию «Дефтеры» добавлены также сигнатуры поступивших новых реестров из *Константинопольского архива*. В последующие десятилетия коллекция постепенно пополняется за счет разных источников, в том числе из так называемых научно-вспомогательных фондов, ОАК и НПТА, в результате частичных поступлений, а также обнаруженных по ходу текущей научно-технической обработки османско-турецких документов из фондов «новой наличности».

Часть сиджилов (книг протоколов Шариатских судов) также содержится в документации, которая входит в число первых поступлений в архив Народной библиотеки. Еще в конце XIX в., вероятно, вместе с библиотекой Пазвантоглу, в архив попадают также книги протоколов Шариатского суда в Видине. К самым ранним поступлениям этой выделенной позднее в отдельную коллекции судебных реестров причисляются также книги протоколов Софийского шариатского суда, которые ранее хранились в турецкой библиотеке при Черной мечети (сегодняшней церкви Святых

⁷В фондовой книге ОАК встречается один из редких случаев конкорданса старой-новой сигнатур документов. Вероятно, в указанное выше время состоялась также смена сигнатур дефтер с сигнатурным знаком ОАК 156/13, разделенная на три новых единиц хранения: старую ОАК 156/13, 13 л.; ф. 10 А, ед. хран. 492, 18 л. и ф. 221, ед. хран. 2004, 34 л.

⁸ В инвентарной книге от 1977 года обнаруживается группа документов, классифицированные единицы хранения из не разобранного массива документов, обозначенных как «старая наличность Подгорья» (от наименования депозитария для хранения неклассифицированных документов), чтобы отграничить от поступлений от пожертвований и выкупа, зачисленных в фонд отдела в 1996 – 1997 гг. при фондах 1 А (с. 49 – 50, 52, 53, 54 и далее). Это означает, что пополнение серии «А» условно продолжается до конца двадцатого столетия.

Седмочисленников) [12, с. 7; 59]. Они записаны гораздо позднее их поступления под названием *сиджилаты* в самый старый сохранившийся «Каталог сиджилатов и реестров владений» Хиндалова, о чем уже упоминалось выше. По итогам командировки Б. Недкова в Северо-Восточную Болгарию в 1948 году в библиотеку поступают сиджилы из Русе, Силистры и Добрича, которые первоначально записываются в «Каталоге Восточного отдела», как и в инвентарной книге [11, с. 34-35; 12, с. 8, 17]. В 1961 г. начинается работа по составлению картотеки сиджилов. Позднее, в 1963–1964 гг., Н. Попов осуществляет их фактический перевод в коллекцию «сиджилы» [12, с. 19]. В последнее время к коллекции сиджилов были причислены еще две книги протоколов Шариатского суда в Шумене. Один из названных сиджилов был обнаружен в результате научно-исследовательской работы в Восточном отделе Г. Гылыбовым в 1966 году. Как он справедливо отмечает, сиджил был неправильно классифицирован и вставлен в картотеку «Дефтеры», а не в реестры категории «сиджилы» [6, 12, с. 21].

Над формированием, комплектованием и разделением отдельных коллекций архива отдела «Восточные сборники» самоотверженно работало более пятидесяти руководителей и сотрудников. Каждый из них вносит свой вклад, в той или иной степени, в семантическую обработку, каталогизацию, систематизирование и разделение отдельных сборников из хранящихся в отделе архивов и книжного фонда с целью сохранения их в нынешнем виде до наших дней. Во второй половине XX века выполнена обработка огромного массива архивных документов, насчитывающих около одного миллиона листов. Наряду с первичной обработкой и созданием справочного аппарата сотрудниками отдела, продолжается научное раскрытие документальных источников посредством переводов раннего реестра, опубликованного в серии «Турецкие источники по болгарской истории» в рамках серии «Источники по болгарской истории» [53, 54, 55, 56, 57]. Публикуются документальные сборники, посвященные борьбе болгарского народа за национальное освобождение, такие как «Васил Левски, его сподвижники на Турецком суде», документальный сборник по Апрельскому восстанию (Т. III). Другая часть составленных тематических описаний связана с социально-экономической, политической и культурно-духовной историей болгарского народа в период османского владычества [19, 24, 30, 31, 39, 40, 41, 46, 60, 63]. Список может быть расширен множеством значимых сборников, монографий, статей в области истории, документоведения, дипломатии, палеографии, имеющих ценность как в стране, так и за рубежом [4, 5, 10, 17, 21, 24, 36, 37, 46].

Избранная библиография

1. Али, С. Проблеми на разкриването на дефтерите от фонда на Националната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“. В: *Библиотека*, 2016, № 6, с. 132–149.
2. Андреев, Ст. Ориенталски отдел. – В: *Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“*, 1981, т. 16 (22), с. 835–839.
3. Велков, Асп. Ориенталски отдел. – В: *Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“*, 1983, т. 18(24), с. 583–585.
4. Велков, Асп. Видове османотурски документи. Принос към османотурската дипломатика. София: Изд. НБКМ, 1986.
5. Велков, А. Ст. Андреев Водни знаци в османо-турските документи. Т. 1. Три луни. София: Изд. НБКМ. 1983, с. 79 и албум.
6. Гълъбов, Г. Ценен Шуменски кадийски регистър от преди сто години. – В:

Известия на Държавните архиви. София, 1970, № 20. С. 107–119.

7. Иванова, З. Към историята на вакъфските библиотеки в България. Кюстендилската вакъфска библиотека през XVIII–XIX в. В: *Adventure of Information: It's Past & Future.../50th Anniversary of the Establishment of Turkish Libraryans' Assosation* Proceeding of the International Symposium 17 – 21 November 1999, Ankara. Ankara 1999, p.74–89.

8. Иванова, З. Поглед върху ръкописното наследство на османотурски език, съхранявано в Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – София. Във: *Факти и мистификации в старите текстове.* / Състав., ред., предг. Боряна Христова, Елена Узунова. – София: Нац. библ. Св. св. Кирил и Методий: ИК „Гутенберг“, 2011. с. 516–561.

9. Иванова, Св. Ориенталски отдел. – В: *Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“*, 1996, т. 22(28), с. 635–641.

10. Иванова, Св. Introduction. In: *Inventory of Ottoman Turkish Documents about Waqf Preserved in the Oriental Department at the Sts Cyril and Methodius National Library. Part 1 – Registers.* Sofia, 2003. p. 11–56.

11. Иванова, Св. Комплектуване, формиране и разкриване на сбирките на Ориенталския отдел на НБКМ (към пътеводител на Ориенталския отдел на НБКМ). – В: *Известия на Държавните архиви*, бр. 79 [2001], с. 3–47.

12. Иванова, Св. История и съвременно състояние на колекция Сиджли в Ориенталския отдел на НБКМ. – *Известия на Държавните архиви*. Т. 74. С. 3–32.

13. Йорданов Вел., История на Народната библиотека. По случай 50-годишнината й. 1879–1929 г. София, 1930.

14. Калайджиева, Конст. Материали за историята на Народна библиотека „Св. св. Кирил и Методий“: 1944–1978 г. – София: Нар библ. Св. св. Кирил и Методий, 2003. с. 328–342.

15. Кендерова, Ст. Отдел „Ориенталски сбирки“ при Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ и неговият фонд. В: *Библиотека*, 2016, № 6, с. 197–210.

16. Кендерова, Ст. Библиотеката на Осман Пазвантоглу по времето на Софроний: (Според новооткрит неин опис). – В: *Софроний Врачански: Сборник изследвания*. София, 2004, с. 304–311.

17. Кендерова, Ст. Книги, библиотеки и читателски интереси сред самоковските мюсюлмани (XVIII–първа половина на XIX век). София, 2002.

18. Кендерова, Ст., Иванова Зорка. Найранните печатни издания във фонда на Ориенталския отдел при Народната библиотека. – В: *Библиотеката – минало и настояще: Юбилеен сборник, посветен на 125 години на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“*. – София, 2005, с. 367–374.

19. Кендерова, Ст. Опис на документите на арабски език, запазени в Ориенталския отдел на Народната библиотека „Кирил и Методий“ в София XIII–XX в. София : Изд. НБКМ, 1984.

20. Кендерова, Ст. Ориенталски сбирки (1982–1989 г.). – В: *Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“*, 1992, т. 20(26), с. 485–489.

21. Кендерова, Ст., Иванова, З. Из сбирките на османските библиотеки XVIII–XIX в.: Каталог от изложба на ръкописи и старопечатни книги София, май 1998. София, 1999.

22. Кендерова Ст. Големите обществени (вакъфски) библиотеки по българските земи в светлината на новоиздирени извори. – В: *Историята на книгата – начин на живот:*

Сб. В чест на проф. д.ф.н. Ани Гергова. София, 2002, с. 115–151.

23. Кендерова Ст. Фондът на Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ и значението му за развитието на ориенталистиката. – В: *Библиотека*, 2008, № 5–6, с. 13–21.

24. Кендерова, Ст., А. Стоилова Каталог на източните ръкописи, съхранявани в националната библиотека „Св. св. Кирил и методий“. Том 1. ОР к1–ОР к 18, ОР 1–ОР 200. София, 2013.

25. Малеев, М. Л. Опис на недуховните книги от Видинската библиотека на Пазвантоглу Осман ага. В: *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*. 1890, Кн. III. – София, с. 405–409.

26. Михайлова – Мръвкарлова, М. Ориенталски отдел. – В: *Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“ и библиотеката на Софийски университет „Климент Охридски“*. Т. VII (XIII). София 1967, с. 520–521.

27. Михайлова-Мръвкарлова, М. 90 години ориенталски сбирки в Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. – В: *Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“*, 1972, т. 12(18), с. 351–357.

28. Михайлова-Мръвкарлова, М. Никола Георгиев Попов. – В: *Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“*, 1976, т. 14(20), с. 833–834.

29. Михайлова-Мръвкарлова, М. Ориенталски отдел. – В: *Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“*, 1976, т. 14(20), с. 746–750.

30. Михайлова – Мръвкарлова, М. Опис на турски документи за Русия, Полша и Чехия, запазени в Ориенталския отдел на Народната библиотека „Кирил и Методий“. С., 1974.

31. Михайлова – Мръвкарлова, М. Опис на турски документи за съпротивата и национално-революционните борби на българския народ през XIX в. С., 1984.

32. Михайлова-Мръвкарлова, М., Стайнова, М. Творческото дело на Д. Ихчиев, Н. Попов, Г. Гълъбов и Б. Недков – принос за развитието на османистиката в България. – В: *България през XV–XVIII век. историографски изследвания „България XV–XIX в.“*. София, 1987, Т. 1, с. 309–318.

33. Михайлова-Мръвкарлова, М. Увод в османската сфрагистика. София, 2006.

34. Недков, Б. Ориенталистиката в Софийската Народна библиотека. – В: *Годишник на Българския библиографски институт*, 1948, т. 1 (за 1945–1946), с. 226–239.

35. Недков, Б. Ориенталският отдел на Държавна библиотека „В. Коларов“. – В: *Известия на ДБ „В. Коларов“ за 1954 г.* София. 1956, с. 113–122.

36. Недков, Б. Османотурска дипломатика и палеография. Т. I. София 1966, 215 с.

37. Недков, Борис Османотурска дипломатика и палеография. Том II, Документи и речник. Изд. „Наука и изкуство“. София, 1972. с. 417.

38. Опись тимарских реестров, хранящихся в Восточном отделе при Народной библиотеке им. Святых Кирилла и Мефодия. С., 1970.

39. Опись джизья реестров (податных списков), хранящихся в Восточном отделе при Народной библиотеке им. Святых Кирилла и Мефодия. С. 1983.

40. Опись османско-турецких документов по ремеслам и торговле (XIV–XIX вв.). София, 1993.

41. Опись турецких документов о сопротивлении и национально-революционной борьбе болгарского народа в XIX в. С., 1984.

42. Симеонова, Р. Българската национална библиотека и нейните директори (1879–

2009). ИК „Хр. Ботев“. София, 2009.

43. Стайнова, М. Османските библиотеки в българските земи XV–XIX в. студии. София, 1982.

44. Стоилова, А. Д-р Иван Димитров Кимрянов. – В: *Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“*, 1994, т. 20(28), с. 652–655.

45. Стоилова, А. КИМРЯНОВ, ИВАН (1883-12-07-1913). – В: *Българска книга*. енциклопедия. състав. А. Гергова. София, 2004, с. 221–222.

46. Стоилова, А., Иванова, З. Священный Коран на протяжении столетий. Каталог к выставке рукописей и печатных изданий, хранящихся в НБКМ София, февраль 1995 = The Holy Qur'an Through the Centuries. A Catalogue of the Exhibition of Manuscripts and Printed Editions preserved in the SS Cyril and Methodius National Library. Sofia, February 1995. София, 1995.

47. Стоилова А., Али, С., Среца с миналото и настоящето на отдел „Ориенталски сбирки“ в Националната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“. В: *Библиотека*, 2017, № 2, с. 16–25.

48. Събев, О. Книгата и нейният храм: история на османските библиотеки в България. София, 2017.

49. Тодоров-Хиндалов, В. Ориенталски отдел. В: *Годишник на Народната библиотека в София*. 1913, с. 48-49.

50. Тодоров-Хиндалов, В. Ориенталски отдел. В: *Годишник на Народната библиотека в София*. 1914, с. 84-88.

51. Тодоров-Хиндалов, В. Ориенталски отдел. В: *Годишник на Народната библиотека в София*. 1924, с. 37-41.

52. Тодоров-Хиндалов, В. Ориенталски отдел. В: *Годишник на Народната библиотека в София*. 1926-1928, с. 150-151.

53. Турецкие источники по болгарской истории. Т. 1 (10). Сост. ред. Б. Цветкова и В. Мутафчиева, С., 1964.

54. Турецкие источники по болгарской истории. Т. 2 (13). Сост. ред. Н. Тодоров и Б. Недков. София, 1966.

55. Турецкие источники по болгарской истории. Т. 3 (16). Сост. ред. Б. Цветкова и А. Разбойников. С. 1972 .

56. Турецкие источники по болгарской истории. Т. 5 (20). Ред. Б. Цветкова. С., 1974.

57. Турецкие источники по болгарской истории. Т. 7 (26). Ред. Стр. Димитров, Е. Грозданова, Ст. Андреев. С, 1986.

58. Цветкова, Б. Проф. д-р Борис Недков (1910–1975). – В: *Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“*, 1976, т. 14(20), с. 831–832.

59. Шиваров, Ст. Сиджилите на софийския шериатски съд (кратък обзор). – В: *Минало*, Год. 19, бр. 3 (2012), с. 11-18.

60 . Шиваров, Ст. Османско-турецкие документы по истории Венгрии и венгров XVII – XIX вв. София, 2013.

61. Bulgaristan'a satılan evrak ve cumhuriyet dönemi arşiv çalışmaları. – Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı. Yayın № 19. Ankara, 1993, XXXVI.

62. Bulgaristan'daki osmanlı evrakı. – Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel

Müdürlüğü. Cumhuriyet Arşivi Daire Bakanlığı. Yayın № 17. Ankara, 1994.

63. Inventory of Ottoman Turkish Documents about Waqf Preserved in the Oriental Department at the Sts Cyril and Methodius National Library. Part 1 – Registers. Sofia, 2003.

64. Ivanova, Z. Bulgaristan’da Vakıf Kütüphaneleri Tarihinden XVIII–XIX Yüzyıllarda Küstendil Vakıf Kütüphaneleri. – B: *Bilginin* Serüveni: Dünü, Bugünü ve Yarının Türk Kütüphaneciler Derneği’nin Kuruluşunun 50. Yılı Uluslararası Sempozyum Bildirileri, 17–21 Kasım 1999, Ankara. Ankara, 1999, c. 75–79.

65. Kenderova, St., Ali, S. Ottoman Archive Documents Kept in the Bulgarian National Library. – B: Information –Documentation Management and Cooperation among the Libraries in the Balkan Countries Symposium Papers, 5-7 June 2008, Edirne/Turkey. Edirne, 2008, s.118–123.

66. Shivarov, St. The Ottoman Newspapers Kept in Bulgaria: Their State, Cataloging Digitalization. – B: Information –Documentation Management and Cooperation among the Libraries in the Balkan Countries Symposium Papers, 5-7 June 2008, Edirne/Turkey. Edirne, 2008, s.133–138.

Подходы к процессу оцифровки в Национальной библиотеке им. Святых Кирилла и Мефодия

***Г. Бобев,
заведующий отделом «Компьютерные системы»
Национальной библиотеки
им. Святых Кирилла и Мефодия***

В наше время, мы с одной стороны постоянно перенасыщены информацией, с другой стороны, быстрый и простой поиск, нахождение и обработка значительного объема информации имеют решающее значение для успеха во всех сферах жизни. В этих условиях библиотеки меняются, чтобы реагировать на новые технологические возможности и запросы пользователей: переводят информацию в цифровой формат и обеспечивают к ней доступ читателей, создают электронные библиотеки.

Электронная библиотека представляет собой виртуально управляемую коллекцию цифровых материалов. Интенсивное распространение такого рода библиотечного обслуживания обусловлено следующими преимуществами: неограниченное пользование часами работы библиотеки; структурирование информации; доступность из любой точки мира; отсутствие ограничений по количеству взятых документов; значительное сокращение пространства для хранения; гибкая двусторонняя связь между библиотеками всего мира и, что не менее важно, значительное снижение затрат на обслуживание.

Оцифровка – это процесс, который включает в себя проведение ряда конкретных действий, таких как составление краткосрочных и долгосрочных планов, отбор библиотечных документов, создание цифровых копий и создание метаданных, долговременное хранение и защита цифровых массивов, обеспечение продолжительного доступа к цифровым объектам.

Безусловно, независимо от общих принципов существования электронных библиотек, каждая конкретная библиотека обладает своей уникальностью.

Оцифровка наследия, хранящегося в Национальной библиотеке имени Святых Кирилла и Мефодия, начинается в 2006 г., а с осени 2007 г. цифровые копии документов доступны для пользователей с сайта Библиотеки. К началу 2016 г. отсканированы и включены в Электронную библиотеку более 330 000 файлов изображений с метаданными: рукописи, старопечатные книги, неопубликованные документы из Болгарского исторического архива и из Отдела восточных рукописей, портреты и фотографии, графические и картографические издания, болгарские газеты и журналы периода с 1844 по 1944 гг.

Приоритетом Национальной библиотеки имени Святых Кирилла и Мефодия является сохранение и доступ к национальному литературному наследию:

- все виды документов, определенные Европейской комиссией в качестве литературного культурного наследия.
- уникальные иноязычные коллекции, в которых сохраняется память о болгарской истории и культуре – османские, арабские, персидские, греческие и др. издания.

– самые крупные коллекции литературного наследия в стране, в том числе особенно востребованные продолжающие издания эпохи Возрождения и периода после Освобождения (от Османского ига – *Прим. ред.*);

В Национальной библиотеке хранится и уникальная коллекция архивных документов, связанных с эпохой Освобождения Болгарии и строительством нового государства, с освободительной борьбой болгар в Македонии и под городом Эдирне, с политическими личностями, в том числе с представителями болгарской эмиграции после Второй мировой войны и многими другими. Здесь хранится также уникальная коллекция портретов и фотографий, коллекции редких и ценных графических и картографических изданий.

Сотрудники отдела «Электронная библиотека» Национальной библиотеки имени Святых Кирилла и Мефодия отвечают за организацию, координацию и доступность цифрового фонда. В цифровом центре проводится сканирование и организуется долгосрочное хранение документов.

Главные **критерии отбора** документов для оцифровки – востребованность у читателей и общественный интерес, физическое состояние материалов и необходимость сохранения подлинников путем создания цифровых копий для пользования, уникальность подлинников, открытие фондов Национальной библиотеки в полном объеме. При отборе документов приоритет отдается особо ценным, уникальным и очень старым документам; документам, связанным с болгарской историей и освещающим знаковые темы и события.

Частота использования также имеет большое значение для отбора документов для оцифровки. С этой целью проводятся опросы читателей. Среди таких документов: ценные издания с высокой частотой использования, документы, с которыми трудно работать по причине их нестандартных размеров (карты, планы, чертежи и т.д.) и др.

Рабочий процесс оцифровки в Болгарской национальной библиотеке включает в себя: а) прием документов для сканирования – инвентаризация в реестре приема-передачи; б) запуск рабочего проекта сканирования с различной спецификой в зависимости от типа документов; в) осуществление контроля качества основных файлов (в формате tiff) и повторное сканирование файлов, в которых обнаружены ошибки или неточности, повторная визуальная проверка; г) коррекция изображений в специальном программном обеспечении (ПО) для обработки изображения (Photoshop) с целью *минимизации* размера файла путем вырезания содержимого фрейма, который не содержит информации и *создания* производных файлов (в формате jpeg) для публикации в Электронной библиотеке; д) окончательная проверка в специальном ПО для обработки изображений; е) организация файлов на серверах для архивного хранения; ж) публикация оцифрованных объектов в специальном ПО, сопровождаемая автоматически создаваемыми административными метаданными; з) *создание* описательных метаданных соответствующими отделами Национальной библиотеки им. Святых Кирилла и Мефодия.

Высококачественная оцифровка связана с использованием специализированной техники. В Цифровом центре Библиотеки работают четыре профессиональных книжных сканера, приобретенные по проекту BG0046 «Оцифровка и сохранение письменного наследия Болгарии». Проект осуществлен при финансовой поддержке Исландии, Лихтенштейна и Норвегии через Финансовый Механизм ЕЭП (Европейского экономического пространства). Каждый сканер имеет прилагающуюся компьютерную конфигурацию, приобретенную в рамках того же проекта. Работы ведутся

на одном цветном сканере DigiBook Superscan для формата A0 и трех цветных сканерах CopiBook для формата A2. Возможно сканирование различных видов книжных изданий, рукописей, документов, фотографий, плакатов, афиш и других широкоформатных изданий.

Основные задачи, стоящие перед Национальной библиотекой – создание условий для полноценного доступа и пользования цифровыми ресурсами.

Сотрудники активно работают над оптимизацией и надежностью хранения файлов в форматах (tiff), производных файлов в форматах (jpeg) и метаданных, проводят оптимизацию по повышению комфортности работы в Электронной библиотеке. Предстоит серьезная работа по урегулированию машиночитаемости метаданных и других файлов, с целью повышения уровня взаимодействия Национальной библиотеки имени Святых Кирилла и Мефодия с другими библиотеками и информационными учреждениями.

В настоящее время проводятся работы по замене ПО для обмена цифровыми ресурсами.

Сотрудники отдела «Электронная библиотека» стремятся и к реализации другого масштабного проекта Национальной библиотеки, как основы ее будущего и развития всех библиотек в стране.

Проект направлен на разработку технических механизмов для объединения цифровых ресурсов библиотек.

Предстоит разработка ПО для хранения и доступа, которое решит указанные выше проблемы путем репрезентации данных в формате RDF. Технологии RDF опережают существующие на данный момент технологии по хранению и передаче данных – доступом, скоростью и качеством обслуживания.

Репрезентация метаданных для каждого ресурса Библиотеки в стандарте RDF (наиболее удобный метод для интеграции данных из гетерогенных источников) позволяет одновременное представление ресурсов как уникальный идентификатор и веб-адрес для отдельной HTML-страницы, описывающей ресурс.

Это решение позволило бы самым быстрым и экономичным способом связать ресурсы с внешними источниками, обогатив их ссылками, которые не определены заранее.

В Германии внедрение технологии на основе Linked Data начиналось с 2010 года, и все оцифрованные ресурсы проходят через эту услугу.

Французское национальное библиографическое общество работает над проектом, в котором объединяют ресурсы, оцифрованные в разных форматах, в один общий репозиторий.

В проект также включено создание веб-портала для централизованного доступа к ресурсам других болгарских фондов.

Ожидаемые преимущества и польза проекта:

Хранение информации в RDF обеспечит гибкость использования данных, т.е. расширится внедрение и использование данных в ряде новых приложений.

Решение основано на четко определенном международном стандарте – W3C для моделирования знаний, который значительно расширяет совместимость и экспорт в несколько машиночитаемых форматов.

Огромным преимуществом предлагаемого решения является то, что он

использует стандартный гибкий язык запросов.

Все процессы происходят в режиме реального времени, что значительно ускоряет поиск, доступ, обновление.

Достигается значительная экономия затрат на хранение и обслуживание, на приобретение оборудования, на оплату кадровых ресурсов.

Значительно улучшена функциональность и показатели, такие как скорость поиска, визуализация и читаемость и др.

Данные являются «переносимыми» по определению и могут использоваться одновременно различными решениями, в том числе и для обмена, обогащения или сравнения с внешними организациями.

Можно находить связанные и похожие документы и произведения, рекомендовать дополнительные ресурсы и улучшать ориентирование пользователей.

Решение будет реализовано с использованием компонентов с открытым исходным кодом.

Данные могут передаваться без необходимости писать и использовать дополнительный код для преобразования форматов с одного на другой язык или структуру.

Возможно, что самым важным преимуществом предполагаемого решения является его гарантированное будущее. Решение позволит работать с системой Linked Data, что также включено в стратегию развития Европейского союза.

История развития реставрационного центра при Национальной библиотеке им. Святых Кирилла и Мефодия

***д-р И. Богданова,
ассистент, заведующий отделом «Реставрационный центр»
Национальной библиотеки
им. Святых Кирилла и Мефодия***

Обзор истории⁹ развития Реставрационного центра при Национальной библиотеке им. Святых Кирилла и Мефодия – чрезвычайно трудная задача, поскольку на данную тему опубликовано очень мало информации. Единственными источниками является книга Константины Калайджиевой «Материалы по истории Народной библиотеки 1944–1978 гг.»¹⁰ и отчеты о деятельности Библиотеки, опубликованные до 1994 г. в «Известиях Народной библиотеки им. Васила Коларова, соответственно им. Кирилла и Мефодия»¹¹, а после указанного года в форме самостоятельных публичных отчетов. В них лаборатория упоминается под разными наименованиями, обусловленными ее структурным положением в Библиотеке, а именно: «Служба гигиены, “лечения” и реставрации поврежденных и “больных” книг и документов», «Служба гигиены и реставрации книг», «Химическая лаборатория гигиены, консервации и реставрации письменных материалов», «Лаборатория консервации и реставрации», «Центр консервации и реставрации», а также направление «Консервация, реставрация и хранение фондов». За время своего существования в структурном подразделении изменилось в общей сложности 6 руководителей. В нем прошли реставрацию более 1 500 000 листов ценнейших документов из коллекций отделов «Рукописи и старопечатные книги», «Болгарский исторический архив», «Восточные сборники», «Книгохранение», «Архив болгарской книги», «Картографические и графические издания», а также из коллекций библиотек и музеев со всей страны. За долгие годы работы структурное подразделение Библиотеки превратилось в крупнейшую лабораторию реставрации документов на бумажной основе, утверждаясь все это время как основной методический, консультационный и научный

⁹ История отдела «Реставрационный центр» впервые была представлена в рамках круглого стола под названием «60 лет реставрационной деятельности Национальной библиотеки им. Святых Кирилла и Мефодия» в одноименном докладе. В целях его опубликования в более исчерпывающем объеме здесь будет представлен текст, подготовленный для круглого стола, состоявшегося 24 ноября 2016 г.

¹⁰ **Калайджиева К.**, Материалы за историята на Народната библиотека 1944-1978, София, 2003, с. 353-354, 363-374.

¹¹ Известия Народной библиотеки им. Васила Коларова, 1 (7), София, 1957/1958 (1959); Известия Народной библиотеки им. Васила Коларова, 2 (8), София 1959 (1961); Известия Народной библиотеки им. Васила Коларова и Библиотеки при Софийском государственном университете, 3 (9), София, 1960/1961 (1963); Известия Народной библиотеки им. Кирилла и Мефодия и Библиотеки при Софийском университете, 5 (11), София «Климент Охридский», 1965; Известия Народной библиотеки им. Кирилла и Мефодия, IX (XV), 1969; Известия Народной библиотеки им. Кирилла и Мефодия, XIX, 1973; Известия Народной библиотеки им. Кирилла и Мефодия, XIV (XX), София, 1976; Известия Народной библиотеки им. Кирилла и Мефодия, XVI (XXII), София, 1981; Известия Народной библиотеки им. Кирилла и Мефодия, XVIII (24), София, 1983; Известия Народной библиотеки им. Святых Кирилла и Мефодия, XX (XXVI), София, 1992; Известия Народной библиотеки им. Святых Кирилла и Мефодия, XXII (XXVI), София, 1994.

центр.

В течение многих лет книжные фонды и документально-историческое наследие Народной библиотеки хранились в неприемлемо плохих условиях. Перемещение фондов в новое строящееся здание первоначально не улучшает, а наоборот, ухудшает их состояние. В отчете д-ра Ивана Панайотова содержится следующее заявление о том, что перемещенных в новое здание фондах: «Температура в помещениях была около 10°C, а в книгохранилище – 12°C»¹². В отчете за 1952 г. говорится, что «любой ценой должна быть открыта Служба гигиены, “лечения” и реставрации поврежденных и “больных” книг и документов»¹³. Это предложение озвучивается в проектном решении Министерства культуры, согласно которому до конца марта 1956 г. следует назначить специалиста по гигиене и реставрации книг, который немедленно приступит к лечению и реставрации наиболее подверженных опасности разрушения книг с помощью элементарных и доступных средств, а до конца июля 1956 г. представить план создания и оснащения специальной лаборатории, которая начнет полномасштабную работу с середины 1957 г. В результате, 10 ноября 1955 г. выходит решение Комитета по культуре о назначении специалиста – химика для организации консервационно-реставрационных работ в Библиотеке. Приказом тогдашнего директора Георгия Михайлова от 20 февраля 1956 г. назначена Стела Алкалай, а при отделе «Обслуживание и хранение» организуется Служба гигиены и реставрации книг. Основным заданием вновь назначенного химика становится изучение достижений в области гигиены и реставрации. Для этой цели она налаживает переписку с аналогичными лабораториями при Государственной библиотеке СССР, Государственной библиотеке в Бухаресте, Французской национальной библиотеке, Библиотеке при Британском музее, Центральной библиотеке Флоренции, Институте патологии книги им. Альфонсо Галло в Риме. Таким образом, еще в 1956 г. Народная библиотека приобретает французскую дезинфекционную камеру ЕОЛ-2. Первые два-три года после назначения Стела Алкалай не располагает четко определенным рабочим местом. Она фокусирует свои усилия на улучшении условий хранения. Мониторинг влажности в хранилище начинается в 8, а затем в 10 точках. Очистка книг осуществляется с помощью формалиновых тампонов, для чего книги предварительно продуваются пылесосом. Дезинфекционная работа по отдельным документам проводится в аппарате ЕОЛ-2 (включая новые поступления путем закупок в антикварных салонах), а по фондам данного отдела – окуриванием формальдегидом и нейтрализацией аммиаком. Для борьбы с насекомыми книгохранилище и рабочие помещения опрыскиваются линданом. В 1957 г. Народная библиотека приобретает приборы для газового анализа.

В последующие годы усилия направлены на внедрение новых технологий, оснащение химической лаборатории новым оборудованием с целью создания самого современного рабочего пространства. В 1959 году выходит из печати работа заведующего реставрационным отделом при Государственной публичной библиотеке им. Салтыкова-Щедрина в Ленинграде Ю.П. Ньюшки, в которой рассматривается метод долива бумажной массы. После изучения новой опубликованной работы, не располагая возможностью ознакомиться с ней в г. Ленинграде, Алкалай сразу принимается за конструирование листоотливного аппарата в Болгарии. Народная библиотека заключает договор с Конструкторским бюро им. К. Ворошилова. По заказу Алкалай (после письменных

¹² Цит. по: **Калайджиева К.**, Цит. съч., София, 2003.

¹³ Там же.

консультаций с Ю.П. Ньюшкой), завод изготавливает первую в Болгарии листоотливную камеру и сушилку. Бумажная фабрика им. П. Напеткова помогает подготовить бумажную «кашу». Прибор вводится в эксплуатацию в мае 1961 г. Через несколько лет активной работы установка была усовершенствована и дополнена барабаном для подготовки бумажной «каши», дозатором, механизированной отливной вакуумной камерой, механическим прессом с гидравлическим устройством, электрической сушилкой с двойной столешницей, планиметром, весами и столами. После выхода статьи заведующей лабораторией в журнале «Restaurator»¹⁴ о применении этого нового метода в Химической лаборатории при Национальной библиотеке им. Кирилла и Мефодия, а также после выступлений с научными докладами, на международных форумах, к нововведению проявляют интерес специалисты со всего мира. Об этом можно судить как из отчетов Стелы Алкалай, так и из письма от 1969 г. болгарского представителя ООН в Нью-Йорке Александра Янкова, в котором сообщается в Центральный комитет Болгарской коммунистической партии, что в ЮНЕСКО проявили интерес к листоотливному аппарату. В письме представлена следующая информация: *В 1961 году прибор введен в регулярную эксплуатацию в Библиотеке. Чуть позже, по тому же образцу и при содействии с нашей стороны аналогичные аппараты изготовлены для реставрационных лабораторий Института истории Болгарской коммунистической партии и Болгарской академии наук. В начале 1966 года Государственный комитет науки и технического прогресса формирует бригаду, которая изготавливает листоотливную установку с полной комплектацией для завершения рабочего процесса, но в неудовлетворительном эстетическом состоянии. Приобретенная Военным архивом в Тырново, установка успешно используется для реставрации архивных материалов. На данный момент мы получили письменные запросы на закупку камеры или лицензии на нее из Англии – от 2 институтов, из Франции – от 2 институтов, из Западной Германии, Австрии, Бельгии, Швейцарии, ГДР – от 3 институтов, Венгрии, Чехословакии, Югославии – от 4 институтов, Румынии и СССР – на первое время запрашиваются 45 единиц. Редакция журнала «Реставратор» (г. Копенгаген, Дания), запросила 500 образцов для рассылки информации об этой новинке по всему миру. Устно заявили о своем интересе специалисты из Италии, Польши, США, Индии, арабских стран и др.*¹⁵

Несмотря на большой интерес со стороны реставраторов всего мира, аппарат не удается внедрить в промышленное производство из-за непреодолимых бюрократических препятствий. Листоотливной аппарат не единственный прибор, который Стела Алкалай внедряет в деятельность лаборатории. В своем отчете за 1964 год она отмечает, что долив бумажной массы является завершающим этапом цикла консервационно-реставрационных работ, а необходимо еще выполнить ламинирование – метод, который впервые внедрен в 1936 г. Национальным архивом США в Вашингтоне.

Учитывая огромное количество печатных документов, в отношении которых необходимо принять незамедлительные меры до их окончательного разрушения, химическая лаборатория пытается приобрести прибор для ламинирования, наиболее соответствующий потребностям Народной библиотеки им. Кирилла и Мефодия. Поступают предложения от многих компаний из США, Западной Германии, Италии,

¹⁴Alkalaj, S. The Chemical Laboratory for Hygiene, Conservation and Restoration of Damaged Written Materials, in: *Restaurator* 1:2 (1969), pp. 87–91.

¹⁵Цит. по: Калайджиева К., Цит. съч., София, 2003.

Индии и др. Высокие цены на импортные ламинаторы и используемые материалы вынуждают С. Алкалай и в этом случае прибегнуть к конструированию отечественного прибора с синтетической пленкой. По проекту инженеров Емила Попова и Камелии Маневой, при участии Стелы Алкалай и на средства Института изобретений и рационализаций в 1964 г. изготавливается лабораторный прототип – мембранный пресс для ламинирования. В отличие от импортных ламинаторов мембранный пресс имеет универсальное применение – для реставрации архивных материалов, книг, газет, карт, фотографий и технических чертежей, для улучшения внешнего вида и укрепления обложки книг, журналов, детских и школьных изданий, упаковок из бумаги, картона и ткани, для дублирования и ламинирования тканей, для печати копий художественных гравюр. Институт, в отличие от листоотливного аппарата, признает его как изобретение, а лабораторный прототип передается в дар Библиотеке. В 1964 г. лаборатория приобретает ламинатор.

Вклад Стелы Алкалай не ограничивается внедрением техники для механизации процессов в лаборатории. Она активно участвует в международных конгрессах, посещает мероприятия по повышению квалификации в Москве, Ленинграде, Риме, опробуя полученный опыт на практике в лаборатории, которая становится методическим центром в стране по вопросам гигиены, консервации и реставрации письменных документов. В 1956–1969 гг. большое количество библиотек, музеев и других учреждений получают помощь, в т.ч. консультационную Реставрационного центра: Народная библиотека им. Ивана Вазова в Пловдиве, музеи в Копривштице; Окружной музей в Старой-Загоре, музей народной армии им. Владислава Варненчика в Варне, архивный отдел при Болгарской академии наук, архив Министерства иностранных дел, военный архив в Тырново, Институт истории Болгарской коммунистической партии, научный архив Болгарской академии наук, Центральный военно-исторический музей, Национальная художественная галерея, Рильский монастырь, Военный музей в Плевене, музеи П.Т. Тодорова, Ив. Вазова, Боянская церковь и Центральный музей народной армии. Для музейных работников проводят мероприятия по повышению квалификации с чтением лекций и докладов и демонстрациями в нескольких окружных и вузовских библиотеках. Проводится также учебные мероприятия со студентами специальности «Библиотековедение». В 1965 г. сотрудники химической лаборатории организуют двухмесячное индивидуальное обучение и квалификационный курс для хранителей архивов при специальных отделах и для сотрудников реставрационных мастерских Института истории Болгарской коммунистической партии при Центральном комитете БКП, библиотеки Болгарской академии наук и Государственного архива.

Что касается численности персонала лаборатории в 1956–1969 гг., опубликованная информация чрезвычайно скудна. Выясняется, что в 1959 г. были приняты на работу два дезинфектора, а в 1960-х гг. штат увеличился еще на 3 реставратора. Описание реставрационной деятельности исчерпывается перечислением отреставрированных документов как Библиотеки, так и других учреждений¹⁶, и несколькими словами о применении полиамидной смолы «Ультрамид» для «ожестчения текста», для удачной очистки, подпитки и укрепления пергамента (в 1961 г.), а также для внесения улучшений,

¹⁶ Государственный архив в Старой-Загоре, Музей города Исперих, музей Димитра Благоева, Окружная библиотека в Велико Тырново (1963 г.); Народная библиотека им. Ивана Вазова в Пловдиве (1965 г.); Военный архив в Тырново и Военно-морской музей в Варне (1966-1967 гг.).

связанных с сохранностью останков разукрашенных оригинальных переплетов. Отчетность о выполненных реставрационных работах ведется по количеству отреставрированных листов, для чего в качестве образца принимается обычный формат архивных документов (21/34 см). Издания в более крупном формате подсчитываются, соответственно, в удвоенном, утроенном размере образца, при этом количество реставрационных процедур не принимаются во внимание. Применяемый способ планирования и подсчета утвержден руководством библиотеки в 1969 г. Общее количество отреставрированных в лаборатории листов в период руководства Стелы Алкалай составило 90 980 листов.

Это число значительно увеличивается в 1970–1990 гг., когда руководителем лаборатории была назначена Гинка Сыйкова. Общее количество отреставрированных листов составляет 691 729. Данное число напрямую связано с численностью коллектива. Если в начале 1970-х гг. состав лаборатории насчитывал 7 человек, то в 1980-х гг. штатвозрастает до 35 сотрудников.

В 1974–1978 гг. происходит полное переоборудование лаборатории и увеличение занимаемой ею площади. В эксплуатацию вводятся приборы для обработки водой, ламинатор, аналитические весы, динамометр, аппарат Коха, рН-метр. Гинка Сыйкова разрабатывает проект нового листоотливного аппарата, который вводится в эксплуатацию в 1989 г.

Реставрируются документы из всех коллекций библиотеки. С 1972 г. начинаются работы по реставрации карт, печатных оттисков и графики. Проводятся процедуры дезинфекции (камерной и полистной), обеспыливания, механической и химической очистки, отбеливания бумаги, нейтрализации кислотности, придания прочности тексту на бумаге, восстановления утраченных частей вручную или механическим способом путем долива бумажной массы, ламинирования и обработки пергамента и кожи. В период 1982–1989 гг. разрабатывается и внедряется метод расщепления листа бумаги как один из приемов работы. Реставрационная деятельность поставлена на научную основу.

- Дезинфекция

В области работ по дезинфекции в 1970–1990 гг. продолжается следованиетрадициям, заложенным при руководстве С. Алкалай. В 1980-х гг.в результатеразработок научного сотрудника Рени Марчевойна смену формальдегиду приходят цетафарм и хлорин. Обработку проходят также внешние хранилища. Устанавливается почасовой контроль и корректировка температурно-влажностного режима в основном хранилище. Однако все усилия по смягчению климатических условий являются не очень результативными.

- Очистка и отбеливание бумаги

Для очистки от загрязнений в работу внедряется использование около 25 растворителей и смесей в различном соотношении. Для определения различных видов пятен вводится также использование ультрафиолетового света и люминесценции.

Для удаления полного потемнения бумаги печатных изданий изучаются и внедряются 14 отбеливающих средств, которые дифференцируются для бумаги из текстильной полумассы, целлюлозы и древесной массы. Устанавливаются предельная концентрация и длительность применения. На более позднем этапе вводится отбеливание бумаги посредством компрессов из фильтровальной бумаги.

- Упрочнение бумаги и текста

Основным руководящим принципом при упрочнении является выполнение единой стабилизации текста и бумаги. В конце 1970-х гг. начинается применение Примала и Паралоида Б 72.

- Долив бумажной массы

В связи с совершенствованием способа долива бумажной массы совместно с сотрудниками Государственной публичной библиотеки им. Салтыкова-Щедрина в Ленинграде изучалась возможность введения наполнителей в бумажную массу, при этом разрабатываются 19 видов бумаги из беленой сульфатной целлюлозы и разного содержания карбоната кальция. С началом использования новой листоотливной машины, спроектированной Г. Сыйковой, при которой исключается термическая сушка и прессование бумаги, изучается также отсутствие связующих клеев. Ведутся эксперименты по машинному дублированию отлитых листов документов.

- Ламинирование

В 1975 г. разрабатывается технологический способ холодного ламинирования, который основывается на применении пленки из японской бумаги и поливинилового спирта. В 1980-х гг. ее заменяет эмульсия Примал. В начале 1981 г. в работу внедряется также горячее ламинирование.

- Обработка кожи и пергамента

Для обработки пергамента исследовательские работы направлены на выбор комбинации смягчающих средств, на подбор стабилизаторов чернил, дезинфекционных средств и консервантов. Изучаются также способы очистки и восполнения утраченных частей новым пергаментом с применением разработанного в лаборатории клея на основе щелочного набухания коллагена. Для обработки кожаных переплетов изучаются и применяются на практике консерванты и дезинфицирующие средства. С практической точки зрения восстановлению подлежат кожаные ремни для стяжки и металлические застёжки переплетов.

Под руководством Г. Сыйковой в 1979–1981 гг. вводится составление реставрационной документации на каждый объект. В протоколах записывается информация о состоянии объекта, технологии его консервации и реставрации и проведенных физико-химических анализов. В связи с этим начинается изучение волокнистого состава бумаги, измерение pH бумаги и определение вида используемых чернил. В лаборатории разрабатывается уникальный капельный метод анализа на основе кислотно-основных индикаторов и эталонной шкалы буферных растворов для измерения значений pH. Для определения чернил в лаборатории начинают применять сравнительный метод при использовании соляной кислоты.

В 1970–1990 гг. лаборатория вновь оказывает методическую поддержку многим библиотекам и институтам консультациями, обучением специалистов и реставрацией и консервацией ценных материалов¹⁷, составляются инструкции по организации консервационно-реставрационной лабораторий для монастыря Киккос на Кипре, и по реставрации документов библиотеки в Санкт-Петербурге. В лабораторию приезжает

¹⁷Отреставрированные ценные документы, рукописи и газеты окружных музеев и библиотек: Окружного музея в Враце, Ловече, Национального музея Рильского монастыря, Дома-музея Ивана Вазова, Дома-музея Яворова, Разлог, Музея революционного движения в Болгарии, Дома-музея Георгия Димитрова, Археологического музея, Окружной библиотеки в Разграде. (71–72)

Отреставрированы рукописи Болгарской академии наук, Рильского монастыря и Народной библиотеки им. Ивана Вазова в Пловдиве.

множество иностранных специалистов из Москвы, Белграда, Нови-Сада, Мексики, Сан-Франциско, Калифорнии и Копенгагена. Специализированные двухмесячные курсы проходят сотрудники Военного архива в Тырново (1970 г.), лаборатории при Болгарской академии наук (1976 г.), химической лаборатории при Институте памятников культуры (1978 г.) и т.д. Руководитель и сотрудники принимают участие в конференциях в стране и за рубежом.

После выхода Г. Сыйковой на пенсию в 1990 г. на ее место назначена Стоянка Илиева. Она заведует лабораторией в 1990–1991 гг. Под ее руководством разрабатывается методика временного упрочнения водостойких текстов. В 1991 г. в реставрационной лаборатории начинают применять ферментативный метод очистки и разложения письменных документов на бумаге с использованием клеев на основе белка.

В 1992 г. Стоянка Илиева передает руководство лабораторией консервации и реставрации Рени Марчевой. Она занимает эту должность до 2006 г. В период ее руководства лаборатория переживает свои взлеты и падения, обусловленные экономическим и политическим состоянием страны в 1990-х гг.: сокращается материальная и техническая база, уменьшается количество сотрудников (с 35 до 28). Лаборатория не располагает необходимыми приборами для первоначальной диагностики поступающих материалов. Также отсутствуют каминеры для химической обработки поступивших материалов и пылесосы для чистки фондов. В середине 1992 г. окончательно повреждается листоотливной аппарат, в дальнейшем полностью приостанавливается ламинирование газет по причине израсходования применяемой пленки. Затруднения возникают также с своевременным обеспечением необходимыми для работы материалами. Несмотря на плохие условия работы, в период с 1992 г. по 2006 г. было отреставрировано 553 421 лист. Это стало возможным благодаря усилиям руководителя отдела Рени Марчевой, а также пожертвованиям, поступающим из разных стран. В 1995 г. на эти средства закупается японская бумага из Германии. В этом же году из Японии поступают средства на приобретение рН-метра, электронных весов и ламинатора. Выполнение внешних заказов также обеспечивает необходимые для работы расходные материалы и реагенты¹⁸.

В практическом и научном плане лаборатория продолжает выполнять свои обязанности. По ходу работы разрабатываются и внедряются новые методы деацидификации библиотечных материалов с рН ниже 5, напечатанных на газетной бумаге и для документов отдела «Восточные сборники», текст которых обрамлен рамкой, окисляющей бумагу. Приостанавливается практика отбеливания бумаги. Вводится изготовление защитных папок и коробок для отреставрированных материалов отделов «Архива болгарской книги» и «Болгарский исторический архив».

Высокая оценка работы лаборатории приводит к разработке проекта новой реставрационной лаборатории, которая должна была находиться в здании, предоставленном библиотеке в районе Восток. Планировалось разместить ее на трех наземных этажах на площади ок. 1500 м² с тремя отдельными подразделениями: научно-исследовательская деятельность и внедрение, производственная деятельность и координация. К сожалению, проект остановлен в 1994 г.

Во второй половине 1990-х гг. приоритетной задачей становится хранение

¹⁸Музей эпохи Возрождения в Варне, Дом-музей Ивана Вазова, Дом-музей Яворова, Дом-музей Петко и Пенчо Славейковых, Национальный литературный музей.

документов. Организуется рабочая группа, которая в течение нескольких лет решает эти вопросы и в итоге разрабатывает «Методику разработки плана действий в чрезвычайных ситуациях в библиотеках и архивах».

После 2000 г. приоритетной задачей в своей работе руководитель лаборатории Рени Марчеваставит хранение, консервацию и реставрацию фотоматериалов. Благодаря практическому опыту, полученному на специализированных курсах в NEDCC (Northeast Document Conservation Center, Андовер, США), оконченных руководителем в 1997 г. и одним из сотрудников в 2001 и 2004 гг., разрабатываются «Правила хранения и доступа к фотоматериалам» и «Руководство по экспонированию фотографий», приобретаются материалы для реставрации фотографий и архивные коробки. В 2003 г. организуется семинар и открывается выставка «Хранение культурного визуального наследия. Консервация и реставрация». Результаты, достигнутые в работе над фотографиями, были представлены также на международной конференции в Братиславе.

С 1992 по 2006 гг. лаборатория оказывает методическую поддержку¹⁹ многим библиотекам, музеям и институтам, проводя консультации, обучение специалистов и реставрацию ценных материалов (в том числе помощь Национальной библиотеке Молдовы в организации реставрационной лаборатории).

Традиция оказания специализированной консультационной поддержки и реставрации ценных документов библиотек, музеев и учреждений сохраняется и при следующих руководителях лаборатории²⁰. В 2006 г. руководителем направления «Консервация, реставрация и сохранность фондов» становится Мария Велева. Общее количество отреставрированных листов в 2006–2014 гг., несмотря на постепенное сокращение штатного состава с 22 до 17 сотрудников, составляет 208 557 ед. хранения. Заслугой М. Велевой является приобретение реставрационных материалов, а также частичная техническая модернизация (покупка новой листоотливной машины, вакуумного стола, камина для работы с химикатами, сушилки, ламинатора и профессиональных пылесосов). Все это было реализовано благодаря участию в проектах Библиотеки «Охрана культурного наследия Европы» и «Рукописные и документальные памятники XIII – XVIII

¹⁹ Научная библиотека в городе Ловече, Центральная научная библиотека им. проф. Бояна Пенева в Разграде, Университетская научная библиотека им. Н. Вапцарова в Кырджали, Центральная научная библиотека Академии сельского хозяйства в Софии, Архив Военного министерства, Технический университет в городе Монтана, Национальный музей образования при Министерстве образования в Габрово, Национальный литературный музей, Национальный центр информации и документации.

Специализированные курсы консервации и реставрации объектов на бумаге посещают сотрудники Народной библиотеки им. Ивана Вазова в Пловдиве, Регионального исторического музея в Ловече, Благоевграде (1999 г.), Архива при Болгарской академии наук (2003 г.) и Национальной галереи иностранного искусства (2005 г.).

Реставрация объектов Музея эпохи Возрождения в Варне, Дома-музея Ивана Вазова, Дома-музея Яворова, Дома-музея Петко и Пенчо Славейковых, Национального литературного музея.

²⁰ Внешние заказы от Национального литературного музея, Музея эпохи Возрождения в Варне, Министерства образования (2006 г.); Университета народного и мирового хозяйства, Специализированного университета библиотековедения и информационных технологий; Регионального исторического музея в Варне (2008 г.); Дирекции Природного парка Витоша (2009 г.); Культурного центра (читальни) в селе Рупките (2010 г.); Музея в Тырговиште, Московского культурно-делового центра (2012 г.); Региональной библиотеки в городе Добрич, Издательства «Просвета» (2014 г.); Народной библиотеки им. Ивана Вазова в Пловдиве (2015 г.).

Оказывается методическая и консультационная помощь Рильскому монастырю, Региональной библиотеке в Старой Загоре, Русе, Кюстендиле, Монтане; Университетской научной библиотеке им. Н. Вапцарова в Кырджали; Муниципалитету города Генерал Тошево для Музея Йордана Йовкова, Национальному литературному музею, Музыкальной академии, Археологическому институту и музею при Болгарской академии наук, Институту искусствоведения; Муниципалитету города Челопеч.

вв. на болгарской земле». В течение периода руководства М. Велевой возобновляется сотрудничество с Польшей, Арменией, Македонией и США (сотрудники направления «Консервация, реставрация и сохранность фондов» принимают участие в конференциях). Руководитель и сотрудники направления также принимают участие в различных форумах по вопросам охраны культурного наследия национального значения.

В последние три года направление «Консервация, реставрация и сохранность фондов», которое с конца 2016 г. трансформируется в отдел «Реставрационный центр», возглавляет Ивайла Богданова. За такой короткий период времени трудно проанализировать произошедшие перемены, но мы надеемся, что в последующие годы, когда будет составляться исторический обзор реставрационной деятельности Национальной библиотеки им. Св. Кирилла и Мефодия, имена людей, которые хранят документальное наследие Болгарии, будут упоминаться рядом с такими именами, как Стела Алкалай. В заключение, единственное, что следует подчеркнуть – это стремление утвердить принцип минимального вмешательства в оригинал в соответствии с современными международными тенденциями в области консервации и реставрации.

РЕЗЮМЕ

Реставрационный центр при Национальной библиотеке им. Святых Кирилла и Мефодия основан в 1956 г. с назначением Стелы Алкалай – личности, оставившей след в области консервации и реставрации документов на бумажной основе не только в Болгарии, но и в мире.

За время своего существования крупнейшую в Болгарии реставрационную лабораторию рукописного, документального и книжного наследия возглавляли шесть руководителей, каждый из которых имеет огромные заслуги. С целью изучения достижений в области консервации и реставрации сотрудники лаборатории принимали участие в национальных и международных форумах, а также проходили повышение квалификации в Москве, Ленинграде (в наст. вр. Санкт-Петербург), Риме, Андовере и др. Налажено сотрудничество с аналогичными учреждениями в других странах мира. Благодаря этому, лаборатория становится методическим центром страны для библиотек, музеев, научных и культурных институтов по вопросам хранения, сохранности, консервации и реставрации письменных материалов, который помимо консультаций и реставрации ценных документов обучает кадры для лабораторий, которые впоследствии создаются при Государственном архиве, Болгарской академии наук, Военном архиве, Институте истории Болгарской коммунистической партии и Народной библиотеке им. Ивана Вазова. На протяжении многих лет через реставрационный центр при Национальной библиотеке проходили многие ценнейшие памятники болгарской культуры.

Традиции и современность библиотечного обслуживания в Национальной библиотеке Болгарии

**д-р М. Борисова,
заместитель директора отдела «Библиотечная деятельность»
М. Димитрова,
заведующий направлением «Обслуживание пользователей»,
Ю. Карадачка-Симеонова,
Заведующий направлением «Библиографическое и
информационное обслуживание. Межбиблиотечный обмен»
Национальная библиотека им. Святых Кирилла и Мефодия**

На протяжении многих лет развивалась деятельность Национальной библиотеки, обогащались её фонды, выполнялись задачи, достигались цели. Традиционно библиотека хранит, систематизирует и популяризирует национальное культурное наследие, иосознаёт свою ответственность за культурную и историческую идентичность болгарской нации. Библиотека обеспечивает и предоставляет информацию широкому кругу пользователей, стремится максимально удовлетворить их потребности и интересы. Обеспечение доступа к богатым и многообразным по содержанию фондам как в традиционном, так и в цифровом формате является предпосылкой для всё более возрастающей роли библиотеки как «двигателя к доступу знаний».

В Национальной библиотеке развиваются как традиционные библиотечные услуги, обусловленные историческим развитием учреждения, так и инновационные подходы к повышению информатизации нации путем введения новых информационных и коммуникационных технологий.

В современных условиях мы полностью зависим от быстрого, безопасного и своевременного доступа к информации. Возможности доступа к информации и навыки ее поиска являются предпосылкой развития всех сфер жизни. И независимо от высоких технологий, которые стали неотъемлемой частью жизни современного человека, информационный поиск и использование книги в качестве основного носителя информации продолжают оставаться актуальными. Некоторые из читателей Национальной библиотеки предпочитают знакомые средства для получения знаний, и примером тому служит физическое посещение библиотеки. Учитывая этот факт, сотрудники библиотеки умело сочетают традиционные формы библиографического и информационного обслуживания с инновационными.

Национальная библиотека имени Святых Кирилла и Мефодия имеет долгую историю и традиции в предоставлении услуг, отвечающих потребностям пользователей. Следуя последним тенденциям, команда специалистов всегда с высоким профессионализмом реагирует на изменения в этой области. В современных условиях приоритетом является принцип доступа населения к информации и увеличение возможностей доступа к знаниям. В этом контексте, с целью удовлетворения научных, образовательных и культурных потребностей пользователей, необходимо более широкое использование различных информационных ресурсов и повышение качества обслуживания читателей.

Основная работа сотрудников, занимающихся библиографическим и информационным обслуживанием – это подготовка тематических библиографических справок в области как гуманитарных и социальных наук, так и естественных и математических наук. Основное внимание в работе уделяется четкому подбору документов с целью удовлетворения запросов каждого

отдельного пользователя. Применяется индивидуальный подход, проводится беседа с читателем, чтобы провести наиболее тщательный поиск и сделать точный выбор. Библиографические и справочно-информационные услуги Национальной библиотеки направлены на информационное обеспечение традиционных категорий её пользователей, в том числе болгарских государственных учреждений, научных и культурных учреждений, издательств и средств массовой информации, преподавателей и научных работников, студентов и др.

Одной из наиболее востребованных услуг является определение цитируемости научных публикаций. В связи с процессами развития академического состава вузов в последние годы большая часть письменных библиографических справок была выдана по этой тематике. Поиск информации с целью оказания этой услуги является очень точным и выверенным. Он требует специальных знаний для анализа научных периодических изданий и научных работ авторов, а также основных наукометрических показателей для анализа цитирования. Поиск не ограничивается только специализированными наукометрическими иностранными базами данных, такими как Scopus и Web of Science, но и De visu (в отношении к болгарским научным журналам), материалам конференций и монографиям. В каждой справке указан h-index авторов (индекс цитирования) на основе Science Citation Index и Scopus, а также и Impact factor журналов на основе Journal Citation Reports. Таким образом, Национальная библиотека способствует более эффективному развитию болгарской науки и поддерживает болгарское научное сообщество в рамках национальной стратегии развития научных исследований.

Одной из перспектив информационно-библиографических услуг является электронное предоставление документов. Это значительно сокращает время получения информации и отсканированных копий запрошенных документов из фонда библиотеки.

Совершенно новой и перспективной формой обслуживания является виртуальная справочная служба, которая подразумевает расширение аудитории пользователей как в стране, так и за рубежом. Осуществляется это обслуживание в различных формах: по электронной почте, посредством использования web-формуляра на сайте (на страницесправочной службы). К услугам пользователей электронный архив справок, коллекция полезных интернет-ссылок. На сайте библиотеки читатели получают общую информацию о фондах, коллекциях и услугах. Обеспечивается доступ к электронному каталогу и другим электронным ресурсам, таким как электронная библиотека, каталог изданных в Болгарии книг, библиографические справочники, информационные бюллетени и ретроспективные библиографии. Именно этот электронный каталог является одной из современных услуг информационно-библиографического обслуживания. С целью его оптимизации в процессе использования специалисты справочного отдела регулярно проводят обучение читателей самостоятельной работе и поиску нужной информации в каталоге.

Все больше читателей осуществляют поиск информации в электронной библиотеке, особенно это касается публикаций оцифрованных периодических изданий, что требует дополнительного консультирования читателей.

Очень активно используется и услуга «Спросить библиотекаря». На поступившие письма по электронной почте можно получить своевременный и исчерпывающий ответ.

Сегодня, с одной стороны, постоянно растет поток информации, но с другой стороны, он скрывает многие недостатки и несовершенства, например, в отношении поиска и предоставления пользователям информации с точки зрения точности и достоверности найденных ресурсов. Это побудило библиографов Национальной библиотеки проводить поиск и отбор качественных интернет-ресурсов в свободном режиме доступа. Это способствует исключительно самостоятельной работе пользователей, у которых нет физической возможности посетить библиотеку. Эта коллекция периодически обновляется. Регулярно обновляется также архив электронных записей.

Полнотекстовые базы данных, расширяющие и дополняющие информационный потенциал предоставляемых читателям услуг, всё более активно используются при производстве

информационных продуктов. Сотрудники отдела выполняют и справочную работу, изучая и принимая участие в отборе баз данных. Они регулярно информируют читателей о новых информационных возможностях и об изменениях в содержании ряда полнотекстовых баз данных. После предоставления пробного доступа к ним можно определить базы данных, наиболее точно отвечающие потребностям пользователей. Основное внимание при отборе электронных ресурсов уделяется гуманитарным наукам, в частности библиотечно-информационным наукам.

Среди предлагаемых услуг – выполнение справок правовой тематики, в том числе с использованием ресурсов правовых баз Болгарии и Европейского союза, информационных ресурсов на портале «Сизла».

В целях популяризации баз данных и услуг периодически проводятся семинары и учебные лекции.

Библиографическое и информационное обслуживание Национальной библиотеки направлено на обеспечение доступа не только к фондам и коллекциям НБ, но и к ресурсам библиотек как болгарских, так и зарубежных, с помощью системы межбиблиотечного абонементов и международного межбиблиотечного обмена.

Обслуживание пользователей проводится в Национальной библиотеке в следующих читальных залах:

Читальный зал № 1 имени профессора Марина Дринова является подразделением, работа которого напрямую связана с деятельностью всех отделов направления «Сохранение рукописного и документального наследия». Сотрудники в читальном зале предоставляют максимально полную информацию при поиске архивных документов, фотографий, рукописей, старопечатных и редких книг, периодики, новых изданий, микрофильмов и др.

Здесь можно работать со средневековыми рукописями и с рукописями более поздних веков – это в основном книги церковно-догматического содержания, предназначенные для богослужения, а также повседневного использования в монашеской жизни; светская и учебная литература – переводная и в оригинале, в том числе сочинения Античности, Средневековья, европейской научной мысли, Болгарского возрождения. К услугам пользователей в этом читальном зале – также фонд старопечатных, редких и ценных книг, напечатанных в XV–XXI вв.

Коллекция Болгарского исторического архива вместе с принадлежащим ему собранием

«Портреты и фотографии» также является частью фонда «Сохранение рукописного и документального наследия». Его многочисленные документы – из личных архивов выдающихся политических и культурных деятелей Болгарского возрождения, государственных, общественных и культурных деятелей, которые жили и работали после Освобождения (от Османского ига – *Прим. ред.*). Значимая часть коллекций доступна для ознакомления в Читальном зале № 1 – это документы на османском, арабском и персидском языках.

В **Читальном зале № 3** обеспечивается доступ к универсальным библиографическим изданиям и справочникам. Здесь хранятся национальные библиографии (ретроспективные и текущие), библиографии на диссертации, каталоги общественных библиотек. В этом зале посетители могут ознакомиться с ежедневниками, газетами и библиотечными документами на микрофильмах.

Читальный зал № 4 является научным читальным залом по общественным наукам. В подсобном фонде и фонде открытого доступа зала есть справочники и библиографические издания по истории, праву, филологии, экономике, философии, психологии, социологии, искусству и др. Здесь большое количество печатных изданий на кириллице и латинице, периодика, которая

регулярно обновляется и представлена в систематическом и алфавитном каталогах.

Читальные залы № 5 и 6 являются специализированными научными читальными залами литературы по техническим, физико-математическим, химическим, геологическим, медико-биологическим и сельскохозяйственным наукам. В 2008 г., после реорганизации, Читальный зал № 6 объединили с Читальным залом № 5. Количество рабочих читательских мест на данный момент насчитывается 90, некоторые из них оснащены компьютерами.

В подсобном фонде и фонде открытого доступа Читального зала № 5 – справочники, универсальные энциклопедии, энциклопедические словари по математике, физике, химии, строительству, транспорту, электронике.

Подсобный фонд и фонд открытого доступа **Читального зала № 6** включают специализированную литературу по медицине, фармацевтике, экологии, биологическим наукам, сельскому, лесному и рыбному хозяйствам. Во всех читальных залах Национальной библиотеки обеспечен доступ к беспроводному Интернету Wi-Fi.

Доступ к специальным коллекциям в Национальной библиотеке им. Святых Кирилла и Мефодия осуществляется в четырех специализированных читальных залах – «Официальные издания», «Музыкальные издания», «Картографические и графические издания», «Библиотечное дело, библиография, книговедение и научная информация». Эти коллекции пользуются большим спросом как у широкой читательской аудитории, так и у специалистов, постоянно обращающихся к этим фондам из профессионального интереса. Важное направление в работе сотрудников этих читальных залов – введение современных форм библиотечно-информационного обслуживания с помощью новых информационных технологий и раскрытие богатства и уникальности фондов Библиотеки посредством их оцифровки.

В читальном зале «**Официальные издания**» пользователи получают доступ к самому большому по объёму собранию болгарских и иностранных официальных изданий в стране. К услугам читателей – документы международных организаций: ООН, организаций в системе ООН, Европейского союза, Совета Европы, Организации безопасности и сотрудничества в Европе, Организации по экономическому сотрудничеству и развитию и др.

Очень ценной, интересной и пользующейся большим спросом является коллекция болгарских официальных изданий, которая до 1990-х гг. XX в. формировалась на основе болгарских служебных изданий – изданий министерств, комитетов и других ведомств, изданий руководящих органов общественных организаций, творческих союзов, центров и научных институтов. Читальный зал имеет статус Европейского документационного центра в сети Europe Direct и является депозитарием для изданий ООН.

Читальный зал «Музыкальные издания» предоставляет своим пользователям – музыкантам, композиторам, дирижерам, музыковедам, критикам, любителям музыки, а также ученикам специализированных школ по искусству, доступ к уникальным коллекциям нотных изданий, книгам по музыке и балету, записям на грампластинках, аудиокассетах, компакт-дисках, видеокассетах, дисках DVD. В читальном зале читатели могут также найти музыкальные периодические издания (журналы и газеты), посвященные всем жанрам музыки. Иностранные издания отражены в международных каталогах по музыкальной тематике. Читальный зал технически оборудован для прослушивания аудиозаписей и просмотра видеозаписей из фонда.

Картографические и графические коллекции представляют интерес не только для отдельных пользователей, но и для ряда государственных учреждений, музеев и галерей, издательств, средств массовой информации, учебных заведений культуры и искусства. Картографическая коллекция – самая объемная по фонду в стране, насчитывает более 10 500 изданий. Здесь хранятся старые реплики и подлинники карт, сделанных всемирно известными авторами-картографами, такими как Себастьян Мюнстер, Герхард Меркатор, Абрахам Ортелиус. Самые ценные болгарские и иностранные картографические издания будут оцифрованы. Среди уже оцифрованных: карта «Болгария при царе Симеоне», 927/1927; *Turcicum imperium*, XVIII в.; *Walachia, Servia, Bulgaria et Romania*. 1634.

Карты уникальны, богаты иллюстративным материалом из всех областей знания. Документы этой коллекции экспонируются на ряде выставок и во время других культурных мероприятий как в Национальной библиотеке имени Святых Кирилла и Мефодия, так и за ее пределами.

Графическая коллекция состоит в основном из альбомов и художественных каталогов из всех областей знания, но самой ценной частью коллекции является подлинная графика – штампы, а также другие оригинальные гравюры и литографии. В коллекцию картографических изданий включены исторические, этнографические, морские, демографические, политические, общегеографические карты и атласы, экономические, геологические, климатические, гидрологические, карты Старого Света, отдельных континентов, государств, городов, рек, гор, курортов и т.д. Самая ценная часть коллекции – старые карты и атласы.

Читальный зал библиотекведения является удобным местом для работы коллег-библиотекарей и студентов библиотечно-информационных наук, которые здесь получают компетентную профессиональную помощь при подготовке к экзаменам и работе над курсовыми и дипломными проектами. Коллекция содержит монографические издания и ценные справочники, а также специализированные периодические издания в области библиотекведения, библиографии, книговедения и издательского дела, научной информации.

С 2017 г. в читальном зале было оборудовано 16 рабочих мест, оснащенных компьютерами, что предоставляет возможность проводить различные презентации и квалификационные курсы для специалистов библиотек.

Национальная библиотека имени Святых Кирилла и Мефодия включена в сеть COBISS, которая является организационной моделью объединения библиотек в национальную библиотечно-информационную систему с общей каталогизацией.

В феврале 2017 года Национальная библиотека успешно ввела Модуль COBISS3/Выдача книг, тем самым была проведена автоматизация процесса обслуживания читателей в библиотеке. Модуль впервые предоставляет возможность осуществить электронное взаимодействие: регистрации – читальные залы – окно оформления выдачи книг – информация. Читателю открывают «личный кабинет», в котором можно вводить различные права и ограничения. Права чаще всего связаны с освобождением от платы за различные услуги и с введением ограничений на доступ к определенным библиотечным услугам. Читателю предоставляется пароль для доступа к приложению «Моя библиотека», который связан с читательским билетом. На электронную почту читателя библиотека отправляет автоматические уведомления. Читательские билеты содержат

штрих-коды, в которых записана информация, позволяющая идентифицировать читателя в системе. Таким образом, это способствует ускорению процесса обслуживания, т.к. все читальные залы, служба выдачи и информационное окно оснащены считывающими устройствами.

Важной частью автоматизации библиотечного обслуживания является приложение «Моя библиотека», которое позволяет читателям заказывать свободные и получать уже заказанные документы, продлять сроки пользования документом, отменять заказ, менять пароль доступа, а также менять адрес и пароль электронной почты для получения автоматических уведомлений из библиотеки.

Возможность резервирования библиотечных документов электронным путем, а также коммуникация с помощью электронных сообщений экономит читателям много времени, тем самым значительно повышая качество и эффективность библиотечного обслуживания в библиотеке.

Библиотека предлагает зарегистрированным читателям возможности электронного уведомления. Читатели в «личном кабинете» могут выбирать те виды электронных уведомлений, которые поддерживает библиотека и которые им наиболее удобны.

Для всех сотрудников Библиотеки важно, чтобы качество библиотечных услуг было высоким, и это достигается личным участием и профессиональной квалификацией каждого библиотекаря. Сотрудники прекрасно знакомы с фондом читальных залов, профессионально и быстро отвечают на вопросы читателей. Это квалифицированные библиотекари с хорошей профессиональной подготовкой, владеющие компьютерной грамотностью, иностранными языками и знающие основные нормативные документы, связанные с обслуживанием читателей.

Сотрудникам, обслуживающим читателей в Национальной библиотеке и являющимся активными посредниками между пользователями и информацией, важны целостная организация и управление знанием, скорость обслуживания и повышение информированности читателей. Основным принципом является сочетание традиционного обслуживания и современных тенденций во взаимодействии с пользователями библиотеки. Онлайн-обслуживание – это качественно новая форма взаимодействия между библиотекой и ее читателями. Дистанционный доступ каждого пользователя к своей читательской карте («личному кабинету»), возможность перерегистрации или осуществления заказа книг – это только начало всесторонних изменений во взаимодействии между библиотекой и читателем.

Обогащение электронной коллекции болгарских продолжающихся изданий и обеспечение к ним доступа через сайт Библиотеки, предоставляет уникальную возможность чтения тех периодических изданий, которые в печатной форме недоступны читателям. Подчеркнутый интерес исследователей и широкого круга читателей к электронной коллекции болгарских продолжающихся изданий, выходивших на территории Болгарии в период с 1878 по 1944 гг. является предпосылкой для ее быстрого расширения. Опубликованные материалы в этих изданиях являются важным источником изучения истории страны, т.к. отражают многообразные проявления в общественно-политической, экономической и культурной жизни. В коллекции представлены самые востребованные издания, а также те, печатные оригиналы которых больше не предоставляются читателям из-за опасности их разрушения вследствие многократного использования.

В условиях современного глобального общества пользователи библиотек предъявляют более высокие требования к качеству услуг, в т.ч. в области новых информационных технологий. Пользователи ожидают увеличение объёма дистанционных услуг и возможностей, предоставляемых всемирной глобальной сетью Интернет.

Реализация функций библиотечного обслуживания в Национальной библиотеке Болгарии отвечает основной задаче – быть максимально близкой к людям, быстро предоставлять всем читателям доступ к актуальной информации, в том числе к информации из богатых фондов

Библиотеки, для развития и формирования жизненной позиции каждого пользователя и знаний из областей культуры, науки, общественного устройства и управления на всех уровнях.

Предпосылки и проблемы контроля за соблюдение законодательства об обязательном экземпляре печатных и других документов в Болгарии

***Х. Вылчев,
ассистент, отдел «Депонирование, комплектование и
регистрация национальной литературы»
Национальной библиотеки им. Святых Кирилла и Мефодия***

Принятие 31 января 1897 г. Народным собранием Закона «Об обязательном экземпляре печатных изданий в народные библиотеки» стало знаменательным событием, сыгравшим важную роль в культурной истории Болгарии после Освобождения (от Османского ига. – *Прим. ред.*). Этим законом были заложены основы сбора (в относительной полноте), предоставления в пользование и сохранения болгарского книжного наследия для поколений, основы составления и выпуска национальной библиографии. Данный Закон и последующие нормативные акты, принимаемые на протяжении лет, сыграли определённую роль «помощников» и «партнеров» в развитии культуры, образования и науки Болгарии. Поэтому сегодня, когда мы отмечаем 120-летие со дня принятия первого самостоятельного Закона об обязательном экземпляре болгарского книжного наследия в народные библиотеки, мы обязаны отдать должное почтение, уважение и признательность, прежде всего, яркой личности его автора – Константину Величкову, бывшему в то время министром народного просвещения. Разумеется, внимания заслуживает также вклад и его предшественников, и последователей в развитие и соблюдение законодательства об обязательном депонировании. В данной статье будут рассмотрены специфические проблемы, связанные с предпосылками и осуществлением контроля за соблюдением законодательства об обязательном экземпляре документов – с первых шагов и по настоящее время. Это сужает круг рассматриваемого вопроса.

Первый шаг был сделан в Пловдиве с принятием в 1881 г. ст. 3 Закона «О свободе печати» в Восточной Румелии. В соответствии с ее положениями «в момент обнародования любой печатной продукции типография обязана выдать по два экземпляра Областной библиотеке, иначе будет наказана штрафом в размере от 15 до 20 грошей» (9, с. 94). В ст. 3 впервые указывается отправитель в лице типографии и устанавливается символическое наказание, о контроле над исполнением которого речи пока не идёт. Однако, благодаря усилиям директора Народной библиотеки в Пловдиве Ильи Йовчева, закон исполнялся до объединения Восточной Румелии с Княжеством Болгария 06 сентября 1885 года. (9, с. 94).

Второй законодательный шаг был сделан в Софии принятием в 1883 г. ст. 43 Закона «О печати» (5, с. 8). В этой статье в качестве отправителя определены издательства, а инструменты контроля и штрафные санкции не прописаны. В том же году руководство Народной библиотеки размещает в Государственной газете «объявление», в котором «приглашает» издателей передавать обязательные экземпляры в Библиотеку (7, с. 95). Однако, со слов Велико Йорданова, «поскольку в законе не предусматривались никакие распоряжения и наказания, соответственно, и исполнение отставало» (7, с. 95); «... выходит, что закон этот не применялся и со временем был забыт» (7, с. 143). Впрочем, даже если бы статьей 43 предусматривались инструменты контроля и штрафные санкции, вследствие жалких условий существования Народной библиотеки в Софии, располагавшейся тогда в здании Буюк-мечети (с 1880 по 1885 гг.),

и, прежде всего, отсутствия достаточного места и кадровых резервов, невозможно было бы надлежащим образом разместить и обработать дополнительные поступления печатных изданий. Как говорится в докладной записке директора Контантина Иречека от 19 января 1884 г., направленной им в Министерство народного просвещения, «везде все настолько заполнено, что даже книгу некуда положить» (7, с.97). А штатный состав Народной библиотеки в том же году, не считая «прислуги», состоит из трех человек: директора, заместителя директора и писаря (7, с. 117). Проблемы с библиотечным пространством, переезды в другие (также не очень подходящие по размеру) здания, нехватка, неподготовленность и текучесть кадров (прежде всего из-за низкой зарплаты), незаинтересованность Министерства народного просвещения и другие причины явились главными препятствиями для развития Народной библиотеки на протяжении десятилетий.

С докладной запиской директора Народной библиотеки Василя Стоянова в Министерство народного просвещения от 08 декабря 1889 г. направлен законопроект об обязательном экземпляре документов, который, однако, министерство оставляет без внимания. В нем перечислены штрафы, назначаемые в зависимости от тяжести нарушения и механизмы их применения, но не предусмотрен контроль за исполнением наказаний (7, с. 143).

Первый самостоятельный закон об обязательном экземпляре документов, принятый 31 января 1897 г. (5, с. 9), является серьезным шагом вперед по сравнению с предшествующими законодательными актами (главным образом потому, что в нем более подробно прописан механизм доставки документов и заложены основы болгарской национальной библиографии). Однако, главным его недостатком является отсутствие прописанных инструментов контроля за его исполнением, а установленные штрафные санкции относительно низкие и не полностью сформулированы (в этом отношении законопроект В. Стоянова представляется более удачным вариантом). Кроме того, механизм доставки излишне усложнен. Согласно ст. 4, экземпляры, предназначенные для доставки в библиотеку в Софии, передаются в Министерство народного просвещения, а в окружных и уездных городах, как и в прочих населенных пунктах – в соответствующие административные управления.

Наличие таких промежуточных пунктов и рассредоточенное распределение обязательных экземпляров имеют несколько отрицательных последствий относительно контроля за ними: вероятность задержки, утери части экземпляров и сопутствующей документации по пути в национальные библиотеки в Софии и Пловдиве; при этом «размывается» ответственность лиц, ответственных за отправку обязательных экземпляров. Контроль (разработанные механизмы которого опубликованы в Инструкции от 1900 г.) над типографиями рассредоточивается, становится неэффективным. Народные библиотеки лишены возможности осуществлять непосредственный контроль за исполнением Закона. Порядок доставки, а также отсутствие с самого начала механизмов контроля затрудняют работу административных властей и руководства народных библиотек в Софии и Пловдиве по соблюдению закона. Поэтому значительная часть отправленных изданий доставлена только благодаря усилиям директоров обеих библиотек.

С принятием Закона, в том же 1897 г., Министерство народного просвещения направляет по два письма в каждый из округов. Одно адресовано окружным административным органами руководствам школ с предписанием распространить текст Закона среди широких масс населения. Второе письмо – губернаторам, с комплектом документов, которые предписано прилагать к отправляемым обязательным экземплярам (7, с. 167). Таким образом, в процесс доставки документов впервые вводится документооборот, что является важным инструментом осуществления контроля.

В 1900 г. Министерство народного просвещения направляет административным органам, руководствам школ и типографий Инструкцию по исполнению Закона (7, с. 176–178). В ней говорится о проведении проверки полученных Народной библиотекой в Софии изданий за трехлетний период. Установлено, что сотни печатных документов не были переданы в Библиотеку. В качестве причины указывается недостаточный контроль за соблюдением Закона.

Отмечается, что передача обязательных экземпляров документов административными органами в библиотеки проводилась довольно медленно и нерегулярно. Благодаря разработанным и изложенным в Инструкции механизмам, документооборот приводится в норму, сокращаются сроки отправки документов типографиями, а также сроки отправки обязательных экземпляров изданий административными органами в библиотеки. Руководители типографий обязаны информировать Народную библиотеку в Софии об открытии своих учреждений и, соответственно, о прекращении своей деятельности. Таким образом, создаются предпосылки для осуществления контроля, однако, наиболее важным является сам текст Инструкции, в котором прописаны механизмы контроля, что можно считать началом деятельности в данном направлении. Устанавливается ежеквартальная проверка типографий специально назначенным государственным служащим или учителем при соблюдении определенной процедуры; ревизия типографий за период с 1897 по 1899 гг. из-за многократно выявленных недостатков; проведение ревизий «по согласованию с руководством школ» поручается учителям, а во время каникул – органам административной власти и т.д.

За указанные три года ревизию проводили двое сотрудников Народной библиотеки в Софии, за нарушения были оштрафованы типографии (7, с. 178). Это первое непосредственное участие сотрудников Народной библиотеки в процедуре контроля за доставкой документов остается исключительным случаем.

Несмотря на заложенные в тексте Инструкции основы для осуществления контроля за процедурой доставки обязательных экземпляров документов, из приведенных далее фактов (7) видно, что впоследствии контроль проводится нерегулярно, а часто он полностью отсутствует и осуществляется эпизодически после очередных писем в округа от директоров Народной библиотеки. (Здесь и в дальнейшем под названием «Народная библиотека» имеется в виду Народная библиотека в Софии).

Отдельные статьи утвержденного в 1909 г. Закона «О народном просвещении» посвящены Народной библиотеке. Согласно ст. 411, в ее сотрудниках «числятся не более четырех хранителей», а согласно ст. 412, они «следят за четким исполнением Закона «Об обязательном экземпляре печатных документов», а также за сохранностью библиотечного имущества» (5, с. 64). Однако, в соответствии с установленной статьей 4 Закона от 1897 г. порядком доставки документов, им не предоставлены права на осуществление контроля.

В письме губернаторам от 26 сентября 1913 г. директор Народной библиотеки Александр Златанов подчеркивает, что Закон от 1897 г. «и по сей день не применяется четко», Инструкция от 1900 г. в значительной степени не соблюдается, и множество изданий не передаются в Народную библиотеку, особенно во время войны (в 1912 и 1913 гг.). Поэтому он просит провести ревизию типографий за указанный период, а о результатах «сообщить в Библиотеку» (7, с. 231).

В докладных записках в Министерство народного просвещения в 1919 г. Стилиян Чилингиров – сначала в качестве заместителя директора, а затем директора Народной библиотеки, затрагивает ряд проблем, связанных с исполнением Закона. Они подробно излагаются в книге В. Йорданова (7, с. 249, 251–253) и затрагиваются в другом источнике (2, с. 23–24). Все перечисленные С. Чилингировым проблемы отрицательно сказываются на всем процессе исполнения Закона (в том числе на процедуре контроля за доставкой документов). Наиболее важной причиной этого, по его мнению, является бездействие органов административной власти. Поэтому он обоснованно предлагает поручить контроль за соблюдением Закона школьным административным органам: окружным и уездным инспекторам и главным учителям.

В письме окружным административным органам (от 1919 г.) С. Чилингиров пишет, что в «1915–1918 гг. в библиотеку не поступило почти никаких печатных произведений», и просит «о проведении ревизии за указанный период». Письмо остается без внимания (7, с. 253).

Принятый благодаря усилиям С. Чилингирова и опубликованный в №195 Государственной газеты от 29 ноября 1920 г. Закон «Об обязательном экземпляре печатных документов и

литографических оттисков в народные библиотеки» является значительным прогрессом по сравнению с Законом от 1897 г. (5, с. 10–12). Отмечаются значительные качественные изменения за счёт более четкого правового регулирования Закона. Далее приводятся выдержки из статей Закона, в которых прописаны инструменты процедуры контроля:

1. В соответствии со статьей 1 все 10 экземпляров передаются Народной библиотеке в Софии. (Это правило действует и в настоящее время). Документы направляются непосредственно самим издателем «напрямую в Библиотеку не позднее десяти дней после выхода из печати за счет средств издателя или автора, если он является издателем» (5, с. 10). Это существенная поправка, т.к. устраняются промежуточные звенья в процессе доставки документов.

2. Статьей 3, наряду с требованиями к качеству обязательных экземпляров, предусмотрено обязательное указание выходных данных: год и место выпуска, название издательства, периодичность.

3. Получение Народной библиотекой обязательных экземпляров документов и их распределение по библиотекам (ст. 5), подразумевают участие сотрудников Народной библиотеки. Это создало в дальнейшем дополнительную нагрузку на персонал и некоторые другие трудности, но, тем не менее, произошёл постепенный переход к централизованному контролю за процессом доставки обязательных экземпляров документов (Окончательно сложившийся только в 1976 г. согласно Указу № 1367).

4. Администрации на местах лишены права контроля за процессом доставки документов. Это право передано Народной библиотеке, при посредничестве школьных администраций: окружных, уездных инспекторов и главных учителей в деревнях (ст. 6). Данные меры являются важным, но недостаточным шагом к совершенствованию инструментов контроля.

5. В соответствии со статьей 7, контролирующие органы должны ежемесячно информировать Народную библиотеку об открытии новых типографий/литографий, смене их владельцев, о прекращении их деятельности, об учете или отсутствии регистрации изданий, предназначенных для доставки в Народную библиотеку, а также об их передаче в библиотеку в установленный срок. В примечании статьи уточняются процедура процесса доставки и перечисляются документы, в соответствии с которыми осуществляется деятельность по контролю (5, с. 11–12).

6. В соответствии со статьей 8, при неотправлении обязательных экземпляров в Библиотеку, несоблюдении сроков или несоответствии количества обязательных экземпляров, директор Народной библиотеки может вынести постановление о назначении штрафов в размере от 200 до 2000 левов, что не отменяет обязанность по доставке обязательных экземпляров в Библиотеку (5, с. 12).

7. Статьей 9 предусмотрен штраф от 50 до 100 левов для инспекторов и учителей, «не исполняющих свои обязанности на должном уровне» (5, с. 12).

8. В статье 10 прописана процедура наложения штрафных санкций (5, с. 12).

9. Статья 11 предусматривает защиту обязательных экземпляров «от любых ограничительных мер, таких как цензура и конфискации, и предписывает Министерству внутренних дел штрафовать органы административной власти в размере от 50 до 200 левов...» (5, с. 12). (Проблема с конфискацией изданий из типографий, включая обязательные экземпляры, предназначенные для доставки в Народную библиотеку, существует еще с 1886 г., когда директор Народной библиотеки В. Стоянов в докладной записке в Министерство народного просвещения просит передавать в Народную библиотеку по 1 – 2 экз. из изъятых изданий (7, с. 125). В статье 406 Закона «О народном просвещении» от 1909 г. (5, с. 63) прописаны механизмы защиты Народной библиотеки от цензуры и конфискации. В статье 11 данного Закона есть дополнение о наложении штрафных санкций за применение цензуры и конфискации к изданиям, предназначенным для доставки в Народную библиотеку в качестве обязательных экземпляров. Тем не менее, данная проблема после 1923 г. только усугубляется.

Изменения в Законе от 1920 г. являются очень важными предпосылками для улучшения ситуации с доставкой обязательных экземпляров и контролем над этим процессом. В докладной записке в Министерство народного просвещения в конце 1921 г. директор Народной библиотеки С.Чилингиров приводит цифры, подтверждающие увеличение объема отправляемых изданий с 2316 томов в 1920 г. до 2900 томов в 1921 г. (7, с. 264).

В 1924 г. директор Народной библиотеки Божан Ангелов предлагает внести изменения в Закон, которые обсуждаются специально сформированным библиотечным комитетом. Принятые комитетом решения утверждаются Народным собранием и вступают в силу с 10 января 1925 г. (5, с. 10–12).

В некоторых из принятых изменений и дополнений к Закону от 1920 г. прописаны контролирующие меры за процессом отправления в Библиотеку обязательных экземпляров:

1. Статья 1 дополнена указанием, что обязательные экземпляры должны передаваться в Народную библиотеку только вместе с описью, составленной в 2-х экз. по предоставленной Библиотекой форме.

2. В статье 3 указано, что необходимые сведения об изданиях должны быть дополнены «порядковым номером в соответствии с торговым журналом». Добавлено также новое правило, согласно которому типографии наказываются штрафом от 200 до 2000 левов за невыполнение хотя бы одного из указанных пунктов (5, с. 10).

3. В статье 6, относительно контроля за процессом отправления обязательных экземпляров указано: «В Софии данную деятельность можно поручить специальному хранителю-ревизору при Народной библиотеке, а в Пловдиве, Тырново и Шумене – Народным библиотекам в перечисленных городах» (5, с. 11). Однако данные предписания на протяжении многих лет не выполняются.

4. В статье 7 контролирующим органам предписано ежемесячно подавать отчёты о своей деятельности в Народную библиотеку. Также перечисляются те данные, которые следует отражать в описи, прилагаемой к отправляемым обязательным экземплярам документов (5, с. 11).

5. В статье 8 указано, что те типографии, которые не отправили в Библиотеку обязательный экземпляр, будут обязаны выплачивать штрафы до тех пор, пока не выполнят это обязательство. Штрафы налагаются также в случае незаполнения прилагаемой к обязательным экземплярам документов формы описи (5, с. 12).

6. В статье 9 размер штрафов, предназначенных для уплаты контролирующими органами, увеличен до 300 левов. Особенно это касается тех случаев, когда отмечается несвоевременное предоставление Библиотеке обязательных (согласно статье 7) ежемесячных отчётов (5, с. 12).

Закон от 1920 г., как и дополнения к нему от 1925 г., способствовали оптимизации процесса доставки обязательных экземпляров документов и контроля за ним. Наиболее важными из них являются устранение промежуточных звеньев в процессе отправления документов и передача контроля школьным администрациям, а с 1925 года – привлечение некоторых библиотек к контролю за доставкой обязательных экземпляров документов. Выбор школьных администраций стал лучшим решением, поскольку в силу специфики работы данная деятельность им гораздо ближе, чем каким-то другим учреждениям. Кроме того, до конца 1945 г. библиотеки входили в сферу подчинения Министерства народного просвещения.

Несмотря на заданную в 1920 и 1925 гг. более весомую нормативную базу, исполнению Закона и контролю за доставкой обязательных экземпляров документов препятствует ряд проблем и в период до 1945 года.

Вкратце они сводятся к следующему:

1. Процедура доставки обязательных экземпляров документов имеет множество недостатков. Более того, передача регулярно задерживается от 1 до 3 месяцев, а довольно часто на 6 месяцев, год и дольше, причем экземпляры теряются еще в самих типографиях, и впоследствии ряд изданий остается недоставленным (4, с. 140–141)*.

2. В нарушение ст. 406 Закона «О народном просвещении» от 1909 г. (5, с. 63), как и указанной выше ст. 11 Закона от 1920 г. (5, с. 12), в соответствии с которыми обязательные экземпляры документов, предназначенные для передачи в Народную библиотеку, находятся под защитой от цензуры и конфискации, МВД, Прокуратура, Министерство народного просвещения останавливают печать целых тиражей и конфискуют их непосредственно в типографиях, включая 6 обязательных экземпляров. Общее количество изъятых изданий в период с 1923 по 1944 гг. составляет 1990 заглавий книг и 4830 номеров журналов и газет (4, с. 138–139).

3. Ряд изданий намеренно не передаются в Библиотеку, а скрываются с целью предотвращения их конфискации полицией (4, с. 148).

4. Некоторые периодические издания временно не выпускаются, другие выходят нерегулярно или печатаются в разных типографиях. Это затрудняет контроль и приводит к неполному поступлению обязательных экземпляров документов в Библиотеку (4, с. 147).

5. Достаточно часто на типографии налагаются штрафы. Однако вследствие загруженности налоговых служб, сбор штрафов проводится нерегулярно и с большими задержками, в результате чего штрафные санкции становятся неэффективными (4, с. 143–144).

6. Контролирующие органы на местах не распределяют между собой объекты контроля равномерно (в зависимости от количества типографий и объема выпускаемых изданий) (4, с. 145).

7. Несмотря на достаточно большое число проверяющих (в 1924 г. – 103 человека на 253 типографии), школьные инспекторы и учителя по причине своей занятости на основной работе часто не справлялись с дополнительными функциями и просили освободить их от этих обязанностей, а отчеты, направляемые ими в Народную библиотеку, имели, соответственно, формальный характер. Учитывая этот нелегкий труд и штрафные санкции, которые налагаются в случае ненадлежащего выполнения работы по контролю за доставкой обязательных экземпляров, директор Народной библиотеки Б. Ангелов в 1924 г. предлагает выделить инспекторам и учителям за сверхурочную работу ежемесячное вознаграждение от 30 до 100 левов в зависимости от их нагрузки. Однако данное предложение не было поддержано Министерством народного просвещения (7, с. 289; 4, с. 145–146).

8. В своем письме в Министерство народного просвещения от 07 марта 1932 г. директор Народной библиотеки Велико Йорданов предлагает ввести специальную должность для проверки типографий, но Министерство отклоняет это предложение (4, с. 146). Намного позже, из письма другого директора Народной библиотеки – Райчо Райчева, адресованного им в Министерство народного просвещения (от 21 мая 1941 г.), видно, что в Народной библиотеке один из сотрудников «выполняет функции контроля за типографиями, и его, в случае отсутствия, некому заменить» (4, с. 146).

Отдел приёма обязательного экземпляра (болг. – служба «Депозит», *прим. Ред.*), созданная согласно Закону от 1920 г., вследствие нехватки места для хранения документов, отсутствия достаточного количества подготовленных специалистов и других проблем, в период до 1945 г. была поставлена в «абсолютно примитивные условия работы» (1, с. 627).

Перечисленные проблемы не находят своего решения, несмотря на огромные усилия, предпринимаемые директорами Народной библиотеки на протяжении многих лет. Велась активная переписка с представителями контролирующих органов и типографий в округах, особенно типографий-нарушителей, с Министерством народного просвещения, руководящими органами полиции.

Вторая мировая война наносит Народной библиотеке большой ущерб. Количество не поступивших в Библиотеку обязательных экземпляров увеличивается в разы, выпуск национальной библиографии приостановлен – с 1937 по 1944 гг. был напечатан только один выпуск (за 1942 г.) (1, с. 627–628). Самые серьезные повреждения Библиотеке наносят бомбардировки в январе и марте 1944 г. Несмотря на ущерб, причиненный зданию и части фонда 10 января 1944 г., из-за халатности директора Р. Райчева не проводится полная эвакуация.

Архивный фонд, каталоги, часть справочников сгорают при бомбардировке 30 марта 1944 г. Таким образом, были уничтожены десятки тысяч болгарских книг и периодических изданий, которые десятилетиями собирались в качестве второго, дублетного экземпляра в соответствии с Законом «Об обязательном экземпляре документов» (Закон за депозита, 8, с. 426–427; 1, с. 627).

Новым директором после Р. Райчева становится Тодор Боров. (С 1941 по 1963 гг. он также возглавляет Болгарский библиографический институт.) На него ложится трудная задача по восстановлению Народной библиотеки. Одновременно с этим он работает над подготовкой новой редакции Закона об обязательном экземпляре.

Закон «Об обязательном экземпляре печатных документов и литографических оттисков для народных библиотек и институтов» (5, с. 13–15) был опубликован 18 мая 1945 г. В этот Закон внесен ряд доработанных основных положений Закона от 1920 г. и дополнений от 1925 г. Внесены также некоторые существенные изменения и новые положения. Относительно механизмов контроля передачи обязательных экземпляров значение имеют следующие положения:

1. Увеличено количество библиотек-получателей обязательного экземпляра. Соответственно увеличено количество обязательных экземпляров (до 20) (ст. 1, с. 13). (В 1951 г. их число сокращено до 15). Эта дополнительная нагрузка требует быстрого развития Отдела приёма обязательного экземпляра, повышает степень ответственности его сотрудников, в том числе в отношении процедуры контроля.

2. В статье 1 прописано запрещение выноса изданий из типографии, пока обязательные экземпляры данного тиража не будут отправлены в Народную библиотеку. Добавлены также дополнительные данные, которые следует отражать в описи, прилагаемой к отправляемым документам.

3. В статье 3 (с. 14) прописано требование печатать обязательные экземпляры документов на бумаге, не содержащей древесной массы. Неисполнение данного требования влечет за собой штрафные санкции.

4. Контроль за доставкой обязательных экземпляров (ст. 5, с. 14) оставлен за школьными администрациями. В Народной библиотеке с целью осуществления контролирующих функций назначается инспектор. Увеличено количество библиотек, которым «можно поручить» контроль за доставкой обязательных экземпляров.

5. Увеличен размер штрафов (для типографий), которые назначаются в зависимости от вида нарушения (ст. 7 и 8, с. 14). В то же время отменены штрафные санкции в отношении школьных и окружных административных органов.

6. Штрафные санкции подразумевают не административное, а уголовное наказание (ст. 9, с. 14).

Сохранение функций контроля за школьными администрациями в округах (за исключением некоторых городов, в которых работают народные библиотеки) – не лучшее решение, но тогда оно было единственно возможным. Главной причиной отсутствия изменений является тот факт, что состояние Народной библиотеки, как и остальных библиотек страны, не позволяло им полностью взять на себя роль контролирующих органов. Немаловажен также накопленный школьными административными органами опыт в области контроля за процессом доставки обязательных экземпляров документов. В конечном счете, при отсутствии иной возможности, присутствие промежуточных звеньев в осуществлении контроля продолжает отрицательно сказываться на его результатах и эффективности.

Исполнение нового закона начинается в первые послевоенные годы, в трудных для Народной библиотеки условиях. Директор Т. Боров вынужден решать одновременно множество задач, связанных с ускорением сроков строительства нового здания, реорганизацией, подбором новых кадров, преодолением других трудностей, вызванных военными действиями и др. В частности, восстановление уничтоженного архивного фонда является сложной задачей и продолжается до конца 1950-х гг. уже при следующем директоре Георги Добреве (8, с. 428–430).

Несмотря на трудности, в Народной библиотеке прилагаются усилия для нормализации процесса передачи, приёма и распределения обязательных экземпляров: развитие и совершенствование Отдела приёма обязательного экземпляра, проведение ревизий типографий и восполнение недостающих документов.

Следует отметить, что в результате национализации и укрупнения типографий и издательств после 1947 г. постепенно создаются гораздо более благоприятные условия для исполнения Закона, также упрощается осуществление контроля. (Национализация имела отрицательные последствия для издательской деятельности, но этот вопрос не связан с рассматриваемой темой. Следует упомянуть, что после 1944 г. также изымалось большое количество изданий. В отличие от предыдущего периода, обязательные экземпляры не уничтожались, а хранились в т.н. спецфондах библиотек).

С января 1953 г. контроль за соблюдением Закона поручается Болгарскому библиографическому институту (6, с. 52). Согласно распоряжению от 1955 г., в новую структуру входит Отдел приёма обязательного экземпляра и архив болгарской печати (болг. – отдел «Депозит и архив», *прим. Ред.*, 6, с. 53). Со стороны Отдела прилагаются серьезные усилия по проведению проверок типографий и восполнению недостающих изданий. В 1958 г., например, когда в отделе работало 5 сотрудников, «недостача за последние пять лет сократилась до 740 заглавий» (книг) (8, с. 430). (С 1953 г. открываются окружные библиотеки. Позднее именно им будут переданы функции контроля за соблюдением Закона на уровне округов).

В 1963 г. Народная библиотека была переименована в Народную библиотеку им. Кирилла и Мефодия. В 1964 г. Болгарский библиографический институт входит в структуру Народной библиотеки им. Кирилла и Мефодия. В эту структуру входит также Отдел приёма обязательного экземпляра и архив болгарской печати (6, с. 58).

С 1965 по 1982 гг. Народной библиотекой им. Кирилла и Мефодия руководит Константина Калайджиева. Это самый успешный период во всей истории Библиотеки. Развитие библиотечного дела находится на подъеме, приняты важные нормативные акты. Вследствие неполноты и утраты актуальности положений Закона об обязательном экземпляре от 1945 г., разрабатывается новый нормативный акт об обязательном экземпляре (в 1970-е гг.). Назрела также необходимость в расширении состава обязательного экземпляра, изменении механизмов контроля за процессом доставки документов, в разработке новой документации и др.

Указ № 1367 «Об обязательной передаче печатных и других произведений» был опубликован 01 октября 1976 г. (5, с. 17–20). Положения о его применении утверждены 29 мая 1979 г. (5, с. 20–25). Данный указ стал наиболее удачно разработанным и функциональным из всех действовавших до того момента нормативных актов об обязательном экземпляре. Следовать данному указу обязаны все учреждения, получающие обязательный экземпляр. Относительно механизмов контроля доставки обязательных экземпляров:

1. В части 1 ст. 1 (5, с. 17) описан процесс доставки обязательных экземпляров для всех учреждений, кроме Народной библиотеки им. Кирилла и Мефодия. Механизмы приёма и распределения документов Народной библиотекой прописаны отдельно в ст. 10 Положений (с. 23). Отправителем обязательных экземпляров определены типографии – для выпущенных ими изданий, а для изготовленных в переплетных мастерских или отпечатанных за рубежом произведений отправителем определены издательства. (Это хорошо распределение). Там же, в части 1, в состав обязательного экземпляра включены фотографические издания (кроме кинозаписей) и звукозаписи. Часть 4 дополнена прилагающимся списком состава и количества обязательных экземпляров (печатные и фотоиздания распределяются в зависимости от их тиража). Это новый и значимый момент в процессах доставки обязательных экземпляров и контроля.

2. В статье 10 (с. 18) прописаны механизмы контроля. Более развернуто о них говорится в ст. 19 Положений, которые будут рассмотрены ниже.

3. Установленные в частях 1 и 3 ст. 11 штрафы «до 200» и «от 50 до 300 левов» являются

низкими и, в особенности, после 1990 г. утрачивают свою эффективность. То же самое касается и штрафа «до 50 левов» в статье 12.

4. В статье 13 представлена процедура составления актов и вынесения постановлений о назначении наказаний.

Остальные интересующие нас тексты содержатся в Положениях:

1. В соответствии со статьей 4, обязательные экземпляры предоставляются за счет средств издателя (с. 22). Согласно статье 16, стоимость их доставки оплачивают типографии (с. 24), в отличие от предписаний Законов от 1920 и 1945 гг., согласно которым сборы за передачу изданий в Народную библиотеку не взимались.

2. В соответствии со статьей 12 (с. 23), «Книгораспространение» в г. София передает Народной библиотеке им. Кирилла и Мефодия по 1 экз. книг, предназначенных для продажи, что является достаточно эффективным инструментом контроля за поступлениями.

3. Статьи 13 и 14 устанавливают требования к содержанию описи передаваемых изданий, и ведению журнала заказов в типографиях.

4. В соответствии с частью 3 ст. 15 Народная библиотека им. Кирилла и Мефодия ежегодно получает от Комитета печати списки типографий, а в соответствии с частью 1 ст. 17 – ежемесячные отчеты издателей (с. 24). Это помогает вести контроль.

5. В статье 19 (с. 24) прописано самое значимое нововведение в законодательстве об обязательном экземпляре: создается специальная инспекция при Народной библиотеке им. Кирилла и Мефодия с целью контроля рассылки изданий на всей территории страны, при поддержке сотрудников окружных библиотек. (Позднее их права и обязанности прописываются в отдельной инструкции – 10, с. 20–22.) Инспекция формируется из сотрудников Отдела приёма обязательного экземпляра и архива болгарской печати. Часть его сотрудников назначаются на должности инспекторов.

Благодаря преимуществам новой нормативной базы, до 1990 г. механизмы применения Закона об обязательном экземпляре, включая контроль, работают наиболее эффективно. В данный период до минимума сокращается число нарушений, в том числе не отправленных в Библиотеку изданий.

После 1990 г. наступившие общественные и экономические перемены приводят к развитию процессов и явлений, постепенно затрудняющих и ухудшающих выполнение нормативов по доставке обязательных экземпляров и контролю. Это целый комплекс взаимосвязанных факторов и проблем (3, с. 26–32). Условно их можно разделить на три группы:

1. Наряду с прогрессивным ростом количества типографий, издательств и объема издаваемой продукции, увеличиваются также случаи нерегулярной доставки обязательных экземпляров, со множеством пропусков или отказов, быстро возрастает число неотправленных изданий (конкретные цифры приводятся в источнике 3 Списка литературы); нередко отсутствует или представлен незаполненный полностью журнал заказов, счета-фактуры без требуемой информации. Достаточно часто инспекторов не допускают к просмотру документации и т.д. Такие нарушения отмечаются во многих частных типографиях, а также в некоторых, работающих на основе государственно-частного партнёрства, где участие публичного партнёра всё более сокращается.

2. Не соблюдаются требования законодательства (прекращено отправление ежемесячных отчетов издателей в Народную библиотеку, приостановлен контроль за отправкой обязательных экземпляров со стороны окружных библиотек), другие требования становятся невыполнимыми (ликвидированы Комитет печати и «Книгораспространение»). В условиях функционирования частных издательств и типографий большое количество обязательных экземпляров – 20 единиц при тираже более 300 экз. (плюс 2 экз. на допечатку), а также увеличенных почтовых и прочих расходов, создаются предпосылки для нерегулярной, неполной рассылки изданий либо отказа от рассылки. В то же время штрафы полностью утрачивают свою эффективность вследствие

инфляции.

3. В сложившейся таким образом сложной ситуации, без поддержки со стороны окружающих библиотек, инспекторы по контролю за доставкой обязательных экземпляров от Народной библиотеки им. Кирилла и Мефодия не могут решить накопившиеся проблемы ни количественно, ни качественно. Предложение о назначении еще двух инспекторов (3, с. 34) отклонено. Поэтому осуществление деятельности по контролю, несмотря на серьезные усилия и восполнение большей части недостающих изданий, становится все более сложным, недостаточно эффективным процессом, а в некоторых случаях и невозможным.

Существуют также специфические проблемы. Отсутствует список типографий. В то же время появляется и активно используется небольшое по размеру оборудование для цифровой печати, которое можно разместить в любом помещении. Таким образом, охватить многочисленные печатные пункты и получить доступ к ним становится невозможным. В начале своей деятельности сотрудники таких небольших типографий, в отличие от издателей, не проявляют интереса к дальнейшей судьбе своей продукции и передаче обязательных экземпляров в Народную библиотеку. Поэтому смена отправителя обязательных экземпляров становится все более необходимой.

Вышеизложенные проблемы, необходимость дополнения состава обязательного экземпляра, устаревание нормативной базы обуславливают необходимость в разработке нового Закона об обязательном экземпляре. (Предыстория его появления кратко описана в источнике 2, с. 29–30.) В Государственной газете от 29 декабря 2000 г. публикуется Закон «Об обязательном экземпляре печатных и других документов» (5, с. 29–35). Положения о его применении были опубликованы 12 марта 2002 г. (5, с. 36–41). В новый закон внесен ряд изменений, соответствующих новым общественным и экономическим условиям: расширен перечень видов и определены новые отправители обязательных экземпляров, введены новые штрафы за невыполнение требований закона и т.д. Самым существенным нововведением стала замена отправителя обязательных экземпляров. Относительно механизмов контроля передачи обязательных экземпляров следует упомянуть:

1. Пунктом 4 части 1 ст. 3 (с. 30) предусмотрено включение в состав обязательного экземпляра изданий на электронных носителях.

2. В статье 5 (с.30) зафиксировано самое важное изменение: основным отправителем обязательных экземпляров определены издатели, что обусловлено вышеуказанными проблемами. (Правильность данного решения позже была подтверждена на практике).

3. Согласно ст. 6 части 1 (с. 30–31), сохраняется трехступенчатое распределение количества обязательных экземпляров в зависимости от тиража изданий; при тираже более 300 экземпляров число передаваемых единиц сокращается с 20 до 12.

4. В пункте 5 части 1 ст. 7 (с. 31) прописано требование указывать международный стандартный книжный номер (при его наличии).

5. В частях 1 и 4 ст.15 (с.34) зафиксированы размеры штрафов для отправителей-нарушителей (от 300 до 3000 левов и от 3000 до 5000 левов).

6. Статья 16 (с.34) определяет процедуру составления актов и вынесения постановлений о назначении наказаний.

Это парадоксально, однако, в законе (и в Положении) отсутствуют правовые нормы, определяющие механизмы контроля за доставкой обязательных экземпляров. Предлагалось разработать и включить эти нормы в Закон «Об обязательном экземпляре печатных и других документов», но предложение было отклонено. Не отменены расходы на доставку обязательных экземпляров, что также предлагалось. Эти расходы, наряду с подорожанием производства изданий, становятся причиной отказов от отправления обязательных экземпляров либо нерегулярного отправления. Внесенные после 2001 г. изменения в Закон так и не затронули вышеперечисленные проблемы.

Определение издательств в качестве отправителей обязательных экземпляров потребовало изменений в практике доставки документов и реорганизации работы Отдела приёма обязательного экземпляра и архив болгарской печати в структуре Народной библиотеки им. Кирилла и Мефодия. Разосланы сотни уведомлений о внесении изменений, в Агентстве ISBN издательства также получают письма и разъяснения. Контроль осуществляется посредством сравнения поступлений с заявленными к выпуску заглавиями с номером ISBN, с издательскими каталогами, а позднее и с интернет-сайтами и др.

Вследствие выше названных изменений возникает ряд проблем:

1. С 2001 по 2010 гг. количество выпускаемых книг увеличивается в два раза (с 5000 до почти 10 000 заглавий), почти в два раза увеличивается выпуск периодических изданий. Число зарегистрированных в Международном агентстве ISBN издательств увеличивается с 2000 до 4000 (в наст. вр. – более 5000).

2. Вследствие технических и технологических причин, в особенности к концу 2006 г., осуществлять процесс контроля доставки документов стало сложно и малоэффективно. После 2010 г. ситуация улучшается благодаря введению нового программного обеспечения и созданию Национального указателя выпускаемых в Болгарии книг.

3. Доставка обязательного экземпляра ведется нерегулярно и с большими пропусками. Большинство отсутствующих изданий поступают после предъявления претензий издательствам-отправителям, другие – после составления акта. Некоторые акты муниципалитеты не вручают издательствам. Особую проблему составляет доставка нетрадиционных носителей информации и т.д.

4. Количество осуществляющих контроль за доставкой документов сотрудников Отдела приёма обязательного экземпляра и архива болгарской печати давно не соответствует увеличенному объёму и характеру данного вида деятельности.

В данной статье рассмотрено всего лишь несколько вопросов из обширного круга проблем, касающихся доставки обязательного экземпляра и контроля за этим процессом после 2001 г. Вследствие своей многогранности и специфики, эти проблемы требуют отдельного детального рассмотрения и анализа. Отдельного внимания заслуживают также изменения, необходимые для совершенствования Закона «Об обязательном экземпляре печатных и других документов», и его практического применения.

Список литературы

1. Боров, Тодор. Доклад от Директора на Народната библиотека в София за дейността на същата от 9.IX.1944 г. до 9.IX.1946 г. // *Годишник на Българския библиографски институт*. I. 1945–1946. – С., 1948, с. 626–630.

2. Вълчев, Христо. Народната библиотека „Св.Св.Кирил и Методий“ – главен фактор в историята на депозита на българската книжнина. // *Библиотека*, 2005, № 3–4, с. 20–30.

3. Вълчев, Христо. Процес, който трябва да бъде овладян. // *Библиотека*, 1996, № 2–3, с. 26–36.

4. Вълчева, Анелия. Развитие на Народната библиотека в София през периода 1924–1944 г. (Машинопис. 300 с.*Цит. от текста, набран във формат Word.)

5. Дончева, Анета и др. Библиотечното дело в България: Сб. от нормативни документи 1878–2009 г. – С., ББИА, 2010. – 233 с. <62.44.124.142:8080/jspui/bitstream/2010/204/2/AD_bibliotechno_delo.pdf>.

6. Зотова, Кремена и др. Летопис на законодателството за задължителния депозит и на важните събития в развитието на текущата национална библиография. // 90 години законодателство за задължителния депозит и текущата национална библиография: Сборник. – С., НБКМ, с. 34–75.

7. Йорданов, Велико. История на Народната библиотека в София: По случай 50-

годишнината ѝ: 1879-1920. – С., Държ. печатница, 1930. – 360 с.

8. Калайджиева, Константинка. Материали за историята на Народната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий”: 1944–1978. – С., НБКМ, 2003. – 661 с.

9. Колева, Радка. Законодателството за задължителния депозит, текущата национална библиография и Народната библиотека „Иван Вазов”: (Минало и настояще). // 90 години законодателство за задължителния депозит и текущата национална библиография: Сборник. – С., НБКМ, с. 92–103.

10. Сборник нормативни материали по задължителното предаване и разпределението на печатните и други произведения. – С., НБКМ, 1985. – 28 с.

Из истории Национальной библиотеки им. Святых Кирилла и Мефодия

*д-р Л. Георгиев,
доцент, заведующий направлением «Сохранение рукописного и
документального наследия»
Н. Кавалджиева-Пенева,
архивист отдела «Болгарский исторический архив»
д-р К. Божилова,
ассистент, отдел «Болгарский исторический архив»
Национальная библиотека им. Святых Кирилла и Мефодия*

Почтительное отношение к книгам является отличительной и ярко выраженной чертой болгарской истории. Средневековая Болгария защищала учеников и дело святых апостолов Кирилла и Мефодия в IX веке. Болгария первой воспринимает славянский алфавит и распространяет его среди других народов. Возрождение болгар под властью Османской империи напрямую связано с быстрым ростом грамотности, литературы и количества публичных библиотек. В 1869 г. в Румынии было организовано Болгарское литературное общество, которое позже стало функционировать при Болгарской Академии наук.

Сильные литературные традиции болгар и их стремление к знаниям создали условия для возникновения Национальной библиотеки непосредственно после Освобождения страны (от Османского ига—*Прим. ред.*) 3 марта 1878 г. Предложение о создании национальной библиотеки было высказано в начале апреля 1878 г. софийским учителем и секретарем городского совета Михаилом Боботиновым. Временное российское правительство, существовавшее в Болгарии в первые два года после Освобождения, поддерживает благородную инициативу. В то время болгарский профессор Марин Дринов, будучи вице-губернатором Софии, руководил народным просвещением и духовными делами нового государства, а губернатором столицы был русский граф Петр Алабин. Они оба вносят решающий вклад в становление учреждения. Торжественное открытие состоялось 10 декабря 1878 года и до сих пор Национальная библиотека отмечает в этот день свое «рождение». Библиотека возникла на публичной основе, сначала полностью содержалась на пожертвования. Среди первых даров Библиотеке богатые литературные коллекции историков: профессора Марина Дринова и Спиридона Палаузова, купца Ивана Денкоглу, поэта Петко Славейкова, Болгарского литературного общества. В 1879 г. поступает архив Учредительного народного собрания, а в последующие годы – архивы Георги Стойкова Раковского и Любена Каравелова. Этими поступлениями заложена основа формирования архивного отдела.

Летом 1879 г. профессор Марин Дринов вносит предложение в Первое Великое народное собрание о присвоении Болгарской народной библиотеке статуса государственного учреждения. В результате Библиотека становится первым культурным институтом, созданным современным болгарским государством, получает штатный персонал и регулярную финансовую поддержку. Назначаются библиотекарь, два помощника, один слуга и один охранник.

В начальной истории развития Библиотеки (до 1944 г.)²¹ можно выделить шесть этапов, характеризующихся следующими основными событиями и процессами, а также деятельностью некоторых из наиболее активных ее директоров:

I. Годы основания (1878–1900 гг.) – разработка правил пользования Библиотекой, получение книжных даров, подготовка первого годового отчета. Руководителями²² Библиотеки в этот период были такие видные деятели, как чешский ученый Константин Иречек²³, поэт Петко Славейков, фольклорист Димитр Маринов.

II. Размещение Библиотеки в собственном здании (1900–1909 гг.) – переезд и инвентаризация. В 1897 г. после продолжительных дискуссий обнародован Закон об обязательном экземпляре, который обязывает типографии передавать Библиотеке 4 экземпляра каждого издания. Библиотека каждый квартал выпускает библиографический бюллетень, который бесплатно рассылается в государственные учреждения, редакции газет и издательства. Руководителем Библиотеки в этот период был революционер и литератор Стоян Заимов.

III. Закон о Народной библиотеке (1909–1913 гг.). Согласно этому Закону Библиотека собирает и хранит письменные памятники Болгарии. Штат Библиотеки формируется в соответствии с деятельностью отделов: а) рукописи и архив; б) болгарские печатные издания и «Балканика»; в) иностранные печатные издания; г) Восточный отдел²⁴. Сотрудники Библиотеки направляются за рубежом целью обмена опытом и участия в Международном библиографическом конгрессе. Во главе Библиотеки в этот период – поэт Пенчо Славейков²⁵ и литератор Никола Бобчев.

IV. Подъем и системная библиотечная работа (1913–1923 гг.) – начинает выходить ежегодник Библиотеки, идет закупка специальных шкафов для хранения рукописей, ведутся работы по каталогизации. В ходе Первой мировой войны был организован ускоренный сбор литературных памятников. Регулируется обмен книгами. Девушки и молодые люди начинают отбывать трудовую повинность²⁶ в Библиотеке. Среди директоров можно выделить литератора Стилияна Чилингирова.

V. Устройство и нормализация работы (1923–1934 гг.) – определены контролирующие органы, ответственные за осуществление надзора за доставкой обязательных экземпляров. Сотрудники Библиотеки по зарплате приравниваются к университетским сотрудникам. Регулируется деятельность Библиотеки как государственного архива. Проводится выставка в честь 50-летнего юбилея Библиотеки. Директор в эти годы – Велико Йорданов, автор книги о начальном этапе истории развития Библиотеки.

VI. Начало строительства современного здания. Надежда и разочарование (1934–

²¹ Йорданов, Велико. История на Народната библиотека в София: По случай 50-годишнината и 1879–1929. София: Държ. печатница, 1930.

Авторът е директор на Библиотеката (1928–1934 г.).

Той определя пет етапа. Към тях прибавям още един (1934–1944 г.), за управлението на Райчо Райчев, последния директор преди 1944 г. Шестият етап е представен на основата на

Симонова, Ружа. Българската национална библиотека и нейните директори (1879–2009 г.). София: ИК Христо Ботев, 2009, с. 115–120.

²² Здесь названы только некоторые директора.

²³ Автор первого научного исследования истории Болгарии, изданного в 1876 г.

²⁴ Йорданов, В., Цит. съч., с. 201.

²⁵ Сын одного из предыдущих директоров Петко Славейкова.

²⁶ Трудовая повинность для молодежи введена в Болгарии после поражения государства в Первой мировой войне. Победители запретили обязательную военную повинность.

1944 гг.) - в это десятилетие директором Библиотеки является поэт и писатель Райчо Райчев. С момента своего основания в 1878 г. и до конца рассматриваемого периода в 1944 г. Народная библиотека находится в поиске подходящего для его нужд и деятельности здания. Бююк джамия (Мечеть Бююк)²⁷ – среди первых зданий, где размещается Библиотека. Выбор этого здания был одобрен турецким населением в Софии, которое воспринимает книгохранилище как священное место. Однако библиотекари протестуют против духоты и сырости в помещениях. Именно поэтому Библиотека перемещается в здание рядом с домом бывшего османского правителя Софии²⁸. Это здание также оказалось неподходящим, так как выяснилось, что оно не в состоянии противостоять весу книг, на стенах появились трещины, и в целом оно оказалось тесным для фондов Библиотеки. Затем по высокой цене арендуется частный дом, который вновь оказывается неподходящим. Книги подвергают инвентаризации и переносят в небольшое строение, предусмотренное изначально под казино.

И только в 1930-м году появляется «огонек надежды», когда проводится конкурс на строительство будущего нового здания Библиотеки, а монарх дарует участок земли – бывший царский манеж в 2 га в центре столицы, непосредственно у здания Университета. В конце 1939 г. начинаются строительные работы по выигравшему проекту архитекторов Ивана Васильова и Димитра Цолова. Основные строительные работы были завершены к концу 1943 г. Участие Болгарии во Второй мировой войне не только остановило строительство, но и значительно уменьшило целостное финансирование проекта. Несмотря на многочисленные препятствия, директор Р. Райчев готовит и осуществляет эвакуацию библиотечной недвижимости. Воздушные бомбардировки американцев и англичан в начале 1944 г. полностью разрушают здание и уничтожают каталоги, наносят ущерб начавшимся строительным работам. Судьба привела Р. Райчева к самому страшному испытанию – увидеть своими глазами вверенное ему учреждение разрушенным и сожженным²⁹. Однако, в результате принятых мер, большая часть книг и архивных документов были вывезены и сохранены.

Период после окончания Второй мировой войны является довольно сложным и трудным, как для страны в целом, так и для Народной библиотеки в частности. В результате бомбардировок 10 января 1944 г. в книгохранилище библиотеки, которое размещалось на ул. Раковски попала бомба, но книги остались под бетонными плитами. Директор и во время бомбардировок, и после них остается один в библиотеке. Здание разрушено, а фонд находится под развалинами. Вместе с библиотекарями Райчо Райчев ищет способ сохранить книги. Он работает над эвакуацией части фонда в здание суда. Благодаря этим действиям многое было спасено. Наступают тяжелые послевоенные годы: София – разрушена, 70% зданий в центре города превращены в развалины и тысячи жителей остались без крова. С 1 декабря 1944 г. во главе Библиотеки становится профессор Тодор Боров, который приложил много усилий для окончания строительных работ. В 1945 г. ему удалось через Совет министров получить финансовые средства, предназначенные для займов, и на эти деньги продолжить строительство начатого до войны нового здания Библиотеки. В апреле 1946 г. был создан специальный строительный комитет для завершения строительства нового здания. Архитекторами, участвовавшими в

²⁷ Большая мечеть, где сегодня размещается Археологический музей в Софии.

²⁸ Сегодня в этом здании размещен Музей естественных наук.

²⁹ Симеонова, Р. Цит. съч., с. 115.

этом масштабном проекте, были Иван Васильов и Димитр Цолов. Фасад создан скульптором Михайло Парашуком. Уцелевший после бомбардировок фонд перевезен до конца 1947 г. в оборудованные на время, сырые помещения строящегося здания. Читальные залы и другие отделы библиотеки были готовы в 1952 г., но книгохранилища оставались неудобными и не очень подходящими для целей хранения. В своем стремлении приносить пользу обществу руководство Народной библиотеки допускает ошибку, также приводящую к задержке строительных работ – до окончательного завершения стройки, 1 декабря 1952 года Народная библиотека официально открыла двери для своих читателей. Открытая для общественности, библиотека оставалась фактически недостроенной. Входя в просторные читальные залы, люди не подозревали, что в Библиотеке предстояло еще осуществить большую строительную работу. Финансовые средства на тот момент также были на исходе, и не предполагалось выделение средств на завершение строительных работ. Но, несмотря на все трудности, к 1958 году здание было окончательно построено. Экстерьер здания был выполнен в модернизированном классическом стиле. Организация внутреннего пространства соответствовала потребностям и правильному функционированию современной национальной библиотеки, читальные залы и книгохранилища были размещены на одном уровне, при этом этажи книгохранилища находились над уровнем земли.

Книжные фонды Народной библиотеки после 1948 года начинают увеличиваться быстрыми темпами. Так, например, объём фондов рукописей и других документов увеличился многократно. Были сформированы новые специализированные коллекции, например, официальных изданий международных организаций и отдельных государств. Росло количество ежегодно получаемых иностранных периодических изданий, справочников и монографий. В этот период начинается усиленная работа по обработке собираемых годами архивных документов (Болгарского исторического архива и фонда Восточного отдела), а также десятков тысяч поступивших исторических документов.

В 1948 г. был создан специализированный отдел «Обработка и каталоги», который занимает центральное место в новой организационной структуре Библиотеки. Предусмотрено создание алфавитного основного (служебного) каталога, алфавитного читательского, систематического и предметного каталогов, а также печать каталожных карточек. Таким образом, в 1950-х гг. была разработана научная и теоретическая концепция, которая становится основополагающей для создания целостной системы каталогов и картотек, в которой раскрыты фонды и коллекции Народной библиотеки во всех возможных аспектах. В принципе, эта система действует и по сей день.

Выбор и назначение руководства Национальной библиотеки является одним из индикаторов отношения властей к этому значимому культурному учреждению. Впервые после 9 сентября 1944 г. директором становится человек, получивший специальное (университетское) образование в области библиотековедения и библиографии. Это профессор Тодор Боров, который был директором до 1949 г. Его усилия были направлены на разработку и принятие в 1945 г. Закона об обязательном экземпляре документов, согласно которому в Народную библиотеку передавалось по 20 экземпляров каждого нового издания. Несомненной заслугой именно Тодора Борова можно считать формирование целого послевоенного поколения библиотекарей и библиографов.

Внезапное назначение в апреле 1949 г. Трайчо Костова следующим директором прерывает прогрессивные идеи Тодора Борова на посту ее руководителя. Новый директор руководит всего несколько месяцев и в конце 1949 г. на его место назначают Георги Михайлова. Он является инициатором многих идей: создание методического сектора для управления библиотеками в стране; признание Библиотеки в качестве ведомственного научного института; издание первых периодических изданий – «Известия на Народната библиотека» (Бюллетень Народной библиотеки) и журнала «Библиотекарь».

После выхода на пенсию Г. Михайлова директором Народной Библиотеки в 1964 году назначен писатель Орлин Василев. Он старается быть хорошим руководителем, но понимает, что ему не хватает профессиональных компетенций. Вскоре он приходит к выводу, что наступило время поручить руководство Народной библиотекой специалисту-библиотекару и предлагает назначить руководителем своего заместителя – Константину Калайджиеву. Она руководит Библиотекой самое продолжительное время за всю её историю – в течение 26 лет. Основным «наследием» её руководства стало создание целостной концепции задач и функций Национальной библиотеки, с учетом потребностей и возможностей государства и новых тенденций в развитии национальных библиотек в других странах. Она стремилась целенаправленно и сбалансированно развивать элементы этой концепции:

- центральная научная библиотека страны;
- хранитель болгарской литературы и информационный центр;
- многоаспектный текущий и ретроспективный библиографический охват;
- исторический архив документов со времен болгарского Возрождения и османско-турецкого владычества на Балканах – обработка и научное открытие архивов;
- методический центр для организации библиотек в систему;
- Народная библиотека становится библиотекой для библиотек, оказывая им всевозможную помощь;
- научно-исследовательский и издательский центр библиотековедения, библиографии и книговедения.

Директор и её заместители работают в команде, выполняя каждый свои определённые задачи и руководствуясь взятыми на себя обязательствами.

В 1958 г. Народная библиотека была принята в члены Международной федерации библиотечных ассоциаций и учреждений (ИФЛА). Регулярное участие в ежегодных сессиях ИФЛА в 1960-х и 1970-х гг. способствовало ознакомлению болгарских специалистов с мировой библиотечной практикой и установлению Библиотекой полезных профессиональных контактов.

Директор К. Калайджиева, использует любую возможность для повышения профессионального уровня своих сотрудников. Она направляет их не только в социалистические, но и в страны Запада для ознакомления с самыми последними достижениями и тенденциями в области библиотечного дела. По ее предложению создается Археографическая комиссия. Основной задачей Комиссии становится поиск, сбор и описание болгарских рукописей с XI по XIX вв., в том числе и славянских письменных памятников с информацией о Болгарии. Чтобы раскрыть содержание фондов К. Калайджиева оказывает содействие активному развитию научной деятельности в этом секторе, результатом которой являются фундаментальные описания, фототипы изданий, монографии и документальные сборники-коллекции.

В 1975 г. был создан Центр национальной библиографии. В нем сосредоточены все основные библиографические виды деятельности, проводимые Библиотекой после ее объединения с Болгарским библиографическим институтом (ББИ): текущая национальная библиография с ее сопутствующими услугами (архив болгарской литературы, хранение обязательных экземпляров, статистическая отчетность, централизованная каталогизация); ретроспективная национальная библиография. Центр проводит научные исследования по библиографоведению, поддерживает и координирует проекты мероприятия в области библиографии в стране, представляет Библиотеку на национальных и международных форумах, посвященных библиографическим проблемам.

Еще в 1960-х гг. срок эксплуатации здания закончился. Проект работы архитекторов 1930-х гг. основывался на характере и темпах развития довоенной Народной библиотеки. Специалисты по проектировке не могли предусмотреть новые тенденции в развитии национальных библиотек во второй половине XX в. В Болгарии, как и во многих странах, Народная библиотека перестает быть преимущественно архивом национальной литературы и начинает активно комплектовать фонды зарубежной литературой и другими документами. Несмотря на тщательный и аккуратный отбор, библиотечный фонд увеличивается во много раз. Формируются новые специализированные коллекции официальных и служебных изданий международных организаций, нотных и картографических изданий, графики, служебных изданий, произведений изобразительного искусства и других; отмечается ежегодный рост (в 20 раз) поступлений иностранной периодики, справочников и монографий. Диспропорция между прогнозируемым при проекте и действительным увеличением библиотечного фонда огромна. Вследствие этого Народная библиотека вынужденно размещает часть своих фондов во временно арендуемых зданиях и за пределами Софии. Даже когда строительство нового книгохранилища было закончено, в отчете Библиотеки за 1959 г. было отмечено: *„В 1959 году все имущество библиотеки было размещено в новом книгохранилище и охватывает все этажи, предназначенные для библиотеки. В настоящее время место для хранения при увеличении фонда есть только на ближайшие два-три месяца и, скорее всего, новейшую и самую востребованную литературу придется размещать на наземном этаже“*. Между тем резервные фонды размещаются на чердачном и наземном этажах Библиотеки и в складских помещениях за пределами Софии. Библиотека вновь стоит у порога кризиса с размещением фондов. В 1965 г. новый директор библиотеки Константина Калайджиева предпринимает меры по расширению здания. До конца своего руководства в 1983 г. она неоднократно делает попытки запустить проект по расширению здания, но ее усилия не увенчались успехом.

Следующим директором, руководившим до переломного 1989 года, был известный поэт и драматург Петр Караангов, дипломированный библиотекарь с опытом работы по профилю. Несмотря на наступивший экономический кризис в стране, в период своего пребывания в должности он способствовал поддержанию Народной библиотекой высокого уровня информационного обслуживания многочисленных пользователей, её успешному выполнению контрольно-методических функций по отношению к другим библиотекам страны. Кризис, однако, серьезно влияет на комплектование зарубежной литературой и периодикой, ощущается нехватка расходных материалов для проведения реставрационных работ и издательской деятельности.

За отчетный период в Болгарии реализованы масштабные и значимые работы, что ставит страну среди немногих стран мира, которые сумели охватить всю национальную литературу в многотомных библиографических репертуарах. Наряду с описями славяно-болгарских рукописей и болгарской литературы эпохи Возрождения проводится долгосрочная программа целостной единой библиографической регистрации болгарских книг и периодических изданий, вышедших на территории страны.

Современная история Национальной библиотеки после 1989 года включает динамические изменения, финансовые трудности, достижения, связанные с внедрением новых технологий, научные успехи сотрудников, развитие международного сотрудничества, оптимизацию обслуживания читателей и др.

Профессор Атанас Натев является известным болгарским ученым в области гуманитарных наук, именно он становится следующим директором Народной библиотеки имени Кирилла и Мефодия в 1990 г. после Петра Караангова. Проф. Натев по совместительству работал также руководителем Болгарского культурного центра в Берлине. Занятость и большое расстояние между двумя учреждениями осложняли выполнение обязанностей директора Народной библиотеки. Будучи руководителем одного из крупнейших культурных центров страны, А. Натев стремился к широкому участию Народной библиотеки им. Кирилла и Мефодия в общественной жизни Болгарии, проводил идею создания Клуба дискуссий интеллектуалов с различными политическими взглядами³⁰.

В 1992 г. руководителем Народной библиотеки им. Кирилла и Мефодия назначена Александра Дипчикова. Она была сотрудником Национальной библиотеки с многолетним стажем, начала работу в 1970 г. сразу после окончания Софийского университета им. Святого Климента Охридского по специальности «Классическая филология». Ее любовь к книгам привела ее в отдел каталогизации. А. Дипчикова проводила обширную исследовательскую работу, в 1981 г. она стала научным сотрудником, а в 1984 г. – получила степень кандидата наук.

Александра Дипчикова вносит вклад своей деятельностью в развитие Национальной библиотеки – в 1989 г. она работала над оценкой состояния библиотечно-библиографических классификационных систем. Она принимает и пост научного секретаря при Библиотеке. Новые информационные технологии все чаще входят в процессы библиографического описания и обслуживания читателей. А. Дипчикова принимает участие в проектах и активно подключается к разработке программ по внедрению в библиотечную работу новых информационных технологий. В 1991 г. по приглашению Государственного департамента США она была направлена на стажировку по актуальным вопросам развития библиотечного дела.

В 1992 г. Александра Дипчикова становится старшим научным сотрудником и одновременно директором Библиотеки. В период её руководства произошли следующие нововведения: закрыт так называемый Спецфонд, и каждый читатель получил возможность без ограничений заказывать любую литературу и периодические издания, изменена система контрольно-методической работы в Библиотеке³¹.

Период после 1989 г. характеризуется нестабильной экономической ситуацией и финансовым кризисом, который затрагивает большое количество культурных

³⁰ Симеонова, Р. Цит. съч., с. 155.

³¹ Там же, с. 159-160.

учреждений в стране, в том числе и Народную библиотеку. В эти трудные времена руководству удалось найти содействие и финансовую помощь от ряда неправительственных организаций, в том числе и от Фонда «Открытое общество». Это гарантировало хорошие условия для сбора и хранения библиотечного фонда.

Создается Национальная автоматизированная библиотечно-информационная сеть (НАБИС). Идея создания НАБИС состоит в том, чтобы сформировать централизованное подразделение для поддержки автоматизированных национальных сводных каталогов и стать координирующим библиографическим центром страны. В проекте принимают участие центральные научные и университетские библиотеки. Структура НАБИС основана на принципе «звезды» – существует один базовый сайт, на котором осуществляется сбор, обработка, хранение и распространение библиографической информации. НАБИС развивается на базе Национальной библиотеки³².

Специалистами Национальной библиотеки им. Святых Кирилла и Мефодия разработаны множество нормативных документов, создана ценная база данных библиографической информации на болгарские книги, изданные в период с 1978 по 1991 гг., создан Образовательный центр непрерывного образования в сфере библиотечно-информационных наук.

Авторитет Библиотеки растет и в последующие годы. С 1994 г. Библиотека признана национальным культурным институтом, укрепляет свои позиции в качестве ведущего образовательного и интеллектуального центра в стране. Начинается создание локальной компьютерной сети, проводятся работы по внедрению автоматизированных библиографических и каталожных данных. Большой интерес читателей и исследователей вызывает презентация одного из первых цифровых носителей с записью документальных материалов – два компакт-диска с оцифрованными документами из богатого фонда Национальной библиотеки им. Святых Кирилла и Мефодия – «Болгарская культура в контексте балканской» и «Священный Коран, перепись от 1278 г. х. [1861 г.]».

На международном уровне Национальная библиотека становится членом Ассоциированной библиотечной сети ЮНЕСКО, был подписан договор с Советом Европы о получении и хранении его изданий.

Национальная библиотека им. Святых Кирилла и Мефодия получает новое здание для расширения своих хранилищ и рабочих помещений, которое находится в районе Изгрев³³.

На короткий срок (с января 1996 г. по март 1997 г.) директором Национальной библиотеки им. Святых Кирилла и Мефодия становится известная переводчица Скандинавской литературы – Вера Ганчева. Она прикладывает немало усилий, чтобы изменить и внедрить иностранный опыт в издательскую деятельность Библиотеки³⁴.

С марта 1997 г., снова на короткий период – чуть больше года, Библиотеку возглавляет Кирилл Топалов. За этот период времени директор проводит много полезных нововведений. Ему и его команде удалось получить средства на комплектование библиотечных фондов, продолжается работа по созданию библиотечной компьютерной сети. Научные сотрудники Библиотеки готовят к печати издание «История славеноболгарская» по рукописи Паисия Хилендарского, предоставленной Зографским

³² Казански, Н. НАБИМ и другите... – В. Библиотека, 2017, бр. 3, с. 106.

³³ Симеонова, Р. Цит. съч., с. 159-160.

³⁴ Там же, с. 163.

монастырем в Афоне.

Успешно складывается международное сотрудничество Народной библиотеки им. Кирилла и Мефодия с библиотеками Турции и США³⁵.

Главой Библиотеки в 1998 г. становится профессор Боряна Христова – многолетний сотрудник отдела «Рукописи» (поступила на работу 1 мая 1975 г.) и ученый с большими достижениями в области староболгаристики, палеографии, текстологии и кодикологии. Период ее руководства связан с решением проблем сохранности и социализацией письменного культурно-исторического наследия и расширения доступа к информации для граждан, пользующихся услугами Библиотеки. Был разработан проект закона, целью которого является точное определение места Народной библиотеки в системе государственной администрации.

Активно ведется работа по внедрению и разработке новых технологий – модернизация компьютерной базы, свободный доступ к Интернету для читателей, создание Виртуальной библиотеки. Начинается создание Единой национальной библиотечно-информационной системы с программным продуктом COBISS, используемой и в настоящее время. Этот проект реализован в сотрудничестве с Институтом информационных наук в г. Марибор (Словения). Инновационным проектом Национальной библиотеки является создание Цифрового центра. Оборудованный самой современной техникой и программным обеспечением, Центр гарантирует качественную оцифровку книг, библиотечных материалов, архивных документов и фотографий. Отсканированные копии загружаются на веб-страницу Библиотеки и доступны читателям.

Происходит также обновление Лаборатории по реставрации и консервации³⁶.

В 2000 г. опубликован новый Закон об обязательном экземпляре печатных и других видов изданий. В подготовке текста закона приняли участие сотрудники Национальной библиотеки им. Святых Кирилла и Мефодия А. Дипчикова и А. Тотоманова.³⁷

После присоединения Болгарии к Европейскому Союзу в 2007 г., усилия Национальной библиотеки им. Святых Кирилла и Мефодия были направлены на соблюдение европейских директив и политики в области библиотечного дела. В этом аспекте реализуется проект «Мы дарим болгарскую книгу Европе»³⁸, который дает возможность читателям из Европы ознакомиться с книгами, написанными болгарскими авторами на иностранном языке. В рамках проекта 301 том болгарских книг на английском, французском, испанском и итальянском языках поступил в дар 55 национальным и академическим библиотекам в пределах ЕС, 8 болгарским культурным институтам и организациям в ЕС и 7 болгарским сообществам в Европе³⁹.

В последующие годы было реализовано многомероприятий, проектов, программ, инициатив. Например, по программе «Осинови книга» (Удочери книгу) на собранные пожертвования обеспечивается реставрация ценных рукописей и старопечатных книг. Активно передаются оцифрованные документы в библиотеку «Европеана» и другие международные цифровые библиотеки.

³⁵ Там же, с. 167.

³⁶ Там же, с. 171-174.

³⁷ Гергова, А. За предаността на Александър Димчев към каузите на съвременната библиотечно-информационна общност, на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ и на родината България – В. Библиотека, 2017, бр. 3, с. 12

³⁸ Начало проект в 2006 г.

³⁹ Годишен отчет на Народната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“. С., 2006, с. 5.

Национальная библиотека им. Святых Кирилла и Мефодия успешно принимает участие в проектах, связанных с охраной и сохранением литературного наследия: «Рукописи и документальные памятники болгарских земель XIII – XVII вв.»⁴⁰

Сотрудники Национальной библиотеки им. Святых Кирилла и Мефодия грамотно обслуживают своих читателей, проводят различные справочные, информационные и экспертные работы. Здание Библиотеки является излюбленным местом презентации новых книг, проведения международных и национальных конференций и семинаров, литературных вечеров, юбилейных торжеств заслуженных культурных и библиотечных деятелей, концертов и других общественных мероприятий.

С 2016 г. пост директора Национальной библиотеки им. Святых Кирилла и Мефодия занимает доц. д-р Красимира Александрова.

⁴⁰ Годишен отчет на Националната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“. С., 2011, с. 6–7.

Фонд иностранной литературы Национальной библиотеки им. Святых Кирилла и Мефодия – история, состояние, тенденции

**С. Груева,
заведующий отделом «Комплектование и регистрация
иностранной литературы»
Национальной библиотеки им. Святых Кирилла и Мефодия**

В основе фонда иностранной литературы Национальной библиотеки им. Святых Кирилла и Мефодия – это дары новой только что созданной национальной библиотеке от частных лиц и благотворительных организаций, университетов и других объединений. В фонд Библиотеки поступают издания на русском, французском, немецком, сербском, румынском, греческом и других языках.

Первую попытку определить профиль фонда иностранных книг Библиотеки делает Константин Иречек в составленной им в 1884 г. «Инструкции по управлению болгарской Народной библиотекой»⁴¹. В документе указывается, что следует приобретать для книжных фондов, а именно: «Балканика» и «Булгарика», все классические сочинения в области художественной литературы и науки, а также все основные сочинения по всем наукам и справочники.

Начальный период развития фонда иностранной литературы отличается непоследовательностью и спонтанностью в приобретении изданий. Основная причина – очень скромное финансирование, сложная экономическая и политическая ситуация в стране. (Болгария участвует в нескольких войнах, приведших страну к экономическому кризису.) Значительная часть иностранных книг была уничтожена при бомбардировках Софии во время Второй мировой войны.

В конце Второй мировой войны объем фонда Национальной библиотеки им. Святых Кирилла и Мефодия составлял 159 тыс. томов, 50 тыс. из которых – на иностранных языках. В составе фонда на иностранных языках насчитывалось всего 3% монографий и 8% справочной литературы⁴².

Книжный фонд Народной библиотеки по отраслям (на 09.09.1944 г.)

Отрасли	Количество томов	%
Общественно-политическая литература	55 242	34.65
Литературоведение, языкознание; Художественная и детская литература	71 858	46.07

⁴¹Грашкина, Вая, Дириманова, Галя. За фонда от чуждестранни книги на Народната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“. – В: Библиотека. Год. 10, бр. 6, 2003, с. 33–40. ISSN 0861-847X

⁴²Калайджиева, Константина. Материали за историята на Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ 1944–1978 г. София: Нар. библ. „Кирил и Методий“, 2003. 661 с. ISBN 954-523-068-1

Медицина	6 670	4 .18
Естественные науки	14 092	8 .84
Сельское хозяйство	3 923	2 .46
Техника	4 004	2 .51
Библиография, библиотековедение, справочники	3 628	2 .28
Всего	159 420	1 00.00

Наличие такого небольшого количества книг на иностранных языках Национальной библиотеки им. Святых Кирилла и Мефодия обусловлено ограниченным финансированием комплектования иностранной литературой на протяжении всего периода работы Библиотеки до Второй мировой войны и нехваткой времени на эвакуацию фонда иностранной литературы во время бомбардировок, вследствие чего фонд был частично уничтожен. Процентное соотношение 80% / 20% в пользу общественных дисциплин и художественной литературы продиктовано спецификой болгарского книгоиздания в течение указанного периода, а именно: научная литература почти не выпускалась (указанные 20% представлены, главным образом, университетскими изданиями и учебниками).

Стихийное развитие фонда иностранных книг продолжается еще несколько послевоенных лет. Применяемые критерии комплектования в большей степени характерны для общедоступных библиотек. Под руководством директора Народной библиотеки Тодора Боровара разрабатывается новый **Закон «Об обязательном экземпляре»**, принятый 18 мая 1945 г. Согласно этому Закону Народную библиотеку должно поступать 6 обязательных экземпляров печатных изданий на болгарском языке, из которых 2 экземпляра предназначены для международного книжного обмена.⁴³

Примечательным для этого периода является разработка научно обоснованных критериев комплектования иностранной литературой в результате длительного обсуждения профиля комплектования в целом⁴⁴.

Формируются два мнения:

1. Книжный фонд должен иметь универсальный характер, т.е. включать литературу из всех отраслей знаний, в том числе техническую, медицинскую и сельскохозяйственную.

2. Книжный фонд должен включать, преимущественно, общественно-политическую литературу, и в то же время надо приобретать все ценные издания из других отраслей, за исключением узкоспециализированной литературы.

В результате дискуссий принимается решение об утверждении универсального профиля комплектования Библиотеки.

⁴³ **Библиотечного** дело в България 1878–2012. сборник нормативных документов. 3. изд. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2012, с. 247. ISBN 978-954-07-3377-7

⁴⁴ **Грашкина**, Ваня, Дириманова, Галя. За фонда от чуждестранни книги на Народната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“. – В: *Библиотека*. Год. 10, бр. 6, 2003, с. 33–40. ISSN 0861-847X

В 1947 г. Тодор Боров создает специальную службу – «Международный книгообмен» и утверждает ее деятельность в «Положении о службе международного книгообмена при Народной библиотеке и Болгарском библиографическом институте»⁴⁵ и в «Политике Народной библиотеки в отношении комплектования книжного богатства»⁴⁶, утвержденных министром информации.

В 1951–1956 гг. наблюдается стремление любой ценой и быстрыми темпами увеличивать книжные фонды Народной библиотеки, однако, стремление к количественным достижениям иногда приводит к механическому накоплению книг, что, в свою очередь, не приводит к удовлетворению растущих потребностей государства и общественности.

Подход к приобретению иностранных изданий в фонд Библиотеки меняется после ратификации конвенций ЮНЕСКО о международном обмене изданиями. В январе 1963 г. Президиум Народного собрания Народной Республики Болгария ратифицирует Парижские конвенции о международном обмене изданиями, принятые на 10-ой сессии Генеральной конференции ЮНЕСКО от 03 декабря 1958 г.

Указами №№ 19, 20 от 12 января 1963 г. Совет министров издает распоряжение возложить на Народную библиотеку им. Святых Кирилла и Мефодия обязанность исполнять функции национальной службы обмена изданиями согласно решениям Парижских конвенций. Библиотеке поручено координировать «международный обмен между научными библиотеками и учреждениями» на территории страны. Другие важные обязанности Библиотеки: оказание методической помощи в организации и осуществлении обмена, сбора и обработки статистических сведений о деятельности болгарских библиотек, о возможностях обмена, которыми располагают болгарские и иностранные библиотеки и другие учреждения, регулярная отчетность и предоставление сведений о выполнении этих функций Комитету по культуре, ЮНЕСКО и т.д. Принципиальные установки Решения коллегии Комитета по культуре и искусству от 1963 г. актуальны и сегодня и имеют силу первостепенного правового акта.⁴⁷

В течение данного периода начинается развитие международного книгообмена как одного из важнейших путей комплектования фондов иностранной литературой, особенно это касается изданий ограниченного распространения. В результате бурного экономического и технического развития национальной экономики и вклада Библиотеки в популяризацию и поддержку этого процесса, в коллекции иностранных изданий центральное место занимает периодика по естественным и техническим наукам. Следует подчеркнуть, что при отборе документов строго соблюдаются требования к научной авторитетности и перспективности периодических изданий. Вводится также справочная система подбора книг и периодики.

В конце 1980-х гг. Национальная библиотека сотрудничает с около 1 000 партнеров по обмену изданиями со всего мира.

⁴⁵ **Калайджиева**, Константина. Материали за историята на Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ 1944–1978 г. София: Нар. библ. „Кирил и Методий“, 2003, с. 179. ISBN 954-523-068-1

⁴⁶ **Калайджиева**, Константина. Материали за историята на Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ 1944–1978 г. София: Нар. библ. „Кирил и Методий“, 2003, с. 135. ISBN 954-523-068-1

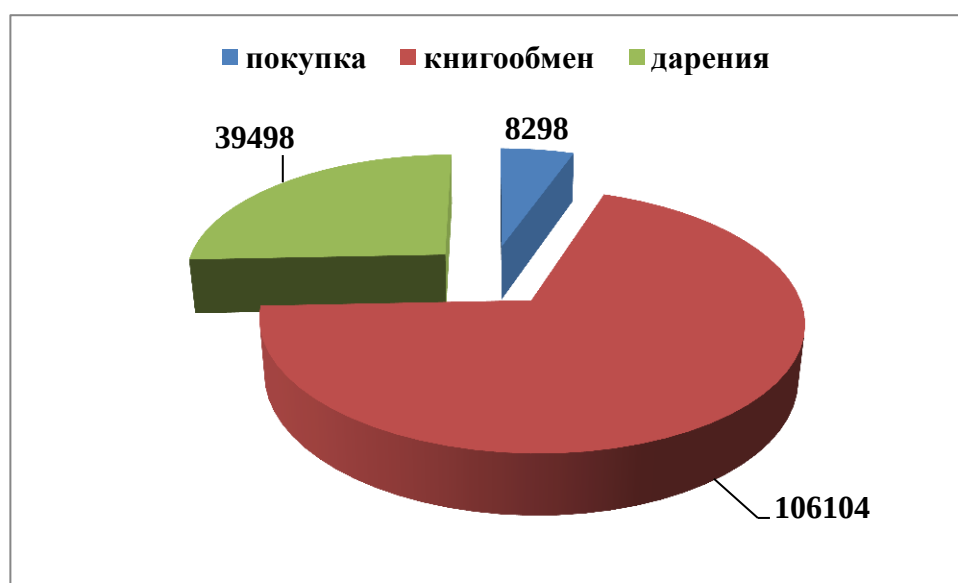
⁴⁷ **Вълчев**, Христо. Библиотечното сътрудничество – поглед върху някои традиции и перспективи. – В: *Библиотечното сътрудничество – настояще и бъдеще. Идеи и проекти за изследвания в областта на писмените комуникации*. СБИР, доклади – XIII национална научна конференция, 5–6 юни 2003 г., София. София: Съюз на библ. и информ. работници, [2004], с. 23–27. ISBN 954-9837-10-6

Влияние на развитие фонда иностранной литературы после 1990 г. оказали переход страны к рыночной экономике; наступившие политические изменения и реалии в Европе и, особенно, на Балканах – распад государств и создание новых; внедрение новых технологий в книгоиздательском деле, появление электронных изданий и оцифровка документов. Средства, предусмотренные бюджетом на приобретение книг, резко сокращаются. Экономический кризис, сопутствующий демократическим процессам, чрезвычайно затрудняет комплектование фондов иностранной литературой. Библиотечная программа международного обмена изданиями претерпевает значительные изменения. Множество неэффективных связей с партнерами из других стран приостанавливаются. Уменьшается количество отправляемых за границу болгарских документов. Иностранные партнеры также меняют свои требования к обмену. Комплектование путем дарений, несмотря на субъективность и отсутствие возможности планирования поступлений, становится одним из главных способов приобретения иностранных монографий.

Современное состояние и тенденции развития фонда иностранных изданий Национальной библиотеки выявляются в результате анализа некоторых объективных факторов, а именно: официальные статистические данные о приобретенных иностранных изданиях, потребительском спросе и пользовании, опубликованные в публичных отчетах Библиотеки; развитие фондов крупных специальных научных библиотек; финансовое обеспечение Национальной библиотеки.

Фонд иностранных документов Национальной библиотеки им. Святых Кирилла и Мефодия является представительным и содержит около 808 808 книжных томов с момента основания Библиотеки в 1878 г. до 2016 г.⁴⁸ В 1990–2016 гг. поступило 153 900 томов монографий (19% всего фонда иностранных изданий): по международному обмену (106 104 тома), в качестве даров (39 498 томов), закупки (8 298 томов).

Фонд иностранной литературы Народной библиотеки по типу приобретения за период 1990–2016 гг.

⁴⁸Приведенные данные представлены в **Книге** движения библиотечного фонда 2003–2016 гг. и в публикации: Грашкина, Ваня, Дириманова, Галя. За фонда от чуждестранни книги на Народната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“. – В: Библиотека. Год. 10, бр. 6, 2003, с. 35. ISSN 0861-847X

Приведенные данные выявляют приоритет международного обмена в качестве главного источника приобретения иностранных изданий. Важное значение имеет также резкое сокращение выделяемых Национальной библиотеке им. Святых Кирилла и Мефодия средств на комплектование фонда новыми изданиями путем закупки. Первостепенную роль играет многолетнее сотрудничество Национальной библиотеки им. Святых Кирилла и Мефодия с другими национальными библиотеками мира, со значимыми университетскими и академическими библиотеками и научными институтами, например, с Библиотекой Конгресса США, Британской библиотекой, Российской государственной библиотекой в Москве, Российской национальной библиотекой в Санкт-Петербурге, Всероссийской государственной библиотекой иностранной литературы им. М.И. Рудомино, Немецкой национальной библиотекой в Лейпциге, Баварской государственной библиотекой в Мюнхене, Ягеллонской библиотекой в Кракове, Славянской библиотекой в Праге и др.

В 1990–2016 гг. дары становятся важным источником пополнения фонда иностранной литературы Национальной библиотеки им. Святых Кирилла и Мефодия. Такой способ приобретения имеет свое важное значение, несмотря на субъективность и отсутствие возможности планировать поступления. Закрепляется практика многих представительств и посольств других стран представлять и распространять свою родную культуру в странах пребывания, проводить выставки и презентации, в т.ч. в Национальной библиотеке, и дарить ценные и дорогие издания. Зарубежные фонды, общественные организации и многие иностранные ученые и специалисты также являются активными дарителями.

Основные тематические направления комплектования иностранного книжного фонда в 1990–2016 гг. – библиотковедение, библиографоведение и научная информация, книговедение, философия, социальные науки, юриспруденция, экономика, политика, социология, международные отношения, математика, искусствоведение, языкознание, литературоведение и художественная литература, культурология, история (преимущественно Нового и новейшего времени), страноведение. Значительное внимание уделяется междисциплинарным научным направлениям, таким как социолингвистика, когнитивные науки, антропология, политология.

Приобретаются издания классических произведений из областей науки, культуры и литературы, произведений, удостоенных авторитетных международных и национальных премий, сборники материалов научных конгрессов, конференций, симпозиумов, издания ведущих научных обществ и организаций, а также «Булгарики», «Балканики» и «Славики», справочные и библиографические издания.

Комплектуются основные виды документов: монографии и продолжающиеся издания (журналы, газеты, периодические сборники, ежегодники), графические и картографические издания, электронные документы. Документы приобретаются в одном экземпляре на подлинном языке их публикации.

Приоритетными языками при комплектовании иностранными изданиями являются английский, немецкий, русский, французский – языки, на которых выходят основные научные монографии за границей. Публикации на редких языках приобретаются в переводе на одном из основных европейских языков. Комплектуются также документы на языках балканских стран в связи с пополнением коллекций документов «Булгарики» и «Балканики»; на славянских языках – документы преимущественно по истории, культуре,

литературоведению и языкознанию. Выборочно комплектуется также литература на испанском и итальянском языках.

Изменения в тематическом диапазоне приобретенных в 1990–2016 гг. иностранных монографий очевидны. Сохранение универсального характера иностранного книжного фонда, основанного на концепции 1950-х гг., не представляется возможным по ряду объективных причин:

- 1) отмена обязательных экземпляров болгарских книг, предназначенных для обмена (после принятия Закона «Об обязательном экземпляре печатных и других документов», обн. ДВ, в ном. 108, от 29.12.2000);
- 2) финансовые ограничения, предусмотренные государственным бюджетом в отношении Библиотеки;
- 3) стабилизация состояния центральных научных библиотек на территории Софии;
- 4) реструктурирование партнерских связей по обмену изданиями.

**Фонд иностранной литературы Народной библиотеки по областям знания
за период 1990–2016 гг.**

Области знаний	Количество томов
Гуманитарные науки	104 825
Социальные и экономические науки	29 770
Естественные науки	10 077
Технические науки	5 477
Справочники	3 751
Всего	153 900

Данные статистики о приобретенных иностранных монографиях по областям знания, сгруппированные в сводной таблице, раскрывают естественно сформировавшийся вид фонда иностранных изданий Национальной библиотеки им. Святых Кирилла и Мефодия за последние двадцать пять лет.

Профиль приобретаемых иностранных изданий меняется от **универсального к отборочному** в области **гуманитарных и общественных наук, искусства и культуры, книговедения и библиотековедения.**

Иностранные монографии, приобретённые Национальной библиотекой им. Святых Кирилла и Мефодия в 1990–2016 гг., значительно пополнили фонд иностранных изданий и являются фактором осуществления одной из основных функций Библиотеки – «поддерживать представительную коллекцию иностранной литературы во всех областях знаний и коллекцию публикаций, выпущенных за рубежом на болгарском языке или

связанных по своему содержанию с Болгарией, переводные произведения болгарских авторов, изданных за рубежом (Булгарика)»⁴⁹.

Политика комплектования фондов иностранными изданиями Национальной библиотеки им. Святых Кирилла и Мефодия в современных условиях непосредственно связана с концепцией места и роли современной национальной библиотеки в обслуживании общества, с вызовами новых технологий, активно применяемых при размещении и распространении информации и знаний. Сохранение и обогащение представительной коллекции иностранной литературы Библиотеки – это не только вопрос престижа и авторитета, но и возможность реализации истинного потенциала Национальной библиотеки им. Святых Кирилла и Мефодия по формированию грамотного, информированного и активного гражданского общества.

⁴⁹http://www.nationallibrary.bg/wp/?page_id=102

Болгарский исторический архив при Национальной библиотеке им. святых Кирилла и Мефодия

**д-р Р. Иванов,
главный ассистент (старший преподаватель), заведующий
отделом «Болгарский исторический архив»
Национальной библиотеки им. Святых Кирилла и Мефодия**

Болгарский исторический архив (БИА) является одним из первых архивохранилищ, возникших после Освобождения Болгарии (от Османского ига – *Прим. ред.*) (1878) и функционирующих сегодня. Со дня создания Народной библиотеки в Софии в 1878 г. начинается формирование архивной коллекции. Она создается в ответ на стремление болгар после Освобождения собирать и хранить материалы, отражающие период Возрождения. Постепенно ее роль растет, до создания Государственного архивного фонда (ГАФ) в 1951 г., она приобретает значение национального архива. В середине XX в. БИА получает статус архивохранилища документов эпохи Болгарского возрождения и освободительной борьбы болгар в Македонии и под городом Эдирне до 1912 г. В течение более одного века сотрудники отдела прикладывают усилия для его расширения и развития.

Сегодня в БИА хранятся более 1 200 000 документов. Это более 900 личных и общественных архивов, 89 коллекций и сотни единичных поступлений. Обработаны и включены в научное обращение более 1 150 000 документов, представленных в описях и картотеках – обзоры архивных фондов БИА, кн. 1; кн. 2; кн. 3; кн. 4; кн. 5; кн. 6; кн. 7; кн. 8; кн. 9.

Документы, которые вышли из обихода употребления и поступили на сохранение в архив, называют **архивными документами**. Их совокупность в отдельных учреждениях и на предприятиях, созданных в результате их деятельности, называется **архивным фондом**. Применяется как основная квалификационная единица для организации документов в архиве.

Всевозможные и ценные исторические материалы и документы, разного происхождения и не связанные между собой деятельностью одного фондообразователя, а обособленные тематически, объединяются в **архивную коллекцию**.

Большая часть документов – это документы хронологически связанные, которые относятся к середине XIX – середине XX вв. Эти документы принадлежали выдающимся политическим, экономическим и культурным деятелям Болгарского Возрождения и государственным, общественным и культурным деятелям, работавшим после Освобождения.

Первые поступления документов являются в основном дарами и связаны с открытием, возникновением библиотек («читалищ») и школьных советов и др. В 1881 г. был передан архив Любена Каравелова, в котором можно найти документы, принадлежавшие таким выдающимся личностям в болгарской истории, как Васил Левски, Панайот Хитов, Кириак Цанков, Иван Кишелски. В 1924 г. Архив эпохи Возрождения из Этнографического музея был передан в Архивный отдел Народной библиотеки. С тех пор активно ведутся работы по сбору архивных материалов. Усилия направлены на сбор документов писателей и артистов. Выкуплены фонды таких представителей болгарского просвещения, как Константин Величков, Христо Даскалов из города Трявна, Цветан Радославов.

Немалая часть документов, хранящихся в Болгарском историческом архиве, происходит из личных коллекций, но есть и такие, которые принадлежали городским и сельским

муниципалитетам и мэриям, коммерческим обществам, школам, библиотекам. Объёмные фонды архива позволяют реконструировать болгарское политическое, культурное и экономическое прошлое до и после Освобождения.

В БИА хранится множество исторических документов, связанных с развитием болгарского просвещения и культурой в эпоху Возрождения. Кроме архивных фондов таких представителей болгарской общественной и культурной жизни, как Найдено Геров, Тодор Бурмов, Цани Гинчев и др., в отделе хранятся и материалы видных учителей и просветителей, среди которых Васил Априлов, Никола Бацаров, д-р Петър Берон, Райно Попович, Петко Рачов Славейков, а также архив Болгарского читалища в городе Цариград (сегодня Стамбул) и др. Среди этих материалов можно увидеть самый первый устав читалища, который подписан Х. Н. Тыпчилешовым, П. Р. Славейковым и др., квитанция о взносе некоторых членов, среди которых и митрополит Антим Видинский.

Особенно ценными являются архивные документы, в которых отражена борьба болгарского народа за создание независимой церкви: документы Болгарского экзархата, Рильского монастыря, церковных деятелей – экзарха Антима I, Симеона Варненского, Иллариона Макариопольского, Гаврила Крыстевича, Найдено Герова. В фонде документов Болгарского экзархата находятся письма и телеграммы Габровского школьного настоятельства (от 1872 г.) к экзарху Антиму I в г. Цариград, которые связаны с завершением строительных работ здания школы. Сохранились и печатные материалы – несколько экземпляров ферманов (указов) султана об учреждении Болгарского экзархата 1870 г. на болгарском и турецком языках, воззвание об организации празднования 1000-летия Болгарской церкви.

Большое количество документов, касающихся правил-указаний, коммерческие документы и коммерческая переписка братьев Христо и Евлоги Георгиевых, Христо Тыпчилешова, братьев Робеких, братьев Пулиевых показывают экономическое положение болгар во времена Османской империи. Документальные материалы говорят о развитии более активных поселений болгарских земель и тех, на которых болгарские эмигранты развивали общественную и культурную жизнь. Из писем между купцами, сохранившейся документации и т.д. можно восстановить деятельность более активных экономических деятелей эпохи Возрождения. В документах можно найти информацию, например об оплате гюмука (налога), о расходах по перевозу товара, о выплаченных чаевых за работу по разгрузке товаров, о транспорте, ценах и др.

Широко представлены документы, отражающие движение за национальное освобождение. Особое место занимают документы, связанные с легендарной личностью для болгарского народа – Василием Левским (1837–1873 гг., болгарский политический деятель, революционер, участник национально-освободительного движения в Болгарии, национальный герой Болгарии, известен как «Апостол свободы» – *Прим. ред.*). Сохранилась его карманная записная книжка, письма, проект устава Болгарского революционного центрального комитета. Также представлены документы, отражающие деятельность других видных болгарских участников национально-освободительного движения – Христо Ботева, Георгия С. Раковского, Любена Каравелова. В БИА есть документы, относящиеся к деятельности Болгарского подпольного центрального комитета, Добродетельного отряда, Болгарского революционного центрального комитета (БРЦК), Болгарского центрального благотворительного общества. В фонде БРЦК хранится брошюра „Български глас” («Болгарский голос»), в которой напечатаны политическая программа БРЦК, устав БРЦК 1872 года, образцы клятвы, черновик доверенности БРЦК на имя Василия Левского от 16/28 июня 1872 г., которая даёт ему неограниченные права по развитию деятельности от имени БРЦК в Бухаресте. В протоколе заседаний БРЦК в Бухаресте можно увидеть имена участников и печати комитета. Здесь хранится и документ заседания, состоявшегося в типографии Любена Каравелова 20 и 21 августа 1874 года. Документ подписан Л. Каравеловым, Т. Пеевым, К. Цанковым, Хр. Ботевым и др.

Значимая часть фонда БИА – это документы, связанные с Освобождением Болгарии и

становлением нового государства. Это архивы Народного собрания, князя Александра I Батенберга, премьер-министров Тодора Бурмова, Стефана Стамболова, генерала Рачо Петрова, Иван Евстратиева Гешова, Теодора Теодорова, Александра Малинова, Богдана Филова и др., а также более тридцати министров и генералов. По дневникам Учредительного народного собрания можно проследить деятельность каждого депутата, а в фонде С. Стамболова сохранилось написанное им письмо „Кроежи по убиването ми” («Планы о моем убийстве») от 16 марта 1895 г., в котором представлены сведения о его политических противниках и о его возможных убийцах.

Большое количество материалов связаны с Воссоединением (1885 г.) и Сербско-болгарской войной. Внушительен также объем документов, непосредственно связанных с освободительной борьбой болгар в Македонии и Эдирне (1878 г.). Они хранятся в архивных коллекциях документов капитана Петко Войводы, Внутренней македоно-одринской революционной организации (ВМОРО), Верховного македоно-одринского комитета (ВМОК), в котором более 100 000 документов таких исторических личностей как Гоце Делчев, Гьорче Петров, Никола Зографов, Никол Малешевски, Борис Сарафов, Владислав Ковачев, Васил Чекаларов, Тодор Александров, семейный архив Димитра, Христо и Ангела Узуновых и др. В сохранившихся письмах из переписки Гоце Делчева в его личном архиве содержится информация о деятельности и функционировании революционного канала по перевозке оружия, корреспонденции, новых членов отряда, о взаимоотношениях между организациями ВМОРО и ВМОК. В документах архива Владислава (Славчо) Ковачева содержатся сведения о положении населения в Македонии и Эдирне и деятельности ВМОРО, деятельности ВМОК в 1901–1902 гг., сотрудничестве между ВМОК и ВМОРО при подготовке Илинденско-Преображенского восстания (1903 г.). В БИА хранятся и документы из личных коллекций известных болгарских писателей и поэтов, таких как Иван Вазов, Захари Стоянов, Пенчо П. Славейков, Мара Белчева, Елисавета Багряна, Гео Милев, Стоян Михайловски, Пейо Яворов.

В период с 1945 по 1947 гг. согласно постановлениям Министерства в Национальную библиотеку поступили книги и архивы приговоренных Народным судом лиц, например Стефана Танева, Христо Шишманова, Богдана Филова, генерала Христо Лукова, членов Болгарской масонской ложи и др. В БИА хранятся также документы некоторых из членов царской семьи (царя Бориса III, царицы Элеоноры, царя Фердинанда).

Болгарский исторический архив – место, где сохраняются ценные свидетельства о болгарских католиках, которые бежали в Трансильванию и Банат после разгрома Чипровского восстания 1688 года. Это источники сведений о благородном статусе некоторых из болгарских представителей рода Империи Габсбургов, документы об истории и фольклоре, имущественных отношениях между болгарами, об их отношениях с другими народами. Они объединены в коллекцию № 68 – о Седмиградских и банатских болгарах (коллекция насчитывает более 300 документов). Архивные фонды Стефана Дуньова и полковника Михаила Шипкова также являются ценным историческим источником для исследования прошлого болгарских католиков.

В последние годы в качестве даров в БИА поступают документы выявленных представителей болгарской политической эмиграции после Второй мировой войны (1941 – 1945 гг.). Эти документы свидетельствуют о деятельности созданных в эмиграции организаций в Европе, США и Канаде – "Болгарского свободного центра", "Болгарских юристов в изгнании", "Болгарского общества эмигрантов во Франции", "Болгарского общества эмигрантов в Испании" и др.

В архивных фондах и фондах личных архивов БИА находятся и мемуарные документальные источники эпохи Болгарского возрождения и периода после 1878 года. Среди авторов – видные представители болгарской истории, такие как Георги С. Раковски, д-р Иван Селимински, Найден Геров, Цани Гинчев, Стоян Заимов, Никола Обретенов, С.С. Бобчев, академик Никола Михов, Иван Мырковичка. В них представлена история политического, культурного и экономического развития болгар до Освобождения и наступивших перемен в

строящемся новом государстве.

Существующие архивные фонды и коллекции БИА расширяются посредством закупок и даров. Поступающие архивные материалы подвергаются научной экспертизе, целью которой является установление их аутентичности, исторической, научной ценности, а также стоимости. Для этого необходимо хорошо знать эпоху создания этих документов, общественную значимость и деятельность фондообразователя, и не в последнюю очередь архивный фонд БИА, без чего невозможно оценить, насколько данные материалы могут восполнить его лакуны. Цена закупки определяется специальной комиссией, после чего составляется протокол.

После проведения экспертизы материалы распределяют по архивным фондам, коллекциям, либо в единичные поступления. После регистрации ставится печать, далее проводятся их классификация и предметизация. Это делается с целью полного раскрытия их содержания, тем самым раскрывается деятельность фондообразователя, а вместе с тем и экономическое, политическое и культурное развитие эпохи. Документы распределяются на основе их содержания в разделы.

I раздел: Документы с библиографическими данными фондообразователя:

1. Автобиографические – очерки, заметки, дневники, записные книжки и др.
2. Биографические – биографии, свидетельства о крещении, аттестаты, дипломы и др.
3. О материальном состоянии – частные договоры, удостоверения о материальном положении, документы о владении недвижимостью и др.
4. Библиографические – общие библиографии и библиографические заметки фондообразователя и других лиц о его жизни и деятельности.

II раздел: Корреспонденция:

1. Документы от фондообразователя.
2. Документы в адрес фондообразователя.

III раздел: Деятельность:

В этом разделе собираются материалы, связанные со служебной и общественной деятельностью фондообразователя.

IV раздел: Документальные материалы общего содержания:

В этом разделе хранятся документы, которые трудно отнести к тому или иному разделу согласно схеме – иллюстративные материалы, книги и другие печатные произведения.

V раздел: Документальные материалы от/для членов и членам семьи фондообразователя:

В этом разделе хранятся документальные материалы, которые относятся к членам семьи фондообразователя.

VI раздел: Документальные материалы от/для других лиц и другим лицам:

В этом разделе хранятся материалы, которые попали в фонд неизвестными специалистами путями.

Наряду с большим количеством документов, в БИА сохраняется большое количество фотографий, собранных в коллекции «Портреты и фотографии». Фотографии также используются в процессе реконструкции прошлого. С их помощью можно увидеть аутентичный образ лиц и мест, почувствовать атмосферу прошлого. Начало коллекции положено в 1879 г., когда вместе с архивными фондами и некоторыми из отдельно поступивших материалов начинается сбор исторических фотографических материалов. В 1948 г. в Национальной библиотеке создается специальный отдел «Портреты и фотографии», тем самым положено начало первой своего рода обособленной коллекции фотографий в Болгарии, организованной и расставленной согласно современным требованиям по работе с фотографическими документами. С 1970 г. коллекция перевезена в Болгарский исторический архив. Ее материалы – подлинники, фотокопии и почтовые открытки – представлены в качестве исторических источников и в то же время как образцы болгарской и европейской фотографии. Коллекция охватывает период с 1860-х гг. до 1990-х гг. За

период до Освобождения большинство из фотографических документов было создано иностранными авторами за пределами сегодняшних границ болгарского государства – Белград, Бухарест, Браила, Гюргево, Санкт-Петербург, Кишинев, Москва, Одесса, Цариград, Прага, Будапешт, Вена. Исключительно ценными являются портреты одного из первых болгарских фотографов – Анастаса Карастоянова, его сыновей Ивана и Димитра Карастояновых, Тома Хитрова, Георги Данчова-Зографина и др. Наряду с ними внимания заслуживают и фотографии некоторых иностранцев, которые создали свои фотоателье и работали в Болгарии после Освобождения – Франсоа Бауер, Онорио Марколеско.

Фотоматериалы разделены по темам:

- портреты политических, экономических, культурных и церковных деятелей, в том числе фотографии их семей, единомышленников и родственников;
- фотографии, связанные с болгарской политической, военной, экономической и культурной историей;
- портреты и фотографии иностранных общественно-политических и культурных деятелей и событий, связанных с историей Болгарии;
- фотографии с видами городов и сел в Европе, России и Америке, в которых учились, жили и работали болгары;
- фотографии, отображающие быт болгар;
- фотографии с видами болгарских городов, сел, исторических местностей и памятников, связанных с определенными лицами и событиями.

На оборотной стороне фотографий иногда можно увидеть посвящение, написанное владельцем, что является ценным историческим источником и даёт дополнительную информацию к его фотографии. Паспарту к фотографии является рекламой и визитной карточкой фотографа, а также даёт информацию об ателье и авторах-фотографах. Обозначенные на оборотной стороне награды фотоателье и фотографов в виде медалей, орденов или грамот являются не только признанием заслуг, но и важным рекламным фактором. Они становятся также элементом для поднятия имиджа как для фотоателье, так и для сфотографированных в нём персон.

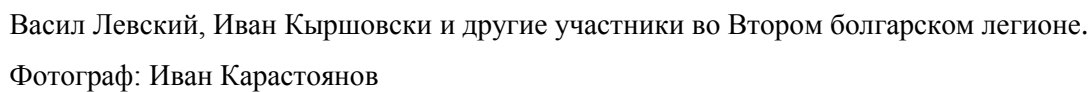
С 2006 года начинается оцифровка литературного наследия, хранящегося в Национальной библиотеке. На сегодняшний день в Цифровой библиотеке Национальной библиотеки имени Святых Кирилла и Мефодия размещены в свободном доступе различные документы и фотографии из БИА, которые разделены тематически в разных «кабинетах» – «Документы», «Корреспонденция», «Кодексы», «Коллекция фотографий».

Благодаря наличию большого количества документов, их разнообразию и значимости, БИА занимает одно из ведущих мест среди архивов Болгарии. Собранное и обработанное на данный момент документальное наследие позволяет подробно исследовать культурное, экономическое и политическое прошлое болгар в эпоху Возрождения и в эпоху национально-освободительной борьбы до 1912 года.

Библиография

- Георгиев, Л. Българите католици в Трансилвания и Банат. С., 2010;
- Дуйчв, И. Лекции по архивистика. С., 1993;
- Иванов, Р. Трудности и поврати в работата на търговците през Възраждането. – В: Заговори и поврати в историята. – Кюстендилски четения 2008;
- Обзор на архивните фондове, колекции и единични постъпления, съхранявани в Български исторически архив. Кн. 1 – кн.9. С., 1963–2006;
- Опис на мемоарни документални източници, запазени в Български исторически архив. Съст. Е. Харбова, Е. Миладинова. С., 1978;
- Опис на Сбирката „Портрети и снимки” в НБКМ. Т. 1–3, Съст. Д. Попсавова. С., 1975–1989;

- ## Приложения

Васил Левский - знаменосец в отряде Панайота Хитова.
Фотограф: Иван Карастоянов

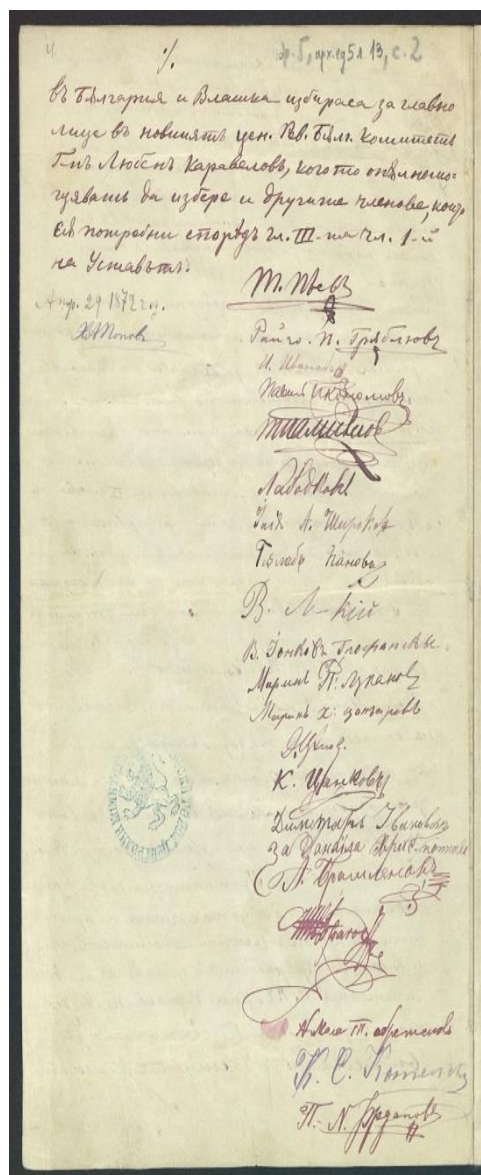
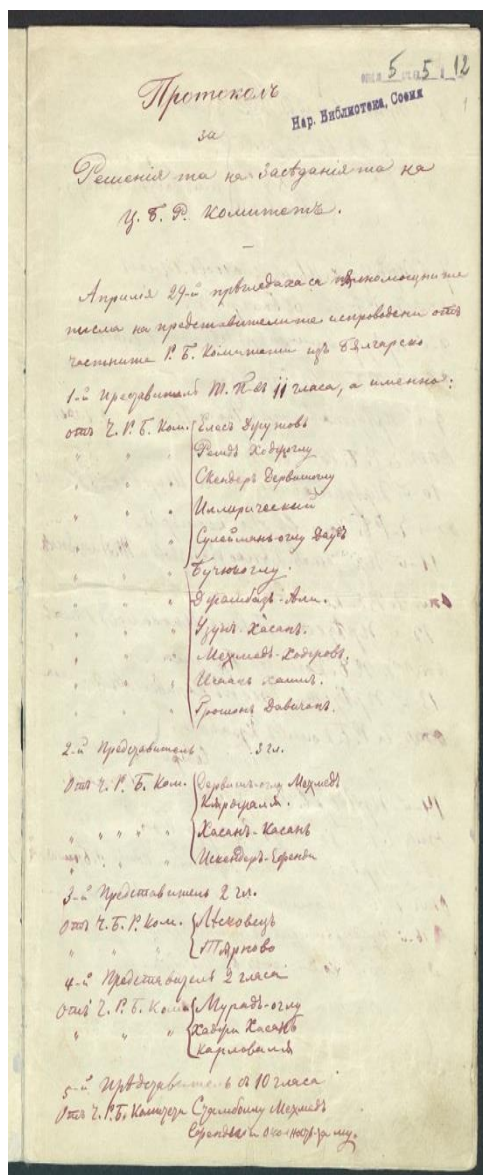

Петко Славейков – болгарский поэт, публицист, фолклорист и политик.
Фотограф: Иван Карастоянов

Стефан Стамболов – болгарский революционер и политик.

Фотограф: Мариус Нейруд

Протокол заседания Общего собрания Болгарского революционного центрального комитета (29 апреля - 4 мая 1872 г.)

Болгарское церковное народное собрание в Ортакей – Царьград в 1871 г. в связи с обсуждением и принятия устава Болгарской экзархии, на котором присутствовали Иларион Макариопольский, Никола Михайловски, Марко Балабанов, Сава Доброплокуседный, Никола Тыпчилещов и др.

Национальная библиотека им. Святых Кирилла и Мефодия. Архив болгарских печатных и других видов документов («Архив болгарской книжности»)

**П. Калудина,
заведующий отделом «Архив болгарских печатных и других
видов документов»
Национальной библиотеки им. Святых Кирилла и Мефодия**

Введение

С момента своего основания Национальная библиотека имени Святых Кирилла и Мефодия стала осуществлять функцию сбора, хранения, и систематизации национальной издательской продукции в качестве архива болгарской литературы. Эта функция заложена принятием в 1897 г. Закона об обязательном экземпляре печатных изданий для Народных библиотек (в Софии и Пловдиве), который регулирует поступление в них двух экземпляров всех книг, брошюр, газет, воззваний, гравюр и карт. Согласно данному Закону деятельность по хранению издательской продукции официально возлагается на Народную библиотеку в Софии. На основании ст. 5 принятого Закона в том же году опубликовано и первое печатное издание библиотеки «Библиографический бюллетень книг, журналов и газет, поступивших в Софийскую народную библиотеку», который и начинает текущую библиографическую регистрацию в стране, а также информирует о новых поступлениях в Библиотеку. С принятием нового Закона (в 1920 г.) увеличивается количество видов документов, входящих в состав обязательного экземпляра. В состав включены переиздания, оттиски, диссертации, отпечатанные за границей издания.

Закон о национальном просвещении создает единственную надежную и постоянную возможность для регулярного пополнения фонда Архива болгарских печатных и других видов документов при Библиотеке. Один из обязательных экземпляров «каждого напечатанного или воспроизведенного другим способом произведения», поступившего в Народную библиотеку в Софии, предоставляется для пользования читателям, а второй хранится в архиве со специальным режимом хранения и пополняет фонды «Национального архива болгарской литературы».

К сожалению, во время бомбардировки Софии в 1944 г. большая часть фонда Архива болгарской литературы была уничтожена. Многие печатные издания, вышедшие до 1944г., отсутствуют в Архиве, вследствие ненадлежащих условий хранения, несоблюдения Закона об обязательном экземпляре⁵⁰ и сложностях осуществления контроля за доставкой, особенно во время войн. Все эти факторы вместе с многочисленными переездами библиотеки из здания в здание приводят к утрате болгарской литературы и наносят ущерб полноте собрания книжного фонда.

⁵⁰ Николов, Ив. Б. Набавянето на литература за Архива на българската книга общонационална задача. – В: *Библиотекар*, 1960, № 10, с. 4.

Содержание. Охват.

Восстановление уничтоженных, отсутствующих и недоставленных в Библиотеку обязательных экземпляров изданий до 1944 г., в послевоенные годы является центральной задачей Библиотеки, которая благодаря объемам и богатству своих фондов и многолетней плодотворной деятельности становится общенациональной⁵¹. В 1954 г. Совет Министров издает специальный указ, регулирующий сбор недостающих в Народной библиотеке документов, опубликованных до 1944 г. Библиотека прилагает большие усилия, чтобы отделить неприкосновенный архивный фонд и определить издания, которые следует приобрести. В 1956 г. руководство Библиотеки создает специальную службу для восстановления и организации Архива болгарской литературы. Постепенно Архив болгарской литературы начал регулярно пополняться из нескольких основных источников. Выводятся издания из резервного фонда, книгохранилища и специальных коллекций Библиотеки⁵². В этой трудоемкой работе активно участвуют библиотеки страны, букинистические магазины, частные коллекционеры, а также отдельные неравнодушные граждане.

Документальный источник для восполнения отсутствующих экземпляров в Архиве болгарской литературы – это Текущая национальная библиография. Благодаря активным усилиям сотрудников Национальной библиотеки формируется Архив болгарской литературы, изданной до 1944 г. До 1929 г. в Народную библиотеку поступило согласно Закону об обязательном экземпляре 57 203 ед. хранения⁵³. В конце 1958 г. Архив уже насчитывал приблизительно 70 000 ед. хранения⁵⁴.

Система обязательного экземпляра после 1944 г. постоянно совершенствуется в отношении видов документов, входящих в её состав⁵⁵. Отдельные виды документов, которые пополняют Архив болгарской литературы, определяются действующим Законом об обязательном экземпляре. Ежегодное пополнение Архива в конце 1980-х гг. составляет 10 000 наименований, а во второй половине 1990-х гг. – более 20 000 ед. хранения. Количественные измерения потока различных видов документов, публикуемые ежегодно в Архиве болгарской литературы, свидетельствуют о систематическом и равномерном комплектовании печатной продукции в Болгарии⁵⁶.

1958 г.	70 000 ед. хранения
1963 г.	365 000 ед.

⁵¹ Калайджиева, К. Национално книгохранилище на българската писменост. – В: *Библиотекар*, 1962, № 6, с. 4, 5.

⁵² Калайджиева, К. Материали за историята на Народната библиотека 1955-1978. София, 2003, с. 428–429.

⁵³ Йорданов, В. История на народната библиотека в София: по случай 50-годишнината ѝ 1879–1929. София, 1930, с. 337.

⁵⁴ Калайджиева, К. Материали за историята на Народната библиотека 1955-1978. София, 2003, с. 429.

⁵⁵ Закон об обязательном экземпляре печатных и литографических документов в народные библиотеки и институты от 16 мая 1945 г.; Указ № 1367 об обязательном экземпляре печатных и других документов от 1 окт. 1976 г.

⁵⁶ В таблице, после 1958 г. периодические издания считаются не по количеству заголовков или томов, а в рег. единицах.

	хранения
1977 г.	487 000 ед. хранения
1988 г. ⁵⁷ .	730 000 ед. хранения
1996 г.	824 000 ед. хранения

Сегодня Архив болгарских печатных и других видов документов насчитывает около **1 639 800** единиц хранения. В нем хранятся все виды печатных изданий: монографические и продолжающиеся издания, аудиовизуальные документы, издания для слепых, звукозаписи и диссертационные труды, а после 2000 г., с принятием нового Закона об обязательном экземпляре, и документы на электронных носителях. Также хранятся и издания тиражом менее 100 экземпляров. Ежегодное пополнение фонда этими изданиями уже достигает в среднем около 60 000 единиц хранения. Номер, под которым произведены библиографические записи в текущие бюллетени Серии – «1». Болгарская библиография Национальной библиографии (до 2003 г.) служит подписным и инвентарным номером, а также для размещения материалов в Архиве болгарской литературы. Сами издания являются и печатным каталогом этого фонда⁵⁸. В архиве хранятся и издания, которые поступают как депонируемые экземпляры, но не регистрируются в Текущей национальной библиографии⁵⁹.

Публикация книг и других видов документов является неотъемлемой частью культуры страны. В Архив болгарской литературы включены издания с 1878 г. до наших дней. Анализ формирования фонда к 01.01.2017 г. следующий:

- Книги – 599 000 ед. хранения
- Периодические издания – около 880 000 ед. хранения
- Графические издания – 11 000 ед. хранения
- Нотные издания – 7 000 ед. хранения
- Патенты и стандарты – 8 000 ед. хранения
- Служебные издания – 85 000 ед. хранения
- Издания для слепых – 4 000 ед. хранения
- Диссертационные труды – 45 800 ед. хранения

Сохранение

Национальная библиотека отвечает за сохранение библиотечных документов и увеличение срока их долговечности. Недостаток пространства для хранения в основном здании привело к тому, что большая часть Архива была перевезена и продолжает перевозиться в другие книгохранилища.

Обязательные экземпляры, хранящиеся в Архиве, перевозят во внешние хранилища,

⁵⁷Статистическите данни за Архива са от статията на Зотова К. Центърът за Национална библиография (1978–1988 г.). – В: *Библиотекар*, 1988, № 12, с. 37; В ней также указано, что по объему архив в 1988 г. насчитывает более 400 000 томов.

⁵⁸Книги, выпущенные до 1944 г., в хронологическом и алфавитном порядке (по годам, в пределах года по авторской отметке), для этой части архива существует алфавитный карточный каталог. Для газет существует алфавитная картотека по заглавиям. Патенты, стандарты и издания, напечатанные шрифтом Брайля, хранятся в пакетах, для них нет справочного аппарата.

⁵⁹Архив болгарской литературы включает часть болгарских аудиовизуальных документов (документы на кассетах, компакт-дисках).

упакованные в коробки/пакеты в хронологическом порядке, который соответствует году и порядковому номеру в изданиях текущей национальной библиографии. С 1992 г. эти экземпляры регистрируются в автоматизированной информационной системе.

Доступ к Архиву болгарской литературы затруднен вследствие распределения фонда по отдельным книгохранилищам. Совершенствование условий для сохранения Архива болгарской литературы – серьезная и долгосрочная задача Национальной библиотеки имени Святых Кирилла и Мефодия. Необходимо собрать весь Архив в новое, современное книгохранилище, с подходящими помещениями, оборудованными и оснащенными для постоянного хранения и обеспечения сохранности архивных фондов. Здание должно иметь закрытое пространство для библиотечного фонда, по крайней мере, на будущие 50 – 100 лет.

А в мечтах на будущее – создание электронных копий всех документов Архива болгарской печати и других видов документов.

Принципы каталогизации в Национальной библиотеке им. Святых Кирилла и Мефодия и информационная среда XXI века

*Е. Кутева, заведующая отделом
«Семантическая обработка и регистрация»
Р. Петрова, заведующая направлением «Информационное
обеспечение библиотечной деятельности»,
Национальная библиотека им. Святых Кирилла и Мефодия*

Национальная библиотека Болгарии основана в 1878 году. В первые годы своего существования она сталкивается со множеством трудностей, связанных с отсутствием квалифицированного персонала и здания, соответствующего ее специфическим потребностям. Отсутствие поддержки со стороны Министерства народного просвещения и других государственных институтов также оказало свое влияние.

Все перечисленные препятствия отрицательно сказываются на нормальном функционировании Библиотеки, и прежде всего на процессе каталогизации.

В 1880 г. Константин Иречек назначен управляющим Библиотекой с целью «приведения ее в порядок». В первую очередь, он вводит классификацию книг, разделяя их по научным областям, проводит каталогизацию и систематизацию, и по итогам проделанной работы подготавливает отчет министру.

Константин Иречек возвращается в Национальную библиотеку в качестве директора в 1884 году. В отчете министру народного просвещения, составленном в связи с выявленными в Библиотеке проблемами, К. Иречек указывает, что «следует составить каталоги соответственно требованиям библиотечной науки». В качестве директора он также готовит «Инструкцию по управлению Болгарской народной библиотекой», в которой отмечается, что Библиотека имеет три каталога:

1. *Основной каталог с карточками*, на которых указывается имя автора, заголовки произведения, место и год выпуска, издательство, количество страниц, формат, количество томов и число содержащихся карт или изображений. Все карточки упорядочиваются по кириллическому алфавиту;
2. *Инвентарный каталог*, который ведётся в виде книг;
3. *Научный каталог*, который также ведётся в виде книг⁶⁰.

О том, что Библиотека должна вести каталоги в соответствии с определенными правилами, говорится в «Положениях об управлении Народной Библиотекой» от 1914 года.⁶¹ В пункте Г. «Каталоги» главы VIII «Регулирование библиотечной недвижимости» отмечается, что Библиотека располагает основным каталогом, общим алфавитным каталогом и общим научным (систематическим) каталогом. Отмечается также, что любая карточка каталога имеет следующие элементы:

⁶⁰ **Йорданов**, Велико. История на Народната библиотека в София: по случай 50-годишнината ѝ 1879-1929. София: Нар. библ., 1930 (София: Държ. печ.). VIII, 360 с.

⁶¹ **БОЛГАРИЯ**. Министерство народного просвещения. Положения об управлении Народной библиотекой в Софии. – София: М-во на нар. просвещение, 1914 (София: Държ. печ.). – 51 с.; 15 см

- *порядковое слово* (имя автора). Когда сочинение написано под псевдонимом в качестве порядкового слова выбирается подлинное имя, а на псевдоним указывается ссылка;
- *текст*, то есть заголовок, а также переводчик, издательство;
- *дата*, то есть, город, типография, год и формат.

Общий алфавитный каталог организован в единой серии в кириллическом алфавите индивидуальных и коллективных авторов и заглавий.

В Положениях представлена схема, содержащая 16 разделов с подразделами, на основе которой составляется систематический каталог. Данная схема, с некоторыми дополнениями присутствует и в последующих положениях.

В Библиотеке, согласно Положениям, обязательно ведутся и второстепенные каталоги, а именно: каталог отечественных книг и каталог подраздела «Балканика» (Balcanica). Имеются также предметный каталог и каталог критических статей.

В Положениях от 1915⁶² года наличие предметного каталога и каталога критических статей отсутствует как требование.

В Положениях от 1923⁶³ года в алфавитном каталоге Библиотеки предусмотрены уже четыре раздела – произведения, написанные на болгарском языке, на русском и сербском языках, на латинице и турецким алфавитом. Алфавитный каталог ведётся в двух экземплярах – для читателей в виде переплетной книги и для сотрудников в виде каталожных карточек.

В этих Положениях впервые появляется и большое количество каталогов отдельных коллекций. Некоторые из них:

- каталог подраздела «Балканика» (Balcanica), который может быть в двух форматах – алфавитном и предметном;
- каталог старопечатных книг (1802–1877 гг.);
- каталог диссертаций;
- каталог восточных рукописей;
- каталог исторических писем и документов.

В Положениях от 1926⁶⁴ г. указывается, что Библиотека должна вести общие каталоги – основной (или топографический), алфавитный и систематический (или научный). Появляются также специальные каталоги, которые бывают двух видов: каталоги самостоятельных коллекций и каталоги специального назначения.

В Положениях имеется примечание, в котором говорится, что «для подробного составления карточек в некоторых случаях руководство библиотеки выдает специальные указания». Такими являются указания из архива Библиотеки (арх. ед. 1146, л. 120–124), составленные на русском языке, возможно, некоторыми из командированных к Национальную библиотеку русских учителей. Эти указания соответствуют Положениям Библиотеки и содержат информацию об элементах библиографического описания, которые указываются в каталожной карточке, предназначенной для алфавитного

⁶² **БОЛГАРИЯ.** Министерство народного просвещения. Положения об управлении и организации Народной библиотеки в Софии. - София: М-во на нар. просвещение, 1915 (София: Държ. печ.). – 52 с.; 15 см.

⁶³ **БЪЛГАРИЯ. Министерство на народното просвещение.** Правилник за Народната библиотека в София. – София: М-во на нар. просвещение, 1923 (София: Държ. печ.). – 86 с.; 15 см.

⁶⁴ **БЪЛГАРИЯ.** Министерство на народното просвещение. Правилник за Народната библиотека в София. – София: М-во на нар. просвещение, 1926 (София: Държ. печ.). – 90, [6] с.; 15 см.

каталога.⁶⁵

К концу Второй мировой войны здание Национальной библиотеки находится в разрушенном состоянии, ее книжный фонд, освобожденный из-под руин, нагроможден в подвалах Судебной палаты. В связи с этим, первой задачей каталогизаторов Библиотеки было восстановление каталогов, отражающих ее фонд.

Данный период предоставляет коллегам возможность проанализировать существующую на тот момент практику организации работы по каталогизации в Национальной библиотеке им. «Святых Кирилла и Мефодия» и начать разработку новых правил.

Описательная каталогизация

Самым ответственным и трудным периодом в оформлении каталогов является составление инструкций и методических материалов.

Первая попытка создания правил описания книг в Болгарии сделана в 1947 г.,⁶⁶ что положило начало изучению иностранного опыта в этой области и нашло свое воплощение в правилах, изданных в 1953⁶⁷ г.

Оформление каталожных карточек в Библиотеке организовано самостоятельно и независимо от библиографической регистрации книг в «Болгарской библиографии» (национальной библиографии), в которой описание делалось с отклонениями от новых правил. Это создает серьезные затруднения в работе по каталогизации книжных поступлений. Реформы в этой области проводятся в 1967 г., когда вводится полная унификация библиографического и каталожного описаний в отношении порядкового слова, выходных сведений об издании, сокращений типичных слов⁶⁸.

Следующим шагом на пути к унификации стала подготовка первого стандарта библиографического описания книг в 1972 г., утвержденного 1-го января 1973 г.⁶⁹ Это стало началом появления национальных стандартов библиографического описания различных библиотечных ресурсов^{70 71 72 73 74}, активное развитие которых наблюдается в 1980-х гг. и которые приравниваются к первым изданиям ISBD⁷⁵.

⁶⁵ Людсканова, Виолета. Неизвестни факти за каталожните инструкции на Народната библиотека. – В: *Библиотека*. 1998, № 5-6, с. 44–52. ISSN 0861-847X

⁶⁶ **Правила** за описание на книги в народните библиотеки / Ред. Т. Боров. – София: ББИ, 1947. – 88 с.; 37 см.

⁶⁷ **Народна** библиотека Кирил и Методий. София. Правила за описване на книгите в големите библиотеки: С прил.: Правила за нареждане на фишите в азбучен каталог / Божана Божинова-Троянова и др.; Под ред. на Божана Божинова-Троянова, Ценко Цветанов. – София: Наука и изкуство, 1953. – 132 с.; 25 см.

⁶⁸ **Зотова**, Кремена. Библиографското описание на книги в България и въвеждането на новия стандарт. – В: *Библиотекар*. 1982, №1, с. 22-27. ISSN 0204-7438

⁶⁹ **БДС 9735-73** Описание печатных произведений для библиографических и информационных изданий и библиотечных каталогов.

⁷⁰ **БДС 15419-82** Библиографическое описание книг

⁷¹ **БДС 15687-83** Библиографическое описание периодических изданий

⁷² **БДС 15934-84** Библиографическое описание картографических изданий

⁷³ **БДС 15935-84** Библиографическое описание нотных изданий

⁷⁴ **БДС 16764-88** Библиографическое описание графических изданий

⁷⁵ **Дипчикова**, Александра. Каталогизацията в България – традиция и предизвикателства [Електронен ресурс]. – В: *Globalization and the Management of Information Resources* [Електронен ресурс] : papers from the International Conference, Sofiq, Bulgaria, 12– 14 November 2008. Ed. By Herbert K. Achleitner, Alexander Dimchev. Sofia: St. Kliment Ohridski Univ., 2010, с. 365–372. [Прегледан на 04.09.2017]. https://research.uni-sofia.bg/bitstream/10506/455/3/SOFIA2008_new.pdf

На основании этих стандартов в 1989⁷⁶ г. разработано «Руководство по алфавитным каталогам книг», которое и по сей день является основным инструментом в работе над библиографическим описанием.

С 1992 г. в Национальной библиотеке поддерживается авторитетный/нормативный файл заголовков авторов⁷⁷.

В 2012 г. выходит издание Международного стандартного библиографического описания (ISBD) на болгарском языке⁷⁸ – руководство для коллег, занимающихся библиографическим описанием в Национальной библиотеке.

1. Содержательная каталогизация

1.1. Классификационные системы, применявшиеся в Национальной библиотеке им. Святых Кирилла и Мефодия.

Одновременно с разработкой и утверждением новых правил библиографического описания в Болгарии также велась активная деятельность по организации и ведению систематического каталога. Разработано несколько классификационных систем: в 1951 г. выходит болгарское издание десятичной классификации⁷⁹; в 1958 г. – классификация научных библиотек⁸⁰.

В 1948 г. Национальная библиотека разрабатывает собственную классификацию, на которой основывается систематический каталог и «Болгарская библиография». Она используется до 1953 г., после чего Библиотека разрабатывает «Классификационную систему книг в научных и более крупных библиотеках», которая стала всеобщей для научных библиотек в стране, в которых на тот момент применялись разные системы. Для её разработки были использованы основные принципы советской классификационной системы, существовавшей тогда в виде проекта. Система внедряется в Национальной библиотеке с 1960 г.⁸¹

В 1967 г. составители классификации приступают к ее редакции. В ходе работы и в связи с быстрым развитием науки и большим книжным потоком принимается решение о прекращении доработки существующей классификации и о заимствовании новой классификации. Специалисты приходят к выводу, что наиболее подходящей для болгарских условий является советская Библиотечно-библиографическая классификация⁸². Таким образом, в 1982 г. выходит болгарский перевод⁸³ Библиотечно-

⁷⁶ **Руководство** за азбучни каталози на книги / Анастасия Г. Лютова и др.; Под ред. на Анастасия Г. Лютова, Мария Н. Кочмарова. – София: Нар. библ. Кирил и Методий, 1989. – 406 с.

⁷⁷ **Ангелова-Пенкова**, Ефросина Антонова, Филипова, Силвия Трендафилова. Установената точка на достъп на имена на лица в Текущата национална библиография. – В: *Информационен бюлетин. Централна библиотека на БАН*. 2014, № 11-12, с. 7-13. ISSN 1312-9899

⁷⁸ **[International Standard Bibliographic Description] ISBD**: международный стандарт библиографического описания / [пер. с англ. Александры Дипчиковой]. – Консолидированное издание / рекомендованное Группой по рассмотрению ISBD; утвержденное Постоянной комиссией при Секции по каталогизации ИФЛА. – София: Бълг. библ.-информ. асоц., 2012. – 268 с. ISBN 978-954-9837-22-3

⁷⁹ **Цветанов**, Ценко, Икономова, Д. Таблица на десетичната класификация за масови библиотеки. София: Наука и изкуство, 1951. 104 с.

⁸⁰ **Троянова**, Божана, Атанасова, В., Тошева, Сн. и др. Схема за класификация на книгите в научните и по-големи библиотеки. София: Държ. б-ка „В. Коларов“ и др., 1958. 125, 441, 19 с.

⁸¹ **Троянова**, Божана. Проект за класификационна схема у нас: научно съобщение. – В: *Известия на Държавна библиотека „Васил Коларов“*, 1957-1958. София: Държ. б-ка „В. Коларов“, 1959. с. 208-215.

⁸² **Троянова**, Божана. За промяната на класификационната система на научните библиотеки. – В: *Библиотекар*. 1973, №7-8. с. 34-38. ISSN 0204-7438

библиографической классификации, которая, однако, не находит применения в Национальной библиотеке⁸⁴.

В то же время, Таблица 1951 года выдерживает несколько дополненных и переработанных изданий в 1955, 1961 и 1967 гг.⁸⁵⁸⁶⁸⁷ Эти издания отражают изменения в Универсальной десятичной классификации, основанные на русских классификационных системах Л. Н. Троповского⁸⁸, и несут соответствующую идеологическую нагрузку.

Для выпуска Таблиц с десятичной классификацией от 1985⁸⁹ года принято решение вернуть к оригиналу все поправки по разделам «Математика. Естественные науки», «Прикладные науки».

С наступлением общественно-политических перемен в Болгарии в 1989 г. специалисты приходят к решению использовать в библиотеках страны стандартное издание Универсальной десятичной классификации. Данная классификация используется рядом болгарских библиотек, и ее утверждение в качестве системы классификации для научных библиотек позволяет унифицировать практику классификации и объединить информационные ресурсы. Первым шагом в этом направлении становится выход дополнений к Таблице от 1985 года, в которых содержатся переработанные разделы, структурно отличающиеся от оригинального издания классификации⁹⁰. Таким образом, с 1991 г. разработанные таблицы находят свое место в Текущей национальной библиографии и централизованной каталогизации. Начинается также составление нового систематического каталога.

В 2009 г. Национальная библиотека, совместно с Софийским университетом им. Святого Климента Охридского и Национальным центром информации и документации готовят проект «Национального классификатора для управления и организации информационных ресурсов». Цель проекта – создание национальной системы классификации на основе Универсальной десятичной классификации, предназначенной для использования в библиотеках, библиографических и информационных центрах. К сожалению, проект не получает поддержки⁹¹.

Стремление перевести на болгарский язык стандартную версию Универсальной десятичной классификации, то есть эталонный справочный файл (Master reference File – MRF), благодаря которому можно получить свое место в электронных каталогах мира, оставалось. Движимые этим стремлением, двое волонтеров из Национальной библиотеки

⁸³ **Библиотечно-библиографска класификация** : таблици за научните библиотеки : Т. 1-25. София : София: Нар. библ. Кирил и Методий. 1975-1982

⁸⁴ **Троянова**, Божана. Библиотечно-библиографската класификация в България. – В: *В чест на 80-годишнината на проф. Тодор Боров* : сборник статии. Ред. кол. Петър Динев ... [и др.]. София : БАН, 1984. – 391 с.

⁸⁵ **Цветанов**, Ценко, Икономова, Д. Таблица на десетичната класификация за масови библиотеки. 2 попр. и разш. Изд. София : Наука и изкуство, 1955. – 114 с.

⁸⁶ **Цветанов**, Ценко, Икономова, Д. Таблица на десетичната класификация за масови библиотеки. 3 попр. изд. София : Наука и изкуство, 1961. – 112 с.

⁸⁷ **Дафинов**, Здравко, Тошева, Сн., Рибарска, Л. Таблици на десетичната класификация. София : Наука и изкуство, 1967. – 176 с.

⁸⁸ **Троповски**, Л. Н. Десетичная классификация. Сокращенные таблицы массовых библиотек. Москва, 1938. – 64 с.

⁸⁹ **Таблицы** на десетичната класификация. София : Нар. библ. „Кирил и Методий“, 1985. – 363 с.

⁹⁰ **Таблицы** на десетичната класификация. Дополнение. София, 1991. – 61 с.

⁹¹ **Дипчикова**, Александра, Тотоманова, Антоанета. Универсална десетична класификация – съвременни направления в развитието и прилагането им в. – В: *Библиотека*. 2013, № 2–3, с. 99–108. ISSN 0861-847X

– доц. д-р Александра Дипчикова и доц. д-р Антоанета Тотоманова, в 2011 г. присоединяются к международному проекту UDCSummary. Их усилия и уверенность в значимости и необходимости такого издания увенчались успехом, и в 2017 г. выходит Универсальная десятичная классификация на болгарском языке⁹², которая с 1-го января 2018 г. должна применяться в изданиях Текущей национальной библиографии и в библиографических записях электронного каталога Библиотеки.

1.2. Предметизация в Национальной библиотеке им. Святых Кирилла и Мефодия

Параллельно библиографическому описанию и классификационным системам начинается новое развитие предметного каталога, а также процесс создания предметного рубрикатора Национальной библиотеки.

В 1950 г. закончена разработка первых правил предметизации, составленных М. Кадынковой и содержащих основные принципы предметного каталога. Когда в 1954 г. завершена рекаталогизация фонда и проводится анализ каталога, выявляется ряд недостатков, препятствующих его успешному использованию читателями. На основании подведенных итогов выполнена редакция предметного каталога. Результатом проведенной в 1958 г. работы стал выход новой Методики предметизации⁹³.

При разработке перечня предметных рубрик, каталогизаторы пользуются возможностями Библиотечно-библиографической классификации (ее алфавитно-предметным указателем) для выведения научной терминологии при формулировке новых рубрик или при редактировании старых. Это позволяет создать отраслевые и межотраслевые предметные комплексы⁹⁴.

В 1972 г. появляется «Руководство по предметизации книг в библиотеках»⁹⁵. В нем заложены принципы организации предметного каталога Национальной библиотеки, который является единственным универсальным предметным каталогом в Болгарии⁹⁶.

Параллельно развитию каталога развивается и предметный рубрикатор. В Национальной библиотеке разрабатывается уникальный для Болгарии нормативный перечень предметных рубрик, используемых для регистрации огромного объема информации из всех областей человеческой жизни, который с 1993 г. поддерживается в электронном формате. Накопившиеся с годами рубрики постоянно редактируются и обновляются, чтобы соответствовать развитию научной мысли и потребностям пользователей Библиотеки. Это самая динамично развивающаяся деятельность в сфере каталогизации в пределах Национальной библиотеки им. Святых Кирилла и Мефодия, которая быстрее всех реагирует на растущие знания пользователей библиотечных каталогов об окружающем мире.

⁹²Универсална десетична класификация: CСPublicationNo. 099, UDCConsortium - LicenceNo. PL2016/01 / [състав., доп., прев. Александра Николаева Дипчикова, Антоанета Иванова Тотоманова]. - Сърк. изд. - София : Нац. библ. "Св. св. Кирил и Методий", 2017. - 446 с.

⁹³Даскалова-Рибарска, Л., Атанасова, В. Предметният каталог в Държавна библиотека „В. Коларов“. История, принципи и методика на предметизирането. - В: *Известия на Държавна библиотека „Васил Коларов“*, 1957-1958. София : Държ. б-ка „В. Коларов“, 1959. с. 91-124

⁹⁴Дипчикова, Александра. За усъвършенстването на реалните каталози в Народната библиотека „Кирил и Методий“. - В: *Библиотекар*. 1983, № 5. с. 12-16. ISSN 0204-7438

⁹⁵Атанасова, Вера. Ръководство за предметизиране на литературата в библиотеките. София, Нар. библ. „Кирил и Методий“, 1972. 89 с.

⁹⁶Дипчикова, Александра. Проблеми на предметизацията у нас. - В: *Библиотекар*. 1988, № 5. с. 3-7. ISSN 0204-7438

1.3. Автоматизация процессов каталогизации в Национальной библиотеке им. Святых Кирилла и Мефодия

Болгарская каталогизация, являясь частью глобального мира, поставлена в условия быстроменяющейся среды, которая требует адекватного и своевременного решения сложных по своей природе и содержанию задач. Динамика развития новых форм публикаций требует изменений в подходах каталогизации и методах анализа содержания, как и в предоставлении доступа к информации. В основе принципов каталогизации стоят интересы и удобство пользователей⁹⁷.

Автоматизация библиотечной деятельности – это процесс, начавшийся в 1960-х гг. прошлого столетия, связанный с созданием машиночитаемой библиографической записи и с практической реализацией принципа однократной обработки документов и многократного использования библиографических записей. «Стандартизация» и «совместимость» – это два главных термина, которым подчиняется библиотечная автоматизация и которые отмечают ее развитие⁹⁸.

Автоматизация библиотечно-библиографической деятельности начинается почти одновременно с созданием международных стандартов библиографического описания, что определяет структурную взаимосвязь между областями библиографического описания согласно стандарту, и полями машиночитаемых форматов.

В Национальной библиотеке им. Святых Кирилла и Мефодия автоматизация начинается в 1987 г. с приобретения 14 персональных компьютеров. Первой созданной базой данных является «Национальный сводный каталог иностранных периодических изданий». Впоследствии в Библиотеке создаются еще несколько баз данных, преимущественно экспериментального характера, по причине несовершенства техники и отсутствия опыта у специалистов.

В начале 1991 г. формируется группа специалистов – представителей крупных научных библиотек в Софии, которые ведут разработки и в 1995 г. реализуют, при поддержке фонда «Открытое общество», проект создания Национальной автоматизированной библиотечно-информационной сети (НАБИМ) с координационным центром в Народной библиотеке им. Святых Кирилла и Мефодия⁹⁹.

В 1992 г. начинается постепенная автоматизация национальной библиографии, которая обеспечивает текущую регистрацию издательской продукции страны и несет прямую ответственность за централизованную каталогизацию. Выбирается программный продукт CDS/ISIS, который поддерживается и распространяется ЮНЕСКО. CDS/ISIS micro – это наиболее распространенное программное обеспечение в Болгарии, работающее в среде DOS (Информационная библиотечная система «Библиотека», разработанная и распространяемая НБКМ).

В начале 1992 года библиотека имеет в распоряжении уже 42 000 машиночитаемых записей. После получения персонального компьютера 30 IBM для Центра национальной библиографии в дар от Фонда «Открытое общество», до конца 1994 года

⁹⁷ **Миланова**, Милена. Българската каталогизация в глобалното информационно пространство на XXI век. Анализи, стратегии, перспективи. София, 2008

⁹⁸ **Янакиева**, Татяна. Интегративност на информатизираната библиография. // СБИР. Нац. науч. конф., VII. София. 1997, с. 39

⁹⁹ Войникова, Тая. Автоматизация в народната библиотека „Св.св. Кирил и Методий“. – В: сп. Библиотека, 1995, бр.7, с.9-16

автоматизируются все издания национальной библиографии, за исключением Серии 3 «Болгарские грамофонные пластинки» и Серии 8 «Библиография болгарской библиографии»¹⁰⁰.

3.1 Система COBISS – модель кооперированной каталогизации

Появление электронных каталогов и баз данных, как и использование телекоммуникаций для обмена записями, приводят к переосмыслению принципов каталогизации.

28 ноября 2006 г. в Мариборе, Словении, проф. д.ф.н. Боряна Христова, директор Национальной библиотеки им. Святых Кирилла и Мефосия, подписывает «Соглашение о включении библиотек Болгарии в бесплатный обмен библиографическими записями в сети COBISS.Net». Согласно этому Соглашению Национальная библиотека принимает на себя обязательства по внедрению программного обеспечения COBISS (Кооперированные онлайн-библиографические системы и услуги)¹⁰¹. В рамках сети каталогизация документов осуществляется в формате COMARC.

Цели проекта связаны с обеспечением быстрого и равноправного доступа к информации, создаваемой библиотеками-участницами, с расширением сети по региональному принципу, с согласованием правил каталогизации, созданием совместимых научно-исследовательских информационных систем, принятием концепции управления библиографиями исследователей как часть национальных библиотечно-информационных систем в рамках национальной политики по научным исследованиям, с увеличением использования результатов научных исследований.¹⁰²

В результате усилий сотрудников Национальной библиотеки и IZUM (Institute of Information Science) на первом этапе проекта успешно протестированы и конвертированы в форматы COMARC/B, COMARC/A и COMARC/H 864 545 библиографических записей болгарских монографий, монографий на других языках на кириллице, монографий на латинице, периодических изданий, статей из болгарских газет, журналов и сборников, диссертаций, нормативных файлов с именами и предметными рубриками. На сегодняшний момент сводный каталог COBI.BG содержит 1 006 235 библиографических записей.

Система COBISS представляет собой модель организации библиотек, связанных в единую информационную систему с кооперированной каталогизацией, кооперированной библиографической базой данных COBIB (общим сводным каталогом) и локальными библиографическими базами данных, с базой данных библиотек-участниц (COLIB), базой данных нормативных файлов с именами CONOR и т.д.¹⁰³. В рамках системы каждая запись подлежит однократной каталогизации, после чего запись становится доступной в режиме онлайн для всех участников системы посредством кооперированной библиографической базы данных COBIB. Копирование записей из сводного каталога возможно, так как структура библиографических записей одна и та же. Локальные базы данных содержат также одинаково структурированные данные для фонда, касающиеся конкретного экземпляра, которые необходимы для работы каждой отдельной библиотеки и

¹⁰⁰ Войникова, Тая. Автоматизация в народната библиотека „Св.св. Кирил и Методий“. – В: сп. Библиотека, 1995, бр.7, с.9-16

¹⁰¹ Проект «Виртуальная библиотека - Болгария». I-й этап

¹⁰² Проект COBISS.Net

¹⁰³ http://www.cobiss.net/platforma_cobiss-bg.htm

представления данного экземпляра в электронном каталоге.

При разработке локальных приложений особое внимание уделяется унифицированному введению данных и отображению локальных данных для конечного пользователя. Унификация зависит, в большей степени, от формата данных для фонда COMARC/Н. Более того, перед подключением определенной библиотеки к системе национального центра COBISS стороны согласовывают способ введения локальных данных. Введение данных согласуется с их отображением в наиболее доступной для конечного пользователя форме, а также с сохранением особенностей работы каждой отдельной библиотеки.

COBISS/OPAC – это сетевое приложение, которое обеспечивает отображение библиографических данных в международном коммуникативном формате, раскрывает фонды библиотек более широкому кругу пользователей, а также предоставляет доступ ко всем библиографическим базам данных в системе COBISS. Пользователи могут скачать записи из базы данных COBIB при соблюдении условий их использования. Библиотеки могут передавать записи для пользования на приложения локальных библиотек в соответствии с условиями соответствующих договоров.

Когда библиотека использует программное обеспечение COBISS для автоматизации выдачи экземпляров, через COBISS/OPAC можно получить информацию о возможности заказа любого документа. Читатели могут воспользоваться системой и узнать, какие книги заказывали, продлить срок выдачи, забронировать книги, отправить заказ на межбиблиотечную выдачу, проверить баланс непогашенной задолженности, совершить оплату через систему Moneta (только для COBISS.SI), а также подписаться на получение электронной рассылки.¹⁰⁴

Разработка электронных каталогов и записей в формате MARC увеличивает возможности использования кооперированной каталогизации. Создание новых технологических платформ и международных стандартов ведет нас к новой эпохе сотрудничества и обмена ресурсами между библиотеками.

Ключевые слова

Универсальная десятичная классификация – система библиотечной классификации.

ISBD (International Standard Bibliographic Description) – международный стандарт библиографического описания.

Предметный рубрикатор – алфавитный перечень, который содержит предметные рубрики и взаимосвязь между ними.

COBISS (Co-operative Online Bibliographic System & Services) – Кооперированные онлайн-библиографические системы и услуги.

COBISS/OPAC – сетевое приложение системы COBISS.

IZUM – Институт информационных наук в Мариборе.

COMARC – формат библиографического описания.

CONOR – база данных - нормативный файл с названиями.

COBIB.BG – кооперированная библиографическая база данных / сводный каталог.

COLIB – база данных библиотек, участвующих в системе COBISS.

¹⁰⁴<https://www.cobiss.net/bg/platforma-cobiss.htm>

Отдел «Рукописи и старопечатные книги»

***Б. Минчева,
главный ассистент (старший преподаватель),
заведующий отделом «Рукописи и старопечатные книги»
Национальной библиотеки им. Святых Кирилла и Мефодия***

Основание Народной библиотеки в 1878 г. стало началом формирования фонда славянских и иноязычных рукописей и старопечатных книг. С момента своего создания он размещался в специальном шкафу в кабинете директора Библиотеки, что является подтверждением приоритетного отношения к этим книжным памятникам со стороны руководства.

Комплектование отдельных коллекций на протяжении десятилетий осуществляется различными путями. Специалисты Министерства народного просвещения и Библиотеки находят, собирают и выкупают славянские, греческие и другие иноязычные (неславянские) рукописи, старопечатные книги, газеты и журналы эпохи Возрождения. Наибольшее количество документов поступило путём безвозмездной передачи Библиотеке документов физическими и юридическими лицами. Среди первых даров в Национальной библиотеке хранятся коллекция рукописей Софийского митрополита Мелетия Зографского, богатые библиотеки проф. Марина Дринова, Петко Р. Славейкова, Найдена Герова, рукописи библиотеки Болгарского книжного общества в Брэиле. Большое количество старинных книг, обнаруженных и сохраненных различными церквями и монастырями на болгарской этнической территории, поступают через Болгарский экзархат в Царьграде (Константинополе), Министерство народного просвещения, Народный (позже Археологический) музей в Софии, а также при содействии болгарских ученых и общественных деятелей Василя Икономова, Найчо Цанова, Спиридона Палаузова, Атанаса Шопов и др., а позднее при содействии Димо Карадимова, проф. Василя Захариева, проф. Донки Петкановой, проф. Николая Дилевского и др. Значительная часть славянских рукописей приобретена Ставри Георгиевым в первые два десятилетия XX века. Часть греческих рукописей фонда привезена из Охрида просветителем Евтимом Спространовым. В 1995 г. в фонд славянских рукописей в качестве даров поступают две коллекции – от Объединенного болгарского банка и от Болгарской мультимедийной компании. Первые поступления старопечатных книг в фонды Национальной библиотеки также связаны с именами дарителей, как физических, так и юридических лиц. В 1879–1888 гг. болгарский купец из Вены Никола Ковачев дарит полные собрания газет эпохи Возрождения: «Турция», «Народность», «Македония», «Дунайские зори», «Право», «Прогресс», «Век», «Свобода», «Независимость», «Знамя» и т.д. В число первых дарителей входят болгарские деятели эпохи Возрождения: Пандели Кисимов, Сава Доброплодни, Васил Манчов, Петр Матеев из Котела. В последние десятилетия XIX в. ряд болгарских и иностранных представителей интеллигенции и общественных деятелей (в том числе Спиридон Палаузов, Любен Каравелов, Стефан Веркович, Юрий Венелин, проф. Иван Платонов из Харьковского университета и др.) предоставляют в дар свои личные библиотеки, состоящие, главным образом, из старопечатных книг, редких и ценных изданий. Свой вклад вносят также Министерство народного просвещения, Болгарское книжное общество в Брэиле,

Школьное настоятельство в Свиштове и др. С середины XX в. по наст. вр. поступают дары от Любена Басмаджиева, Ивана Дренникова, Теодора Димитрова и др. В комиссию по оценке книжных памятников и их первоначальной обработке привлечен проф. Беньо Цонев, который составил первые научные справочники по коллекции славянских рукописей Национальной библиотеки им. Кирилла и Мефодия.

Отдел «Рукописи и старопечатные книги» при Национальной библиотеке создан в 1948 г. Его руководителем назначен д-р Маньо Стоянов. Развитие отдела характеризует три основных этапа:

- Первый этап (1948–1978 гг.) – в связи с новой организационной структурой библиотеки создается самостоятельный отдел «Рукописи, старопечатные и редкие книги» с целью сбора, хранения, изучения и выдачи пользователям.

- Второй этап (1978–1997 гг.) – формируются два самостоятельных отдела: «Рукописи» и «Старопечатные, редкие и ценные издания». Их руководители – профессор доктор Божидар Райков и Лидия Драголова, ученики доктора М. Стоянова, поддерживают сотрудничество между отделами на протяжении многих лет.

- Третий этап (1997– до наст. вр.) – объединение двух отделов в один под названием «Рукописи и старопечатные книги».

В первые годы работы отдела начинается формирование отдельных коллекций. Основной принцип отбора – принадлежность данного литературного памятника к соответствующей коллекции обусловлена языком, на котором он написан/напечатан.

Сегодня фонд отдела «Рукописи и старопечатные книги» насчитывает около 1700 славянских, греческих и других иноязычных рукописей X–XX вв. и более 17 000 томов старопечатных, редких и ценных книг и периодических изданий, отличающихся по содержанию, оформлению и разнообразной тематике. В отделе имеется коллекция аналоговых копий: черно-белых микрофильмов и микрофишей документов Национальной библиотеки и других национальных и зарубежных коллекций. Изготовлено также 15 факсимиле самых популярных у пользователей рукописей коллекции.

В разделе рукописей выделяются две большие коллекции – славянских и греческих рукописей, а также ряд менее объёмных коллекций, распределяемых также по языковому принципу.

В коллекции **Славянских рукописей** – болгарские, сербские, валахские, молдавские и русские рукописи, грамоты и фрагменты, написанные на кириллице в X–XX вв.; две хорватские рукописи написаны на хорватской глаголице. Коллекция является крупнейшей в стране (около 1500 томов), с богатым тематическим репертуаром, в основном из богослужебной литературы, и дает почти полное представление о развитии болгарской книжной культуры с эпохи Средневековья до болгарского Возрождения. Богослужебные книги, календарные сборники, сборники нравственно-поучительных текстов, сочинения по христианской догматике, патерики, сборники смешанного содержания (в том числе содержащие различные сочинения апокрифического характера), гимнографические сборники, номоканоны, типиконы и поминальники монастырей показывают колорит рукописного наследия, дошедшего до нас через столетия и хранящегося в Национальной библиотеке. Представлены также светская и учебная литература – в переводе и в подлиннике, включая сочинения Античности, Средневековья, европейской научной мысли, болгарского Возрождения (Александрия, Троянская притча, исторические сочинения, учебники, словари, различные трактаты и т.д.). Наряду с

остальными славянскими рукописями, неоспоримую историческую ценность представляют грамоты валашских и молдавских воевод XVI и XVII вв. Наиболее ранняя болгарская кириллическая рукопись – это Енинский апостол, датированный концом X – началом XI вв. Ценными памятниками, признанными болгарским национальным книжным наследием, являются: Евфимиев служебник и Борилов синодик последней четверти XIV в., Первая Софрониева (Котленская) рукописная копия Истории Славяноболгарской Паисия Хилендарского 1765 г. и др.

Греческие рукописи: рукописи, грамоты и фрагменты X–XIX вв. (193 тома). Большинство греческих рукописей поступили из разных районов Болгарии: Арбанаси, Бачковский монастырь, Варна, Поморие, Созополь и др., и были написаны болгарскими монахами. Несколько рукописей происходят из монастырей Афона: Ватопед, Хилендар, Зограф и др., где проживали болгарские монахи. Ценную часть коллекции составляют псалтирные сборники (34 экз.) XVIII–XIX вв., написанные, преимущественно, в Болгарии для нужд богослужения, как и одна грамота, выданная Константинопольским патриархатом.

Другие иноязычные рукописи представлены латинскими, румынскими, немецкими, итальянскими, армянскими (1), грузинскими (1), еврейскими (3 свитка), эфиопскими (1) кодексами и фрагментами X–XIX вв. Среди них следует отметить латинский Бревиарий, подаренный Библиотеке выдающимся музыкантом Юрием Буковым, итальянский Морской путеводитель 1758 г., армянское евангелие X в. с ценными приписками по его истории, грузинская рукописная копия Типикона Бачковского монастыря.

Старопечатные книги, редкие и ценные издания распределены в следующие коллекции, охватывающие период XV–XXI вв.: Болгарские старопечатные книги и периодические издания эпохи Возрождения (1806–1878 г.); Славянские кириллические печатные книги (XV–XX вв.); Редкие болгарские книги (1878–до наст. вр.); Иностранные старопечатные, редкие и ценные книги (XV в.–до наст. вр.); Миниатюрные издания.

На этапе их первоначального отбора и распределения устанавливаются некоторые общие критерии – тематические и хронологические. Из основного фонда Библиотеки выведены все книги, изданные до 1800 г. К книгам на иностранных языках после 1800 г. применяется выборочный подход. Определяющими являются тематические критерии – выбираются заглавия, связанные с болгарской культурой и культурой на Балканах, с литературными и историческими процессами, книги религиозного и философского содержания, издания с особым полиграфическим оформлением.

Самых ранних представителей эпохи Гуттенберга – инкунабул, имеется всего 7 экземпляров. Две кириллические инкунабулы Октоих (Цетинье, 1494 г., 4 экз.) и Псалтырь с воследованием (Цетинье, 1495 г., 1 экз.), как и две латинские, одной из которых является известная в кругах книговедов и библиофилов Нюрнбергская хроника, отпечатанная в одноименном городе в 1493 г., придают дополнительную ценность и колорит коллекциям отдела.

Формальный хронологический диапазон, определяющий границы болгарской старопечатной книги, совпадает почти полностью с периодом Болгарского Возрождения. Ранний период Возрождения (Болгарское национальное возрождение – Прим. ред.) часто относят к началу XIX в. Год начала этого периода – 1806 г. – связан с конкретным фактом, а именно: в городе Римнике был отпечатан «Кириакодромион или Недельник» – первая печатная книга на новоболгарском языке. Поздний этап болгарского Возрождения оканчивается, скорее всего, формально в 1878 г., в связи с моментом восстановления

Болгарского государства. В Национальной библиотеке хранятся во множестве экземпляров почти все болгарские издания эпохи возрождения (1670 заглавий в 8483 томах), что определяет коллекцию как самую богатую в стране. Сохранились также полные выпуски всех заглавий болгарских газет и журналов (77 заглавий), изданные в рамках указанного периода, за исключением отдельных номеров определенных ежегодников, как и некоторых периодических изданий, которые вышли только в одном или нескольких номерах.

Коллекция Славянских кириллических печатных книг XV–XX вв. представлена, в основном, русскими, украинскими и сербскими изданиями религиозного и догматического содержания, отпечатанными церковнославянским шрифтом и на церковнославянском языке. Большую часть этой коллекции составляют русские и украинские издания (около 750 томов), относимые к общей типологии богослужебной литературы. Сюда причисляется также поэма Лямент дому княжат Острозьких (1603), изданная в память о князе Александре Острожском. Издание представляет собой библиографическую редкость, а экземпляр, хранящийся в Национальной библиотеке, самый полный из известных науке на данный момент. В данной коллекции наиболее часто встречаются экземпляры разных изданий Псалтыря: 64 экземпляра 21 издания южнославянских кириллических печатных книг XVI в., что определяет коллекцию как одну из богатейших коллекций данных изданий в Европе.

Коллекция «Редкие болгарские книги» содержит первые издания классиков болгарской литературы, первые переводы на болгарский язык произведений мировой классики, издания с автографами известных людей и др.

В коллекции иноязычных книг большую часть составляют греческие (1573 тома), привезённые в основном из села Арбанаси, г. Созополя, Несебра, Самоков, содержащие богатые рукописные заметки. Среди них имеются: одно из самых старинных изданий Пиндара 1515 г., первое издание сочинений святого Василия Великого 1535 г., издание 1688 г. *Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis* Дюканжа, великолепное издание 1653 г. *Photii Myriobiblion*. Иноязычные коллекции богаты изданиями, имеющими библиофильскую ценность – Альдини, Эльзевиров, первые издания классиков европейской литературы, книги путешествий, ранние Библии, словари, издания с экслибрисами и др.

Коллекция Миниатюрных изданий насчитывает 451 том. Самым маленьким по размерам является *Das kleinste Buch der Welt – Das Vaterunser: in sieben Sprachen.* – München, 1960. (3,5 x 3,5 мм.).

Комплектование и научно-техническая обработка рукописей и старопечатных книг осуществляется специалистами отдела в текущем режиме. В настоящее время в отделе работают три филолога, один искусствовед и один магистр библиотековедения и информационных технологий. Содержание коллекций раскрыто в системе традиционных каталогов – в алфавитных, хронологических и научных списках. Приоритетной задачей в этой области является введение описаний в систему кооперированной каталогизации COBISS до полного заполнения. Поддерживаются также различные локальные базы данных, способствующие управлению коллекциями, справочной и экспертной деятельностью сотрудников отдела. Цифровые копии некоторых основных справочников, раскрывающих содержание фонда, доступны на странице Национальной библиотеки в Интернете.

Сегодня основные стратегии управления специальными коллекциями при отделе

определяются как приоритетные задачи политики руководства Национальной библиотеки. На первом месте стоит хранение и сохранность рукописного и документального наследия. В текущем режиме осуществляется обработка документов в камере системы «Аноксия», удаление пыли и дезинфекция фондов и книгохранилищ, реставрация и консервация (проводимая, главным образом, с применением обратимых методов и технологий). По текущей программе «Усыновить книгу» за счет сборов пожертвований обеспечиваются средства и расходные материалы для находящихся под угрозой разрушения памятников – рукописных и старопечатных. Непосредственное отношение к сохранности имеет также оцифровка, которая сегодня покрывает около 10% фондов отдела.

Другим приоритетным направлением в управлении коллекциями отдела является их представление различным аудиториям. Оно реализуется через разнообразные формы и мероприятия: при содействии средств массовой информации, путем организации специальных лекций и бесед, культурных туров, тематических выставок и т.д., которые обеспечивают активное присутствие ценных изданий в культурной и общественной жизни Болгарии. Выставочная деятельность воплощается в реальные и виртуальные экспозиции, «путешествующие» по стране и за рубежом.

Научная деятельность является неотъемлемой частью функций отдела. В статьях, монографиях, документальных изданиях, справочниках и описях в текущем режиме раскрывается содержание коллекций и обеспечивается доступ к ним пользователей.

На протяжении многих лет сотрудники отдела принимают участие в ряде проектов и программ, связанных с основными стратегическими видами деятельности по охране, оцифровке и популяризации коллекций. Самая ранняя болгарская рукопись – Енинский апостол, включена в программу ЮНЕСКО «Память времени» (Memory of the World) для сохранения и доступа к всемирному документальному наследию в эпоху цифровых технологий.

Главным испытанием, которое сегодня стоит перед отделом «Рукописи и старопечатные книги», является сохранение традиции и передача опыта квалифицированных специалистов молодым сотрудникам и исследователям.

Национальный указатель издаваемых в Болгарии книг

**д-р Р. Стефанова,
ассистент,
заведующая отделом «Национальное агентство по
международной стандартизации номеров»
Национальной библиотеки им. Святых Кирилла и Мефодия**

Выполнение программы формирования обязательного экземпляра документов зависит не только от создания соответствующей законодательной базы, но и требует проведения определенных мероприятий для обеспечения успешного применения, контроля и управления этой программой. Проведение этих мероприятий является основой для практической реализации программы формирования обязательного экземпляра документов и достижения поставленных целей. Особую роль здесь играет сбор информации о публикуемых в стране изданиях, их выявление и отслеживание. Степень ее реализации влияет на уровень эффективности всего процесса. Идентификацию изданий, подлежащих передаче производителями в Национальную библиотеку в качестве обязательного экземпляра, можно рассматривать как первоначальный этап исполнения Закона об обязательном экземпляре документов, обуславливающий последующие этапы приобретения, обработки, хранения документов и обеспечения доступа к ним.

Главными источниками поиска и выявления этой книжной продукции традиционно являются издательства, книготорговые учреждения, библиографические каталоги, справочники, базы данных и т.д. Большую роль играет известная в мире система предоставления информации и обмена данными о имеющихся на рынке и планирующихся к изданию книг «Books in print». Попыткой внедрения системы в Болгарии стала подготовка и опубликование в 1997 г. каталога «Болгарские книги», который, к сожалению, остается без продолжения. В настоящее время в стране аналогичные системе «Books in print» функции исполняет только Национальный указатель издаваемых в Болгарии книг, который пополняется данными Национального агентства ISBN при Национальной библиотеке. Именно с помощью данного Указателя осуществляется функция по выявлению и отбору изданий, подлежащих передаче производителями в Национальную библиотеку в качестве обязательного экземпляра. Следует уточнить, что Указатель не представляет собой систему «Books in print» в чистом виде, поскольку не содержит информации обо всех книгах, напечатанных на территории страны, а только о тех, на которые заявлено присвоение международного стандартного книжного номера ISBN, то есть Указатель поддерживается и пополняется данными не непосредственно издательств, как это происходит в «Books in print», а Национального агентства ISBN, но, разумеется, на основании информации, предоставленной самими издательствами. Помимо этого, Указатель содержит, прежде всего, необходимые для ISBN метаданные, а не только дополнительные сведения об описании и статусе изданий, (например, о цене, тираже, наличии), имеющие значение с точки зрения маркетинга. Однако, учитывая популярность, завоеванную позицию в книжном секторе, а также широкий национальный охват системы

ISBN, можно полагать, что содержащаяся в нем информация отражает издательскую деятельность в стране с достаточной полнотой. Согласно наблюдениям Татьяны Дерменджиевой, первого и многолетнего руководителя Национального агентства ISBN, «90% книг, изданных в Болгарии, присвоен номер ISBN и они зарегистрированы в базе данных Национального указателя издаваемых в Болгарии книг, а около 95% книг, представленных на книжном рынке, имеют номер ISBN»¹⁰⁵. В этом смысле система стандартной нумерации монографий ISBN и, в частности, собранные в процессе регистрации метаданные об изданиях, внесенные в Указатель издаваемых книг, могут служить определенным (а во многих случаях и единственным) средством выявления большей части изданий, подлежащих передаче в Национальную библиотеку в качестве обязательного экземпляра.

Национальный указатель издаваемых в Болгарии книг разработан и внедрён в 2010–2011 гг. в рамках Проекта BG0046 «Оцифровка и сохранность письменного наследия Болгарии», реализуемого Национальной библиотекой в сотрудничестве с Ассоциацией «Болгарская книга». Он поддерживает единую систему классификации болгарского книгораспространения и состоит из следующих модулей: «Публичный сайт», «Безопасность», «Издания», «Издательства», «Международный стандартный книжный номер ISBN», «Анкеты», «Исследования», «Справки», «Аудиторская информация», «Администрирование», «Управление Указателем изданий», «Проверка орфографии» и «Книжные магазины». Указатель создан в целях развития организации книжного рынка и обеспечения возможности предоставления электронных услуг гражданам и корпоративным клиентам. Национальный указатель (НУ) создан в форме веб-ориентированного приложения со средствами разработки и базой данных Microsoft. Платформа системы НУ в Интернете позволяет отправлять запросы непосредственно в базу данных в режиме онлайн, где издательства сами заполняют информацию о своих изданиях. Указатель поддерживает также международный формат обмена данными ONIX, что создает потенциальную возможность для конвертирования и применения созданных в процессе присвоения ISBN метаданных в других процессах, таких как библиографическая обработка обязательных экземпляров монографий.

В случае отсутствия действующей, хорошо развитой и эффективной системы организации, подачи и обмена информации об издательской продукции в стране, Национальный указатель используется в качестве главного информационного инструмента инспекторами отдела «Получение, сбор и регистрация национального книжного фонда» при Национальной библиотеке для осуществления контроля над соблюдением Закона об обязательном экземпляре документов. Несмотря на имеющиеся недостатки (наличие определенного процента неверных, неполных и устаревших данных), информация, предоставляемая Национальным Указателем, является оперативной и представляет собой единственный источник, который объединяет данные о продукции основной части болгарских издательств.

Как обстоит ситуация с физическими и юридическими лицами, осуществляющими издательскую деятельность, и с выпускаемой ими книжной продукцией на основе данных

¹⁰⁵ Дерменджиева, Татьяна. Системата ISBN – универсална информационна система за издатели и книги в България (2000-2015 г.). – В: *Gloriabiblosphaerae* (Нишката на Ариадна). изследвания в чест на акад. проф. Александра Куманова. София: За буквите – О писменехъ, 2016, с. 344.

Национального Указателя, которые служат для идентификации субъектов и объектов Закона об обязательном экземпляре документов? В попытке обрисовать ее, не будем приводить детализованные количественные данные и не будем вдаваться в подробный анализ характера и специфики издательского сектора, поскольку в информационном пространстве существует достаточно исследований по данной теме¹⁰⁶. Полезным источником такой информации являются статистические данные зарегистрированных в этот период издателей и вышедших изданий с присвоенным номером ISBN, которые составляются сотрудниками Национального агентства ISBN, и по истечении каждого календарного года публикуются на веб-сайте Национального Указателя. Представленные данные относятся к периоду с 2012 г. по наст. вр. К 25-летию с момента введения ISBN в стране и создания Национального агентства ISBN был опубликован подробный статистический обзор¹⁰⁷ деятельности Агентства за весь период его существования. Обзор представляет собой обобщенную информацию о количестве зарегистрированных на сегодня издателей, количестве изданной продукции, категории заявленных изданий, а также краткую информацию о состоянии книгоиздания в стране, и т.д. Поэтому отметим только наиболее характерные моменты и попытаемся интерпретировать данные с точки зрения их значения для процесса формирования системы обязательного экземпляра болгарской книжной продукции.

Количество зарегистрированных в наст. вр. в системе ISBN издательств составляет 5777. Это различные учреждения, которые, в той или иной мере, осуществляют издательскую деятельность. Не все из них, разумеется, являются действующими, поскольку база данных содержит общее число зарегистрированных издательств с момента создания Национального агентства ISBN (с 1991 г. по наст. вр.). Издательства, которые не подавали заявок на присвоение номера ISBN для изданной или готовой для выпуска продукции в течение последних нескольких лет, учитываются в Национальном указателе как неактивные, а организациями, приостановившими издательскую деятельность, считаются те, от которых в Национальное агентство ISBN поступила соответствующая информация о приостановлении деятельности. «Неактивным» статусом обладают 1969 издательств, из которых однократную заявку на протяжении ряда лет направили 1143 субъекта – юридические либо физические лица, которые не планируют развивать издательскую деятельность, а выпустили только одно «случайное» издание, то есть неактивных организаций, осуществляющих фактически издательскую деятельность – 826. В качестве прекративших издательскую деятельность отмечено 447 издательских субъектов, что вместе с 826 неактивными составляет 1273 вышедших из сектора или находящихся в застое издательств. Количество действующих издательств, подающих заявки, составляет 3361, к которым ежегодно добавляются по 200 новых

¹⁰⁶См. Дерменджиева, Татьяна. Народната библиотека и българското книгоиздаване в началото на 21 век. В: *Библиотеката – минало и настояще* : юбил. сб., посв. на 125-год. на Нар.библ. „Св. Св. Кирил и Методий”. Науч. ред. А. Дипчикова, Е. Мусакова. София : Нар.библ. „Св. Св. Кирил и Методий”, 2005. 12 с., с табл.; **Същата**. Системата ISBN в България през 1991–2004. статистическо наблюдение. В: *Бизнес среда на книгата*: сборник с доклади от научен семинар по книгоиздаване, 23 ноем. 2004, Факултет по журналистика и масови комуникации. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски”, 2007, с. 184–189; **Същата**. Системата ISBN и българската книга през 2006: статистически анализ. – В: *PrintPackMagazine*, 2007, № 3, с. 42–44.

¹⁰⁷**Кирилова**, Катя. Издатели и книги, регистрирани в Националната агенция за ISBN (1991–2016). – В: *Библиотека*, 2017, № 2, с. 26–33.

зарегистрированных издательств.

Состав зарегистрированных Национальным агентством ISBN издательских субъектов довольно разнородный, что является отражением ситуации на издательском рынке, отсутствием нормативных положений на государственном уровне и разработанных правил и требований ведения издательской деятельности. Таким образом, в список попадают самые разные по организационно-правовой форме, цели и предмету деятельности организации – как частные компании, некоммерческие организации (фонды, ассоциации, союзы), научные и академические организации (институты и университеты), государственные, общественные, культурные и другие учреждения и т.д., для которых издательская деятельность, как правило, является либо не основной, либо относится к незапрещенным законодательством видам деятельности. Даже для большинства зарегистрированных издательств выпуск книг не является основной деятельностью, а только частью иных видов деятельности, то есть исключительно издательские функции осуществляет очень небольшой процент издательств и издательских домов. Физические лица, издающие свои собственные книги, начали регистрироваться в системе ISBN после введения с начала 2015 г. категории «автора-издателя» в ответ на активизацию системы в книжном секторе вследствие тенденции к глобализации в издательском деле. Это привело к некоторому увеличению регистрации новых издателей в последующие годы. Напрашивается вывод, что, сотрудникам Национального агентства ISBN и инспекторам, контролирующим процесс доставки обязательных экземпляров документов, приходится работать с постоянно растущим числом субъектов, разнородных по характеру и действующих в качестве издательств, не все из которых, однако, достаточно хорошо осознают принципы и ответственность, характеризующие данный вид деятельности. Это также затрудняет процессы присвоения изданиям книжного номера ISBN и доставки их в качестве обязательного экземпляра в Национальную библиотеку.

Что же касается наличия имеющихся в базе данных изданий в печати, их общее количество составляет 209 664. Определение их как «издания в печати», разумеется, условно, поскольку, подобно данным о зарегистрированных издательствах, Национальный указатель содержит все заявленные с начала присвоения номеров ISBN в Болгарии издания. Это издания, вышедшие из печати с начала 1990-х гг., в отношении которых известно, что имеющаяся информация не отражает их текущего состояния. Вполне логично, что в качестве книг в печати можно определить только последние заявленные издания. И здесь следует сделать уточнение, что существуют издания, которые были заявлены задолго до их запланированного выпуска, как и такие, которые были заявлены, но по какой-либо причине не вышли в назначенный срок или вообще не были напечатаны. В 2016 г. на присвоение номера ISBN подано заявлений на 10 880 новых изданий, а за первые девять месяцев с начала 2017 г. их число составило 8475. Их число увеличивается на 10 000 и 11 000 изданий соответственно по сравнению с прошедшими годами. Сложно определить, сколько из этих запланированных к выпуску изданий было впоследствии фактически напечатано, и, соответственно, включено в состав обязательного экземпляра. Издательства не предоставляют подобной информации о своей организации по собственной инициативе, а Национальное агентство ISBN не обладает правами и полномочиями запрашивать ее. Хотя, наряду с другой коммерческой информацией, такой как аннотация, тираж, цена и т.д., Национальный указатель издаваемых в Болгарии книг даёт возможность указывать в записи об издании данных о

его выпуске, однако издательства почти не пользуются этой возможностью. Таким образом, издания, заявленные до указанной запланированной даты выпуска, по умолчанию причисляются в Национальном указателе к категории «запланированных к изданию», а к «новым изданиям», то есть уже выпущенным, причисляются те из них, для которых издательства указали конкретную, но уже прошедшую дату выпуска. На данный момент Национальный указатель предоставляет сведения о 1592 запланированных изданиях, а количество новых изданий составляет 9. Эти цифры показывают, насколько условным и неприменимым в отношении реального информационного обеспечения системы обязательного экземпляра является такого рода разделение. Необходима дополнительная и более углубленная интерпретация результатов, как и разработка иного типа стратегии поиска и работы с базой данных ISBN с целью осуществления контроля за соблюдением Закона об обязательном экземпляре.

Сопоставление данных Указателя о новых и запланированных к выпуску изданиях с количеством реально выпущенных и числом переданных в Национальную библиотеку обязательных экземпляров изданий по годам может представлять интерес, поскольку выявит определенные тенденции и приведет к соответствующим выводам о действии системы обязательного экземпляра, что, однако, является трудновыполнимой задачей. С одной стороны, из-за отсутствия инициативы и желания самого книжного сектора определить, какие из заявленных книг фактически были изданы, несмотря на наличие механизма, разработанного Национальным указателем, а с другой стороны, из-за несовершенства этого же самого механизма (о котором пойдет речь далее в изложении). Кроме того, издания не дифференцируются по году выпуска при вводе в систему обязательного депонирования, а учет ведется по виду и общему количеству поступивших изданий. Более подробную информацию можно получить только об исходных данных, то есть о доле переданных в Национальную библиотеку обязательных экземплярах изданий, которые затем распределяются для дальнейшей обработки и библиографической регистрации. Не все переданные обязательные экземпляры изданий в течение года подвергаются распределению и обработке в рамках того же календарного года – задержка составляет около трех месяцев. Распределение осуществляется партиями в порядке поступления документов, и наряду с изданиями текущего года поступает также много изданий предшествующих лет, поэтому затруднительно вывести конкретные данные о доле выпущенных в течение определенного года изданий, в отношении которых впоследствии применялся Закон об обязательном экземпляре документов, и времени, в течение которого осуществлялась передача документов. Тем не менее, именно соотношение между изданиями за текущий год и изданиями предшествующих лет среди поступивших обязательных экземпляров документов за определённый период времени может быть использовано для выявления тенденций.

Имеющиеся данные позволяют сделать вывод о том, что из выпущенных из печати за год изданий передаётся в Национальную библиотеку в качестве обязательного экземпляра лишь небольшой процент, преимущественно, издания более ранних лет, что говорит о недостаточной оперативности системы обязательного экземпляра. Это наиболее отчетливо видно по самым последним данным. Заявленные на присвоение номера ISBN в 2016 г. книги в печати составляют 10 880, поступившие обязательные экземпляры монографий составляют в целом 8640, а количество распределенных и прошедших библиографическую регистрацию, изданных в том же году документов за данный период

времени составляет 1838. Даже не располагая точными цифрами, исходя из данного сопоставления, напрашивается вывод, что совсем небольшая доля обязательных экземпляров изданий за соответствующий год поступает своевременно, пусть даже с оговоркой, что не все присутствующие в базе данных ISBN издания были реализованы на рынке, не все поступившие обязательные экземпляры имеют номера ISBN (хотя и очень малый процент), и не все прошли еще библиографическую регистрацию. Данные за прошедшие три года подтверждают эту тенденцию. Количество изданий за 2013 и 2014 гг. примерно одинаково – издания в печати, на которых подана заявка на присвоение номера ISBN, составляют, соответственно, 11 061 и 11 170, количество всех поступивших обязательных экземпляров изданий составляет 7021 и 7413, соответственно, а зарегистрированные в базах данных Библиотеки издания, выпущенные за эти два года, составляют 1326 и 1057 изданий. Данные за 2015 г.: заявленных изданий – 10 801, поступивших обязательных экземпляров изданий – 9201, обработанных и выпущенных за этот же год изданий – 2089.

Вероятно, есть возможность более корректно представить информацию и сделанные выводы, если выбрать немного иной подход и использовать для представительной выборки данные нескольких более крупных болгарских издательств, а также соотношение между их изданиями, являющимися потенциальными объектами системы обязательного экземпляра и реально поступившими в Библиотеку в качестве обязательного экземпляра изданиями. Для целей исследования выбрано четыре издательства, подавшие больше всего заявок за прошедший год в Национальный указатель издаваемых в Болгарии книг – более 200 заявок. Их продуктивность рассматривается в рамках того же периода, который используется для вышеуказанного сопоставления – последние четыре года. В течение рассматриваемого периода (2013–2016 гг.) от этих издательств поступило в общей сложности 3747 заявок на будущие издания. В каталоге библиотеки существуют данные о примерно 2681 издании, то есть в отношении 1066 изданий не соблюдается Закон об обязательном экземпляре. Дальнейшие и углубленные исследования этих тенденций оставляем специалистам, в сферу деятельности которых входит осуществление контроля за соблюдением действующего законодательства и к компетенции которых относится отслеживание и анализ выявленных закономерностей. Сосредоточимся на некоторых особенностях и недостатках Национального указателя издаваемых в Болгарии книг как средства выявления субъектов и объектов системы обязательного экземпляра.

Как уже упоминалось, база данных, поддерживаемая и постоянно пополняемая Национальным агентством ISBN, охватывает значительную часть действующих на данный момент болгарских издательств. Поэтому его роль в поддержке информацией различных технологических процессов, связанных с отечественным книжным фондом Национальной библиотеки, значительна. Данные могут быть использованы для проведения различных анализов и исследований как возникающих и развивающихся в настоящее время процессов, так и в исторической перспективе, и с этой точки зрения содержащаяся информация, хотя и не вполне актуальная, представляет собой определенную ценность. Данные Национального указателя обеспечивают поддержку функционирования системы обязательного экземпляра необходимой информацией о книгах в печати и контактных данных болгарских издательств. Однако Указатель имеет также некоторые недостатки, затрудняющие его использование. Совместно с коллегами из

Национального агентства ISBN и инспекторами, осуществляющими контроль за сбором и доставкой обязательных экземпляров, разработаны меры по оптимизации Указателя в целях упрощения работы самого Агентства и преобразования Указателя в прообраз системы «Books in print» в Болгарии.

Наиболее существенная проблема, связанная с Национальным указателем, содержится в самом информационном массиве. В качестве основы при запуске Национального указателя использовалась локальная база данных Национального агентства ISBN, которая подверглась конвертации и была «залита» в новую систему. Нередко в таких случаях, особенно при большом объеме данных, часть информации повреждается или утрачивается. Таким образом, в Указателе все еще имеются недостающие записи о книгах, ошибочно перенесенные жанры и тематики изданий и прочие ошибки в данных, несмотря на регулярные усилия сотрудников Агентства, направленные на их компенсацию путем редактирования. Исключительное значение, ввиду рассматриваемых проблем, имеет вопрос о наличии многочисленных дублирующихся записей в Указателе, то есть записей об одних и тех же книгах, заявленных одними и теми же издательствами и, соответственно, обозначенных более чем одним номером ISBN. Это является следствием как невнимания издательств, так и отсутствия механизма выявления подобных дубликатов в самом Указателе. Для преодоления этих недостатков в программном продукте необходимо предусмотреть возможность проверки наличия определенного заглавия в массиве в момент ввода данных, то есть механизм сигнализации с целью предотвращения дублирования заявок, проверки орфографии и т.д. По отношению к поддерживаемым в Указателе контактными данными издательств, проблемой является отсутствие их систематического обновления, так как издательства предоставляют эту информацию не в указанные сроки либо вообще её не предоставляют. Это затрудняет сотрудничество с ними.

В значительном улучшении нуждаются поисковые алгоритмы системы. За двадцать пять лет своего существования Национальное агентство ISBN в Болгарии накопило серьезный информационный массив, и для достижения соответствующих результатов в процессе поиска необходимо усовершенствовать точность комбинирования нескольких различных показателей. В настоящее время в процессе поиска возможен выбор различных элементов данных, комбинирование разных критериев, добавление фильтров, однако получаемый информационный «шум» слишком велик, особенно при использовании часто употребляемых слов. Это происходит потому, что система воспринимает все введенные слова как ключевые и осуществляет поиск по всем словам, из-за чего зачастую происходит расширение, а не ограничение поиска. Ограничены также возможности сортировки полученных результатов по различным показателям. Примером тому служит упомянутое уже отсутствие механизма достаточно тщательного отсеивания запланированных к выпуску новых изданий или активных от неактивных и приостановивших деятельность издательств за определенный отрезок времени, что было бы очень полезно для контроля за применением Закона об обязательном экземпляре и для более четких исследований в данной области. Существует также не очень удачное смешение категорий, разделяющих издания на «болгарские», «учебные», «иностранные», или еще более странное распределение по типу документа, согласно которому «книга» – это тип, отдельный от электронного, графического, картографического и т.д. издания. Нередко один и тот же поиск с использованием перекрывающихся вводных данных

выдает результаты, которые расходятся. Эти и другие недостатки поиска являются большой проблемой не только для улучшения обеспечения текущих рабочих процессов, но и при использовании массивом данных в исследовательских целях.

Дополнительное значение для оптимизации работы Национального агентства ISBN представляют меры по модернизации, связанные с обеспечением более эффективного администрирования Национального указателя путем создания персонализированных служебных учетных записей сотрудников Агентства в учетных, контрольных и статистических целях; возможность хранения и доступа к первоначальному варианту поданной заявки, которая будет в наличии даже после внесения последующих корректировок и изменений со стороны издательства, а также поддержка архива заявок в электронном виде в справочных целях; большая гибкость в модификации или обновлении отдельных элементов данных в Реестре, что вызвано развитием системы ISBN и сопутствующими этому развитию изменениями.

В глобальном масштабе система ISBN утвердилась как система идентификации заглавий и различных изданий монографических публикаций на всех информационных носителях, а также идентификации отдельных издательств. В качестве уникальных идентификаторов книг и других монографий номера ISBN могут быть исключительно полезными для выявления изданий, подлежащих передаче производителями в Национальную библиотеку в качестве обязательного экземпляра. В странах, где национальная библиотека исполняет также функции агентства, ответственного за администрирование системы ISBN, работы, связанные со стандартной нумерацией документов и системой обязательного экземпляра, как правило, взаимно дополняют друг друга. Метаданные описания, сопутствующие определению международного книжного номера, могут обеспечить ряд процессов, связанных с изданиями, попадающими в охват системы ISBN – от их идентификации в различных целях, такой как локализация и приобретение, через библиографическую обработку и регистрацию, до поддержки в их использовании посредством тщательного поиска. В местных условиях отсутствие единой и всеохватывающей информационной системы для отечественного книжного фонда Национальный указатель издаваемых в Болгарии книг играет значимую роль в системе обязательного экземпляра. Она выражается в возможности, которую Указатель предоставляет для идентификации не только объектов, но и субъектов системы обязательного экземпляра. Выполнению этой задачи препятствует ряд неблагоприятных обстоятельств. Указатель, помимо многочисленных преимуществ модернизации деятельности, связанной с системой ISBN, имеет также немало недостатков, которые могут стать предметом отдельного исследования. Проблемы возникают как из-за недоработок в самом программном продукте, так и вследствие недостаточной заинтересованности, активности и ответственности со стороны участвующих в системе ISBN издательств по отношению к своим собственным данным, присутствующим в Национальном указателе, к которым в большинстве случаев обеспечен открытый доступ. Проблемы и недостатки можно преодолеть только в результате совместных действий и активного участия издательской отрасли с целью развития и улучшения качества Указателя, у которого есть серьезный потенциал реализации в качестве системы «Books in print», обслуживающей весь информационный сектор в стране. Вложенные усилия и время, несомненно, принесут пользу всем участникам цепочки «автор–издательство–распространитель–букинист–библиотека–читатель» и будут средством

саморегулирования отечественного книжного сектора.

Национальная библиография Болгарии – становление, современное состояние и перспективы развития

*д-р А. Тотоманова,
доцент, заместитель директора отдела «Создание
информационных ресурсов»
Национальной библиотеки им. Святых Кирилла и Мефодия*

В настоящем тексте ставится непростая задача выделить наиболее важные этапы создания, развития и утверждения на практике системы текущей национальной библиографии в Болгарии, а также изучить предопределяющие их объективные и субъективные факторы.

Предпосылки и теоретические основы создания и развития национальной библиографии

Позднее начало развития национальной библиографии связано с «запоздалым» развитием книгопечатания в стране. С конца XIV в. и до конца XIX в. Болгария была зависимым государством в составе Османской империи. Первые сознательные попытки создания единого каталога «напечатанных на новоболгарском языке книг» отмечаются в письме Николая Палаузова, сопровождающем Список (из 112 болгарских книг и периодических изданий), составленный Иваном Шоповым и опубликованный (вместе с письмом) 6-го сентября 1852 г. в «Царьградском вестнике». Вторая попытка создания научной описи выпущенных болгарских изданий была сделана спустя двадцать лет Константином Иречком, в которой, помимо сведений о книгах, был дан обзор болгарского книгопечатания и изложены краткие методические рекомендации, как вести библиографическую регистрацию¹⁰⁸. Сведения о книжном деле до эпохи Освобождения Болгарии можно также обнаружить в журнале «Летоструй или домашен календар», выпускаемом книжным издательством им. Х.Г. Данова и Ко.

Создание Болгарского государства в 1878 г. благотворно сказывается на книгопечатании, на развитии болгарской периодической печати, и, в свою очередь, на развитии библиографии. До конца того же года в Софии открывается Народная библиотека, которая, по представлениям одного из ее первых директоров, должна отвечать за сбор болгарского книжного фонда и его библиографическое отражение. В 1889 году Васил Д. Стоянов (директор библиотеки с 1883 по 1894 гг.) составляет первый самостоятельный законопроект об обязательном экземпляре документов, который Константин Величков в 1897 г. блестяще защитил перед Народном собранием. Начало было положено этим исключительно дальновидным актом, создающим объективные предпосылки болгарской государственной текущей регистрации печатных произведений и

¹⁰⁸ Иречек, Константин. Книгопис на новобългарската книжнина. 1806–1870. Виена, 1872. 48 с.

выпуску библиографического бюллетеня¹⁰⁹. Передача народным библиотекам в Софии и Пловдиве по два бесплатных экземпляра всех издающихся в стране книг, журналов, газет, литографских оттисков, географических карт и т.д. должна была обеспечить полноту библиографической регистрации. Реализация этой ответственной миссии для развития культурной жизни молодого болгарского государства оказалась не по силам и возможностям Народной библиотеке. Библиографический бюллетень, задуманный в виде ежеквартального издания, выходит с большим запозданием, в неполном виде, поскольку большая часть подлежащих отправке обязательных экземпляров не направлялась в Библиотеку, не была упорядочена и, кроме того, едва ли подходила под определение «текущая национальная библиография». В 1904 г. начинает выходить первый болгарский библиографический журнал «Книгописец». Он ставит перед собой амбициозную цель – отслеживать выход всех издаваемых в стране книг, однако, выходят всего два номера журнала, при этом с большим промежутком времени. В самом журнале, как и в рецензиях к нему и к Библиографическому бюллетеню, выпускаемому Народной библиотекой в Софии, публикуется множество критических замечаний видных болгарских писателей. Наряду с критикой были и полезные рекомендации, в которых мы выявляем первые модели библиографического описания и семантического представления и упорядочения материалов.¹¹⁰¹¹¹¹¹² Постепенно назревает идея о создании (частным путем) специального центра, который возьмет на себя все библиографические задачи в стране. Первую попытку создания самостоятельного библиографического института осуществил Александр Теодоров-Балан в 1918 году. В «Уставе болгарского библиографического института в Софии»¹¹³, составленном им, четко обосновывается вопрос о масштабе текущей библиографии, ее обеспечении, о печати специализированных библиографических трудов. К сожалению, инициатива А. Теодорова-Балана оказалось безуспешной, и координация работы по развитию национальной библиографии опять переходит к руководству Народной библиотеки. После 1925 года издания национальной библиографии начинают печататься более регулярно, ведутся попытки увеличить объем зарегистрированных изданий, а также проводится серьезная попытка выполнить аналитическую обзор журналов. Наиболее точную оценку структуре, состоянию и миссии текущей национальной библиографии на протяжении тех лет, как и функциям Народной библиотеки в Софии в качестве «центрального библиографического учреждения страны», встречаем в нескольких публикациях ее уже бывшего директора Божана Ангелова в различных периодических изданиях. В своих статьях он обосновывает роль и цель Библиографического бюллетеня, углубленно рассматривает вопросы, связанные с подборкой изданий, с объемом бюллетеня, с библиографическим описанием, с семантическим представлением изданий, с их упорядочением. Дает некоторые рекомендации, которые, в целом, относятся к содержанию бюллетеня и его распространению¹¹⁴¹¹⁵¹¹⁶.

¹⁰⁹ Закон за депозиране на печатни издания в народните библиотеки. – В: *Държавен вестник*, бр.41, 22 февр. 1897, с. 2–3.

¹¹⁰ Теодоров-Балан, Александър. Нашите книгописни условия. – В: *Книгописец*, 1904, бр. 2–3, с. 26.

¹¹¹ Бобчев, Стефан. Списание Книгописец. – В: *Българска сбирка*, 1904, бр. 2, с. 121.

¹¹² Бобчев, Стефан. Библиографически бюлетин. – В: *Българска сбирка*, 1906, бр. 4, с. 263.

¹¹³ Теодоров-Балан, Александър. Устав на българския библиографски институт в София. София: Придворна печатница, 1918. 13 с.

¹¹⁴ Ангелов, Божан. Народната библиотека и българския книгопис. Библиографическият бюлетин на

Особое внимание следует уделить идеям, теоретическим аспектам и оценкам профессора Тодора Борова по вопросам, связанным с созданием, развитием и организацией текущей национальной библиографии. В нескольких своих публикациях он дает детализованную оценку всему достигнутому на тот момент в области библиографии и, самое главное, работе журнала «Книгописец». В 1930 г. в обширной статье, опубликованной в нескольких номерах газеты «Мир», профессор Т. Боров подробно излагает свои фундаментальные взгляды на текущую национальную библиографию в Болгарии. Обосновывает ее роль и значение для культурного развития страны и заявляет, что «если мы желаем сохраниться как нация на протяжении веков, нам следует сосредоточить свои усилия на высокой культуре». Исходя из такой принципиальной позиции, он окончательно развивает свою тезу о создании отдельного библиографического учреждения при Народной библиотеке, а также довольно четко описывает структуру, масштаб и содержание будущего текущего справочника, его периодичность и упорядочение, как и то, что следует сделать, чтобы получить нечто иное, отличное от обычного библиотечного каталога, сравнивая при этом свою модель с наилучшими образцами Европы. Кроме того, он критикует государственную политику Министерства народного просвещения по данному вопросу, которое в 1933 г. приостанавливает выплату субсидии Народной библиотеке на издание «Болгарской библиографии», а также высказывает критические замечания и по поводу деятельности и обязанностей самой Народной библиотеки и ее руководства¹¹⁷. Еще более категорично и резко в своей оценке работы Народной библиотеки на тот момент выступает Т. Боров в своей статье «Основная болгарская библиография». В ней он приходит к выводу, что «40-летнего опыта вполне достаточно, чтобы доказать всем, и прежде всего тем, от которых что-либо зависит в Болгарии, что Народная библиотека оказалась неспособной справиться с задачей и в должной мере регламентировать текущую опись болгарского книжного фонда. Оставить будущее основной болгарской библиографии в тех же руках – это вредно не только для болгарской книги, о которой мы так часто толкуем, для болгарских библиотек и для нашего облика за рубежом, но и опасно для самой болгарской культуры». Задавая самому себе и обществу вопрос «Что делать?», он приходит к категоричному выводу, что «текущая библиография болгарской книги должна издаваться одним автономным Болгарским библиографическим институтом, который должен быть создан, чтобы помочь Народной библиотеке в решении этих задач. Институту нужно будет получить поддержку государства (которое сейчас тщетно выделяет деньги на эти цели Народной библиотеке!) и книжного и книгоиздательского сообщества... Библиографический институт будет обязан выполнять также ряд других крайне срочных и полезных работ, однако, первой его задачей будет урегулирование раз и навсегда библиографии текущей книжной продукции – основной болгарской библиографии»¹¹⁸. Все представленные выше исключительно дальновидные и с современной точки зрения

Народната библиотека в София. – В: *Българска книга*, 1930, бр. 1, с. 31–38. ISSN1313-5767.

¹¹⁵ Ангелов, Божан. Към въпроса за уредбата на българския общ книгопис. – В: *Родна реч*, 1930, бр. 1, с. 7–13.

¹¹⁶ Ангелов, Божан. Още няколко бележки за библиографическия бюлетин на Народната библиотека в София. – В: *Българска книга*, 1930, бр. 3, с. 292–294. ISSN1313-5767.

¹¹⁷ Боров, Тодор. Българската библиография и Народната библиотека. – В: *Мир*, бр. 10017, 10023, 10029, 2–14 дек., 1933.

¹¹⁸ Боров, Тодор. Основната българска библиография. – В: *Българска мисъл*, 1940, бр. 1, с. 51–54.

методологические и организационные идеи профессора Т. Борова в самом синтезированном виде изложены в его беседе с друзьями «Почему нам нужен болгарский библиографический институт». В ней подробно излагаются его взгляды на будущее развитие библиографической информации в Болгарии, в особенности первичной библиографии, а также цели и задачи Болгарского библиографического института¹¹⁹. В программе Т. Борова было предусмотрено все, что предстоит выполнить будущему библиографическому институту. В определенной степени, в области текущей и ретроспективной библиографии программа была выполнена, но и по сей день не полностью несмотря на то, что усилия прилагались по всем главным направлениям. В отношении точности и масштабности данного документа, даже с позиции современников и участников становления информационного общества в Болгарии, мы с трудом можем представить себе нечто более дальновидное и перспективное по своему замыслу. Профессор Тодор Боров обладал не только самым передовым для того времени образованием, лучшей профессиональной и лингвистической подготовкой, отличным знанием иностранного опыта в области библиографии, но и невероятным талантом добиваться своих целей. И пытаясь подвести итог тому, как и кто заложил основы «высокой культуры», как Тодор Боров определяет национальную библиографию, мы можем с уверенностью сказать, что данному виду деятельности невероятно «повезло» получить внимание и опыт таких людей, как Константин Иречек, Петко Славейков, Александр Теодоров-Балан, Михаил Арnaudов, Ячо Хлеббаров, Божан Ангелов, Павел Орешков, Велико Йорданов, Стефан Бобчев и др.

Главное, что характеризует национальную библиографию с момента ее создания и до конца Второй мировой войны является то, что все, что было создано в первые годы ее формирования, являлось результатом деятельности людей, обладавших пониманием и знаниями о значении этого начинания и роли данной системы в литературной жизни Болгарии. В течение этого периода полностью отсутствует государственная политика по вопросам, связанным с текущим отражением и предоставлением информации о национальном книжном фонде. Также отсутствует регулярное выделение средств со стороны Министерства народного просвещения на осуществление этой деятельности. Издания текущей национальной библиографии выпускаются с большой задержкой и никак не рекламируются. Имели место многочисленные случаи, когда данная деятельность оставалась недооцененной руководством Народной библиотеки в Софии, которой было поручено выполнять функции «центрального библиографического учреждения страны». Совершенствование системы обязательного экземпляра документов, как и её неразрывная связь с текущей национальной библиографией уравнивает нашу страну с теми странами Европы, которые сравнительно рано осознают большую роль и значение библиографии для развития национального книжного фонда и всеобщего культурного роста нации. Закон «Об обязательном экземпляре печатных документов», однако, соблюдается не всегда, и количество переданных в Библиотеку книг и периодических изданий не соответствует отпечатанным документам в стране. Издательская продукция предоставляется Народной библиотеке в Софии не полностью и с большими задержками. В отношении подборки документов в публикациях национальной библиографии налицо стремление постепенно охватить все виды печатных изданий

¹¹⁹ **Боров**, Тодор. Защо ни е нужен български библиографски институт. София: печ. Книпеграф, 1941. 31 с.

(книги, периодические, нотные, картографические, служебные издания, диссертации, статьи) – как включенных в состав обязательного экземпляра, так и изданий национальной библиографии. Наблюдаются хорошее понимание и профессиональные возможности для более совершенного формального и семантического представления документов. Постепенно появляется необходимость в дифференцированном распределении различных видов изданий по специальным разделам или самостоятельным библиографическим бюллетеням, а также в составлении различных вспомогательных индексов. Регистрация изданий ведется нерегулярно, и библиографические бюллетени выходят с очень большими задержками. Также не соблюдается предусмотренная законом периодичность бюллетеней. Таким образом, основную регистрационную библиографию в стране до конца Второй мировой войны крайне сложно определить как текущую.

Национальная библиография в период централизованной государственной экономики

Один из первых законодательных актов «народно-демократической власти», установленной в Болгарии в 1944 г. – это «Распоряжение-закон об обязательном экземпляре печатных и литографических документов в народные библиотеки и институты»¹²⁰. Он является результатом деятельности и все тех же дальновидных взглядов директора Народной библиотеки Тодора Борова. Согласно данному закону количество экземпляров увеличивается с 7 до 20, сроки, установленные для отправки изданий, составляют 7 дней, а распространение изданий до предоставления обязательных экземпляров Народной библиотеке не допускается. В Законе подробно перечислены виды документов, входящих (и не входящих) в состав обязательного экземпляра. Регламентированы и все требования к отправителю обязательного экземпляра. Также прописаны требования к отправке диссертаций и изданий «экстериорики» (Exteriorica). В дополнение к Закону от 1951 г. количество обязательных экземпляров сокращается до 15, а типографии добавлены к учреждениям, которым вменяется в обязанность хранить обязательный экземпляр. С 1965 г. в состав обязательного экземпляра включены грампластинки¹²¹.

Из представленной информации видно, что «Распоряжение-закон» со всеми дополнениями в отношении видов документов, включенных в состав обязательного экземпляра, существенно не отличается от законов 1920 и 1925 гг. Увеличивается только количество обязательных экземпляров и сокращаются сроки, определенные для доставки документов.

В начале 1970-х гг. начинается подготовка нового Закона об обязательном экземпляре документов, который должен был соответствовать некоторым основным требованиям согласно международным рекомендациям, а также традициям страны. В 1976 г. принят и обнародован Указ № 1367 «Об обязательной передаче печатных и других произведений», который решает главные вопросы, связанные с системой обязательного экземпляра, а распределение обязательных экземпляров, как и все прочие конкретные

¹²⁰ **Наредба-закон** за депозиране на печатните и литографни произведения в народните библиотеки и институти. – В: *Държавен вестник*, бр. 113, 16 май 1945, с. 1, 2.

¹²¹ **Наредба** за задачите и устройството на Народната библиотека “Кирил и Методий”. – В: *Държавен вестник*, бр. 76, 25 септ. 1964, с. 1–3. ISSN 0205-0900

вопросы, рассматриваются в отдельном Положении¹²²¹²³.

Отправителями обязательного экземпляра, согласно Указу №1367, определяются типографии (или предприятия и учреждения, осуществляющие полиграфическую деятельность); издательства, осуществляющие полный комплекс издательских услуг или печатающие свои издания за границей; болгарские граждане, если их произведения были опубликованы за пределами страны; экономические организации, выпускающие фотоиздания и звукозаписи. Указ № 1367 – это документ, который определяет широкий охват всех видов печатных и иных документов, входящих в состав обязательного экземпляра, и обеспечивает доставку в кратчайшие сроки, а также предусматривает прочие механизмы предоставления информации государственными органами, которая помогает полностью охватить документы из текущей национальной библиографии, предоставление полной и подробной статистической информации об изданиях, выпущенных на территории страны, поддержание национальных архивов печатных произведений, товарных знаков, фильмов и денежных знаков, то есть обеспечивает сохранение болгарских письменных памятников. Полнота и всесторонний охват библиографического представления изданий в текущей национальной библиографии напрямую зависят от законодательства об обязательном экземпляре документов. Принципы отбора документов для текущей национальной библиографии, утвердившиеся еще в первые годы ее создания, предполагают, что законодательство об обязательном экземпляре документов должно обеспечивать полное поступление всех видов документов, и в текущую национальную библиографию будут поступать только те документы, которые соответствуют ее основным функциям.

Первыми изданиями, зарегистрированными в текущей национальной библиографии, согласно дополнениям к Закону 1950-х гг., были служебные документы и издания небольшого объема. В те годы печаталось много изданий данного типа, поэтому их регистрируют после строгого отбора – только самые значимые издания нормативного и программно-методического характера и лишь некоторые публикации небольшого объема. С начала 1960-х гг. эти критерии снова пересматриваются, и принимается решение приостановить регистрацию служебных документов, опубликованных низовыми партийными и общественными организациями и учреждениями; регистрацию всех видов специальной технической литературы (стандартов, патентов, описаний изобретений, паспортов машин и т.д.); регистрацию изданий временного информационного значения (телефонных справочников, расписаний, программ научных конференций, музыкальных и театральных представлений); изданий, не несущих существенно значимую информацию (рекомендательных списков в объеме до 4 листов, проспектов и др.); как и всех рекламных изданий¹²⁴. В 1964 г. в Приложении к «Болгарской библиографии» представлены строгие и достаточно четкие критерии отбора, которые, как оказалось впоследствии, – имели довольно длительное действие. Это издание охватывает все документы ограниченного распространения или ограниченного срока применения: служебные, ведомственные, местные, трафаретные; издания, изготавливаемые рельефно-

¹²²Указ №1367 за задължително предаване на печатни и други произведения. – В: *Държавен вестник*, бр. 78, 1 окт. 1976, с. 1. ISSN 0205-0900

¹²³Правилник за приложение на Указ № 1367 от 1976 г. за задължително предаване на печатни и други произведения. – В: *Държавен вестник*, бр.42, 29 май 1979, с. 418–420. ISSN 0205-0900

¹²⁴Зотова, Кремена. Оптимальная модель текущей национальной библиографии Болгарии. София: НБКМ, 1982, с. 34.

точечным шрифтом по системе Брайля, диссертации и авторефераты, а также издания тиражом менее 100 экземпляров и в объеме до 8 листов.

В 1945 г. к видам документов, подлежащим регистрации, причисляются библиографические публикации: самостоятельные указатели, указатели, опубликованные в периодических изданиях, библиографические бюллетени, издательские и книготорговые каталоги, а также прикнижные и пристатейные библиографические списки.

С 1952 г. начинается регулярная регистрация статей из периодической печати. В первый год были охвачены статьи из журналов, периодических сборников и центральных газет, а со следующего года – статьи из тематических сборников. В 1956 г. начинается анализ окружных газет. Отбор статей – широкий и колеблется в пределах от «все для массового читателя» до полного ограничения узкоспециализированной и научно-популярной литературой. Причина этого – большое количество публикаций, а также все еще неясные функции универсальной аналитической библиографии¹²⁵.

Библиографические сведения об изданиях, связанных с Болгарией и болгарскими авторами, опубликованных за рубежом, начинают регистрироваться в текущей национальной библиографии с 1964 г., а с 1975 г. к ним также причисляются публикации, вышедшие на болгарском языке за пределами страны.

Непрерывно ведется работа по отбору документов из ряда аудио- и графической продукции. К видам документов, подлежащих регистрации, со временем причислены граммофонные пластинки, репродукции и портреты.

В середине 1970-х гг. текущая национальная библиография в стране достигает оптимального объема документов, зарегистрированных дифференцированным путем (по типу) в ее изданиях. Библиографической регистрации подлежат следующие виды изданий: книги (в т.ч. брошюры), служебные издания, издания для слепых, диссертации (в т.ч. авторефераты), нотные издания, альбомы, оттиски, репродукции, портреты, картографические издания (атласы, карты), звукозаписи, газеты (центральные, окружные, районные, неперіодические), журналы, бюллетени, периодические сборники, статьи из журналов и сборников, статьи из газет, рецензии из журналов и газет, «Булгарика» («Bulgarica» – это книги о Болгарии, книги на болгарском языке болгарских авторов, статьи о Болгарии, статьи болгарских авторов), библиографические публикации.

Формальная обработка документов в текущей национальной библиографии проходит несколько этапов – использование одного и того же набора данных в каталожных и библиографических целях, «расширение» элементов описания, применяемого к изданиям текущей национальной библиографии, и «сближение» библиографического и каталожного описания. В 1970-х гг., после введения международных правил библиографического описания, в болгарской библиографической и каталожной практике устанавливается тенденция соблюдения структуры международной системы, сохраняя при этом традицию, связанную с полнотой элементов и некоторыми другими особенностями. Что касается включения факультативных элементов в библиографическое описание и указания в заметках на взаимосвязи между двумя и более библиографическими единицами, болгарская текущая национальная библиография достигла серьезных успехов. В общем и целом, целью текущей национальной библиографии всегда было достижение предельной полноты элементов

¹²⁵Зотова, Кремена. Оптимальная модель текущей национальной библиографии Болгарии. София: НБКМ, 1982, с. 29.

библиографического описания во всех ее регулярных и сводных изданиях, и в рамках рассматриваемого периода цель эта была достигнута. В конце 1960-х гг., прежде всего в Великобритании (1967 г.), а позже и в других странах, в качестве нового элемента библиографического описания вводится международный идентификационный номер для книг (ISBN), а в конце 1970-х гг. – идентификационный номер для периодических изданий (ISSN). В Болгарии включение международного номера для периодических изданий (ISSN) в библиографическое описание происходит в 1979 г. после принятия ISO/3297. Ситуация с международным номером для книг (ISBN) развивается по-другому: несмотря на то, что стандарт для присвоения этого номера был утвержден еще в 1983 г., а его позиция в качестве обязательного элемента указана в БДС 15419-82 «Библиографическое описание книг», применение стандарта в библиографическом описании в Болгарии, однако, осуществляется только после создания Национального агентства по ISBN в 1991 г.

Семантическое представление и упорядочение документов в текущей национальной библиографии можно разделить на два этапа. В течение первого (до 1952 г.) – в библиографических записях и в текущих библиографических изданиях применяются схемы, предназначенные для каталожной системы Народной библиотеки, а на втором этапе (до конца 1980-х гг.) – параллельно к библиотечным схемам применяется также система, специально разработанная для библиографической обработки документов. Дополнительное применение международной схемы классификации (УДК) позволяет представить и сопоставить национальные библиографические записи в иностранных информационных системах. Возможность сопоставления с данными в других странах обеспечивается для всех статистических исследований и данных о книжной продукции в Болгарии. Для многопланового представления содержания документов существенную роль играет также предметный информационный язык. Он применяется для нужд предметного индекса в текущей национальной библиографии, и вопреки тому, что используемый глоссарий контролю не подлежит, применение трех различных семантических систем говорит об очень полном и подробном представлении документов в текущей национальной библиографии.

Во второй половине XX века Болгарская текущая национальная библиография постепенно развивается в многофункциональную информационную систему, составленную из каталожных карточек, текущих бюллетеней, ежегодных и сводных указателей, выполняющих различные информационные функции. Централизованная каталогизация охватывает книги, нотные издания, альбомы, картографические издания, новые периодические издания и такие же с измененным заглавием. В 1970-х гг. Национальное библиографическое агентство успешно включается в предполагающую кооперацию каталогизацию Библиотеки Конгресса в Вашингтоне. Текущие бюллетени и указатели включают книги, нотные издания, альбомы, картографические издания, служебные издания, диссертации, статьи из журналов, сборников и газет. Они выходят с периодичностью в две недели и ежемесячно. Периодические издания, записи на грампластинках, «Булгарика», библиографические материалы находят отражение в ежегодных публикациях. Составляются также два ежегодных сводных указателя. Индексы в изданиях текущей национальной библиографии – очень важная составная часть всеобщей информационной структуры системы. Их совершенствование развивалось в двух направлениях: расширение доступа и унификация информационных рубрик. В текущих изданиях традиционно составлялось небольшое количество индексов, тогда как в

сводных и ежегодных указателях поддерживается целостная система индексов, раскрывающая все существенные признаки документов.

В этот период текущая национальная библиография Болгарии становится оперативной информационной системой, которая постепенно достигает оптимального объёма всех видов документов, изданных на территории страны, формального и семантического представления разных по типу и предназначению изданий и удовлетворения сигнальной, текущей и ретроспективной потребности пользователей в информации. Причины такого успеха имеют свои объективные и субъективные предпосылки. Централизованное государственное управление обеспечивает необходимые условия для создания всеобъемлющей и надежной основы для получения и регистрации национального книжного фонда, для обеспечения средств на функционирование и совершенствование системы текущей национальной библиографии, для распространения информации. Из субъективных предпосылок следует отметить исключительную роль двух видных теоретиков и профессионалов – проф. Тодора Борова и ст.н.с. Кремены Зотовой, которым, благодаря своему природному таланту предвидеть будущее, удалось создать модель текущей национальной библиографии, которую до конца XX века с полным основанием можно было охарактеризовать как оптимальную.

Национальная библиография в период меняющейся информационной среды

Внедрение рыночных принципов в экономику и демократическое устройство государства после 1989 г. привело к серьезным изменениям в сфере производства и распространения печатных произведений. Отказ от централизованной модели выпуска и распространения привёл к количественным и качественным изменениям в издательской продукции. Эти перемены вызвали существенные изменения в практике функционирования системы обязательного экземпляра документов. Количество документов, которые не передавались в Народную библиотеку, постоянно росло. Отсутствие механизма, гарантирующего выполнение Указа Государственного совета Народной Республики Болгарии № 1367 (от 1976 г.) привело к невозможности регулярно пополнять Архив болгарского книжного фонда, что, таким образом, серьезно сказалось на полноте национальной библиографии¹²⁶¹²⁷¹²⁸¹²⁹.

На основании существующих международных стандартов в области законодательства об обязательном экземпляре документов, были разработаны собственные, и в итоге был принят отдельный Закон об обязательном экземпляре документов. Согласно этому закону, состав обязательного экземпляра определяется в соответствии с международными стандартами, в него включены также электронные документы, сокращено количество обязательных экземпляров, сохранено их централизованное распределение и централизованный контроль; к учреждениям, которым

¹²⁶ **Наредба** за задачите и устройството на Народната библиотека “Кирил и Методий”. – В: *Държавен вестник*, бр. 76, 25 септ. 1964, с.1–3. ISSN 0205-0900

¹²⁷ **Зотова**, Кремена. Оптимальная модель текущей национальной библиографии Болгарии. София: НБКМ, 1982. 232 с.

¹²⁸ **Указ № 1367** за задължително предаване на печатни и други произведения. – В: *Държавен вестник*, бр. 78, 1 окт. 1976, с. 1. ISSN 0205-0900

¹²⁹ **Правилник** за приложение на Указ № 1367 от 1976 г. за задължително предаване на печатни и други произведения. – В: *Държавен вестник*, бр.42, 29 май 1979, с. 418–420. ISSN 0205-0900

вменяется в обязанность хранить обязательный экземпляр, добавлены издательства, а при отсутствии издателя, доставка документов должна осуществляться лицом, ответственным за выпуск соответствующих носителей информации. Штрафные санкции приведены в соответствие с другими нормативными актами страны, во много раз увеличены штрафы за неосуществление либо несоблюдение сроков доставки документов. Оплата штрафов, однако, не освобождает производителей от исполнения обязанностей по доставке обязательных экземпляров в Национальную библиотеку¹³⁰.

В этом нормативном акте, регулирующем вопрос об обязательном экземпляре, впервые подчеркивается взаимосвязь между доставкой, хранением изданий, обеспечением доступа к ним и опубликованием библиографической информации. Перечисляются также учреждения, ответственные за его исполнение. Права и обязанности получателей обязательных экземпляров подробно расписаны в нескольких отдельных статьях. В законе зафиксировано, что Народная библиотека обязана составлять и публиковать национальную библиографию, что законодательно закрепляет выполнение этой важной задачи национального значения¹³¹.

Общественно-экономические перемены, наступившие в стране в конце XX века, отсутствие последовательной политики в области культуры, финансовые трудности, с которыми столкнулась Национальная библиотека, эволюция форм публикации, как и необходимость во внедрении новых компьютерных технологий, внесли некоторые изменения в отбор документов для издания национальной библиографии. Была ограничена возможность регистрации в систему национальной библиографии дополнительных тиражей отдельных изданий, так как они были исключены из состава обязательного экземпляра согласно новому закону. Библиографический контроль над всеми традиционно регистрируемыми документами в общем и целом сохранился. В систему текущей национальной библиографии входят следующие виды документов: книги, официальные издания, работы и диссертации хабилитированных докторов, издания для слепых, нотные издания, картографические издания (атласы, альбомы с картами и планами, а также отдельно изданные карты и планы), графические издания (альбомы, гравюры, репродукции, портреты и наглядные пособия), аудио- и видеозаписи на граммофонных пластинках, кассетах, компакт-дисках и т.д.), периодические издания (газеты, журналы, бюллетени и периодические сборники), статьи (в т.ч. рецензии и нотные издания), библиографические публикации (самостоятельные библиографические указатели и списки, периодические библиографические и реферативные издания, библиографические и историографические обзоры, прикнижные и пристатейные библиографические списки литературы), документы на электронных носителях. Исключение составляют только издания «Булгарики» (болгарских авторов или на болгарском языке и напечатанные за рубежом). Их регистрация прекратилась в 1999 г., несмотря на то, что год спустя они были включены в состав обязательного экземпляра согласно Закону «Об обязательном экземпляре печатных и других документов».

Что касается формальной обработки документов, еще в 1990-х гг. начала

¹³⁰Тотоманова, Антоанета, Дипчикова, Александра. Промените в законодателството за задължителното депозиране и тяхното отражение върху структурата на книжния сектор в България. – В: Библиотека, 1998, бр. 3–4, с. 5–10. ISSN 0861-847X

¹³¹Тотоманова, Антоанета, Дипчикова, Александра, Янакиева, Татяна. Новият закон за задължителното депозиране – реалност и начин на употреба. – В: Библиотека, 2001, бр. 2, с. 5–11. ISSN 0861-847X

применяться практика применения международных стандартов библиографического описания с частичной адаптацией к болгарским традициям каталогизации. В 1992 г. начинается создание авторитетного файла с именами индивидуальных авторов – болгарских и иностранных. Он содержит имена всех людей, принявших участие в интеллектуальном создании произведения: авторов, соавторов, составителей, редакторов, авторов предисловий, послесловий, вступительных статей, переводчиков, иллюстраторов и т.д. Авторитетный файл коллективных авторов пока не создан. Рубрики коллективных авторов возможно присоединить к стандартизованному списку индивидуальных авторов, однако, за их именами следует вести обязательный контроль. Эти имена присутствуют в разноязычных библиографических базах под различными формулировками. Унификация этих рубрик, как это практикуется для индексов традиционных изданий текущей национальной библиографии, в значительной мере улучшила бы информационный поиск по этому признаку в библиографических базах данных¹³².

С 1994 года начинается создание авторитетного файла болгарских серий. В него включены все серии книг, выпущенных после 1944 г., а также отдельные серии более раннего периода. Контрольная запись представляет собой полное описание каждой из них, в котором на первом месте стоит контрольная рубрика для каждой серии. Указывается дополнительная информация о том, когда появилась соответствующая серия, как менялось ее наименование, указывается взаимосвязь между закрытыми и вышедшими новыми сериями. Серии, выпускаемые в Болгарии, представляют собой определенный вид унифицированных рубрик, за которые национальное библиографическое агентство отвечает при международном обмене информацией. Им присвоен международный стандартный номер ISSN, однако, их трудно выделить из общего массива библиографических записей. Стандартизацию этих серий можно назвать успешным достижением болгарской национальной библиографии. Следующее важное изменение в области формальной обработки документов – после адаптации интегрированной библиотечной системы COBISS.Net Национальной библиотекой в 2008 – 2012 гг. в работу внедрены машиночитаемые форматы COMARC/A COMARC/B и COMARC/H. Существенным изменением стала, прежде всего, смена действующей на тот момент практики первоначального создания предельно полной библиографической записи по всем видам обязательных экземпляров документов.

Семантическое представление и упорядочение документов в текущей национальной библиографии в конце XX в. и начале XXI в. характеризуется внедрением международной системы классификации – УДК, однако, к сожалению, в ее не самой новейшей и стандартизированной версии. Это промедление, вследствие упорядочения каталожной системы и библиотечных фондов, крайне неблагоприятно сказалось на выполнении Национальным библиографическим агентством задач по регистрации издательской продукции в стране, созданию и хранению информации и осуществлению обмена данными. Как положительное можно расценивать решение осуществлять предметизацию документов в текущей национальной библиографии по авторитетному файлу предметных рубрик Национальной библиотеки.

Следующим большим вызовом для текущей национальной библиографии в

¹³² **Филипова**, Силвия. Дейността по създаване на контролни файлове като част от библиографската обработка на изданията в Националната библиография. – В: *Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“*, т. 23, 1999, с. 179–194. ISSN 0204-6091

последние годы стало появление электронных документов. Принимая во внимание международные рекомендации в этой области, Национальное библиографическое агентство предложило включить данный вид документов в состав обязательного экземпляра согласно Закону «Об обязательном экземпляре печатных и других документов». Национальной библиотекой были выработаны изменения для внесения в Закон, которые были приняты и вступили в силу с 2009 года (пункт 5 ст. 3 Закона предусматривает передачу Национальной библиотеке по одной копии документов в цифровом формате, размещенных в электронных коммуникационных сетях, предназначенных для чтения или восприятия каким-либо другим образом и распространяемых для публичного пользования болгарскими физическими или юридическими лицами). Помимо расширения состава обязательного экземпляра документов, в дополнениях, внесенных в Закон, регламентировано также право получателей обязательных экземпляров «делать копии цифровых изданий, распространяемых в электронных коммуникационных сетях, если это необходимо для их длительного хранения» (пункт 4 ст. 12)¹³³. Включение данного вида документов в систему обязательного экземпляра легитимирует утверждение, что сетевые ресурсы являются важной составляющей национального документального наследия, предоставляет Национальной библиотеке юридическое основание получать все онлайн-публикации без специального разрешения издателей, обеспечивает возможность расширения состава обязательного экземпляра в текущей национальной библиографии, а также создаёт более эффективную и надежную основу для сотрудничества между Национальным библиографическим агентством и издателями, аналогично печатным изданиям. Законодательно закрепленное («теоретическое») обеспечение обязательными экземплярами сетевых документов подняло ряд проблем, связанных с их долгосрочным хранением и регистрацией, то есть с созданием и поддержкой цифрового архива, с их отражением в системе национальной библиографии, а также с обеспечением пользовательского доступа к ним, которые, к сожалению, до сих пор не нашли своего решения. Отставание Болгарии в области сохранения цифрового культурного наследия недвусмысленно даёт понять, что необходимы перемены и принятие на национальном уровне ответственных решений о внедрении и применении международного опыта, исследований, разработок и договоренностей. Это поможет включить страну в качестве активного субъекта в процессы обеспечения долгосрочного доступа к глобальному информационному наследию. Принятие национальной программы сбора и хранения электронных ресурсов дистанционного доступа создаст предпосылки для изменения объема ресурсов в национальной библиографии, подходов к каталогизации, для регламентирования путей доступа к документам.

Как будет развиваться болгарская текущая национальная библиография в будущем, в настоящее время предвидеть невозможно. На данный момент мы предлагаем следующую систему изданий:

Серия 1 – «Болгарская библиография». Книги, официальные, нотные, графические, картографические издания, издания для слепых, издания некишечных материалов и на электронных носителях, новые периодические издания или периодика с

¹³³Закон за обществените библиотеки.
<http://mc.government.bg/page.php?p=141&s=142&sp=0&t=0&z=0>
(просмотрено 30.09.2017 г.)

измененным заглавием + **электронные книги (веб-издания):**

- **ежемесячный бюллетень**, выпускаемый в электронном формате;
- **ежегодный сводный указатель** (без новых заглавий – периодических

изданий), выпускаемый на диске CD-ROM;

- **ежегодный сводный указатель** (без новых заглавий – периодических изданий), публикуемый в печатном виде.

Серия 2 – «Болгарские диссертации». Работы и диссертации хабилитированных докторов:

- **ежегодный указатель**, выпускаемый в электронном формате и на диске CD-ROM.

Серия 3 – «Болгарская дискография». Записи на граммофонных пластинках, аудиокассетах, компакт-дисках и аудиокнигах:

- **ежегодный указатель**, выпускаемый в электронном формате и на диске CD-ROM.

Серия 4 – «Болгарская периодическая печать». Газеты, журналы, бюллетени и периодические сборники + **электронные продолжающие издания:**

1. **ежегодный указатель**, выпускаемый в электронном формате и на диске CD-ROM;
2. **ежегодный указатель**, публикуемый в печатном виде.

Серия 5 – «Список статей из болгарских журналов и газет»:

- **ежемесячный бюллетень**, выпускаемый в электронном формате.

Серия 6 – «Список статей из болгарских сборников»:

- **ежемесячный бюллетень**, выпускаемый в электронном формате.

Предложенная выше специфическая структура текущей национальной библиографии обеспечивает библиографическую информацию в текущем и сводном режиме, публикуемую в традиционном и машиночитаемом формате на различных носителях. Разнообразные формы предоставления информации удачно дополняют друг друга и могут удовлетворить любой потребительский спрос. Данную модель можно рассматривать в определенной мере в теоретическом плане, однако, в отношении разработки и выпуска текущих электронных бюллетеней по Сериям 1, 5 и 6, предпринятым в 2016 г., уже ведутся работы. Нам очень хотелось бы, чтобы путь развития аналитической национальной библиографии и включения электронных публикаций в состав текущей национальной библиографии привел к сотрудничеству с академическими и научными библиотеками, которые уже обладают опытом в отражении информации в своих отраслях, а также с региональными библиотеками в разработке материалов регионального значения, альманахов художественных произведений, анонсов региональных музеев и т.д. К сожалению, трудно быть оптимистами, поскольку, как

показывают наблюдения в других странах и болгарская практика, плодотворное сотрудничество возможно только между теми учреждениями и библиотеками, где используется один и тот же программный продукт. Но в одном мы вполне уверены, а именно, что Национальное библиографическое агентство должно сохранить свою ведущую роль в обслуживании единой базы данных, в осуществлении координации между библиотеками и библиографического контроля записей. Такое сотрудничество возможно на основе использования единого формата библиографического описания и обмена данными, каким является формат MARC. Только объединение усилий профессионалов из различных библиотек, «игнорирование» личного эго и разработка национальной стратегии в этой области могут стать новым этапом в развитии информационных услуг в стране.

И наконец, подводя итоги всему изложенному выше, следует подчеркнуть, что текущая национальная библиография Болгарии, которая во второй половине XX века являлась оперативной информационной системой с оптимальным уровнем охвата всех видов документов, выпущенных на территории страны, сегодня таковой не является, а находится, так сказать, в «неоплатном долгу» перед отечественными и иностранными пользователями. И если неудовлетворенность запаздывающей библиографической информацией является преодолемым препятствием, то включение электронных публикаций в список документов долгосрочного хранения, подлежащих регистрации и к которым должен быть обеспечен доступ пользователей, требует целенаправленной государственной политики. А для этого нужно понимание и одобрение общественности и утверждение Министерством культуры неоднократно предлагаемой нами национальной программы сбора и хранения электронных ресурсов¹³⁴.

¹³⁴Более подробно по теме см. **Тотоманова**, Антоанета. Текущата национална библиография на България от нейното създаване до края на Втората световна война. – В: *Ани Гергова* – живот с книжовни пристрастия. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2012, с. 412–433. ISBN 978-954-07-3415-6; **Тотоманова**, Антоанета. Текущата национална библиография на България в периода на централизирана държавна икономика. – В: *Beati possidentes*. юбилеен сборник, посветен на 60-год. на проф. д-р Боряна Христова. София: Нац. библ. „Кирил и Методий“, 2012, с. 475–490. ISBN 978-954-523-131-5; **Тотоманова**, Антоанета. Текущата национална библиография на България в периода на изменяща се информационна среда. – В: Библиотека, 2013, бр. 5, с. 106–145. ISSN 0861-847X

Национальная библиотека Болгарии – место встречи искусства и международного культурного обмена

***В. Цветкова,
отдел «Связи с общественностью»
М. Кырийска,
эксперт международного сотрудничества,
Национальная библиотека им. Святых Кирилла и Мефодия***

Библиотеки – это не только «дом для книг», не только здание, в которое заходят люди, любящие чтение и стремящиеся к знаниям. В современном мире именно библиотеки являются местом, где можно ознакомиться с разными видами искусства и обменяться знаниями о духовных традициях и культурных достижениях в мире. Ведь все начинается со слова!

Именно это является одним из главных направлений, в котором работает коллектив Национальной библиотеки им. Святых Кирилла и Мефодия в Софии. Если взаимодействие библиотекаря с читателем – это сердце библиотеки, которое задает ей ритм жизни, то остальные виды внутрибиблиотечной деятельности – это её кровеносная система, через которую знание передается в другие области культуры. Особую роль играет в этом процессе подразделение «Библиотечная координация», в котором работают эксперты отделов «Связи с общественностью» и «Международное сотрудничество». Основная нагрузка лежит на трех магистрах – журналистики, филологии и специалиста по библиотековедению и коммуникациям, а их неизменными единомышленниками являются профессионалы других подразделений Библиотеки. Главная цель – не только популяризировать оправдавшие себя лучшие практики работы учреждения, но и организовывать мероприятия, способствующие обогащению жизни библиотеки и поддержанию интереса к чтению и поиску «духовной пищи» в национальном и международном масштабе.

СВЯЗИ С ОБЩЕСТВЕННОСТЬЮ

Присутствие в медиaprостранстве

Для Национальной библиотеки особенно важно ее присутствие в медиaprостранстве. Её положительный имидж сформирован, главным образом, на позитивных новостях о ней как о национальном культурном институте, однако, интерес к ней не уменьшается, когда возникают проблемы, например, со зданием, которое является национальным памятником культуры. Общественность и СМИ выражают беспокойство в сложных ситуациях, а также уважение к каждой новой инициативе Национальной библиотеки.

Руководствуясь стремлением сделать новости о деятельности Библиотеки легкодоступными для граждан, отдел «Библиотечная координация» поддерживает тесные рабочие контакты со СМИ (печатными и электронными), часть которых являются ее партнерами по организации различных культурных мероприятий. Директор, его заместители и эксперты разных направлений Национальной библиотеки им. Святых

Кирилла и Мефодия нередко отзываются на приглашения дать интервью по актуальным вопросам или принять участие в передачах (опубликовать статью) о выдающихся личностях и исторических событиях. Деятелям кино и телевизионным группам нередко предоставляется доступ к документам библиотечного фонда, необходимым для подготовки репортажей или документальных фильмов. Только в прошлом году, например, учреждение выступило партнером по созданию фильмов о поэте Димчо Дебелянове, о зодчем эпохи Возрождения Кольо Фичето и др.

Красивое здание и богатые фонды Национальной библиотеки вызывают неизменный интерес кинематографистов и не раз выступали площадкой для съемок иностранных фильмов. В 2017 году, например, эксперты библиотеки оказали содействие телевизионным группам из Албании и Италии, а также помогли провести съемки специального видеоролика для дипломатов при Посольстве Республики Польша в Софии ко Дню празднования славянской письменности и болгарской культуры 24 мая.

Культурные мероприятия

Национальная библиотека им. Святых Кирилла и Мефодия является предпочтительным партнером и принимающей стороной в проведении культурных мероприятий, праздников, круглых столов, встреч и выставок. В 2017 году главным событием стало открытие двух экспозиций, посвященных 180-летию со дня рождения болгарского национального героя Васила Левского, включая презентацию его личной записной книжки в оцифрованном виде и передвижную выставку «Книги, направления, аудитории», на которой были представлены наиболее ценные документы Библиотеки.

Растущее число культурных мероприятий в Библиотеке является положительной стороной, однако, это также предполагает разработку определенных критериев их отбора. Библиотека работает как над собственными инициативами и культурными проектами, так и в сотрудничестве с другими организациями. Традиционными партнерами в этой деятельности выступают Министерство культуры, Софийский университет им. Святого Климента Охридского, Университет библиотековедения и информационных технологий, Национальный исторический музей, Национальный военно-исторический музей, Национальный археологический институт с музеем при Болгарской академии наук, Государственный архив, Национальное музыкальное училище, Детский хор при Болгарском национальном радио, Союз болгарских артистов и др.

Традиционно в Библиотеке проходят презентации новых книг и авторские чтения, но также увеличивается объем проводимых мероприятий, не совсем характерных для традиционных библиотек. Среди последних культурных проектов можно отметить:

- литературная серия «Галерея слов» – совместный ежемесячный проект Библиотеки и Издательского ателье «Аб» по популяризации талантливых авторов (в том числе проживающих за границей) в области литературы, музыки и сценических искусств;
- литературный клуб «Письмена» – форум для премьерных презентаций книг, музыкально-поэтических спектаклей, дебютов и прочих творческих выступлений;
- экскурсии по Национальной библиотеке для школьников и студентов – сотрудники отдела «Библиотечная координация» и специалисты других отделов

знакомят читателей со зданием как с памятником архитектуры и с интересными старопечатными книгами и рукописями богатого фонда библиотеки;

- школа для родителей – совместная инициатива Национальной библиотеки и журнала «9 месяцев», в которой раз в месяц будущие мамы общаются в библиотеке с педиатрами, психологами и т.д., знакомятся с практикой предшествующих поколений, зафиксированной в книгах из фондов библиотеки.

МЕЖДУНАРОДНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

В Национальной библиотеке им. Святых Кирилла и Мефодия ведется активная работа по развитию международного сотрудничества, по внедрению европейских стандартов, по обмену европейским и мировым опытом в области культуры и библиотечной деятельности, а также по популяризации хранящегося в Библиотеке культурного наследия на международном уровне. В рамках партнерства с иностранными институтами (библиотеками, посольствами и др.) осуществляется обмен знаниями, информацией и ресурсами на международных форумах и зарубежных мероприятиях, посвященных болгарской культуре.

Членство в международных организациях

Национальная библиотека им. Святых Кирилла и Мефодия является действующим членом и принимает участие в инициативах и ежегодных сессиях следующих международных библиотечных организаций: Конференции директоров европейских национальных библиотек (CENL), Конференции директоров национальных библиотек (CDNL), Международной федерации библиотечных ассоциаций и учреждений (IFLA), в ежегодных сессиях директоров национальных библиотек юго-восточной Европы (SEENL). Партнерство между библиотеками укрепляет международное сотрудничество, создает пространство для кооперирования и обмена экспертным опытом, популяризирует утвердившиеся положительные практики, координирует совместные решения и инициативы.

В структуре Национальной библиотеки им. Святых Кирилла и Мефодия действует национальный центр по присвоению международных стандартных номеров. Поддерживается тесное сотрудничество с агентствами по международным стандартным номерам ISBN, ISMN, ISSN и ISIL. Национальный центр, действующий в рамках Национальной библиотеки, осуществляет функцию по обеспечению соблюдения международных стандартов, и координированию действий по их применению. В ответ на запросы, а также в целях взаимного сотрудничества, поддерживаются контакты с национальными агентствами других стран.

Ведется активное сотрудничество с Институтом информационных наук в Словении (IZUM), с которым библиотека поддерживает партнерские отношения по обеспечению эффективного управления и информационной среды для развития национальной библиотечно-информационной системы в рамках платформы COBISS.Net (Кооперированной библиографической системы и услуг в режиме онлайн).

Популяризация уникального книжного наследия болгарских изданий за пределами государства – одна из миссий Библиотеки. Некоторые из ценных памятников письменной культуры, хранящихся в Национальной библиотеке, находятся в свободном доступе в

Интернете на сайтах крупнейших международных проектов – Мировая цифровая библиотека (World Digital Library – WDL), Европейская библиотека (The European Library – TEL). Во всемирный реестр ЮНЕСКО «Память мира» включена староболгарская рукопись XI века Енинский апостол – самый старинный кириллический памятник в Национальной библиотеке им. Святых Кирилла и Мефодия.

Болгария принимает участие в Международном библиографическом справочнике переводов стран-членов ЮНЕСКО Index Translationum, предоставляя выпущенные в соответствующем году переводные издания.

Национальная библиотека им. Святых Кирилла и Мефодия выступает партнером в проекте Europe Direct. На территории Библиотеки расположен Европейский документационный и информационный центр в сети Europe Direct. Цель проекта заключается в упрощении доступа общественности к информационным ресурсам о Европейском Союзе.

Международные договоры (двустороннее сотрудничество)

Национальной библиотекой им. Святых Кирилла и Мефодия подписаны договоры о сотрудничестве и осуществляется совместная деятельность со многими иностранными национальными библиотеками. Традиционно активными остаются контакты со странами Центральной и Восточной Европы, Ближнего Востока, а также с Россией (напр., со Всероссийской государственной библиотекой иностранной литературы им. М.И. Рудомино). Богатый фонд османско-турецких, арабографических и персидских книг и рукописей, которые хранятся в Национальной библиотеке, предполагает исключительный интерес и интенсивные двусторонние отношения со специалистами в области арабистики со всего мира и, особенно, из таких стран как Иран, Королевство Саудовская Аравия, Турция, Марокко, Египет и др.

Направления, по которым ведется совместная работа национальных учреждений, включают обмен публикациями и изданиями, межбиблиотечный абонемент, обмен выставками, профессиональным опытом и научными достижениями, исследовательскую деятельность и издательские инициативы, совместные конференции и семинары, общие проекты и программы в области хранения, сохранности, реставрации и оцифровки письменного культурного наследия.

Работа с посольствами, культурными службами и центрами

Основой международной деятельности Национальной библиотеки им. Святых Кирилла и Мефодия являются налаженные контакты с дипломатическими миссиями, с культурными центрами в стране и за рубежом. Активные контакты Национальной библиотеки с посольствами и иностранными представительствами в Болгарии являются важным фактором расширения и осуществления международного сотрудничества в области культуры. Диалог с ними дает возможность развивать научный обмен, оказывать содействие в организации международных мероприятий, в подготовке проектов и долгосрочного сотрудничества с аналогичными организациями и широким кругом специалистов.

Другим важным элементом международного сотрудничества Национальной библиотеки им. Святых Кирилла и Мефодия является совместная работа с культурными институтами Болгарии за рубежом, главная функция которых состоит в популяризации

богатства и многообразия болгарского национального культурного наследия. Совместные проекты Национальной библиотеки за рубежом направлены на привлечение широких масс читателей в рамках празднования национальных праздников, культурных инициатив традиционного характера и т.д.

Любая деятельность экспертов отдела «Библиотечная координация» неизменно связана с основной функцией Национальной библиотеки им. Святых Кирилла и Мефодия и направлена на развитие её положительного имиджа в общественном сознании. Усилия специалистов Библиотеки продиктованы идеей открытия учреждения более широкой аудитории и преобразования ее в место для международного культурного обмена и ознакомления с разными видами искусства.

К 120-летию Закона об авторском праве и обязательном экземпляре печатных документов (1897 – 2017 гг.)

***Ц. Янакиева-Иванова, заведующая направлением
«Комплектование библиотечных фондов»
Национальной библиотеки им. Святых Кирилла и Мефодия***

Первый нормативный документ, положивший начало библиотечному законодательству в Болгарии, издан в 1878 г. Губернатор города София граф Петр Алабин пишет проект устава о создании общественной библиотеки. В 1879 г. князь Дондуков-Корсаков издает Декрет о создании общественной библиотеки в городе София. Десятое декабря 1878 г. – дата основания Народной библиотеки имени Святых Кирилла и Мефодия (под названием Софийская общественная библиотека). 15 января 1879 г. Библиотека открыла свои двери для читателей, а 17 июня 1879 г. она была переименована в Болгарскую народную библиотеку.

Создание первых культурных институций в Болгарии после Освобождения (от Османского ига. – Прим. ред.), среди которых были и библиотеки, обуславливает необходимость разработки документов, регламентирующих их цели, задачи и деятельность. Появляются и первые государственные законы, в которых впервые регулируется и деятельность библиотек. Некоторые из них являются первыми нормативными документами в законодательстве об обязательном экземпляре (по отношению к разным типам библиотек, болгарской национальной библиографии) и определяют тенденции их будущего развития.

Основополагающей для определения национальных задач Народной библиотеки в Софии стала точка зрения таких видных деятелей как Марин Дринов и Константин Иречек. Они определяют основную для всех национальных библиотек задачу – быть архивом печатной продукции страны, сохраняемой для будущих поколений. Параллельно с этой задачей, библиотека выполняет и функцию обслуживания, а с конца XIX в. – и библиографическую функцию.

Формирование обязательного экземпляра книг урегулировано законодательством и Областным народным собранием Восточной Румелии, которое в 1881 г. при обсуждении Закона о свободе печати поставило этот вопрос на рассмотрение¹³⁵. Два года спустя (1883 г.) тот же вопрос рассмотрен в Законе о печати¹³⁶ Народным собранием Княжества Болгария. В Княжестве Болгария первый законодательный шаг по вопросу доставки обязательного экземпляра предпринимается с принятием ст. 43 Закона о печати¹³⁷, согласно которому издатели обязуются сдавать по 2 экземпляра издаваемых книг в Народную библиотеку. Несмотря на то, что в первых двух законах доставка обязательного экземпляра регламентирована только одной статьей, этот вопрос был предметом серьезных обсуждений, из чего видно широкое понимание его основной цели.

¹³⁵ **Дневници** на Третата редовна сесия на Областното събрание. 11 окт. – 12 дек. Пловдив, 1882, с. 591–631.

¹³⁶ **Закон** за печата. – В: *Държавен вестник*, бр. 15, 10 февр. 1883.

¹³⁷ **Закон** за печата. – В: *Държавен вестник*, бр. 15, 10 февр. 1883.

В 1897 г. принят «Закон об авторском праве и обязательном экземпляре печатных документов в народную библиотеку». Этот закон связан с именем Константина Величкова. Его идеи о сборе и сохранении национального книжного достояния находят отражение в его деятельности в качестве Министра просвещения в период после Воссоединения Восточной Румелии с Княжеством Болгария. Закон представлен министром Константином Величковым и принят 9-ым Обыкновенным народным собранием на первой очередной сессии XXIV заседания, состоявшегося в 31 января 1897 г. и утвержден князем Фердинандом. Указ № 9 от 10 февраля 1897 г. обнародован в «Державном вестнике», в номере 41 от 22 февраля 1897 г. Согласно ст. 1 Закона, «каждый держатель книгопечатной компании, литографии или другого сходного заведения должен предоставлять бесплатно в пользу народных коллекций при библиотеках в Софии и Пловдиве, одновременно с обнародованием, по 2 экземпляра (всего 4 экземпляра) каждой книги, брошюры, газеты, журнала, воззвания, гравюры, карты и вообще всего напечатанного или воспроизведенного другим способом и предназначенного для обращения в публице». В Законе определены виды документов, которые не подлежат передаче в народные библиотеки в качестве обязательного экземпляра, также прописаны требования к качеству обязательного экземпляра. Согласно ст. 5 Народная библиотека в Софии обязана каждый квартал публиковать распространяемый бесплатно библиографический бюллетень.

Опираясь на накопленный опыт европейского и, прежде всего, французского законодательства, первый Закон об обязательном экземпляре печатных документов преследует три основных цели: полный сбор болгарской книжной продукции, ее сохранение для последующих поколений и издание национальной библиографии.

Принятый в 1897 г. Закон об авторских правах на издания, подлежащие передаче в народные библиотеки в качестве обязательного экземпляра, имеет и некоторые недостатки, которые сказываются и на его применении до 1920 г. Типографии передают печатные произведения административным органам на местах, а они, в свою очередь, отправляют в Народные библиотеки в Софии и Пловдиве. Таким образом, администрации на местах становятся лишним посредником, отсутствует контроль по применению Закона, а предусмотренные штрафы являются символическими (от 25 до 250 левов).

В докладе министру народного просвещения Димитру Вачову от 21 марта 1900 г., директор Народной библиотеки в Софии отмечает, что после проверки полученных изданий «сотни печатных произведений Болгарии не поступили в библиотеки, поэтому невозможно их указание в библиотечном бюллетене»¹³⁸. В связи с этим Министерство народного просвещения отправляет всем прописанным в законе учреждениям «Инструкцию по применению Закона об авторском праве и обязательном экземпляре печатных документов в народных библиотеках»¹³⁹. Эта Инструкция положила начало контролю над соблюдением Закона. В ней содержится важная информация, актуальная и сегодня. Инструкция определяет ведущую роль Народной библиотеки в Софии в развитии библиотечного дела в Болгарии, в частности в области рассылки и распределения обязательного экземпляра документов; «впредь для соблюдения Закона административные учреждения будут все согласовывать с Народной библиотекой в

¹³⁸Йорданов, Велико. История на Народната библиотека в София: По случай 50-годишнината ѝ 1879–1929. София: Нар.библ., 1930, с. 176–177.

¹³⁹Там же, с. 177–178.

Софии, которой будет предоставлено всяческое содействие по вопросам координирования библиотечного дела в Болгарии в целом».

С 5 марта 1909 г. вступает в силу Закон о народном просвещении¹⁴⁰, в котором есть статьи, регулирующие деятельность Национальной библиотеки в Софии. В Законе прописаны следующие задачи Библиотеки: Народная библиотека собирает и сохраняет все печатные, рукописные и другим способом воспроизведенные письменные памятники Болгарии. По отношению к Народной библиотеке не применяется ни цензура, ни конфискация, ни какие-либо другие ограничительные меры. Сотрудники библиотеки должны следить за точным исполнением Закона об авторских правах и обязательном экземпляре печатных произведений и о сохранении библиотечной недвижимости.

Это второй юридический акт, согласно которому на Народную библиотеку возлагается функция сбора и хранения болгарского книжного наследия на национальном уровне. К сожалению, вплоть до 1945 г. библиотека не может выполнять эту особую функцию на достаточно высоком уровне, несмотря на все предпринимаемые усилия ее руководителей, вследствие плохого состояния библиотечных зданий, нерегулярного финансирования и несовершенства законодательства страны.

Вопросы, связанные с обязательным экземпляром документов, в 1920 г. ставятся на рассмотрение Народным собранием при самостоятельном правительстве БЗНС /Болгарского земледельческого народного союза/.

В 1920 г. принят новый «Закон об обязательном экземпляре печатных и литографических документов в народных библиотеках»¹⁴¹. Самым значимым изменением в законе от 1920 г. является существенное увеличение количества обязательных экземпляров с 4 до 10 экз., три из которых предназначены для вновь образованной Народной библиотеки в городе Велико-Тырново.

Бесплатные обязательные экземпляры подлежат рассылке в Софийскую народную библиотеку (4 экз.), в Пловдивскую и Тырновскую народные библиотеки (по 3 экз.). Крайний срок передачи документов составляет 10 дней после их выхода из печати. Напечатанные за границей болгарские издания передаются в библиотеки в 4-х экземплярах: 2 – в Софийскую народную библиотеку и по одному – в Пловдивскую и Тырновскую народные библиотеки. Диссертации, напечатанные за границей, не признаются Министерством народного просвещения как имеющие законную силу без подтверждения Народной библиотекой в Софии о получении 4-х экземпляров соответствующих научных трудов.

Вводятся требования указывать выходные данные и периодичность изданий. Контроль за полнотой и оперативностью доставки осуществляют в Софии совместно с окружными и областными инспекторами и учителями в деревнях. Штрафы увеличиваются с 200 до 2000 левов. Инспектора и учителя, исполняющие свои обязанности недобросовестно, наказываются штрафом от 50 до 100 левов. Обязательные экземпляры нельзя подвергать каким-либо ограничительным мерам, например цензуре или конфискации. Не соблюдающие эти правила административные органы власти наказываются Министерством внутренних дел (по предложению директора Народной библиотеки в Софии) штрафом от 50 до 200 левов. Штрафы вносятся в Народную

¹⁴⁰ Закон за народното просвещение. – В: *Държавен вестник*, бр. 49, 5 март 1909.

¹⁴¹ Закон за депозиране на печатни и литографни произведения в народните библиотеки. – В: *Държавен вестник*, бр. 195, 29 ноем. 1920.

библиотеку в Софии и используются для «рассылки книг». Письма и бандероли отправляются в адрес Народной библиотеки в Софии бесплатно. Народная библиотека в Софии совместно с библиотеками, на которые возложена обязанность хранения обязательного экземпляра, издает распространяемый бесплатно библиографический ежегодник.

Изменения в Законе имеют большое значение для совершенствования практики рассылки обязательного экземпляра и контроля за доставкой, а также для развития текущей Национальной библиографии.

В 1920 г. принят «Закон о создании доступных народных библиотек». Согласно этому закону и Приказу № 3029 от 13 июля 1922 г. Основана Шуменская народная библиотека, ставшая четвертой (после Софийской, Пловдивской и Тырновской) библиотекой, предназначенной для получения и хранения обязательного экземпляра. Приказом министра народного просвещения Стояна Омарчевски в народные библиотеки Пловдива и Тырново направляется на один обязательный экземпляр меньше. Таким образом, во все три библиотеки направляется по два обязательных экземпляра.

Пять лет спустя, в 1924 г., Народное собрание снова рассматривает вопрос о системе обязательного экземпляра. Премьер-министр и министр просвещения Александр Цанков предлагает новые изменения и дополнения к отдельным статьям Закона. Внесено предложение об уменьшении количества обязательных экземпляров и распределении их более эффективным способом, включив в состав библиотек-получателей Университетскую библиотеку в Софии. Опубликованный в «Государственном вестнике» текст показывает, что было принято решение о распределении обязательных экземпляров между Народной библиотекой в городе Шумене и Университетской библиотекой. Изменения в Законе об авторском праве и обязательном экземпляре печатных документов принимаются Народным собранием и вступают в силу с 10 января 1925 г. (Обн. ДВ, номер. 226, 10 янв. 1925 г.). Количество обязательных экземпляров уменьшается с 10 до 6, они рассылаются в Софийскую народную библиотеку (2 экз.) и по одному – в Пловдивскую, Тырновскую и Шуменскую народные библиотеки, а также в Университетскую библиотеку в Софии. То же касается и напечатанных за рубежом болгарских изданий. Количество диссертаций уменьшается до 2-х экз. – по одному для Софийской народной библиотеки и Университетской библиотеки в Софии. Издатели, не соблюдающие установленный порядок, наказываются штрафами. Штрафы налагаются также в случае, если не указаны соответствующие выходные данные изданий или отсутствует список-опись обязательных экземпляров. Штрафы увеличиваются до 300 левов.

Контроль за типографиями в Софии возлагается на специального сотрудника – ревизора Народной библиотеки, а за пределами столицы – на школьные администрации, за исключением городов Пловдив, Тырново и Шумен, где контроль за доставкой осуществляется самими библиотеками.

В 1942 г. принято новое дополнение к Закону о депонировании документов (ДВ, номер. 7, от 13 января 1942), предписывающее один обязательный экземпляр направлять Народной библиотеке в городе Скопье. Тем самым увеличивается количество обязательных экземпляров с 6 до 7.

Принятие этой поправки к Закону, прошедшее без особых дискуссий со стороны народных представителей, показывает их готовность способствовать комплектованию

библиотек на законодательном уровне, и тем самым создать инструмент осуществления государственной культурной политики средствами издательств и типографий.

После Второй мировой войны система формирования обязательного экземпляра документов меняется в 1945 г., после выхода Постановления об обязательном экземпляре печатных и литографических документов в народных библиотеках и институтах (согласно Постановлению № 15 Совета министров, от 26 апреля 1945 г., Обн. ДВ, номер 113, от 18 мая 1945 г.). Согласно этому Закону количество обязательных экземпляров увеличивается с 7 до 20 для всех печатных, литографических и других документов. Народная библиотека отправляет по два обязательных экземпляра печатных и литографических документов в народные библиотеки в регионы и в библиотеки всех высших учебных заведений и в Болгарский библиографический институт.

Особенностью нового закона является возможность более свободного распределения обязательных экземпляров. Теперь они направляются и в другие библиотеки, научные и культурные институты страны. В число этих библиотек включены: Болгарский библиографический институт, библиотека БАН (Болгарской академии наук), Дирекция печати (позже БТА, Болгарское телеграфное агентство), Народные библиотеки в городах Варна и Бургас, которые получают по одному экземпляру. Городские библиотеки в гг. София и Русе и другие специализированные библиотеки получают обязательные экземпляры частично. Другим важным моментом в Законе от 1945 г. является возможность более гибкого (выборочного) распределения обязательных экземпляров в большое количество библиотек согласно их профилю. В том числе и двух экземпляров, предназначенных для международного книгообмена Народной библиотеки в Софии, что способствовало её комплектованию иностранной литературой.

Сроки отправки документов уменьшены до семи дней. Введено новое требование к качеству обязательных экземпляров – они должны быть напечатаны на бумаге, не содержащей древесной массы (*holzfrei*). Относительно контроля доставки, в Софии эта деятельность может быть возложена на специального инспектора из Народной библиотеки. Предусмотрены штрафы в размере от 5 000 до 20 000 левов, а за несоблюдение требований к качеству документов и отсутствие необходимых выходных данных – от 5 000 до 10 000 левов.

С увеличением количества библиотек, получающих обязательный экземпляр, повышается его роль в комплектовании их фондов, растет и ответственность Народной библиотеки в Софии за получение и распределение обязательного экземпляра. Положительным фактом является то, что с увеличением количества библиотек, получающих обязательный экземпляр, создается возможность децентрализованного, упрощенного и равного доступа населения из большинства районов страны к болгарской книжной продукции. Эти изменения можно рассматривать как заблаговременное «выполнение» одной из рекомендаций разработанной почти через 30 лет программы ЮНЕСКО и ИФЛА по Универсальному доступу к публикациям.

В Законе от 1945 г. есть и некоторые неточности и недоработки. К примеру, осуществление контроля в регионах (за исключением городов с библиотеками, получающими обязательный экземпляр) находится в ведении школьных администраций. Изменения в Законе в этом направлении происходят только в 1976 г. согласно Указу № 1367 об обязательной передаче печатных и других произведений (Обн. ДВ, номер 78, 1 октября 1976 г.).

Изменения в Закон об обязательном экземпляре от 1945 г. проводятся Постановлением № 257 Совета министров от 16 марта 1951 г. Согласно ему количество обязательных экземпляров уменьшается с 20 до 15. Для международного книгообмена Народной библиотеке остается один экземпляр, а библиотеки в городах Русе и Благоевграде получают полное количество обязательных экземпляров, а не частично, как было ранее.

В 1965 г. специальным Указом Народной библиотеке в Софии дается право получать четыре экземпляра от всех вышедших в Болгарии грампластинок.

С 1971 г. окончательно оформляется одна из основных функций системы обязательного экземпляра – в Народной библиотеке имени Кирилла и Мефодия создается особый фонд – «Архив болгарской литературы», включающий издания с 1878 г. до текущих поступлений.

В 1976 г. выходит Указ № 1367 Государственного совета об обязательной передаче печатных и других произведений¹⁴², который отменяет Постановление об обязательном экземпляре печатных и литографических документов в народных библиотеках и институтах от 1945 года. В ст. 1 определены виды обязательных экземпляров: произведенные в стране или за рубежом печатные произведения, фотоиздания, почтовые марки, звукозаписи, фильмы, ордена, медали, монеты, купюры, гербы, значки и плакаты. Диссертационные труды, защищенные в стране и за рубежом вместе с авторефератами и хабилитационными трудами направляются в Высшую аттестационную комиссию. В Указе № 1367 отмечено, что «обязательные экземпляры сдаются в Народную библиотеку им. Кирилла и Мефодия бесплатно, за счет издателей (издательств, учреждений, хозяйственных и других организаций, физических лиц)». Количество обязательных экземпляров печатных и других произведений определяется согласно тиражу. При тираже до 100 шт. – 3 обязательных экземпляра, от 101 до 300 шт. – 6 экз., более 300 шт. – 20 экз. При дополнительном тираже следует предусмотреть 2 экземпляра. В Указе определены и печатные произведения, не входящие в состав обязательного экземпляра, а именно издания канцелярского или бытового применения – формуляры, этикетки, приглашения, визитные карточки, известия-некрологи и др.

Народная библиотека имени Кирилла и Мефодия определена как учреждение, осуществляющее контроль за исполнением Указа в отношении печатных и других произведений «с помощью специального инспектората и уполномоченных сотрудников».

Согласно Указу № 1367 обязательное количество предоставляемых печатных и других документов увеличено с 15 до 20. Книги распределяются Народной библиотекой имени Кирилла и Мефодия в порядке, определенном Правилами по исполнению Указа, Приказ № VI 65 от 01 февраля 1979 г. принятого Комитетом по культуре¹⁴³ и Приказ № РД 09-537 от 18 октября 1994 г., принятый Министерством культуры.

Контроль за исполнением Указа № 1367 о печатных произведениях, фотоизданиях, звукозаписях, диссертационных и хабилитационных трудах закрепляется за Народной библиотекой им. Кирилла и Мефодия. Определены размеры штрафов за неисполнение Указа – от 200 (согласно ст. 1, 2, 7 и 9) до 300 левов при повторном нарушении в течение

¹⁴² Указ № 1367 на Държавния съвет за задължително предаване на печатни и други произведения. – В: *Държавен вестник*, бр. 78, 1 окт. 1976

¹⁴³ Заповед № VI 65 от 01.02.1979 г. на Комитета по култура. – В: *Бюлетин на Комитета за култура*, бр. 2, 1979. ISSN 0204-4323

года со дня вступления в силу Постановления о наказании. Нарушения следует выявить, а Постановления о наказании издаются, оспариваются и исполняются в порядке, установленном Законом об административных нарушениях и наказаниях. К Указу № 1367 прилагается Перечень документов с указанием количества экземпляров печатных и других произведений, входящих в состав обязательного экземпляра. Определены – количество обязательных экземпляров (20 экз.) и порядок хранения произведений согласно виду печати, назначению документов, месту выпуска.

В 1979 г. опубликованы «Правила исполнения Указа № 1367 об обязательном экземпляре печатных и других произведений»¹⁴⁴. В своде правил перечислены виды обязательного экземпляра согласно Указу № 1367: периодические издания – газеты, журналы, бюллетени, ежегодники, периодические сборники, единичные и юбилейные листы, отпечатки книг и статей как самостоятельные издания, нотные издания, графические издания – альбомы, плакаты, календари, иллюстрированные открытки, копии оригинальных графических произведений, картографические издания – атласы, карты, карты-схемы, рельефные карты, глобусы; а также афиши, лозунги, листовки, фотоиздания – фотоальбомы, фоторепродукции, фотопортреты, фотооткрытки и др., звукозаписи – на грампластинках, магнитных лентах; фонокарточки; диссертационные (вместе с авторефератами) и диссертационные труды; диапозитивы.

Указ № 1367 и последующие подзаконные акты, стали для своего времени хорошим действующим регулятором процесса формирования обязательного экземпляра. Согласно этому указу возвращена выборочная доставка обязательного экземпляра в некоторые библиотеки согласно их профилю. С включением новых библиотек-получателей совершенствуется равномерный децентрализованный доступ к болгарским книжным изданиям по всей стране. Увеличение с одного до трёх обязательных экземпляров для осуществления международного книгообмена Народной библиотеки имени Кирилла и Мефодия способствует расширению объёма иностранной литературы. В состав библиотек-получателей обязательного экземпляра включены библиотеки округов, что обеспечивает полноту их краеведческих фондов. Достаточно подробное изложение в Указе № 1376 процедуры формирования обязательного экземпляра документов способствовало и совершенствованию этого процесса, что привело к более чем 100%-ному охвату болгарской книжной продукции и ее регистрации в Национальной библиографии. Основные цели и задачи, определенные этим нормативным актом, способствовали сохранению культурного наследия, обеспечению доступа к национальной литературе, библиографическому контролю, подготовке статистической информации, развитию национальной библиографии, комплектованию библиотечных фондов, обеспечению книжного обмена.

В 1976 – 1990 гг. книгоиздание происходит в условиях централизованного государственного управления. Народная библиотека осуществляет контроль за соблюдением положений Указа № 1367. Эти функции выполняют сотрудники отдела, занимающегося вопросами получения, распределения и хранения обязательного экземпляра (болг. отдел «Депозит»).

После 1990 г. соблюдение Указа № 1367 затрудняется вследствие изменения общественно-экономических условий и, прежде всего, формирования рыночных

¹⁴⁴ **Правилник** за прилагане на Указ № 1367 за задължително предаване на печатни и други произведения. – В: *Държавен вестник*, бр. 42, 29 май 1979. ISSN 0205-0900

отношений и появления частной собственности. Издательства являются одними из первых государственных предприятий, которые были приватизированы, одновременно с этим появляются многочисленные новые частные издательства. Эти процессы характерны почти для всех стран Центральной и Восточной Европы. Потребовались существенные законодательные изменения практически во всех сферах общественной жизни. Формирование рыночной экономики и демократизация государственного устройства страны после 1989 г. привели к серьезным изменениям условий производства и распространения печатных изданий.

В 1990 г. постепенно начинает развиваться частная издательская деятельность, растущая в дальнейшем с каждым годом. Отказ от централизованной структуры издания и распространения печатных произведений приводит к количественным и качественным изменениям издательской продукции.

Эти серьезные изменения условий производства и распространения печатных изданий приводят к существенным изменениям в системе обязательного экземпляра. В течение этого периода процент наименований, не внесенных в Народную библиотеку, увеличивается (1992 – 3.1%, 1993 – 3.2%, 1994 – 11.9%, 1995 – 12.4%, 1996 – 21.6%, 1997 – 20.5% выпущенных в течение года)¹⁴⁵.

Отсутствие механизма, обеспечивающего соблюдение Указа № 1367, приводит к невозможности заполнения Архива болгарской литературы и серьезно влияет на полноту Национальной библиографии. Нарушены основные требования к надлежащему функционированию законодательства об обязательном экземпляре, деятельности учреждений, которые получают обязательный экземпляр и осуществляют контроль за соблюдением Закона. Начиная с 1990 г. Указ № 1367 уже не может обеспечивать выполнение ни одного из этих условий. Народная библиотека, в свою очередь, также не может далее выполнять обязанности по получению и распространению обязательных экземпляров, а также контролировать оперативность и полноту доставки. Очевидно, что положения Указа № 1367 после 1990 г. более не подходят для выполнения таких значимых функций и задач, как архивное хранение национальной литературы и осуществление библиографического учета всех вышедших в стране документов. Экономические и демократические процессы, происходящие в стране в этот период, требуют безотлагательных изменений в нормативной базе законодательства об авторском праве и обязательном экземпляре печатных документов в Болгарии.

Очевидно, что назрела необходимость в разработке отдельного закона об обязательном экземпляре. Было необходимо сократить количество обязательных экземпляров, сохранить их централизованное распределение и централизованный контроль за их доставкой. Рассылку обязательных экземпляров в библиотеки должны выполнять типографии и издательства. В случае отсутствия издателя, отправка документов выполняется лицом, которое производит соответствующие носители информации; за несоблюдение требований должны быть назначены соответствующие штрафные санкции; штрафы предлагается увеличить многократно, соответственно практике, имеющей место за рубежом; оплата штрафов не должна освобождать от обязательств по передаче обязательных экземпляров в библиотеки.

¹⁴⁵ **Тотоманова**, Антоанета, Дипчикова, Александра. Промените в законодателството за задължително депозиране и тяхното отражение върху структурата на книжния сектор в България. – В: *Библиотека*, бр. 3–4, 1998, с. 5–11. ISSN0861-847X

Были также рассмотрены рекомендации Совета по культурному сотрудничеству с Советом Европы, сформулированные по окончании Международной конференции «Библиотеки и демократия: ответственность государств, местной администрации и специалистов» (Страсбург, 1998 г.), из которых видно, что цели системы формирования обязательного экземпляра в последние годы изменились (по сравнению с целями ИФЛА – ЮНЕСКО от 1981 г.). Принято решение, что приобретение книг для национального библиотечного фонда и передача их в другие библиотеки страны, а также использование обязательных экземпляров в книгообмене не должны осуществляться на основе законодательства об обязательном экземпляре¹⁴⁶. Это связано с тенденцией к росту сотрудничества между отдельными участниками цепочки производства и распространения издательской продукции и предусматривает соблюдение взаимных интересов.

При подготовке законодательного проекта учитывались рекомендации международного профессионального сообщества по расширению перечня видов документов, входящих в состав обязательного экземпляра. В этот список включены также «печатные произведения на болгарском языке или произведения, имеющие отношение к Болгарии, если они предназначены для коммерческого или другого широкого распространения в стране», а также и «произведения, тиражирующиеся на электронных носителях». В самом названии закона упомянуты «печатные и другие произведения».

Окончательный текст «Закона об обязательном экземпляре печатных и других документов»¹⁴⁷ определяет основания и порядок доставки и распределения обязательных экземпляров, произведенных и распространяемых в стране или имеющих к ней отношение, с целью сохранения их как части национального культурного наследия. Определены основные задачи системы обязательного экземпляра, а именно, сбор и хранение обязательных экземпляров с целью обеспечения наиболее полной коллекции документов; сохранения ее как части культурного наследия; обеспечения общественного доступа к ним: подготовка, обнародование и распространение библиографической информации; предоставление установленной законом статистической информации соответствующим компетентным органам.

Определены виды документов, входящие и, соответственно, не входящие в состав обязательного экземпляра; учреждения-отправители, сроки доставки, количество и учреждения-получатели обязательного экземпляра.

Особое место в Законе отводится задачам Народной библиотеки имени святых Кирилла и Мефодия, осуществляемым на национальном уровне: распределение полученных обязательных экземпляров между библиотеками в порядке, установленном Правилами по применению данного Закона; составление, опубликование и распространение национальной библиографии. Впервые в нормативном акте определена взаимосвязь между передачей, хранением изданий, обеспечением доступа к ним и публикацией библиографической информации.

Количество обязательных экземпляров определено от 3 до 12 в зависимости от тиража издания (12 экз. изданий тиражом более 300). Определены также принципы

¹⁴⁶ **Наръчник** по авторско право и сродни проблеми за библиотеците [онлайн]. [прегледан 02.06.2017] http://www.lib.bg/publish/drugi/Hanbook_Copyright_bg.pdf

¹⁴⁷ **Закон** за задължителното депозиране на екземпляри от печатни и други произведения. – В: *Държавен вестник*, бр. 108, 29 дек. 2000. ISSN 0205-0900

использования системы обязательного экземпляра для комплектования библиотечных фондов.

В соответствии с положениями Закона об обязательном экземпляре печатных и других документов, вступившего в силу с 01 января 2001 г., Закон должен сопровождаться Правилами по его применению, которые были утверждены годом позже Постановлением № 46 Совета министров от 04 марта 2002 г.

В данном нормативном акте указаны библиотеки, на которые возложена обязанность получения обязательного экземпляра полностью либо частично. Устанавливаются виды обязательного экземпляра документов. Печатная продукция тиражом более 300 экз. распределяется между Народной библиотекой имени Святых Кирилла и Мефодия (2 экз.), региональными библиотеками гг. Пловдив, Варна, Русе, Университетской библиотекой в Софии, библиотеками в гг. Велико-Тырново, Шумен, Бургас, Столичной библиотекой, библиотекой в Благоевграде, и 1 экз. предусмотрен для распределения между Библиотекой Софийского Университета имени Святого Климента Охридского, Центральной медицинской библиотекой в Софии, библиотекой Университета по архитектуре, строительству и геодезии, Библиотекой Аграрного университета в Пловдиве и Библиотекой Фракийского университета в г. Стара-Загора в соответствии с их профилем комплектования. Издания тиражом от 101 до 300 экз. распределяются между Народной библиотекой имени Святых Кирилла и Мефодия (2 экз.), региональными библиотеками в гг. Пловдив, Варна, Русе и Университетской библиотекой, которые получают по 1 экз. (частичное распределение обязательного экземпляра согласно профилю комплектования). Издания, которые выпускаются тиражом до 100 экз., распределяются между Народной библиотекой имени Святых Кирилла и Мефодия (2 экз.) и Народной библиотекой имени Ивана Вазова в Пловдиве (1 экз.). Широкая рассылка обязательных экземпляров ставит целью продолжить традицию поддержки национальной издательской продукции, обеспечения доступа максимальному количеству пользователей ко всем видам документов, обеспечения потребностей болгарской науки и образования на всех уровнях.

Регламентирование процесса доставки и распределения обязательного экземпляра и гарантирование прав участников этого процесса приводит к обеспечению регулярного пополнения Архива болгарской литературы и сохранению, расширению коллекций национальной литературы в различных регионах страны; к доступу всех заинтересованных пользователей к изданиям; к эффективности межбиблиотечного абонементу; наиболее полной по объёму подготовке библиографической информации для Национальной библиографии; к своевременному включению библиографической информации о болгарских изданиях в национальные и международные справочные издания и базы данных; к предоставлению информации о болгарской издательской продукции для национальной статистики.

Характерными особенностями болгарского законодательства об обязательном экземпляре на протяжении всей его истории является широкий охват документов на всех традиционных и нетрадиционных носителях информации независимо от их вида, содержания, языка, способа распространения или тиража.

Большое значение для своевременного пополнения фондов библиотек, баз данных и опубликования информации в Национальной библиографии имеют и сроки, в которые производится доставка обязательных экземпляров. Печатные издания, за исключением газет, должны передаваться в течение двух недель после печати первой партии тиража.

Обязательные экземпляры столичных газет – в день их выпуска, а региональные – в течение трёх дней после выхода из печати.

После вступления в силу Закона об обязательном экземпляре печатных и других документов с 01 января 2001 г., в него вносились отдельные незначительные изменения и дополнения (в 2005, 2007, 2009 и 2010 гг.), такие как изменение названий учреждений, смена должностных лиц, отдельных понятий и др.

Изменения и дополнения, относящиеся к доставке обязательных экземпляров электронных документов в Народную библиотеку имени Святых Кирилла и Мефодия, внесены в соответствии с международными тенденциями развития законодательства в этой области¹⁴⁸.

Следуя Рекомендации № 3, разработанной на Международной конференции по национальным библиографическим службам ICNBS (Копенгаген, 1998 г.), а также учитывая рекомендации, направленные на совершенствование законодательства об обязательном экземпляре документов (ЮНЕСКО, 2000 г.), в которых указывается на необходимость включения электронных изданий в систему обязательного экземпляра. Таким образом, электронные издания (книги, журналы и т.д.), распространяемые в сетевой форме, были включены в перечень видов обязательного экземпляра согласно действующему Закону об обязательном экземпляре печатных и других документов. Таким образом, сетевые публикации стали важной составляющей национального документального наследия, а Национальная библиотека получила законодательно установленное право получать все онлайн-публикации без специального разрешения издателей. Вместе с тем обеспечено расширение перечня видов обязательного экземпляра и создаётся более эффективная и надёжная основа для работы Национального библиографического агентства с издателями, как это уже происходит и с печатными изданиями. На данном этапе довольно трудно включить в перечень видов обязательного экземпляра согласно Закону те сетевые публикации, которые распространяются в Интернете в свободном доступе (web-сайты и web-страницы). Трудности возникают, прежде всего, из-за программного и технического состояния Национальной библиотеки имени Святых Кирилла и Мефодия и из-за отсутствия государственной политики в отношении развития и финансирования этого вида деятельности.

Следующие изменения в системе обязательного экземпляра документов зафиксированы в Законе о Национальном архивном фонде¹⁴⁹. Согласно §18 его Переходных и заключительных положений, в Закон об обязательном экземпляре печатных и других документов, ст. 9, включен новый получатель обязательных экземпляров печатных и других документов – Государственное агентство «Архивы».

Ряд изменений и дополнений в Законе об обязательном экземпляре печатных и других документов фиксируется в Законе о публичных библиотеках¹⁵⁰, в § 8 его Переходных и заключительных положений. Согласно этим изменениям в перечень видов обязательного экземпляра (в ст. 3, п. 1, подпункт 5) включены «документы в цифровой форме, опубликованные в электронных коммуникационных сетях, предназначенные для чтения или восприятия другим способом, распространяемые для общественного

¹⁴⁸ **Наръчник** по авторско право и сродни проблеми за библиотеците [онлайн]. [прегледан 02.06.2017] http://www.lib.bg/publish/drugi/Hanbook_Copyright_bg.pdf

¹⁴⁹ **Закон** за Националния архивен фонд. – В: *Държавен вестник*, бр. 57, 13 юли 2007. ISSN 0205-0900

¹⁵⁰ **Закон** за обществените библиотеки. – В: *Държавен вестник*, бр. 42, 5 юни 2009. ISSN 0205-0900

пользования болгарскими физическими или юридическими лицами».

Последние изменения фиксируются в Законе об изменениях и дополнениях к Закону об обязательном экземпляре печатных и других документов¹⁵¹. Смысл изменений заключается в том, что следует устанавливать собственника изданий периодических печатных изданий. Специально для этой цели в Закон включена статья 7а, в которой сформулирован ряд дополнительных требований к издателям периодических печатных документов. С той же целью внесены дополнения и в текст ст. 7. В случае невыполнения указанных требований, в ст. 17 и 18 Административно-уголовных положений предусмотрены соответствующие санкции и механизмы установления нарушений, составления актов и выдача постановлений о назначении наказаний. Согласно изменениям, в пп. 10 и 11 Дополнительных распоряжений Закона даны определения понятиям «действительный собственник» и «периодические печатные издания», созданы Переходные положения с перечислением дополнительных требований к издателям периодических печатных документов. Национальная фонотека не включена в список получателей обязательных экземпляров. (Причиной отмены п. 2 является факт так и не состоявшегося создания Национальной фонотеки).

С принятием в 2000 г. Закона об обязательном экземпляре печатных и других документов обеспечивается более полный охват видов документов. Добавлены «произведения, распространяемые на электронных носителях», а с изменениями в Законе от 2009 г. перечень видов обязательного экземпляра расширен «произведениями в цифровой форме, опубликованными в электронных коммуникационных сетях, предназначенных для чтения или восприятия другим способом, распространяемые для общественного пользования болгарскими физическими или юридическими лицами» (ст. 3, ст. 5). Законом предусмотрена передача в Национальную библиотеку одной копии документов в цифровом формате, распространяемых в электронных коммуникационных сетях и «трех экземпляров документов, распространяемых на электронных носителях» (ст. 6). Доступ и использование обязательных экземпляров, в состав которых включены и электронные издания, регламентируется следующим образом: «...разрешается только зарегистрированным читателям на территории учреждения получателя» (ст. 15), при этом по отношению к сетевым ресурсам определено, что пользование «...будет происходить с одного рабочего стола, за пределами локальной сети учреждения или в сети с ограничением возможности для одновременного пользования» (ст. 16).

Исследования процессов, происходящих в книжном секторе после 2000 г., и сравнение их с результатами, достигнутыми до наступления изменений в экономической и общественно-политической жизни страны, наглядно показывают, что причиной полного охвата национальной продукции в системе обязательного экземпляра несколько десятилетий являлось централизованное государственное книгоиздание и книгопечатание, и возможности предлагаемого ею контроля за полнотой и оперативностью доставки со стороны учреждений-получателей обязательного экземпляра. Сегодня этот контроль затруднен, т.к. противоречит некоторым принципам свободного рынка и в ряде случаев некоторым новым законам, принятие которых вызвано возникшими новыми общественными отношениями в стране.

Для выполнения своих функций согласно действующему Закону об обязательном

¹⁵¹Закон за изменение и допълнение на ЗЗДПП. – В: *Държавен вестник*, бр. 87, 5 ноем. 2010. ISSN 0205-0900

экземпляре печатных и других документов необходимо, чтобы Национальная библиотека имени Святых Кирилла и Мефодия принимала обязательные экземпляры электронных документов, распространяемых через Интернет (согласно ст. 3 п. 5 Закона об обязательном экземпляре печатных и других документов), создала национальный архив электронных документов удаленного доступа, зарегистрировала их в Национальной библиографии и обеспечила к ним доступ пользователей (согласно ст. 16 Закона об обязательном экземпляре печатных и других документов).

Создание национального электронного архива – это вызов не только Национальной библиотеке имени Святых Кирилла и Мефодия, но и библиотечному профессиональному сообществу страны. Национальная библиотека обязана хранить национальные печатные издания и регистрировать их в Национальной библиографии. Это обязательство должно распространяться и на документы, публикуемые в сети Интернет.

Законодательство в области авторского права и обязательного экземпляра печатных документов (1897 – 2017 гг.) обеспечивает сохранение национального культурного и литературного наследия, обеспечивает универсальный доступ к национальной литературе и гарантирует, что опубликованные свидетельства человеческой памяти, творчества и открытий останутся собственностью нации и будут сохранены и доступны будущим поколениям.

**Актуални въпроси дейност на
Националната библиотека на България
„Св. св. Кирил и Методий”**

Традиция в модерността

*доцент, д-р Красимира Александрова,
директор на Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий”*

Библиотеките принадлежат към тези притегателни места, в които се дава възможност за сближаване на хора и идеи, обединяване в каузи и постигане на взаимно удовлетворение.

Такава е и мисията на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий”, която има привилегията да пази безценното книжовно-документално богатство на България. Съградена преди 139 г. като храм на духа, тя до днес си остава такъв, защото ревниво пази традициите и културната ни история. Тя е мястото, което възпитава поколения българи в любов към знанието и уважение към човешките ценности.

Връщайки се към заветите на предците ни, виждаме, че едно най-важните им послания е да се отстояват традициите и националната идентичност, защото държава, която не помни миналото си, няма бъдеще.

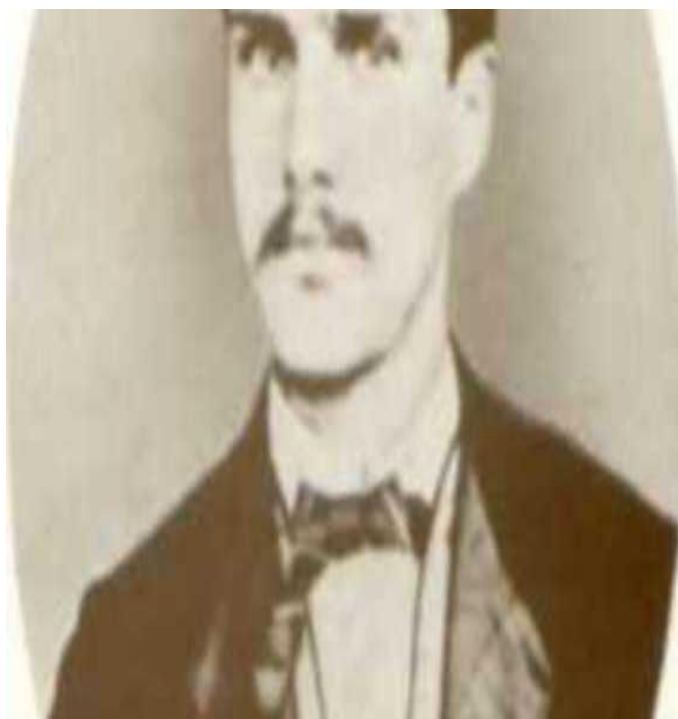
Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, е първата българска културна институция, създадена след Освобождението и най-голямата обществена библиотека в България днес. Тя е исторически пример за забележителна приемственост между поколения специалисти и изследователи. От една страна, задачата на една такава институция е да подпомага потребителите по отношение на техните информационни потребности. От друга страна, тя е обозрим символ на онова сътрудничество, от което се постигат зрелите плодове на научната и изследователска дейност.

Културата и образованието са неразривно свързани с библиотеките и книгите. Воден от тази идея и осъзнавайки нейната важна роля известният библиотековед и учен проф. Марин Дринов, тогава вицегубернатор на София, полага много грижи за създаването на Софийската публична библиотека и изграждането на нейния първоначален фонд, като организира получаването на дарения от известни руски учени и сам дарява ценни лични трудове.

Негови съмишленици в това просветителско дело са софийският учител и възрожденски деец Михаил Буботинов и Пьотър Алабин - първи губернатор на София (1878), които се заемат заедно да създадат публична библиотека, която да съдейства за умственото и нравственото развитие на младото поколение.

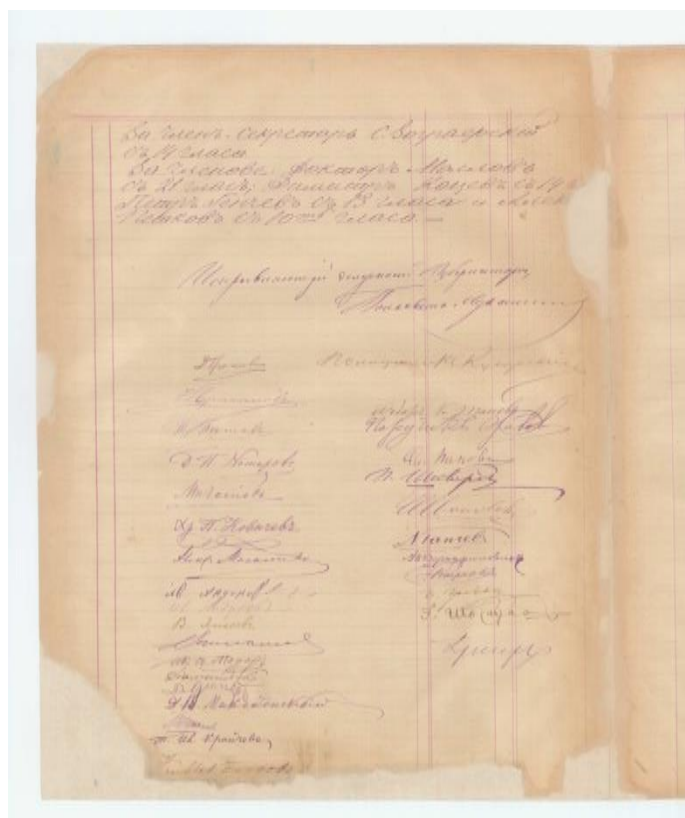
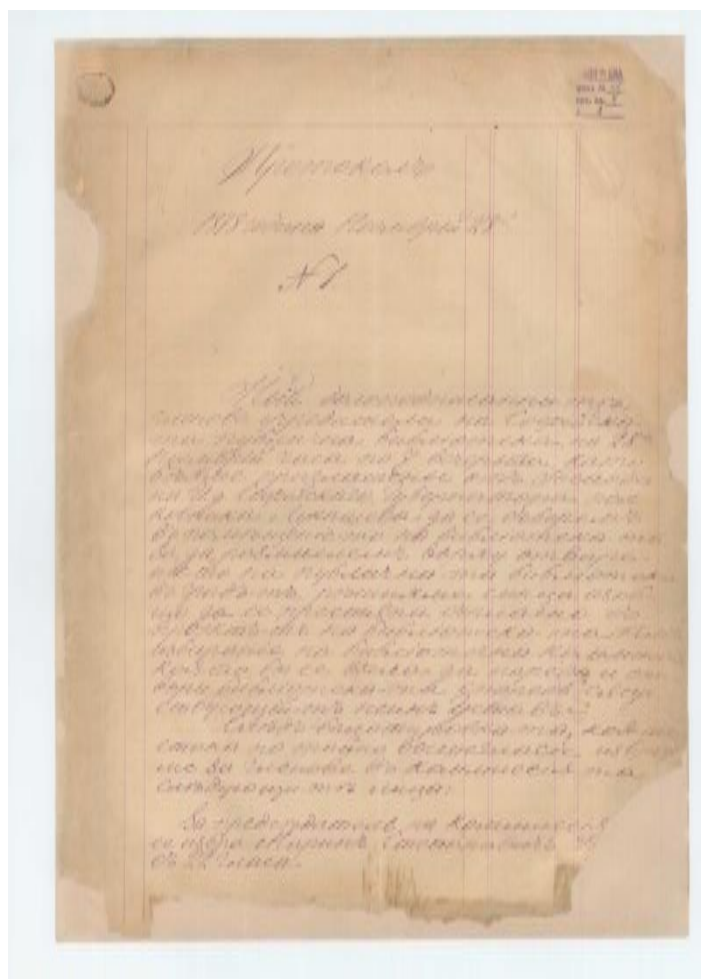

граф Пьотр Вл. Алабин (1824-1896)

Михаил Буботинов (1839-1918)

В резултат на техните усилия на 10 декември (28 ноември стар стил) 1878 г. е основана първата българска културна институция под името Софийска публична библиотека.

За основа на библиотечния фонд служат дарените частни библиотеки на Ив.Н. Денкоглу, Сп. Палаузов, Л. Каравелов и други родолюбиви българи. Самият генерал-губернатор на София П. Вл. Алабин осигурява абонамента на 12 руски периодични издания и лично се ангажира с уреждането на библиотеката, като сам написва устройствения ѝ правилник. Библиотеката е негова съкровена грижа и дори след напускането на страната той продължава да се интересува от нея. В Български исторически архив се съхраняват редица писма, които показват заслугите му както за основаването ѝ, така и комплектуването на нейните фондове.

Година по-късно, проф. Марин Дринов предлага на Първото Велико народно събрание библиотеката да се превърне в Народна и грижите за просперитета ѝ да се делегират на държавата. Официалното и учредяване като държавно учреждение с името Българска народна библиотека става на 17 юни 1879 г.

Буюк джамия, 1878 г., НБКМ-БИА, С IV 31 на Буюк джамия, НБКМ-БИА, С II 597

*Сградата на ул. „Цариградска“ (дн. бул. „Цар Освободител“
в която се помещава Народната библиотека след напускането*

Така през всичките години на своето съществуване Националната библиотеката е институция, призвана да събира, съхранява и разпространява книжовната и духовната памет на нашия народ.

През 1900 г. за библиотеката е закупена сграда на улица „Георги Раковски“ 131.

Сградата на Народната библиотека на ул. „Г. С. Раковски“, НБКМ-БИА, С III 459

През 1924 г. към нея е добавен създаденият през 1904 г. *Архив на Българското възраждане*.

През 1939 г. започва строителството на нова сграда за Народната библиотека. По време на бомбардировките над София на 10 януари и 30 март 1944 г. тази сграда, както и сградата на улица „Георги Раковски“ са разрушени от англо-американските въздушни

сили. Унищожени са всички каталози и инвентарни книги, целият справочен апарат, румелийският архив и част от собствените издания на библиотеката. По една щастлива случайност по-голяма част от фонда на библиотеката в книгохранилището е запазен от затисналата го железобетонна плоча. Съхранени са и евакуираните документални материали, портретна и снимкова сбирка, както и ръкописната сбирка.

Сградата, в която понастоящем се помещава библиотеката е проектирана от архитектите Иван Васильов и Димитър Цолов. Фасадата е дело на скулптора Михайло Парашчук. Построена е със сключен през 1946 г. целеви държавен заем и е открита на 16 декември 1953 г. Тържеството се свързва с честването на 75-годишнината от създаването ѝ. Монументалната постройка е сред най-красивите сгради в София.

През 1963 г. Народната библиотека „Васил Коларов“ се преименува в Народна библиотека „Кирил и Методий“, а на 11 август 1994 г. е обявена за културен институт с национално значение. С приемането на Закона за обществените библиотеки, в сила от 6 юли 2009 г. *Народната библиотека „Св.св. Кирил и Методий“* е преименувана в *Национална библиотека "Св. св. Кирил и Методий"*

(<http://mc.government.bg/page.php?p=141&s=142&sp=0&t=0&z=0>)

През годините нейни директори са били видни личности като Георги Кирков, Петко Славейков, Константин Иречек, Васил Стоянов, Стоян Заимов, Пенчо Славейков, Силиян Чилингиров, Божан Ангелов, Велико Йорданов, Райчо Райчев, Тодор Боров, Орлин Василев, Константинка Калайджиева и др. Затова нейната история е показател за респекта и авторитета ѝ в културния живот на България.

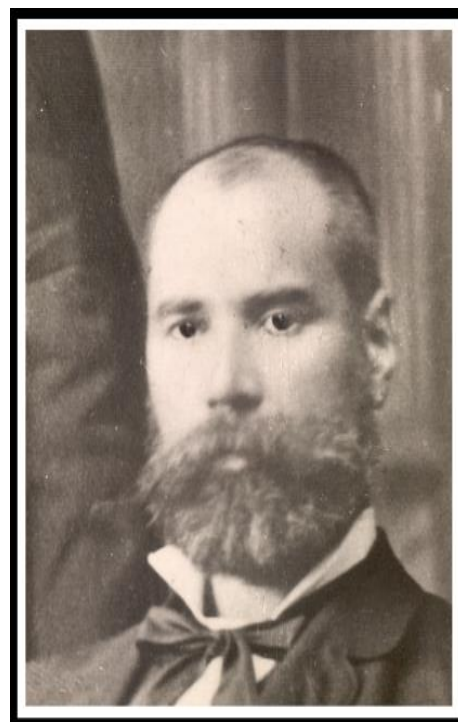
Велико Йорданов (1872 – 1944)
директор на Народната библиотека (1928 – 1934)
НБКМ-БИА, С 3321

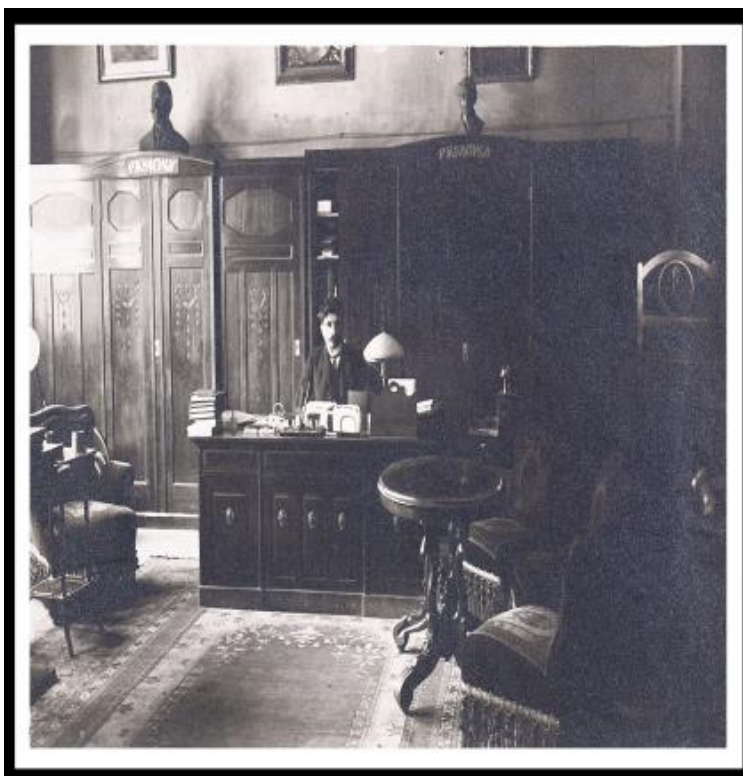
Константин Иречек (1854 – 1918) чешки историк,
директор на Народната библиотека (1884)
НБКМ-БИА, С 3346

Павел Орешков (1884 – 1953)
главен библиотекар в Народната библиотека (1931 – 1934)
НБКМ-БИА, С II 4629

Васил Стоянов (1839 – 1910)
директор на Народната библиотека (1884 – 1894)
НБКМ-БИА, С III 468

Божан Ангелов (1873 – 1958), литературен критик и историк,
директор на Народната библиотека (1923 – 1928) НБКМ-БИА, С III 1126

Тодор Боров (1901 – 1993), филолог, библиограф
директор на Народната библиотека (1944 – 1949)
НБКМ-БИА, С III 1806

По смисъла на Закона за обществените библиотеки, Обн. ДВ. бр.42 от 5 Юни 2009г. Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ изпълнява задачи свързани с осъществяване на функции по събиране, обработване, организиране, съхраняване и предоставяне за ползване на български и чужди граждани печатни и други произведения,

издадени на територията на страната. Днес в *Националната библиотека* се съхраняват около 8 000000 библиотечни единици. Нейните колекции я правят хранилище с европейска и световна значимост. Основните библиотечни колекции, които Националната библиотека поддържа включват:

- Уникални български, славянски, ориенталски и други чуждоезични ръкописи, архивни документи, редки и ценни старопечатни книги;
- Специални издания – официални издания, картографски и графични издания, музикални издания и други);
- Архив на българската книга - колекция от печатни и други произведения на българската книжнина по реда на Закона за задължителното депозиране на печатни и други произведения;
- Представителна колекция от чуждестранна литература във всички области на знанието;
- Българика - публикации в чужбина на български език или свързани по съдържанието си с България, както и преводни издания на български автори, издадени в чужбина.

Измежду най-ценните сбирки е тази от славянски, гръцки и латински ръкописи. Сред най-известните паметници могат да се споменат Енинският апостол от XI век, Аргировият триод от XII век, Добрейшовото евангелие и Банишкото евангелие от XIII век, Евтимиевият служебник и Бориловият синодик от XIV век. Наред със старопечатните книги, ръкописите и архивите НБКМ притежава ценни документи, свързани със българското възраждане и национално-освободителното движение, като сред тях се открояват архивът на Васил Левски, на Христо Ботев, на Георги С. Раковски, на Любен Каравелов и др. Безценна е и ориенталската сбирка, която включва книги, ръкописи и архивни материали на арабски, османотурски и персийски език. Сред ръкописите особено ценен е препис от XVI век на Географията на Идриси. Сред печатните книги в сбирката едни от най-ценните са съчиненията на Авицена "Законът на медицината" и "Шифа", печатани през XVI век в Рим. Справочните сбирки на Националната библиотека съдържат едни от най-ранните издания на общи енциклопедии на страни в Европа като Франция, Италия, Русия, Великобритания, Испания, както и най-старите езикови речници на основните европейски езици. В библиотеката се съхранява и сбирка от снимки, водеща началото си от 1879 г., като основната и част е от оригинални фотографии с автографи. Музикалният отдел притежава най-богатата сбирка от български нотни произведения, сбирка от концертни партитури от класически музикални произведения. Единствено в Националната библиотека се пази най-пълната сбирка от запазени и добре съхранени щампи и плакати. Уникална е и колекцията от оригинални издания на световноизвестни картографи и почти всички печатни портрети, издавани у нас.

Стремежът към опазване на книжовно-документалното наследство в Националната библиотека пряко кореспондира с дейността на Дигиталната библиотека http://www.nationallibrary.bg/digitalna_bibl_doklad.html. Към момента дигитализираната информация е над 750 GB. Изграден е дигитализиран и обработен архив на над 100 000 файла, в това число ръкописи и архивни документи, снимки и портрети, карти, фотоалбуми и графични документи.

Националната библиотека "Св.св.Кирил и Методий" е депозитна и в нея в зависимост от тиражите, постъпват определен брой от всички печатни и други

произведения, издадени в България. Първият екземпляр от тях остава в неприкосновения Архив на българската книжнина и се съхранява за поколенията. Останалите екземпляри се предоставят на депозитните библиотеки в страната - НБКМ, осем регионални библиотеки, библиотеката на СУ"Климент Охридски" и централната библиотека на БАН. Средно годишно по силата на Закона за задължителното депозирание се получават около 370 000 екз. документи (книги – 56 000 екз., списания, сборници и бюлетини – 59 000 екз. и вестници – 250 000 екз.). Библиотеката притежава и монографии, периодични издания и други видове документи на различни езици, издадени в страни от цял свят, а също така и богата колекция от енциклопедии, речници и справочници на различни езици и в различни области на знанието, както и национални, регионални и отраслови библиографии.

Издателската дейност на Националната библиотека има дългогодишни традиции. Със запазена марка на библиотеката е специализираното списание „Библиотека“ за библиотечна теория и практика. Диапазонът на включените в него теми е относително широк, като в голяма степен се обуславя от интензитета в развитието на съвременното общество и предизвикателствата пред които са поставени библиотеките. Приоритет в публикуваните текстове логично имат материалите свързани с развитието на библиотечното дело в България и в чужбина, представянето на ръкописно-документалното наследство, старопечатни и редки книги, архиви и ориенталски сбирки. Политиката на списанието е балансирана и толерантна по отношение на авторите и отразяваната проблематика. Обратната връзка и активна комуникация с читателската аудитория в голяма степен предопределя тематичните акценти на съдържанието му.

През годините в структурата на библиотеката са се сменяли наименования, откривали са се служби, и след това са се закривали, като стремежът е бил към оптимизиране на библиотечните процеси с цел подпомагане работата с потребителите. Структурата, въведена в края на 2016 г. включва три дирекции, осем направления, в които са обособени двадесет и три отдела. Численият състав на персонала е 206 служители. Библиотечните специалисти в преобладаващата си част са магистри. Като положителна се определя тенденцията за назначаване на млади специалисти, завършили библиотечни специалности в Софийски университет "Кл. Охридски" и в Университета по библиотекознание и информационни технологии. В периода 2016-2017 г. техният брой е осем бакалаври, двама магистри и един докторант.

Националната библиотека осигурява достъп до библиотечните си колекции и бази данни на български и чуждестранни граждани, както и до библиотечните колекции и бази данни на други библиотеки чрез междубиблиотечно заемане на документи. Предоставя информация за библиотечния си фонд и за библиотечните фондове на други библиотеки в страната и в чужбина чрез поддържане и ползване на каталози и бази данни.

Библиографската база данни COBIB.BG www.bg.cobiss.net/ в режим онлайн включва библиографски записи за книжни (монографии, периодични издания, статии) и некнижни документи. Електронният каталог на НБКМ съдържа библиографски записи на следните видове документи – монографични публикации: книги, дисертации, картографски и графични документи, видео записи и ноти; документи – от 1876 до днес; документи на други езици, постъпили в библиотеката – от 1992 г. до днес; периодични издания; български вестници, списания и бюлетини от 1844 г. до днес; чуждестранни вестници, списания и бюлетини от 1992 г. до днес; статии от вестници и списания от 1992 г. до днес.

Международният книгообмен е сред приоритетните дейности на библиотеката, като през последните години тенденцията е към трайно разширяване на териториалния му обхват. Така в края на 2016 г. броят на библиотеките, с които Националната библиотека на България партнира е сто. Международното сътрудничество се осъществява на сключени договори за партньорство с тридесет национални библиотеки от цял свят.

Националната библиотека на България създава, публикува и разпространява националната ѝ библиография, като:

- изработва и предоставя за ползване на библиотеки, институции и граждани в страната и чужбина на библиографските записи на задължителните екземпляри, депозирани пореда на Закона за задължителното депозирание на печатни и други произведения;
- предоставя на Националния статистически институт статистическите данни за издателската продукция в страната;
- сътрудничи на международни информационни издания и бази данни чрез предоставяне на библиографска информация.

Националната библиотека като национален представител на агенциите за присъждане на международни стандартни номера на книги, периодични издания и други видове документи определя международните стандартни номера - ISBN, ISSN, ISMN за българските издания.

Научният съвет на библиотеката осъществява научни и научно-приложни изследвания в областта на библиотекознанието, библиографознанието, книгознанието, архивистиката, реставрацията и консервацията на книжни материали и издава научна и научно-приложна литература.

В реставрационната лаборатория на Националната библиотека се извършва реставрация и консервация на български, славянски, ориенталски и други чуждоезични ръкописи, архивни документи, редки, ценни и старопечатни издания, които са културни ценности с национално значение. Предоставя се консултантска и експертна помощ на библиотеки, други институции и граждани. От началото на 2017 г. със системата "аноксия" се извършва активна превенция на библиотечните колекции, като за шестте месеца на работата на камерата са обработени над 100 000 документа.

Библиотеката активно участва в международни организации свързани с библиотечното дело. Разработва и участва в национални и международни проекти и програми. Организира и провежда културни, образователни и информационни инициативи и прояви. Координира дейността по издирването и библиографирането на ръкописно-документалното наследство на територията на страната.

Националната библиотека изпълнява в Националната библиотечна мрежа общонационални функции, свързани с опазването на националното книжовно и документално наследство и достъпа до него, като:

- създава, разпространява и предоставя библиографска информация от национално значение;
- изпълнява функциите на централна лаборатория за реставрационни и консервационни дейности;
- извършва експертна оценка и контрол върху консервационни проекти;

- осигурява експертна и консултантска помощ по въпросите на закрилата на наследството;
- изпълнява функциите на национален информационен център, като отговаря за изработването на сводни описи на ръкописното книжовно и литературно наследство и ретроспективната национална библиография.
- изпълнява функциите на национален център за отрасловата статистика за библиотеките в страната.

В годините на новото хилядолетие Националната библиотека е изправена пред предизвикателства, промени и сериозна конкуренция. Тя е пресечна точка за много процеси и феномени, свързани с глобализацията се свят. Информационното общество на фона на добрите постижения носи и своите гримаси, противоречия и асиметрии. Все повече навлизаме в свят, в който общуването се осъществява чрез познанието, а постиженията на човешката цивилизация - все по-видими и бързопроменящи се. Затова назовах темата "Традиция в модерността". Защото бъдещето е обречено на знаещия човек, здраво стъпил върху фундамента съхранен от неговите предходници. Защото бъдещето е част от миналото. То стъпва на натрупания човешки опит и знание, които изграждат мост към другия бряг - бъдещето на нашата цивилизация. И в този контекст културата и в частност библиотеките са тези, които градят културните коридори независимо от политическата конюнктура. В исторически план библиотеката, като най-демократична обществена структура, съществува от хилядолетия. Неоспорим е и фактът, че влиянието на социалните промени се явява като своеобразен тласък за обновяване на библиотеките. И когато това се случва, то никога не остава незабелязано в обществото.

За архивната колекция на отдел „Ориенталски сбирки“ на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

*Севдийе Али, архивист в отдел „Ориенталски сбирки“,
Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“*

Отдел „Ориенталски сбирки“ съхранява богат архив от единични документи и регистри, ценни колекции от източни ръкописи и старопечатни книги на османотурски, арабски и персийски език, както и периодика, издавана в България на османотурски език. След възникването му през 1879 г. е преименуван няколко пъти. До 1909 г. е наричан „Турски отдел“ (1879–1909 г.). С Указ на Министерски съвет, публикуван в „Държавен вестник“, бр. 49 на 5 март 1909 г. той е обособен като структурно звено „Ориенталски отдел“ в рамките на софийската Народна библиотека. От тази дата до 2000 г. носи същото название. В настоящия момент отделът се нарича „Ориенталски сбирки“. От началото на съществуването му, негова основна задача е съхранението и обработката на арабографични писмени паметници, набавяни чрез постъпления, дарения и откупвания. По обем на съхранявани единични документи и регистри се нарежда между най-големите архивохранилища на арабографично писмено наследство в света [1, 7, 11, 12, 13, 14, 15, 27, 34, 42, 47, 65]. Съхранените в Националната библиотека османотурски документи се разполагат в голям времеви период – от края на XV в. до началото на XX в. Документалните извори се отнасят до всички провинции на Османската империя (включително тези на Балканите, в Мала Азия, Близкия Изток и Северна Африка). Съхраняват се повече от 740 разнородни регистри, обособени в отделна колекция. Сиджилите от шериатските съдилища на София, Видин, Русе, Добрич, Силистра, Шумен и Търговище са около 158. Фондът от арабографични ръкописи наброява над 4000 кодекса, а към 2200 са литографиите и старопечатните книги на арабски, османотурски и персийски език [1, 10, 11, 12; 15, 18, 21, 22, 23, 46, 47, 64, 65]. Съхраняват се 48 заглавия на вестници на османотурски и турски език от края на XIX и първата половина на XX век, отпечатани в България [66]. Някои от тях са билингва (на турски и български език).

Историята на формрането на архивния и книжовен фонд на отдела е подробно разкрита в научната литература [14, 15, 18, 21, 23, 26, 27, 43, 63, 64, 65]. Когато говорят изследователите за историята на формирането, комплектуването и обособяването на архива на отдел „Ориенталски сбирки“ се имат предвид огромният масив от архивни документи, който наброява около 500 000 архивни единици (или около 1 000 000 листа), обработени, сигнирани и описани единични архивни документи [1, 11, 12, 15, 23, 47]. Към сбирката от архивни документи се включват както колекцията „Дефтери“, така и колекцията „Сиджили“ (кадийски регистри). Основният фокус в настоящото изложение е насочен към основните моменти от комплектуването, обработката и изготвянето на научно–справочен апарат на арабографичния документален архив на отдел „Ориенталски сбирки“. Подчертан е приносът на сътрудници, които са работили и допринесли с активната си дейност за обособяването и въвеждането в научно обращение на отделните архивни колекции.

В първите години след основаването на Народната Библиотека, в края на XIX в., в нея са пренесени ръкописите [8] и старопечатните книги [21,] от големите вакъфски библиотеки в София [7, 8, 14, с. 8; 50, с. 252-257;], Самоков (1883 г.) [7, 8, 17, 21, с. 26-29], Видин (1889 г.) [11, с. 9; 16, 21, с. 20-23; 25], и Кюстендил. (1912 г.) [11, с.11; 21, с. 32-35]. Заедно с тях тук попадат и събираните османските регистри и единични архивни документи от бивши окръжни и околийски административни центрове по българските земи, които формират първоначалното ядро на архивния фонд. В тези първи години е събирана разнородна по своя характер книжнина и тя оформя основната част от архива, наричана условно *стара наличност*, включваща предимно документи, съставени от провинциалната администрация на османската власт по българските земи през XIX в. Към *старата наличност* се числи официалната документация на военни, съдебни и граждански институции, съхранявани в бившите местни административни центрове на Османската империя, заварени по места от руската окупационна власт в хода на Руско-турската освободителна война 1877–1878 г. както и военни трофеи, придобити по време на Балканските и Първата световна война 1912–1918 г. [11, с. 11]

В първите години от съществуването на *Турският отдел* в него работи Дямаджи Ихчиев (1900–1908) [32]. Той съсредоточава усилията си върху описването на османотурските единични документи, дефтери (емлячни и други регистри) и сиджили, пренесени от бившите окръжни центрове. В този период са постъпили не само ръкописите и старопечатните книги от вакъфските библиотеки в Самоков (1883 г.) и София (през 1888). Заедно с 650 ръкописа и старопечатни книги от вакъфската библиотека на фамилията Пазвантоглу от Видин, през 1887 г. е прибран регистров материал от XIX в., сиджили от XVII – XIX в. В резултат на командировката през 1912 г. на първия университетски подготвен библиотекар ориенталист – Ив. Димитров Кимрянов от Кюстендил са придобити към 264 тома, ръкописи и печатни книги и още 10 сандъка фрагменти и документи [13, с. С. 196- 197; 18, с. 33].

В Народната библиотека са събрани още и османските регистри от градовете Лом, Белоградчик, Ихтиман, Радомир и други бивши окръжни и околийски центрове, които днес са част от колекцията дефтери. В първите десетилетия от историята на отдела разнородният регистров материал е включен заедно с видинските и софийски сиджили в една обща сбирка под название „сиджилати и емлячни регистри“ [2, с. 135-136].

Към 1908 г. от Д. Ихчиев е изготвен първият опис на видинските и софийски сиджили и на дефтерите в Ориенталски отдел. Озаглавен е „Описание на шериятските официални регистри под название сиджил-дефтери“ и включва 230 паметника, от които 223 сиджили, емлячни и нюфус регистри и няколко отделни фермана [14, с. 32]. Описанията на Ихчиев са послужили като основа на днешните работни картотеки на сиджилите и дефтерите. През 60-те години на миналия век фондът на отдела е реструктуриран и са оформени като самостоятелни части колекция „дефтери“ и колекция „сиджили“.

Организирането на фондовете и тяхното научно разкриване е продължено от Иван Димитров Кимрянов (1883–1913), назначен като библиотекар в отдела през 1909 г., а през лятото на 1912 г. – като главен библиотекар (позиция, съответстваща днес на заместник директор) [44, 45]. Работата му в Народната библиотека е прекъсната от участието му в Балканската война (в боевете и обсадата на Одрин) и във войната със Сърбия. В боевете при Султан тепе е тежко ранен и издъхва на 12 юли 1913 г. Смъртта му нанася

неизмерима и незаличима загуба за българската ориенталистика и за Народната библиотека. Неговата богата лична библиотека е дарена на отдела, което прави присъствието му осезаемо и днес.

Владимир Тодоров Хиндалов (1913–1935) е следващият библиотекар на Ориенталския отдел. Той очертава като основна задача систематизирането на отделните сбирки, с оглед тяхното правилно и рационално ползване и пръв поставя тази тема в своя отчет за дейността на отдела, поместен в Годишник на НБ в София за 1914 г. [50] До този момент в отдела са попълвани систематични и азбучни каталози на арабските, персийските и турски старопечатни книги и ръкописи, на сиджилите и на исторически и научни книги. Хиндалов съобщава, че до 1912 г. отделът не притежава подвижен каталог на сиджилите и съставя картони за тия регистри. Елементите на описание в отделния картон са: вид на сиджилята, място на произхождение, номер, съдържание, специални бележки, ако е нужно за някой документ. Според данните в посочения отчет са прегледани 73 дефтера от по 250–300 страници, всеки с формат 16x40 см., написани на дебела хартия. Най-ранният от тях от 1028 г.х./ 1619 г. сл. Хр. Преведени от него са примери от няколко сиджилати на софийската и видинска „турска архива“. Останалите сиджилати постепенно се преглеждат и систематизират. По-късно през 1923 г. той отново съобщава за наличието на 366 сиджилати и емлячни регистри [51]. В доклад на Хиндалов за изтеклата 1924 г. количеството на сиджилите остава непроменено – 366. До края на 1934 г. бройката им се покачва на 369 [1, с.137; 11, с. 28]. До 1940 г. броя на сиджилите и емлячните регистри се променя на 394 [1, с.137].

Ново описание на сиджилите и емлячните регистри е направено „Каталога на Ориенталски отдел на НБ ХІХ – 1941–1948 г.“, който е своего рода инвентарна книга. Голяма част от описанията са дело Вл. Хиндалов, съставени до 1935 г.

Вторият етап от обогатяването на архива започва след 1931 г. с включването във фонда на документи от *Цариградския архив*, които са отчислени в края на 20-те години на ХХ в. [61, 62] Те са предложени на търг, където са закупени от български търговец за нуждите на фабриките за преработка на хартия в гр. Белово и Княжево. Впоследствие се решава да бъдат предадени на Народната библиотека. След извършената научна експертиза е определено придобитите материали да се съхраняват и обработват в „Ориенталския отдел“. Те стават известни като „нова наличност“. Реално това са били три вагона балирани документи предназначени за преработване, закупени в Истанбул и изпратени в България. Веднага след постъпването им в Народната библиотека от тях са отделени 6000 документа, които са включени към *старата наличност* на Ориенталски отдел. Останалите в 600 чувала се прибират в подземията на Съдебната палата през 1944 г. след бомбандировките над София. Те, заедно с оцелелия книжен фонд на Народната библиотека, са върнати в нея обратно през 1948 г. [14]

След 1944 г. големият фонд на *Цариградската архива* в Отдела заедно с наличния до момента архивен фонд са организирани по нов начин. Тогава се поставя началото на научно-техническата им обработка [35].

В *новата наличност* се съдържат по-ранни документи от средата на ХV в. до началото на ХХ в. Съхраненият масив дава възможност да се осветлят редица аспекти от ежедневието и историята на народите от Балканите, Мала Азия, Близкия Изток и Северна Африка. Документалните извори са добра база за научни изследвания на политическата, социално-икономическата, стопанска и военна история на османската държава, която е

значим фактор в световната геополитика. Тя определя съдбата на Югоизточна Европа и на средиземноморския регион. Сведения за важни световни събития могат да бъдат открити в съхранените документи от архива: например за похода на Наполеон Бонапарт в Египет [19, с. 10], за войните с Русия [30] и с Хабсбургската империя, за размириците в Сърбия и Епир, за войната за независимост на Гърция, за френското нашествие в Алжир, за конфликта с египетския валия Мохамед Али. Запазени са и документи от дипломатически и икономически характер – конвенции, споразумения, международни договори, и капитулации, подписани с Великите сили.

След д-р Ив. Дим. Кимрянов и проф. д-р Петър Миятев, проф. Борис Недков е третият от първите академично подготвени ръководители на Ориенталския отдел. Приносът на Недков към фонда е огромен [32, 58]. Сред най-значимите му изследвания се откроява дисертационният му труд „Географията на Идриси като исторически извор за българските градове“. Двухтомната „Османотурска дипломатика и палеография“ [36, 37] се превръща в незаменимо учебно пособие в специалността тюркология в Софийски университет „Св. Климент Охридски“. Неговите трудове го нареждат сред авторитетните ориенталисти не само у нас, но и в чужбина. В доклад на Борис Недков от 1954 г. е изтъкнат фактът за двойното нарастване на основния фонд от ориенталски книги и ръкописи. Увеличаването на турския архив от 1609 документа на 161 000 архивни единици за съхранение и още 440 000 архивни единици неорганизиран фонд, налага нови условия и предизвикателства пред неговите сътрудници [35]. През годините броят на дефтерите в *старата наличност* от 200 се увеличава повече от три пъти.

От достъпната литература се знае, че обработка на две от колекциите ни от архивни документи – ориенталската архивна колекция (ОАК), считаната за най-старата колекция, и новопридобитата турска архива (НПТА)¹⁵² започва в междувоенния период, но продължава активно след 1944 г. Подбират се по-ценни документи, издадени от централните органи на държавната власт, предимно от султанската канцелария и от Високата порта. През 1951 г. методът по обработка на колекция НПТА е променена като от чувалите, неорганизиран архив се изваждат онези документи, които могат да се разпределят по топографски признак. Подреждани са в папки по градове и век. Отделните архивни единици са инвентирани, като е съставян фиш за всяка от тях [11, с. 36- 37].

През 1953 г. е възприета нова класификационна схема на класиране на фонда [35]. За да бъдат обработени по-успешно, документите извън колекциите ОАК и НПТА, са подреждани по препоръка на Б. Недков по фондове. По този начин се отваря нов път при представянето на архивния материал и фондовете се формират по географски и административно-поселищен признак [11, с. 41]. Създават се общо 328 основни селищни фондове [26]. Към част от селищните фондове се допълват и предфондове [11, с. 30-31]. Административно-поселищния признак отразява държавните учреждения и институти на османската държава. По-голям брой от документите произхождат от архивите на централното турско правителство в Цариград: великото везирство и дефтерхане (финансовото ведомство); документи от архива на Дунавското вилаетско управление в Русе, на мутасаръфите във Видин, Търново, Тулча, Силистра, София, Пловдив и др. Следват архивите, създадени в казите и околиците [35]. Преобладаващите документи са свързани с аграрни и стопански-икономически въпроси от периода XV–XIX в. Тези

¹⁵² По-нататък в текста за улеснение ще ползваме абривиатурите на тези две колекции, тъй като те са популярни със своите съкращения.

документи дават обилна фактология за устройство на османската държава, икономическо развитие и обществено устройство, състояние на раята и пр.

За организирането на огромната маса от турски документални материали по архивни фондове са изработени необходимите картотеки за разкриването на тяхното съдържание [35, с. 121]. Следващите години в по-голямата си част от първично обработените документи били подготвени за достъп на научните работници.

Пак по това време между 1948 – 1951 г. се наложила пълна инвентаризация на архива на отдела. За въпросните 1609 документа, за които говори Б. Недков били включени в стария описан каталог на Народната библиотека под назначението „Описан каталог I“ със описания на 2 000 документа, подпечатана през 1951 г. Други част – II и III до 6605 документа¹⁵³ включвали документи от т. нар. „стара наличност“, обработени още преди Втората световна война, част от които са и оповестени. Те формирали архивната колекция ОАК. Работата по формиране на НПТА започнала през междувоенния период¹⁵⁴ и продължила, съдейки по инвентарирането на документите докъм 1961 г.¹⁵⁵ Ръководителят на отдела М. Мръвкарлова съобщава, че през 1965 г. сътрудниците на отдела насочили усилията си към обработката, фондирането, анотирането и класирането на неорганизирания фонд от 17 000 документи [26]. Дейността по обработката на основната серия на поселнищните фондове продължила две десетилетия и била обявена като приключена в доклад за Ориенталски отдел от 1976 г. [29] Паралелно с приключилата задача по пускане в обръщение на поселищните фондове – основен, била продължена дейността по класирането, подредбата, подпечатването и сигнирането на неорганизирания фонд документи, които ще влезнат в посещните фондове колекция „А“, към която черпим информация от същия доклад. Пак от него научаваме, че едва приключил процеса на обработка на поселищните фондове един от най- големите фондове, този на Цариград (основен фонд), били прекласирани 4540 документа от него и пренасочени към различни селищни фондове. Освен това в периода 1968-1973 г. от ОАК били преинвентирани 5140, надлежно отразени в инвентарната тетрадка.¹⁵⁶ В следващите 1977- 1978 г. продължава усилената обработка, подпечатване, номериране и подредба на втората документална поредица „А“, която веднага била пусната в научно обръщение.¹⁵⁷ Към тях има

¹⁵³ Описан каталог, т. XV „Документи на Джансъзов“. Ст. Джансъзов – личност в внушителна биография. Бил секретар при одринския валия Руфат паша. Преводач по преговориет на Санстефанския договор от 3 март 1878 г. Участва в комисия по вакъфските имоти . Работи и като преводач към някои учреждения . Бил е на официална служба към Екзархията . Именно той е този, който извикан през 1887 г. да даде своята експерта оценка за важността библиотекатта на Пазвантоглу. Поради наличието на 3000 тома турски книги, неописани, Министерство на просвещението се отнесло до финансовото ведомство да командира Джансъзов на работа в Народната библиотека. вж. Йорданов, В. цит. съч. 56, 131.; Иванова, Св. цит. съч. 9

¹⁵⁴ Инвентарни тетрадки Т. V-XI.

¹⁵⁵ Инвентарен дневник, Т. VII, 1952- 1961.

¹⁵⁶ Във фондовата тетрадката на ОАК засичаме един от редките случаи на даване на конкорданс стара- нова сигнатура на документите. Вероятно по горе описаното време е направено и пресигниране на дефтер със сигнатура ОАК 156/13, която е поделена на три нови архивни единици: старата ОАК 156/13, 13 л.; ф. 10 А, а.е. 492 , 18 л. и ф. 221, а.е 2004, 34 л.

¹⁵⁷ В инвентарната тетрадка водена от 1977 г. откриваме една група документи, класиране на архивни единици от неорганизирания масив документи, обозначени като „стара наличност Подгорие,“ (по наименованието на депозитариума за съхранение на некласирани документи), за да се отграничи от постъпление по пътя на дарения и откупуване, заведени към фонда на отдела през 1996 – 1997 г. във фондове 1 А (с. 49 – 50, 52, 53, 54 и нататък). Това означава, че попълването на поредица „А“ продължава условно до края на двадесетото столетие.

обработени и арабски документи, които дублират турските фондове. Разделението при тях е на принципа езика, който е съставен документа [2]. През 1983 г. отново регистрираме едно преинвентариране на документи от ОАК, което е проследимо в каталозите и инвентарните тетрадки [3].

Работата по описването на регистрите, които ще бъдат включени в бъдещата колекция „Дефтери“ започнала още от времето на Вл. Тодоров-Хиндалов (1913-1935) и била продължена от Петър Миятев (1935-1942 г.). Описаните до края на 1934 г. регистри са 200. За 153 от тях със сигурност можем да твърдим, че са дефтери от старата наличност, с посочена актуална сигнатура, като приблизително 21% от общия дял препраща към настоящата колекция на дефтерите, обозначени с латинската буква „D“ [1, с. 137]. Най-голям дял се пада на дефтерите от Самоков, последвани от Видин, София, Изнебол, Кюстендил, Ихтиман, Брезник, Костенец, Ниш, Русе, Татар пазарджик. След 1934 г. в описната книга са включени дефтери, обозначени с абревиатурата „Н.Т.А“ (нова турска архива), т.е. те се водят като постъпление от новата наличност. Фактическото отделяне на *сиджилите* и емлячните регистри в две отделно обособени колекции – *сиджили* и *дефтери* е извършено през периода 1961-1965 г. [11, с. 34] Към колекцията „Дефтери“ биват включени и сигнатури от новостъпили регистри от *Цариградската архива*. В следващите десетилетия колекцията постепенно е попълвана от различни източници, включително от т.нар. предфондове, ОАК и НПТА, в резултат от частични постъпления, както и открити в хода на текущата по научна-техническа обработка на османотурски документи от новата наличност.

Част от сиджилите (протоколни книги на шериатските съдилища) са също сред архивната ни документация попаднала най-рано в Народната библиотека. Още в края на XIX в. тук, вероятно заедно с библиотеката на Пазвантоглу, попадат и протоколните книги на шериатския съд на Видин. Към най-старото постъпление от тази обособила се по-късно като отделна колекция вид съдебни регистри, се числят и протоколните книги на софийският шериатски съд, които се пазели преди това в турската библиотека при Черната джамия (днес църквата „Св. Седмочисленици“) [12, с. 7; 59]. Те са вписани значително по-късно от тяхното постъпване под названието *сиджилати* в най-стария запазен „Каталог на сиджилатите и емлячните книги“ от Хиндалов, за което вече споменахме по-горе. В резултат на командировка на Б. Недков в Североизточна България през 1948 г. в библиотеката са донесени сиджили от Русе, Силистра и Добрич, които биват описани първоначално в „Каталог на Ориенталски отдел“, както и вписването и в инвентарната книга. [11, с. 34-35; 12, с. 8, 17] През 1961 г. започнала работата по съставяне на картотеката на сиджилите. По-късно през 1963-4 г. бива извършено фактическото прехвърляне в колекция „сиджили“ от Н. Попов. [12, с. 19] В последно време към тази колекция сиджили бяха причислени още две протоколни книги на шуменския шериатски съд. Единият от цитираните сиджили е открит в резултат на научно-изследователска работа в Ориенталския отдел от Г. Гълъбов през 1966 г. Както правилно подчертава той е класиран по погрешка и вмъкнат картотека „Дефтери“, а не при регистрите от категория „сиджили“ [6, 12, с. 21].

Над формирането, комплектуването и обособяването на отделните сбирки на архива на отдел „Ориенталски сбирки“ са работили всеотдайно повече от петдесет ръководители, сътрудници и служители. Всеки от тях в различна степен допринася за семантичната обработка, каталогизирането, систематизирането, и обособяването на

отделни сбирки от съхраняваните в отдела архивни документи и книжен фонд, за да достигнат до нас в сегашния си вид. През периода от втората половина на XX в. бил обработен огромен масив от архивни документи, наброяващи около един милион листа. Успоредно с първичната обработка и създаването на справочен апарат от сътрудниците на отдела, продължава научното разкриване на документални извори чрез преводи на ранен регистров материал, публикуван в серията „Турски извори за българската история“ като част от поредицата „Извори за българската история“ [53, 54, 55, 56, 57]. Публикувани са документални сборници, посветени на националноосвободителната борба на българския народ като: Васил Левски, неговите сподвижници пред Турския съд, документалният сборник Априлски въстание, (Т. III). Друга част от изготвените тематични описи са свързани със социално-икономическа, политическа и културно-духовна история на българския народ от периода на османското владичество [19, 24, 30,31, 39, 40, 41, 46, 60, 63]. Списъкът може да бъде продължен още с множество стойностни сборници, монографии, студии и статии в областта на историята, документалистика, дипломатика, палеографията, ценени както у нас, така и в чужбина [4, 5, 10, 17, 21, 24, 36, 37, 46].

Избрана библиография:

1. Али, С. Проблеми на разкриването на дефтерите от фонда на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. В: *Библиотека*, 2016, № 6, с. 132–149.
2. Андреев, Ст. Ориенталски отдел. – В: *Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“*, 1981, т. 16 (22), с. 835–839.
3. Велков, Асп. Ориенталски отдел. – В: *Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“*, 1983, т. 18(24), с. 583–585.
4. Велков, Асп. Видове османотурски документи. Принос към османотурската дипломатика. София. : Изд. НБКМ, 1986.
5. Велков, А. Ст. Андреев Водни знаци в османо-турските документи. Т. 1. Три луни. София : Изд. НБКМ. 1983, с. 79 и албум.
6. Гълъбов, Г. Ценен Шуменски кадийски регистър отпреди сто години. –В: *Известия на Държавните архиви*. София, 1970, № 20. С. 107-119.
7. Иванова, З. Към историята на вакъфските библиотеки в България. Кюстендилската вакъфска библиотека през XVIII–XIX в. В: *Adventure of Information: It's Past & Future.../50th Anniversary of the Establishment of Turkish Libraryans' Assosation Proceeding of the International Symposium 17–21 November 1999, Ankara. Ankara 1999, p.74–89.*
8. Иванова, З. Поглед върху ръкописното наследство на османотурски език, съхранявано в Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – София. Във: *Факти и мистификации в старите текстове*. / Състав., ред., предг. Боряна Христова, Елена Узунова. – София: Нац. библ. Св. св. Кирил и Методий: ИК „Гутенберг“, 2011. с. 516–561.
9. Иванова, Св. Ориенталски отдел. – В: *Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“*, 1996, т. 22(28), с. 635–641.
10. Иванова, Св. Introduction. In: *Inventory of Ottoman Turkish Documents about Waqf Preserved in the Oriental Department at the Sts Cyril and Methodius National Library. Part 1 – Registers*. Sofia, 2003. p. 11–56.

11. Иванова, Св. Комплектуване, формиране и разкриване на сбирките на Ориенталския отдел на НБКМ (към пътеводител на Ориенталския отдел на НБКМ). – В: Известия на Държавните архиви, бр. 79 [2001], с. 3–47.
12. Иванова, Св. История и съвременно състояние на колекция Сиджли в Ориенталския отдел на НБКМ. – Известия на Държавните архиви. Т. 74. С. 3–32.
13. Йорданов Вел., История на Народната библиотека. По случай 50-годишнината ѝ. 1879-1929 г. София, 1930.
14. Калайджиева, Конст. Материали за историята на Народна библиотека „Св. Кирил и Методий“ : 1944–1978 г. – София : Нар библ. Св. Кирил и Методий, 2003.с. 328-342.
15. Кендерова, Ст. Отдел „Ориенталски сбирки“ при Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ и неговият фонд. В: *Библиотека*, 2016, № 6, с. 197–210.
16. Кендерова, Ст. Библиотеката на Осман Пазвантоглу по времето на Софроний: (Според новооткрит неин опис). –В: Софроний Врачански: Сборник изследвания. София, 2004, с. 304-311.
17. Кендерова, Ст. Книги, библиотеки и читателски интереси сред самоковските мюсюлмани (XVIII–първа половина на XIX век). София, 2002.
18. Кендерова, Ст., Иванова Зорка. Най- ранните печатни издания във фонда на Ориенталския отдел при Народната библиотека. – В: Библиотеката – минало и настояще: Юбилеен сборник, посветен на 125 години на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. – София, 2005, с. 367-374.
19. Кендерова, Ст. Опис на документите на арабски език, запазени в Ориенталския отдел на Народната библиотека „Кирил и Методий“ в София XIII–XX в. София : Изд. НБКМ, 1984.
20. Кендерова, Ст. Ориенталски сбирки (1982–1989 г.). – В: *Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“*, 1992, т. 20(26), с. 485–489.
21. Кендерова, Ст., Иванова, З. Из сбирките на османските библиотеки XVIII-XIX в.: Каталог от изложба на ръкописи и старопечатни книги София, май 1998. София, 1999.
22. Кендерова Ст. Големите обществени (вакъфски) библиотеки по българските земи в светлината на новоиздирени извори. –В: Историята на книгата – начин на живот: Сб. В чест на проф. д.ф.н. Ани Гергова. София, 2002, с. 115-151.
23. Кендерова Ст. Фондът на Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ и значението му за развитието на ориенталистиката. – В: *Библиотека*, 2008, № 5–6, с. 13–21.
24. Кендерова, Ст., А. Стоилова Каталог на източните ръкописи, съхранявани в националната библиотека „Св. св. Кирил и методий“. Том 1. ОР к1–ОР к 18, ОР 1–ОР 200. София, 2013.
25. Малеев, М. Л. Опис на недуховните книги от Видинската библиотека на Пазвантоглу Осман ага. В: *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*. 1890, Кн. III. – София, с. 405–409.
26. Михайлова – Мръвкарлова, М. Ориенталски отдел. – В: Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“ и библиотеката на Софийски университет „Климент Охридски“. Т. VII (XIII). София 1967, с. 520- 521.
27. Михайлова-Мръвкарлова, М. 90 години ориенталски сбирки в Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. – В : *Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“*, 1972, т. 12(18), с. 351–357.

28. Михайлова-Мръвкарлова, М. Никола Георгиев Попов. – В: *Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“*, 1976, т. 14(20), с. 833–834.
29. Михайлова-Мръвкарлова, М. Ориенталски отдел. – В: *Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“*, 1976, т. 14(20), с. 746–750.
30. Михайлова – Мръвкарлова, М. Опис на турски документи за Русия, Полша и Чехия, запазени в Ориенталския отдел на Народната библиотека „Кирил и Методий“. С., 1974.
31. Михайлова – Мръвкарлова, М. Опис на турски документи за съпротивата и национално-революционните борби на българския народ през XIX в. С., 1984.
32. Михайлова-Мръвкарлова, М., Стайнова, М. Творческото дело на Д. Ихчиев, Н. Попов, Г. Гълъбов и Б. Недков – принос за развитието на османистиката в България. – В: *България през XV–XVIII век. историографски изследвания „България XV–XIX в.“*. София, 1987, Т. 1, с. 309–318.
33. Михайлова-Мръвкарлова, М. Увод в османската сфрагистика. София, 2006.
34. Недков, Б. Ориенталистиката в Софийската Народна библиотека. – В: *Годишник на Българския библиографски институт*, 1948, т. 1 (за 1945–1946), с. 226–239.
35. Недков, Б. Ориенталският отдел на Държавна библиотека „В. Коларов“. – В: *Известия на ДБ „В. Коларов“ за 1954 г.* София. 1956, с. 113–122.
36. Недков, Б. Османотурска дипломатика и палеография. Т. I. София 1966, 215 с.
37. Недков, Борис Османо-турска дипломатика и палеография. Том II, Документи и речник. Изд. „Наука и изкуство“. София, 1972. с. 417.
38. Опис на тимарските регистри запазени в Ориенталския отдел на Народната библиотека „Кирил и Методий“. С., 1970.
39. Опис джизие регистри запазени в Ориенталския отдел на Народната библиотека „Кирил и Методий“. С. 1983.
40. Опис на османотурски документи за занаяти и търговия (XIV–XIX в.). София, 1993.
41. Опис на турски документи за съпротивата и национално-революционните борби на българския народ през XIX в. С., 1984.
42. Симеонова, Р. Българската национална библиотека и нейните директори (1879–2009). ИК „Хр. Ботев“. София, 2009.
43. Стайнова, М. Османските библиотеки в българските земи XV–XIX в. студии. София, 1982.
44. Стоилова, А. Д-р Иван Димитров Кимрянов. – В: *Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“*, 1994, т. 20(28), с. 652–655.
45. Стоилова, А. Кимрянов, Иван (1883-12-07-1913). – В: *Българска книга. енциклопедия. състав. А. Гергова*. София, 2004, с. 221–222.
46. Стоилова, А., Иванова, З. Свещеният Коран през вековете. каталог на изложба от ръкописи и печатни издания, съхранявани в НБКМ София, февруари 1995 = *The Holy Qur'an Through the Centuries. A Catalogue of the Exhibition of Manuscripts and Printed Editions preserved in the SS Cyril and Methodius National Library. Sofia, February 1995*. София, 1995.
47. Стоилова А., Али, С., Среца с миналото и настоящето на отдел „Ориенталски сбирки“ в Националната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“. В: *Библиотека*, 2017, № 2, с. 16–25.

48. Събев, О. Книгата и нейният храм: история на османските библиотеки в България. София, 2017.
49. Тодоров-Хиндалов, В. Ориенталски отдел. В: *Годишник* на Народната библиотека в София. 1913, с. 48-49.
50. Тодоров-Хиндалов, В. Ориенталски отдел. В: *Годишник* на Народната библиотека в София. 1914, с. 84-88.
51. Тодоров-Хиндалов, В. Ориенталски отдел. В: *Годишник* на Народната библиотека в София. 1924, с. 37-41.
52. Тодоров-Хиндалов, В. Ориенталски отдел. В: *Годишник* на Народната библиотека в София. 1926-1928, с. 150-151.
53. Турски извори за българската история. Т. 1 (10). Съст. ред. Б. Цветкова и В. Мутафчиева, С., 1964.
54. Турски извори за българската история. Т. 2 (13). Съст. ред. Н. Тодоров и Б. Недков. София, 1966.
55. Турски извори за българската история. Т. 3 (16). Съст. ред. Б. Цветкова и А. Разбойников. С. 1972 .
56. Турски извори за българската история. Т. 5 (20). Ред. Б. Цветкова. С., 1974.
57. Турски извори за българската история. Т. 7 (26). Ред. Стр. Димитров, Е. Грозданова, Ст. Андреев. С, 1986.
58. Цветкова, Б. Проф. д-р Борис Недков (1910–1975). – В: *Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“*, 1976, т. 14(20), с. 831–832.
59. Шиваров, Ст. Сиджилите на софийския шериатски съд (кратък обзор). – В: *Минало*, Год. 19, бр. 3 (2012), с. 11-18.
- 60 . Шиваров, Ст. Османотурски документи за историята на Унгария и унгарците XVII – XIX в. София, 2013.
- 61 . Bulgaristan’a satılan evrak ve cumhuriyet dönemi arşiv çalışmaları. – Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı. Yayın № 19. Ankara, 1993, XXXVI.
62. Bulgaristan’daki osmanlı evrakı. – Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı. Yayın № 17. Ankara, 1994.
63. Inventory of Ottoman Turkish Documents about Waqf Preserved in the Oriental Department at the Sts Cyril and Methodius National Library. Part 1 – Registers. Sofia, 2003.
64. Ivanova, Z. Bulgaristan’da Vakıf Kütüphaneleri Tarihinden XVIII–XIX Yüzyıllarda Küstendil Vakıf Kütüphaneleri. – В: *Bilginin* Serüveni: Dünü, Bugünü ve Yarının Türk Kütüphaneciler Derneği’nin Kuruluşunun 50. Yılı Uluslararası Sempozyum Bildirileri, 17–21 Kasım 1999, Ankara. Ankara, 1999, с. 75–79.
65. .Kenderova, St., Ali, S. Ottoman Archive Documents Kept in the Bulgarian National Library. – В: Information –Documentation Management and Cooperation among the Libraries in the Balkan Countries Symposium Papers, 5-7 June 2008, Edirne/Turkey. Edirne, 2008, s.118-123.
66. Shivarov, St. The Ottoman Newspapers Kept in Bulgaria: Their State, Cataloging Digitalization. – В: Information –Documentation Management and Cooperation among the Libraries in the Balkan Countries Symposium Papers, 5-7 June 2008, Edirne/Turkey. Edirne, 2008, s.133-138.

Подходи в процеса на дигитализация в НБКМ

Г. Бобев

В нашето съвремие от една страна сме заливани постоянно с информация от друга страна, бързото и лесното намиране и обработка на значително количество информация са решаващи за успеха във всяка сфера на живота. В тази среда, библиотеките се променят, за да отговорят на новия начин на мислене. Най-естествената промяна, е прехвърляне на информацията в цифров формат и създаване на Дигитални библиотеки.

Дигиталната библиотека е виртуално управлявана колекция от дигитални материали. Интензивното навлизане на този вид библиотечна услуга се обуславя от предимства като опазване и консервация, посещение без времеви ограничения, структуриране на информацията, достъпност от всяка точка на света, без количествени ограничения, значително намалено място за съхранение, гъвкава, двупосочна връзка между библиотеките по света и лесен обмен и не на последно място прогресивно намаляващи разходи за поддръжка.

Дигитализацията е процес, включващ последователност от конкретни дейности като изготвяне на краткосрочни и дългосрочни планове, подбор на библиотечните документи, изготвяне на дигитални копия и създаване на метаданни, дългосрочно съхранение и опазване на дигиталните масиви, осигуряване на траен достъп до дигиталните обекти.

Разбира се че независимо от общите принципи за Дигиталните библиотеки всяка конкретна библиотека носи своята уникалност.

Дигитализацията на книжовното наследство, съхранявано в Националната библиотека започва през 2006 г., а през есента на 2007 г. сканираните изображения стават достъпни за ползване чрез сайта на Библиотеката. До началото на 2016 г. са сканирани и са включени в Дигиталната библиотека общо около 330 000 файла / ръкописи, старопечатни книги, непубликувани документи от Българския исторически архив и от Ориенталския отдел, портрети и снимки, графични и картографски издания, български вестници и списания от периода 1844-1944 г. / изображения и техните метаданни.

Приоритет на НБКМ е опазването и достъпа до националното книжовно наследство.

Библиотеката ни притежава всички видове документи, определени от ЕК като книжовно културно наследство;

В библиотеката се съхраняват уникални чуждоезикови колекции, съдържащи сведения за българската история и култура - османотурски, арабски, персийски, гръцки и др.

Тук се намират най-големите по обем колекции на книжовното наследство, включително най-често търсените продължаващи издания за периода на Възраждането и след Освобождението;

Националната библиотека притежава уникална колекция от архивни документи, свързани с Освобождението на България и изграждането на новата държава, с освободителните борби на българите в Македония и Одринско, с политически личности, включително представители на българската емиграция след Втората световна война и мн.

др. Притежава уникална колекция от портрети и снимки , притежава колекции от редки и ценни графични и картографски издания.

В Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий” създаването на дигитално съдържание, неговото управление и ниво на достъпност се организират от служителите на отдел „Дигитална библиотека”. В дигиталния център са централизирани процесите по сканиране и организация на архивно съхранение.

Критериите за подбор на документи са читателското търсене и обществения интерес, физическото състояние на материалите и нуждата от опазване на оригиналите чрез създаване на дигитални версии като алтернативи за ползване, уникалността на оригинала, разкриване на фонда на Националната библиотека в пълнота. При подбора на документите се дава приоритет на особено ценни, уникални и много стари документи с реликвена стойност; документи по значими теми и събития от българската история.

Интензивността на използване е от голямо значение при селекцията за дигитализация. Подбират се най-често използваните документи, определени след проучване на потребителското търсене. В профила влизат ценни документи с висока интензивност на използване, документи, трудни за използване поради нестандартните си размери (карти, планове, чертежи и др.) и др.

Работният процес при дигитализация в нашата национална библиотека включва: Приемане на документите за сканиране- опис в приемно-предавателния регистър, стартиране на работен проект за сканиране с различни специфики според видовете документи, осъществяване на качествен контрол върху основните файлове /в tiff /, повторно сканиране на файловете, в които са констатирани грешки или неточности, визуална проверка, корекция на изображенията в специализиран софтуер за обработка на изображения /Photoshop/. Целта е да се минимализира големината на файловете, чрез изрязване на излишното съдържание от рамката, което не е носител на информация, създаване на производни файлове /jpeg/ за публикация в дигиталната библиотека, отново чрез обработка в специализиран софтуер за обработка на изображения, финална проверка и организация на файловете в сървърите за архивно съхранение, публикация на дигиталните обекти в специализирания софтуер, съпътствана с автоматизирано създаване на административни метаданни, създаване на описателни метаданни от съответните отдели на НБКМ.

Висококачествената дигитализация е свързана и с експлоатацията на специализирана техника. Нашият дигитален център разполага с четири професионални букскенера, закупени по проект BG0046 „Дигитализация и запазване на писменото наследство на България ”, реализиран с финансовата подкрепа на Исландия, Лихтенщайн и Норвегия чрез Финансовия Механизъм на ЕИП. Към всеки скенер има прилежаща компютърна конфигурация, закупена по същия проект. Работим на един цветен скенер, DigiBook Superscan A0 и 3 броя Цветен скенер с везни CopiBook, формат A2. Възможно е сканиране на различен вид книжни издания, ръкописи, документи, фотографии, плакати, афиши и др. голямоформатни издания.

Основните задачи, които стоят пред Националната библиотека касаят използваемостта на дигиталните ресурси и по-пълноценното им оползотворяване.

Работим усилено по оптимизирането и надежността на съхранението на основните файлове(tif), производните файлове(jpg) и метаданните. Оптимизираме гъвкавостта и удобството на работа с Дигиталната библиотека. Предстои много работа по отношение на машинната читаемост на метаданните и другите файлове, за да се издигне на едно друго ниво свързаността ни с други библиотеки и информационни ресурси

В момента работим по смяна на софтуера за споделяне на дигитализираните ресурси.

Стремим се и към реализирането на един мащабен проект за Националната библиотека, като основа за бъдещото ѝ развитие и за развитието на всички библиотеки в страната.

С него се цели осигуряване на технологичният механизъм за изграждане на услуги, които да свържат дигиталните ресурси на библиотеките.

Предстои реализация на решение за съхранение и достъп, което да реши посочените по-горе проблеми чрез репрезентиране на данните в RDF формат. RDF технологиите превъзхождат досегашните начини за съхранение и представяне на данните с достъпност, бързина и качество на услугата.

Репрезентирането на мета данните за всеки библиотечен ресурс в RDF стандарта(най-удобния метод за интеграция на данни от хетерогенни източници) позволява едновременното представяне на ресурса като уникален идентификатор и уеб адрес за индивидуална HTML страница описваща ресурса.

Това решение би позволило по най-бърз и икономичен начин ресурсите да бъдат свързани и с външни източници, което ги обогатява с връзки, които не са зададени предварително. Технологии с отворен код се използват от редица информационни гиганти.

В Германия започва внедряването на технология на базата на Linked Data от 2010 година, и сега вече всички дигитализирани ресурси там минават през тази услуга.

Френската Национална Библиографска организация също изгражда проект, в който обединяват ресурси дигитализирани в различни формати в едно общо репозитори.

Това е и целта на решението, което се надяваме да внедрим в Националната Библиотека "Св. Св. Кирил и Методий" след получаване на адекватно финансиране. То ще включва и уеб портал за централизиран достъп до ресурси от останалите български фондове.

Очакваме редица предимства и ползи. Така например съхранението на информацията в RDF осигурява възможности за ползването на данните гъвкаво - т.е. ще се позволи имплементирането и използването на данните в редица нови приложения.

Решението се базира на един добре дефиниран международен стандарт - W3C за моделиране на знание, който значително разширява съвместимостта и експорта към няколко машинно-читаеми формата.

Огромно предимство на предложеното решение е, че се ползва стандартен, гъвкав език за заявки.

Това е директно четим ресурс. Това значително ускорява търсенето, достъпа, актуализацията - тя се случва в реално време.

Постигат се значителни икономии по отношение на разхода за съхранение и поддръжка, както по отношение на хардуерно обезпечаване, така и по отношение на

човешки ресурси.

Значително се подобряват функционалност и индикатори като скорост на търсене, визуализация и възможност за четене и др.

Данните са „преносими“ по дефиниция и могат да се ползват едновременно от множество различни решения, включително и за обмен, дообогатяване или сравнение с външни организации.

Позволява намирането на свързани и сходни документи и произведения, препоръчването на допълнителни ресурси и по-добро ориентиране на потребителите.

Решението ще бъде изградено с помощта на компоненти с отворен код.

Данните могат да бъдат предавани без да се налага да се пише и използва допълнителен код за преобразуване на формати от един в друг език или структура.

Може би най-важното предимство на предложеното решение - е неговото гарантирано бъдеще. Решението ще позволи работа с Linked Data, което е залегнало и в стратегиите за развитие на ЕС.

Ползвана литература:

- *Вътрешна документация, правилници и ръководства;*
- *Проект на фирма Айдентрикс ООД*
- *Материали от Интернет.*

Развитието на реставрационния център на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ през годините

***асистент, д-р Ивайла Богданова,
ръководител отдел „Реставрационен център“,
Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“***

Представянето на история¹⁵⁸ на Реставрационния център на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ е изключително трудна задача, защото публикуваната информация е много малко. Единствените източници са книгата на Константинка Калайджиева „Материали за историята на Народната библиотека 1944-1978“¹⁵⁹ и отчетите за дейността ѝ, публикувани до 1994 г. в „Известия на Народната библиотека „Васил Коларов“, респективно „Кирил и Методий“¹⁶⁰, а след цитираната година като самостоятелни публични отчети. В тях лабораторията се среща под различни имена, обусловени от структурното и място в Институцията, а именно: Служба „Хигиена, лекуване и реставрация на повредени и болни книги и документи“, Служба за хигиена и реставрация на книги, Химическа лаборатория за хигиена, консервация и реставрация на писмени материали, Лаборатория за консервация и реставрация, Център за консервация и реставрация и направление „Консервация, реставрация и опазване на фондовете“. За своето съществуване структурното звено е управлявано от общо 6-ма ръководители. То е реставрирало над 1 500 000 листа както от най-ценните документи от колекциите на отделите „Ръкописи и старопечатни книги“, „Български исторически архив“, „Ориенталски сбирки“, „Книгохранение“, „Архив на българската книга“, „Картографски и графични издания“ така и от колекциите на библиотеки и музеи от цялата страна. През годините структурното звено на библиотеката се е превърнало в най-голямата реставрационна лаборатория за обекти върху хартиена основа, като през цялото време се е утвърждавало като основен методичен, консултантски и научен център.

В продължение на години книжовните фондове и документално-историческото наследство на Народната библиотека се съхраняват при недопустими лоши условия.

¹⁵⁸ Историята на отдел „Реставрационен център“ за първи път беше представена на кръгла маса, озаглавена „60 години реставрационна дейност в Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ чрез едноименен доклад. С цел публикуване с по-голяма изчерпателност тук ще бъде представен текстът, представен на кръглата маса, проведена на 24 ноември 2016 г.

¹⁵⁹ **Калайджиева К.**, Материали за историята на Народната библиотека 1944-1978, София, 2003, с. 353-354, 363-374.

¹⁶⁰ Известия на Народната библиотека „Васил Коларов“, 1 (7), София, 1957/1958 (1959); Известия на Народната библиотека „Васил Коларов“, 2 (8), София 1959 (1961); Известия на Народната библиотека „Васил Коларов“ и Библиотеката при Софийския държавен университет, 3 (9), София, 1960/1961 (1963); Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“ и на Библиотеката при Софийския университет, 5 (11), София „Климент Охридски“, 1965; Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“, IX (XV), 1969; Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“, XIX, 1973; Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“, XIV (XX), София, 1976; Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“, XVI (XXII), София, 1981; Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“, XVIII (24), София, 1983; Известия на Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, XX (XXVI), София, 1992; Известия на Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, XXII(XXVI), София, 1994.

Пренасянето на фондовете в новостроящата се сграда на първо време не подобрява, а влошава състоянието им. В отчета на д-р Ив. Панайотов се прави следната констатация за току-що пренесените фондове в новата сграда: „Температурата на помещенията беше около 10° C, а в книгохранилището – 12° C“¹⁶¹. В отчета за 1952 г. се настоява „на всяка цена да се осигури откриването на служба „Хигиена, лекуване и реставрация на повредени и болни книги и документи“¹⁶². Това заляга и в проектно решение на Министерство на културата, според което до края на месец март 1956 г. трябва да се назначи специалист по хигиена и реставрация на книги, който веднага да започне лекуването и реставрирането на най-заstraшените книги с елементарни и достъпни средства, а до края на месец юли 1956 г. да се предостави план за създаването и обзавеждането на специална лаборатория, която да започне да работи на пълен капацитет от средата на 1957 г. Като следствие на 10 ноември 1955 г. идва решението на Комитета за култура да се назначи химик, който да организира консервационно-реставрационните работи в библиотеката. Със заповед на тогавашния директор Георги Михайлов от 20 февруари 1956 г. е назначена Стела Алкалай, като към отдел „Ползуване и хранение“ се организира служба за хигиена и реставрация на книги. Приоритетна задача на новоназначения химик е изучаването на постиженията в областта на хигиената и реставрацията. За целта тя установява кореспонденстки връзки с подобни лаборатории в Държавната библиотека на СССР, Държавната библиотека в Букурещ, Френската национална библиотека, Библиотека при Британския музей, Централната библиотека на Флоренция, Института за патология на книгата „Алфонсо Гало“ в Рим. Така още през 1956 г. Народната библиотека внася френска дезинфекционна камара ЕОЛЕ – 2. В първите две-три години след своето назначение Стела Алкалай няма строго установено работно място. Тя насочва усилията си към подобряване на условията на съхранение. Започва следене на влажността в хранилището първоначално на 8, а по-късно и на 10 пункта. Почистването на книгите се извършва с формалинови тампони, като книгите предварително се измукват с прахосмукачка. Дезинфекционната работа на отделни документи се извършва в апарата ЕОЛ-2 (в това число и новонабавените по антикварен път), а на фондове на даден отдел чрез опушване с формалин и неутрализация с амоняк. За ограничаване на насекомите книгохранилището и работните помещения се пръскат с линдан. През 1957 г. Народната библиотека се снабдява с апарати за анализ на газове.

През следващите години усилията са насочени към внедряването на нови технологии и превръщането на химическата лаборатория в модерна база. През 1959 г. излиза от печат трудът на завеждащия реставрационния отдел в Държавната публична библиотека „Салтиков-Шелрин“ в Ленинград – Ю. П. Нюшка, в който се разглежда методът на листоотливане. След изучаването на новопубликувания труд, без възможност до го види в Ленинград, Алкалай веднага се заема с конструирането на листоотливен апарат в България. Народната библиотека сключва договор с проектанското бюро „Ворошилов“. Въз основа на задание, дадено от Алкалай, и след писмени консултации с Нюшка, заводът изработва порвата в БГ листоотливна камера и сушилня. Книжната фабрика „П. Напетков“ помага за изготвянето на хартиената каша. Апаратът влиза в експлоатация през май 1961 г. Няколко години по-късно след усилената работа, инсталацията се усъвършенства и допълва с холендер за подготовка на хартиена каша, дозатор,

¹⁶¹ Цит. по: **Калайджиева К.**, Цит. съч., София, 2003.

¹⁶² Пак там.

механизирана отливна вакуум-камера, механична преса с хидравлично устройство, електрическа сушилня с двоен плот, планиметър, везна и маси. След като завеждащата лабораторията публикува статия в списание „Restaurator“¹⁶³ за прилагането на този нов метод в Химическата лаборатория на НБКМ и след научни съобщения и международни форуми, към нововъведението проявяват интерес специалисти от цял свят. За това съдим както от отчетите на Стела Алкалай, така и от писмо от 1969 г. на българският представител на ООН в НЮ Йорк, Александър Янков, които съобщава в ЦК на БКП, че ЮНЕСКО проявява интерес към листоотливния апарат. В писмото се дава следната информация: *През 1961 г. апаратът влиза в редовната работа в Библиотеката. Малко по-късно по-същия образец и с наше съдействие подобни апарати се изработиха за реставрационните лаборатории в Института по история на БКП и БАН. През началото на 1966 г. Държавния комитет за наука и технически прогрес организира бригада, която изработи листоотливната инсталация, включваща пълен комплект от съоръжения за завършване на работния процес, но незадоволително естетическо оформление. Закупена от Военния архив в Търново, тя се ползува успешно за реставриране на архивни материали. Досега сме получили писмени искания за закупуване на камарата или лицензи от нея от Англия – 2 института, Франция – 2 института, Западна Германия, Австрия, Белгия, Швейцария, ГДР – от 3 института, Унгария, Чехословакия, Югославия – 4 института, Румъния и СССР – искана на 45 броя на първо време. Редакцията на списание „Реставратор“, излизащо в Копенхаген, ни поискаха 500 мостри за разпращане и разгласяване на тази новост по света. Устна заинтересованост са проявили специалисти от Италия, Полша, САЩ, Индия, арабските страни и др.*¹⁶⁴

Въпреки интереса на реставраторите от цял свят, апаратът не успява да бъде реализиран като промишлено производство само поради непреодолими бюрократични препятствия. Листоотливният апарат не е единственото нещо, което Стела Алкалай внедрява в дейността на лабораторията. В отчета си за 1964 г. тя коментира, че с листоотливането не се завършва цикъла на консервационно-реставрационната работа, а е необходимо и извършването на ламинация, метод внедрен за първи път през 1936 г. в Националния архив на САЩ във Вашингтон.

Имайки предвид огромното количество печатни материали, за които е наложително бързо да се вземат мерки преди окончателното им разпадане, химическата лаборатория прави опити да набави най-подходящия за нуждите на НБКМ апарат за ламиниране. Получава проспекти от много филми от САЩ, Западна Германия, Италия, Индия и др. Високите цени на чуждестранните ламинатори и използваните материали принуждават Алкалай и в този случай да прибегне до конструирането на апарат у нас със синтетично фолио, също получавано у нас. По проекта на инж. Емил Попов, инж. Камелия Манева и Стела Алкалай със средства на Института за изобретения и рационализации през 1964 г. се изработва лабораторен прототип на „мембранна преса за ламиниране“. За разлика от чуждестранните ламинатори мембранната преса има универсално приложение – за реставрация на архивни материали, книги, вестници, карти, снимки и технически чертежи, за подобряване на външния вид и укрепване обложки на книги, списания, детски и ученически издания, опаковки от хартия, мукава и плат, за дублиране и ламиниране на

¹⁶³ Alkalaj, S. The Chemical Laboratory for Hygiene, Conservation and Restoration of Damaged Written Materials, in: *Restaurator* 1:2 (1969), pp. 87-91.

¹⁶⁴ Цит. по: Калайджиева К., Цит. съч., София, 2003.

платове, за отпечатване на копия от художествени гравюри. Институтът за разлика от листоотливния апарат го признава като изобретение, а лабораторния прототип подарява на Библиотеката. Очакванията за износ не се оправдават, но през 1964 г. лаборатория се снабдява с ламинатор.

Приносът на Стела Алкалай не се изчерпва единствено с внедряването на техника, която механизира процесите в лабораторията. Не след дълго след и благодарение на нейните многобройни специализации в Москва, Ленинград, Рим и участието в международни конгреси, лабораторията се утвърждава като методичен център в страната по въпросите на хигиената, консервацията и реставрацията на писмени материали. В периода 1956-1969 г. е оказана помощ на огромен брой библиотеки, музей и институции. Народна библиотека „Иван Вазов“, Пловдив; Музеите в Копревщица; Окръжен музей, Стара Загора; Музей на народната армия „Владислав Варненчик“, Варна; Архивен отдел на БАН, Архив на Министерство на външните работи; Военен архив в Търново; Института по история на БКП, Научния архив на БАН, Централен военноисторически музей, Националната художествена галерия, Рилски манастир, Военния музей в Плевен, музеите на П. Т. Тодоров, Ив. Вазов, Боянска църква и Централен музей на народната армия. Изнесени са лекции на практикума на музейните работници и доклади с демонстрации пред няколко окръжни и вузовски библиотеки. Проведени са упражнения със студенти по библиотекознание. През 1965 г. се организират индивидуално обучение с продължителност 2 месеца и квалификационен курс на персонала на химическата лаборатория за архивохранилците на специалните отдели и сътрудниците на реставрационните ателиета от Института по история на БКП към ЦК на БКП, на библиотеката на БАН и Държавния архив.

Що се отнася до числеността на лабораторията и самата реставрационна дейност в периода 1956-1969 г., публикуваната информация е изключително оскъдна. Става ясно, че през 1959 г. са назначени две дезинфекторки, а през 60-те години щатът е увеличен с 3 реставраторки. Описанието на реставрационните дейности се изчерпва с изброяване на реставрираните обекти, в това число и на външни институции¹⁶⁵, и няколко думи за употребата на ултрамид за „заякчване на текста“, за сполучливо почистване, подхранване и упреждане на пергамент през 1961 г. и за внасянето на подобрения, свързани със запазване на останките на украсени оригинални подвързии. Отчитането на извършената реставрационна работа се извършва по брой реставрирани листове, като за еталон се взима обичайния формат на архивните документи (21/34 см). Издания с по-голям формат се отчитат съобразно удвоения, утроения размер на еталона, като броят на реставрационните процедури не се взимат под внимание. Прилаганият начин на планиране и отчитане е утвърден от ръководството на библиотеката през 1969 г. Общият брой реставрирани листове от лабораторията, по време на ръководството ѝ от Стела Алкалай е 90 980 листа.

Този брой значително се увеличава в периода 1970-1990, когато начело на лабораторията застава Гинка Съйкова. Общият брой реставрирани листове е 691 729. Това число е в пряка зависимост с числеността на колектива. Ако в началото на 70-те той е наброявал 7 души, то през 80-те щатният състав достига до 35 души.

В периода 1974-1978 лабораторията получава пространствено разширение и пълно

¹⁶⁵ Държавен архив Стара Загора, Музей в гр. Исперих, музей „Димитър Благоев“, Окръжна библиотека Търново (1963); Народната библиотека „Иван Вазов“ в Пловдив (1965); Военен архив в Търново и Военноморски музей във Варна (1966/67).

преобзавеждане. В експоатация се въвеждат устройства за воднообработка, ламинатор, аналитични везни, динамометър, апарат на Кох, рН-метър. Гинка Съйкова разработва проект на нов листоотливен апарат, които влиза в експоатация през 1989 г.

Реставрират се документи от всички колекции на библиотеката. От 1972 г. започва работата по реставрация на карти, щампи и графики. Реставрационните процедури се изразяват в дезинфекция (камерна и полистна), обезпрашаване, механично и химично почистване, избелване на хартията, неутрализация на киселиността, укрепване на текст и хартия, възстановяване на липсващи части по ръчен или механичен метод чрез листоотливане, ламиниране и обработка на пергамент и кожи. В периода 1982-1989 се разработва и внедрява разцепването на хартия като метод на работа. Реставрационната работа преминава на научна основа.

- Дезинфекция

В сферата на дезинфекцията в периода 1970-1990 продължават да се следват традициите, установени от времето на Алкалай. През 80^{-те} години формалинът е заместен с цетафарм и хлорин, в следствие на научната разработка на н.с. Рени Марчева. Обработват се и външните хранилища. Установява се часов режим за контрол и корекция на температурно-влажностния режим в основното хранилище. Всички усилия за омекотяване на климатичните условия обаче са малко резултатни.

- Почистване и избелване на хартията

Що се отнася до почистването на замърсявания в работата се въвежда използването на около 25 разтворители и смеси в различни съотношения. Въвежда се и употребата на ултравиолетова светлина и луминисценция за определяне на различните видове петна.

За премахване на общото потъмняване на печатните издания се проучват и внедрват 14 избелителни средства, като се диференцират за хартия от текстилна полумаса, целулоза и дървесна маса. Определят се максимални концентрации и продължителност на действие. На по-късен етап се въвежда избелването на хартията чрез компреси с филтърни хартии.

- Укрепване на хартията и текста

Основен ръководен принцип при укрепването е осъществяването на единно стабилизиране на текста и хартия. В края на 70-те години започва употребата на примал и паралоид Б 72.

- Листоотливане

Във връзка с усъвършенстване на листоотливането, съвместно със сътрудници от Държавна библиотека „Салтиков-Шчедрин“ – Ленинград, се изследва възможността за въвеждатне на пълнители в хартиената маса като се разработват 19 вида хартии от белена сулфатна целулоза и различно съдържание на калциев карбонат. Със започване на употребата на новата листоотливна машина, проектирана от Г. Съйкова, която елиминира топлинно сушене и пресоване на хартията, се изледва и липсата на спойващи лепила. Правят се и експерименти за машинно дублиране на листоотлетите документи.

- Ламинация

През 1975 г. се разработва технологичен метод за студена ламинация, основаващ се на използването на фолио от японска хартия и поливинилалкохол. През 80-те години той се замества с емулсия от примал. В началото на 1981 г. в работата се въвежда и топлата ламинация.

- Обработка на кожа и пергамент

За обработката на пергамент проучвателната работа е насочена към подбор на комплекс от омекотителни средства, подбор на стабилизатори на мастила, подбор на дезинфекционни средства и консерванти. Проучват се и начините на почистване и запълване на липсващите части с нов пергамент, като се използва и разработено в лабораторията лепило въз основа на алкалното набъбване на колагена. Във връзка с обработката на кожени подвързии се изследват и налагат в практиката консерванти и дезинфектанти. В практически аспект се налага възстановяването на кожените каишки за закопчаване и металните закопчалки на подвързиите.

По време на ръководството на Г. Съркова в периода 1979-1981 г. се въвежда изготвянето на реставрационна документация за всеки обект. В протоколите се включва информация за състоянието на обекта, технология на консервация и реставрация му и направените физико-химични анализи. В тази връзка започва да се изследва влакнестия състав на хартията, да се определя се рН на хартията и вида на използваните мастилата. В лабораторията се разработва уникален капков метод на базата на кисело-безични индикатори и сравнителна скала на буферни разтвори за определяне на стойностите на рН. За определяне на мастилата в лабораторията се въвежда сравнителният метод чрез употребата на солна киселина.

В периода 1970-1990 лабораторията отново оказва методическа помощ на много библиотеки и институти чрез консултации, обучение на специалисти и реставрация и консервация на ценни материали¹⁶⁶. Тук спадат и писмените указания за организиране на консервационно-реставрационна лаборатория, направени за манастира „Кекуй“ в Кипър и реставрацията на документи от библиотеката в Санк Петербург. Лабораторията е посещавана и от много чужди специалисти от Москва, Белград, Нови сад, Мексико, Сан Франциско, Калифорния и Копенхаген. Специализиран двумесечен курс преминават служители от Военния архив – Търново (1970), лабораторията на БАН (1976), химическата лаборатория при института за паметници на културата (1978) и др. Ръководителят и сътрудниците взимат участие в конференции в страната и чужбина.

След пенсионирането на Г. Съркова през 1990 г. на нейно място застава Стоянка Илиева. Тя завежда лабораторията в периода 1990-1991 г. По нейно време се разработва методика за временно укрепване на водоустойчиви текстове. През 1991 г. в работата на реставрационната лаборатория започва да се използва и ензимен метод за почистване и разлепване на писмени материали върху хартия, при които са употребени лепила на белтъчна основа.

Стоянка Илиева предава ръководството на лабораторията за консервация и реставрация на Рени Марчева през 1992 г. Тя заема длъжността до 2006 г. В този период лабораторията преминава както през върхове, така и спадове, обусловени от икономическо и политическо състояние на страната през 90-те години. Тогава щатният състав на лабораторията е намален от 35 на 28 души, а материалната и техническа база вече е амортизирана. Лабораторията не разполага и с необходимата уреди за начална диагностика на постъпващите материали. Няма и камини за химичното третиране на постъпилите материали и прахосмукачки за почистване на фондовете. В средата на 1992 г.

¹⁶⁶ Реставрирани са ценни документи, ръкописи и вестници от окръжни музей и библиотеки – Окръжен музей – Враца, Ловеч, Национален музей Рилски манастир, Къща-музей „Иван Вазов“, Къща-музей „Яворов“, Разлог, Музей на революционното движение в България, Къща-музей „Георги Димитров“, Археологически музей, Окръжна библиотека – Разград. (71-72)

Реставрирани са ръкописи от БАН, Рилския манастир и НБ „Иван Вазов“ в Пловдив.

окончателно се поврежда листоотливният апарат, а на по-късен етап напълно се преустановява ламинирането на вестници, поради изразходване на използваното фолио. Затруднение се чувства и по отношение на навременно набавяне на необходимите материали за работа. Въпреки лошите условия на работа в периода между 1992 и 2006 г. са реставрирани 553 421 листа. Заслуга за това имат направени дарения и тогавашния ръководител на отдела Рени Марчева. През 1995 г. с едно от даренията се закупува японска хартия от Германия. Същата година се получава и дарение от Япония на рН-метър, електронна везна, нощ и ламинатор. Приемането на външни поръчки също осигурява необходимите за работа консумативи и реактиви¹⁶⁷.

В практичен и научен аспект лабораторията продължава да изпълнява задълженията си. В работата се разработват и въвеждат нови методи на деацидификация за библиотечни материали с рН по-ниско от 5, напечатани върху вестникарска хартия и за документи от отдел „Ориенталски сбирки“, чиито текст е ограден в рамка, окисляваща хартията. Преустановява се практиката да се избелва хартията. Въвежда се и направата на предпазни папки и кутии за реставрирани материали от отделите „Архив на българската книга“ и „Български исторически архив“.

Високата оценка за работата на лабораторията довежда и до разработването на проект за нова реставрационна лаборатория, която да бъде разположена в сградата, дадена на библиотеката в квартал „Изток“. Предвижда се тя да бъде разположена на три надземни етажа с разгърната площ около 1500 м², като има 3 отделни звана – за научно-проучвателна и внедрителска дейност, за производствена дейност и за кординация. За съжаление този проект отпада през 1994 г.

През втората половина на 90-те съхранението се превръща в приоритетна задача. Започва усилено да се работи по въпросите на нормативното съхранение на библиотечни и архивни материали. Организира се работна група, която работи по тези проблеми в продължение на няколко години. Като резултат се изготвя „Методика за разработване на план за действие при бедствени ситуации в библиотеки и архиви“.

След 2000^{-та} година акцентът по време на управлението на Рени Марчева пада върху съхранението, консервацията и реставрацията на снимков материал. Заслуга за това има натрупаният опит по време на специализирани курсове в NEDCC (Northeast Document Conservation Center), Андовър, САЩ. Такива са преминали както самия ръководител през 1997 г., така и на служител от лабораторията през 2001 и 2004 г. Във тази връзка се работи и по проект, чрез които се набавят материали за реставрация на фотографии и архивни кутии. Разработват се „Правила за съхранение и достъп до снимков материал“ и „Ръководство за експониране на фотографии“. През 2003 г. се организира семинар и се открива изложба „Съхранение на културното визуално наследство. Консервация и реставрация“. Постигнатите резултати във връзка с фотографиите се излагат и на международна конференция в Братислава.

В периода 1992-2006 лабораторията за пореден път оказва методическа помощ¹⁶⁸ на

¹⁶⁷ Музей на Възраждането в град Варна, Къща-музей „Иван Вазов“, Къща-музей „Яворов“, Къща-музей „Петко и Пенчо Славейкови“, Национален литературен музей.

¹⁶⁸ Научната библиотека в гр. Ловеч, Централна научна библиотека „Проф. Боян Пенев“ – Разград, Университетска научна библиотека „Н. Вапцаров“ – Кърджали, Централно-научната библиотека на Селскостопанската академия в София, Архив на Военно министерство, Техническият университет в Монтана, Национален музей на образованието към МО в Габрово, Национален Литературен музей, Национален център за информация и документация.

много библиотеки, музеи и институти чрез консултации, обучение на специалисти и реставрация на ценни материали, в това число и на Националната библиотека на Молдова за организиране на реставрационна лаборатория.

Традицията за оказване на специализирана консултантска помощ и реставрация на ценни документи от библиотеки, музеи и институти се запазва и по време на следващите ръководители на лабораторията¹⁶⁹. През 2006 г. начело на направление „Консервация, реставрация и опазване на фондовете“ застава Мария Велева. Общият брой реставрирани листове в хронологическа рамка 2006-2014 г., макар щатния състав постепенно да намалява от 22 на 17 служителя, е 208 557. Заслуга на Велева е набавянето на реставрационни материали и частичното техническо осъвременяване на направлението с нова листоотливна машина, вакуум-маса, камина за работа с химикали, сушилня, ламинатор и професионални прахосмукачки. Всичко това става благодарение на включването на направлението в проектите на Библиотаката „Опазване на културното наследство на Европа“ и „Ръкописни и документни паметници от българските земи XIII – XVIII век“. В периода, в който тя оглавява направлението, то осъществява и подновява връзки с Полша, Армения, Македония и САЩ чрез посещения и участия в конференции. Ръководителят и служители на направлението се включват във различни форуми за опазване на културно наследство, които имат важно национално значение.

В последните три години начело на направление „Консервация, реставрация и опазване на фондовете“, от края на 2016 г. трансформирано в отдел „Реставрационен център“, е Ивайла Богданова. За този кратък период от време е трудно да се направи анализ на настъпилите промени, но се надяваме в следващите години, когато се прави исторически преглед на реставрационната дейност в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, имената на хората, които опазваме документалното наследство на България, да стоят редом до имена като това на Стела Алкалай. В заключение единственото нещо, което е важно да се подчертае е стемежът към налагане на принципа за минимална намеса в оригинала, съгласно съвременните международните тенденции в областта на консервацията и реставрацията.

РАЗВИТИЕТО НА РЕСТАВРАЦИОННИЯ ЦЕНТЪР НА НАЦИОНАЛНАТА БИБЛИОТЕКА „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“

ПРЕЗ ГОДИНИТЕ

РЕЗЮМЕ

През специализирани курсове за консервация и реставрация на обекти върху хартия преминават служители на НБ „Иван Вазов“ в Пловдив, на Регионален исторически музей в Ловеч и в Благоевград (1999), архива на БАН (2003) и Национална галерия за чуждестранно изкуство (2005).

Реставрация на обекти от Музей на Възраждането в град Варна, Къща-музей „Иван Вазов“, Къща-музей „Яворов“, Къща-музей „Петко и Пенчо Славейкови“, Национален литературен музей.

¹⁶⁹Външни поръчки – Национален литературен музей, Музей на възрождението във Варна, Министерство на образованието (2006); УНСС, СВУБИТ; Регионален исторически музей – Варна (2008); Дирекция „Природен парк Витоша“ (2009); Читалище в с. Рупките (2010); музей в Търговище, Московски културно-делови център (2012); РБ Добрич, издателство „Просвета“ (2014); НБ „Иван Вазов“ – Пловдив (2015)

Методична и консултантска дейност – Рилски манастир, РБ – Стара Загора, Русе, Кюстендил, Монтана; Университетска научна библиотека „Н. Вапцаров“ – Кърджали; Община „Генерал Тошево“ – Музей „Йордан Йовков“. Национален литературен музей, Музикална академия, Археологически институт и музей към БАН, Института по изкуствознание; Община „Челопеч“.

Реставрационният център на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ е основан през 1956 г. с назначаването на Стела Алкалай – личност, оставила следа в областта на консервацията и реставрацията на произведения върху хартиена основа, не само в България, но и в целия свят.

За своето съществуване, най-голямата в България реставрационната лаборатория за ръкописно, документално и книжовно наследство е била ръководена от шестима ръководители, всеки от които има огромни заслуги в различни аспекти. За да проучат постиженията в областта на консервацията и реставрацията, служителите на лабораторията са участвали в национални и международни форуми, и са специализирали в Москва, Ленинград (дн. Санкт Петербург), Рим, Андовър и др. Създали са връзки със сродни институции от целия свят. Благодарение на тях, лабораторията се превръща в методичен център в страната за библиотеки, музеи, научни и културни институции по въпросите на съхранението, опазването, консервацията и реставрацията на писмени материали, който освен консултациите и реставрацията на ценни документи, подготвя кадрите за лабораториите, които се създават по-късно към Държавния архив, БАН, Военния архив, Института по история на БКП и Народната библиотека „Иван Вазов“. През годините през реставрационния център на Националната библиотека са преминали едни от най-ценните и емблематични паметници на българската култура.

Традиции и модерност на библиотечното обслужване в Националната библиотека на България

*д-р Марчела Борисова, заместник-директор на дирекция „Библиотечни
дейности“, Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“*

*М. Димитрова, ръководител направление „Обслужване на потребители“,
Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“*

*Юлия Карадачка-Симеонова, ръководител направление „Библиографско и
информационно обслужване. Междубиблиотечно заемане“, Национална библиотека
„Св. св. Кирил и Методий“*

През годините предназначението и същността на Националната библиотека се развива и обогатява. Традиционно тя съхранява, систематизира и популяризира националното културно наследство, осъзнавайки своята отговорност за културната и историческа идентичност на българската нация. Осигурява и предоставя информация на широк кръг потребители, като се стреми да задоволи в най-голяма степен читателските им потребности и интереси. Улесненият достъп до изключително богатото и многообразното съдържание на фондовете както в реална така и в дигитална среда е предпоставка за все по-нарастващата роля на библиотеката като „двигател на достъпа до знание“.

В Националната библиотека се развиват както традиционните библиотечни услуги, обусловени от историческото развитие на институцията, така и иновативни подходи за разширяване осведомеността на нацията чрез въвеждането на новите информационни и комуникационни технологии.

В условията на съвременното сме поставени в пълна зависимост от бързия, сигурен и навременен достъп до информация. Възможностите за достъп до тази информация и уменията за намирането ѝ са предпоставка за развитие на всички сфери и области на живота. И независимо, че високите технологии стават неотменна част от живота на съвременния човек, търсенето и използването на книгата като първичен носител на информация не е намаляло. Част от потребителите на Националната библиотеката предпочитат познатите средства за получаване на знания и пример за това са физическите посещения. Отчитайки тази специфика, сътрудниците в библиотеката умело съчетават традиционни с иновативни форми на библиографско и информационно обслужване.

Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ има дългогодишна история и традиции в предоставянето на услуги, които да отговарят на нуждите на потребителите. Следвайки най-новите тенденции, екипът от специалисти, винаги е успявал да откликне адекватно и с висок професионализъм на промените в тази сфера. В съвременните условия приоритет има принципът за общодостъпност на информацията и разширен достъп до знания. В този контекст, на преден план се поставя увеличаване използването на разнообразни информационни ресурси и повишаване качеството на обслужване на читателите, с цел удовлетворяване на техните научни, образователни и културни потребности.

Основна дейност на сътрудниците занимаващи се с библиографско и информационно обслужване е изготвянето на тематични библиографски справки в областта както на хуманитарните и социални науки, така и на природо-математическите

науки. Във фокуса на работа са точният подбор на материали и специфичните нужди на всеки потребител. Подхожда се индивидуално, провежда се интервю с потребителя, за да се вникне в същината на търсенето, да се разбере спецификата и да се направи най-задълбочен и прецизен подбор. Изготвяните продукти подпомагат информационното осигуряване на нашите традиционни категории потребители, сред които са: български държавни институции, научни и културни институти, издателства и медии, преподаватели и научни работници, студенти и др.

Една от най-широко търсените и налагаща се услуга е тази за определяне цитируемостта на научните публикации. Във връзка с процедурите за академично изразстване, в последните години голям дял в изработените писмени библиографски справки имат тези за научно цитиране. Издирването на информацията при тези справки е изключително задълбочено и прецизно. То изисква познаване на инструментите за оценка на научната периодика и за научната продукция на авторите и на основните наукометрични индикатори за цитатен анализ. Търсенето не се ограничава само в специализираните наукометрични чуждестранни бази като Scopus и Web of Knowledge, но се преглеждат *de visu* български научни списания, материали от конференции и монографии. Във всяка такава справка е посочен *h-index* на авторите на основа на Science Citation Index и Scopus, както и Impact factor на списанията на основата на Journal Citation Reports. По този начин Националната библиотека допринася за по-ефективното развитие на българската наука и подпомага българската научна общност в рамките на националната стратегия за развитие на научните изследвания.

Една от перспективите пред информационно-библиографското обслужване е и електронната доставка на документи. Тя съкращава значително времето за получаване на информацията и на сканираните копия на търсените документи от фонда на библиотеката.

Свършено нова и перспективна форма на обслужване е виртуалното справочно обслужване, което предполага и нарастване на аудиторията от потребители от страната и чужбина. То се осъществява под различни форми: чрез електронната поща, уеб формуляр за библиографска справка, електронен архив на справките, използване на колекциите от полезните адреси в интернет. Чрез уеб сайта на библиотеката, читателите получават обща информация за фондовете, колекциите и услугите. Осигурява се достъп до електронния каталог и други електронни ресурси като Дигиталната библиотека, Регистъра на издаваните книги в България, библиографски указатели, информационни бюлетини и ретроспективни библиографии. Именно електронният каталог е една от съвременните услуги при информационно-библиографското обслужване. С цел неговото оптимално използване експертите в отдела регулярно провеждат обучение на читателите за самостоятелна работа и търсене в каталога.

Все повече се търси и извлича информация от Дигиталната библиотека, особено на публикации в дигитализираните периодични издания, което налага провеждането на повече консултации за читателите.

Много активно се използва и функцията „Попитай библиотекаря”. На получените запитвания по електронната поща се отговаря своевременно и изчерпателно.

Днес, от една страна имаме един неспирно нарастващ информационен поток, но от друга страна той крие много несъвършенства – в начина на търсене и предоставяната информация, в точността и достоверността на тази информация. Това подтиква експерт-библиографите в Националната библиотека да издирят, подберат и организират в

колекции качествени Интернет ресурси на свободен достъп. Това подпомага изключително самостоятелната работа на дистанционните потребители. Тази колекция се обновява периодично. Продължава регулярната актуализация и на електронния архив на справките.

Все по-застъпени при изготвянето на информационните продукти са пълнотекстовите бази данни, които разширяват и допълват информационния потенциал на услугите предоставяни на читателите. Сътрудниците на отдела изпълняват и референтна дейност като проучват и участват в подбора на бази данни. Те редовно се информират за новите информационни възможности и промените в съдържанието на редица пълнотекстови бази данни. След осигуряване на пробен достъп до тях, се определят най-подходящите и най-точно отговарящи на нуждите на потребителите. Акцентът в подбора на електронните ресурси се поставя върху хуманитарните и в частност библиотечно-информационните науки.

Сред предлаганите услуги са и тези, които са свързани с правно-юридическа тематика и справки в нормативната база на страната и ЕС. При тях се съчетават както търсенето в печатни справочници, така и ползването на информационните ресурси на портал „Сиела”.

С цел популяризиране на базите данни и услугите периодично се организират семинари и обучителни лекции.

Библиографското и информационно обслужване в Националната библиотека е ангажирано с осъществяване и осигуряване на достъп не само до фондовете и колекциите на библиотеката, но и до ресурсите на библиотеки в страната и чужбина, посредством междубиблиотечното и международно междубиблиотечно заемане.

Организацията на обслужването на потребителите и използването на ресурсите на Националната библиотека се извършва в следните читални:

Читалня № 1 „Проф. Марин Дринов“ е звеното, чиято работа е пряко свързана с дейността на всички отдели на направление „Опазване на ръкописно-документалното наследство”. Служителите в читалнята предоставят възможно най-пълната информация за търсените архивни документи, снимки, ръкописи, старопечатни и редки книги, периодика, нови книги, микрофилми и др. Тук могат да се ползват славяноезични и чуждоезични средновековни и късни ръкописи -това са главно книги с църковно-догматическо съдържание, предвидени за богослужебна употреба и за всекидневните нужди на монашеския живот, както и светска и учебна литература – преводна и оригинална, включваща съчинения от Античността, Средновековието, европейската научна мисъл, Българското Възраждане. Фондът от старопечатни, редки и ценни книги отпечатани в периода XV-XXI в. също може да бъде предоставен на ползвателите в тази читалня.

Колекцията на Българския исторически архив с принадлежащата към него сбирка „Портрети и снимки“ е също част от фонда на направление „Опазване на ръкописно-документално наследство“. Многобройните документи в него принадлежат на изтъкнати политически, стопански и културни дейци на Българското възраждане и на държавници, общественици и културни деятели, творили след Освобождението. Важна част от колекциите, които могат да се ползват в Читалня № 1 са документите на османотурски, арабски и персийски езици.

Читалня № 3 е за универсални библиографски издания и общи справочници. В нея се съхраняват национални библиографии (ретроспективни и текущи), библиографии на дисертации, каталози на обществени библиотеки. Това е мястото, където се ползват ежедневници, подвързани годишници на вестници и микрофилмирани библиотечни документи.

Чит. № 4 е научна читалня за обществени науки . В подръчния ѝ фонд има справочни и библиографски издания в областите история, право, филология, икономика, философия, психология, социология, изкуство и др. Тук се ползват стотици заглавия текущо получавана периодика на кирилица и латиница, отразена в систематичен и азбучен каталог.

Читалня № 5/6 е специализирана научна читалня за технически, физико-математически, химически и геоложки науки, медико-биологични и селскостопански науки. През 2008 г. след реорганизация читателските места на Читалня № 6 бяха обединени с тези на Читалня № 5. Подръчните фондове и на двете читални бяха запазени. Читателските места в настоящия момент са 90, като част от тях са оборудвани с компютри.

В подръчният фонд на Читалня № 5 има справочници, универсални енциклопедии, енциклопедични речници в областите математика, физика, химия, строителство, транспорт, електроника.

Подръчният фонд на **Читалня № 6** включва специализираната литература в областите медицина, фармация, екология, биологични науки, селско, горско и рибно стопанство. Във всички читални на Националната библиотека може да се ползва безжичен интернет WI-FI.

Обслужването със специалните колекции в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ се осъществява в четири специализирани читални - „Официални издания“, „Музикални издания“, „Картографски и графични издания“, „Библиотекознание, библиография, книгознание и научна информация“. Наред с общата читателска аудитория, която има временни интереси или специални задачи, тези колекции имат аудитория от потребители с постоянни професионални потребности. Важна насока в работата сътрудниците в тези читални е въвеждането на съвременни форми на библиотечно-информационно осигуряване с помощта на новите информационни технологии и разкриване на богатите и уникални фондове на Библиотеката от специални видове издания чрез дигитализация.

В читалня „**Официални издания**“ потребителите имат възможност да ползват най-големите фондове от български и чужди официални издания в страната. Тук е съсредоточена работата с изданията на международните организации – ООН, организациите в системата на ООН, Европейския съюз, Съвета на Европа, Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа, Организацията за икономическо сътрудничество и развитие и др. Много ценна, интересна и с голяма обръщаемост е колекцията от български официални издания, която до 90-те години на миналия век е изградена от български служебни издания – издания на министерства, комитети и други ведомства, издания на ръководните органи на обществените организации, творчески съюзи, на центрове и научни институти. Читалнята има статут на Европейски документационен център в рамките на мрежата Европа директно и на депозитна библиотека за изданията на ООН.

Читалня „Музикални издания“ предоставя на своите потребители - музиканти, композитори, диригенти, музикове, критици, любители на музиката, както и учениците от специализираните училища по изкуствата, уникална колекция от нотни издания, книги от областта на музиката и балета, грамофонни плочи, аудиокасети, компактдискове, видеокасети, видео дискове и DVD, както и музикални периодични издания (списания и вестници) от всички жанрове на музиката. Чуждестранните издания са набавени от най-добрите световни каталози в областта на музиката. Читалнята е оборудвана технически за прослушване на аудио и гледане на видео материалите от фонда.

Колекциите от картографски и графични издания представляват интерес не само за индивидуални потребители, но и за редица държавни институции, музеи и галерии, издателства, медии, учебни заведения по изкуствата. Картографската колекция е най-добре комплектованата в страната с над 10 500 издания. Съхраняват се стари репродукции и оригинали на карти, изработени от световноизвестни имена в картографирането като Себастиан Мюнстер, Герхард Меркатор, Абрахам Ортелиус. Предвидени са за дигитализация най-ценните български и чужди картографски издания. Сред дигитализираните са : България при цар Симеона и сега. 927 / 1927; Turcicum imperium,

XVIII в.; Walachia, Servia, Bulgaria et Romania. 1634.

Те са уникални за страната и предоставят разнообразен илюстративен материал от всички области на знанието. Документи от тези сбирки се експонират на редица изложби и други културни събития в НБКМ и извън нея.

Графичната колекция се състои основно от албуми и художествени каталози от всички области на знанието, но най-ценната част от сбирката е тази с оригинална графика – щампи, както и други оригинални гравюри и литографии. Сбирката от картографски издания включва исторически, етнографски, морски, демографски, политически, общогеографски карти и атласи, стопански, геоложки, климатични, хидроложки, карти на Стария свят, на отделните континенти, държави, градове, реки, планини, курорти и т. Н. Най-ценната част от сбирката е тази от стари карти и атласи.

Библиотековедската читалня е привлекателно място за работа на библиотечната колегия и студентите по библиотечно-информационни науки, които тук получават компетентна професионална помощ при подготовка за изпити и при изготвяне на курсови и дипломни проекти. Сбирката съдържа монографични издания и ценни справочници, както и специализирани периодични издания в областта на библиотекознанието, библиографията, книгознанието и издателското дело, научната информация.

От 2017 г. читалнята е оборудвана с 16 компютъризирани работни места, което дава възможност в нея да се провеждат различни презентации и квалификационни курсове за библиотечни специалисти.

Националната библиотека „Св.св. Кирил и Методий“ е член на мрежата COBISS, която е организационен модел за обединяване на библиотеките в национална библиотечно-информационна система със споделена каталогизация.

През февруари 2017 г. Националната библиотека успешно въведе Модул COBISS3/Заемане, като по този начин се автоматизира обслужването на читателите в библиотеката. Модулът дава възможност за осъществяване на електронна връзка регистрация – читални зали – заемно гише – информация, връзка каквато до този момент нямаше в обслужването на библиотеката. Това дава възможност при необходимост за въвеждане на различни права и ограничения за читателя, които се съхраняват в неговите данни. Правата най-често са свързани с освобождаване от такси за различни услуги, а ограниченията с налагане на ограничения за достъп до определени библиотечни услуги. В читателския картон се въвежда и се дава на читателя и парола за достъп до приложението Моята библиотека, както и електронната поща на читателя, на която да се изпращат автоматични съобщения от библиотеката. Читателската карта съдържа и баркод, което спомага за ускоряване процеса на обслужване, тъй като всички читални зали, заемно и информационно гише са оборудвани с четци и само чрез прочитане на читателската карта читателят вече е идентифициран.

Важна част от автоматизирането на библиотечното обслужване е приложението „Моята библиотека“, чрез което читателите имат възможност да резервират свободни и заети материали, подновяват срока на заети от тях документи, отменят резервации, променят паролата си за достъп, както и да променят електронната си поща за получаване на автоматични съобщения от библиотеката.

Възможността за резервиране на библиотечни документи по електронен път, както и комуникацията чрез електронни съобщения спестява много време на читателите, като по този начин се повишава значително качеството и ефективността на библиотечното

обслужване в библиотеката.

Библиотеката предлага на регистрираните си читатели възможност за електронно известяване. Когато библиотеката разполага с адреса на електронната поща, читателите могат да избират между онези видове електронно известяване, които библиотеката поддържа. В личния си картон всеки потребител може да избере видовете съобщения, които би желал да получава от библиотеката.

За всички нас е важно качеството на библиотечните услуги да е високо, а това се осъществява с личното участие и професионалната квалификация на библиотекарите. Служителите познават отлично подръчния фонд на читалните и отговарят професионално и бързо на читателските въпроси. Това са служители със сериозна библиотечна квалификация; с компютърна грамотност; ползват чужд език и познават основните нормативни документи за работата свързана с обслужването на потребителите.

За служителите, обслужващи читатели в Националната библиотека, които са активен медиатор между потребителите и информацията, от решаващо значение е цялостната организация и управление на знанието, бързината на обслужване и информираност на читателите. Основният принцип е съчетаването на традиционното и модерното в общуването с потребителите. Онлайн обслужването е качествено нова форма на общуване между библиотеката и нейните читатели. Дистанционният достъп на всеки до читателския му картон, възможността за презаписване или поръчка на книга е само началото на тази цялостна промяна във взаимоотношенията библиотека – читател.

Обогатяването на Дигиталната колекция от продължаващи издания и осигуряването на достъп до тях през сайта на Библиотеката, дава уникална възможност за четенето на периодика, чиито книжни тела не са в състояние да се ползват от читатели. Подчертаният интерес на изследователи и широк кръг потребители към Дигиталната колекцията от български продължаващи издания излизали на територията на България през периода 1878-1944 г. е предпоставка за бързото ѝ разширяване. Публикуваните материали в тези издания са важен източник за проучване историята на страната ни, тъй като отразяват разнообразните проявления в обществено-политическия, стопанския и културния ни живот. Многообразието от заглавия е подбрано между най-търсените и онези, чиито оригинали са най-заstraшените от многократно използване.

В условията на съвременното глобално общество ползвателите на библиотеките имат нови, по-високи и съобразени с технологичния напредък изисквания. Потребителите очакват от библиотеките все повече дистанционни услуги, предоставяни в Интернет среда

Реализацията на функциите на библиотечното обслужване в Националната библиотека на България са в отговор на основната задача – да бъде максимално близко до хората, да осигурява на всички читатели желаната от тях актуална и бърза информация, да съдейства чрез универсалността и достъпността на фондовете си за развитието и формирането на жизнени позиции във всички измерения на културата, науката, общественото устройство и управлението на всички равнища.

Предпоставки и проблеми на контрола по изпълнението на законодателството за задължителния депозит на печатни и други произведения в България

*асистент Христо Вълчев,
отдел „Депозирание, набавяне и регистрация на национална книжнина”,
Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий”*

Приемането на 31.01.1897 г. от Народното събрание на „Закон за депозирание печатни издания в народните библиотеки” е знаменателен факт с голямо значение в културната история на Следосвобожденска България. Законът поставя основите на набавянето в относителна пълнота, предоставянето за ползване и запазването за поколенията на българската книжнина, съставянето и издаването на националната библиография. Чрез разгръщането на тези дейности, последван през годините от по-усъвършенствани нормативни актове за депозита, законът има отчасти косвена роля на помощник и партньор в развитието на българската култура, образование и наука. Затова днес, когато честваме 120 години от първия самостоятелен закон за депозирание на българската книжнина в народните библиотеки, дължим своята почит, уважение и признателност преди всичко към светлата личност на неговия вносител – Константин Величков, тогава министър на народното просвещение. Разбира се, заслужава внимание също делото на неговите предшественици и следовници в развитието и изпълнението на законодателството за депозита. Тук ще разгледаме специфични проблеми на предпоставките и осъществяването на контрола по изпълнението на депозитното законодателство в хронологичен план – от неговите първи стъпки до днес. Това стеснява кръга на разглежданата материя и цитираните източници.

Първата стъпка в законодателството за депозирание на българската книжнина е направена в Пловдив с приемането през 1881 г. на чл.3 от Закона за свободата на печата в областта (Източна Румелия). Според него „При обнародването на всяко печатно нещо, печатарят е длъжен да дава по два екземпляра за Областната библиотека, инак той ще се наказва с глоба от 15 до 20 гроша” (9, с.94). В чл.3 за пръв път е посочен депозантът – печатниците и е определена символична санкция, за контрол въобще не става дума. Но благодарение на усилията на директора на НБ в Пловдив Илия Йовчев, законът се изпълнява до Съединението на Източна Румелия с Княжество България на 6.9.1885 г. (9, с.94).

В София е направена втората законодателна стъпка за депозита – с приемането през 1883 г. на чл. 43 от Закон за печата (5, с.8). Тук депозант са издателите, контрол и санкции липсват. Още през същата година ръководството на НБ публикува в „Държавен вестник” „обявление”, с което „поканва” издателите да депозират (7, с.95). Но, по думите на Велико Йорданов, „тъй като в тоя закон не се предвиждат никакви наредби и наказания, то и изпълнението е изоставало” (7, с.95); „... изглежда, че тоя закон не се е прилагал и с течение на времето се забравил”(7, с.143). Впрочем дори в чл. 43 да са били предвидени контрол и санкции, ужасните условия на съществуване на НБ в София тогава в сградата на Буюк джамия (от 1880 до 1885 г.), най-вече липсата на място и кадри, биха влезли в конфликт с евентуални допълнителни постъпления на литература.

Както пише в рапорт от 19.1.1884 г. до Министерството на народното просвещение (МНП) директорът Константин Иречек, „всичкото място е тъй изпълнено, щото не може почти една книга повече да се тури”(7, с.97). А личният състав на НБ през същата година, без „прислугата”, се състои от трима души: директор, поддиректор и писар (7, с.117). Проблемите с пространството, преместванията в други (също не особено подходящи и достатъчни) сгради, недостигът на кадри, тяхната неподготвеност и тежестта (най-вече заради ниските заплати), незаинтересоваността на МНП и др., това са основни пречки пред развитието на НБ десетилетия наред.

С рапорт на директора на НБ Васил Стоянов до МНП от 8.12.1889 г. е изпратен законопроект за депозита, на който министерството не обръща внимание. В него са посочени санкции, диференцирани според тежестта на нарушенията и механизъм за прилагането им, но няма предвиден контрол (7, с.143).

Първият самостоятелен закон за депозита, приет на 31.1.1897 г. (5, с.9), е сериозна крачка напред, в сравнение с предишните законодателни актове (най-вече защото е по-подробен и поставя основите на националната ни библиография). Но важна негова слабост е липсата на текст за контрол по изпълнението му, а санкциите са относително ниски и непълно формулирани (в това отношение законопроектът на В. Стоянов е по-добър). Освен това, механизмът на депозиране е излишно усложнен. Според чл.4 депозитните екземпляри се предават в София в МНП, а в окръжните, околийските градове и в другите населени места – на съответните административни управления.

Наличието на такива междинни звена и разсредоточено депозиране има няколко отрицателни последици. Специално във връзка с контрола те са: възможност за забавяне, разпиляване и изгубване на част от депозитните екземпляри по пътя им до НБ в София и Пловдив, както и на съответната документация, като се „размива” и отговорността на препредаващите; разсредоточава се и става трудно изпълним и неефективен изработеният впоследствие (чрез Инструкцията от 1900 г.) контрол на печатниците; самите НБ са лишени от възможността да упражняват пряк контрол върху изпълнението на закона. Начинът на депозиране, а в началото и липсата на механизъм за контрол, затрудняват работата на административните власти, както и на ръководствата на НБ в София и Пловдив, по спазването на закона. Затова немалка част от постъпленията по депозит се дължат на многостранните усилия, положени от директорите на двете библиотеки.

След приемането на закона, през същата 1897 г. МНП изпраща две окръжни. Първото

е до административните и училищните власти за даване на широка гласност на закона. Второто е до окръжните управители с набор от документи, съпътстващи процеса на депозиране (7, с.167). С това за пръв път се създава, макар и усложнена, документация при депозирането, която е важна за контрола.

През 1900 г. МНП изпраща до административните, училищните власти и печатниците-те Инструкция за прилагане на закона (7, с.176-178). В нея се изтъква, че е направена проверка на получените издания в НБ в София за тригодишния период. Установено е, че стотици печатни произведения не са депозирани. Като причина се посочва слабият контрол по прилагането на закона. Отбелязва се, че препращането на депозита от административните власти до библиотеките е ставало доста бавно и нередовно. С няколко текста от Инструкцията се подобрява документацията и се съкращава срокът за депозиране, както и срокът за препращане на депозита от

административните власти в библиотеките. Задължават се управителите на печатниците да съобщават в НБ в София при тяхното откриване и закриване. Така се създават предпоставки за упражняване на контрол, но най-важни са самите текстове за механизма на контролната дейност, с които се поставя нейното начало. Постановяват се: проверка на печатниците на всеки три месеца от специален чиновник или учител по определена процедура; ревизия на печатниците за периода 1897-1899 г. поради многото установени липси; ревизиите се възлагат „по споразумение с училищните власти” и на учители, а през ваканцията – на административните власти; и др.

Ревизията за трите години е направена в София от двама писари в НБ, за нарушенията са били глобени печатници (7, с.178). Но това първо пряко участие в контрола на служители от НБ остава само изолиран случай.

Въпреки създадената с Инструкцията основа за контролна дейност, от изложените по-нататък факти в цитираната книга (7) става ясно, че впоследствие тя се провежда нередовно, често въобще липсва и се прави кампанийно след поредните окръжни от дирек- торите на НБ. (Тук и нататък с НБ се означава само Народната библиотека в София.)

Част от приетия през 1909 г. Закон за народното просвещение се отнася за НБ. Според

чл. 411 към нейния персонал „се числят най-много четирима пазители”, а според чл.412 те „следят за точното изпълнение на Закона за депозиране печатни произведения и за съхранението на библиотечния имот”(5, с.64). Но при определения с чл. 4 в Закона от 1897 г. начин на депозиране и без дадени права за контрол, тази роля на пазителите остава без покритие.

В писмо от 26.9.1913 г. до окръжните управители директорът на НБ Александър Зла- танов изтъква, че законът от 1897 г. „и до сега не се прилага точно”, Инструкцията от 1900 г. до голяма степен не се спазва и много издания не се депозират в НБ, особено през 1912 и 1913 г. по време на войната. Затова той моли да се направи ревизия на печатниците за тези години и за резултата „да се донесе в библиотеката” (7, с.231).

В рапорти до МНП през 1919 г. Силиян Чилингиров – първо като зам.-директор и после като директор на НБ, засяга редица проблеми на изпълнението на закона. Те са подробно отразени в книгата на В. Йорданов (7, с.249, 251-253) и предадени накратко в друг цитиран източник (2, с.23-24). Негативно отражение върху целия процес на изпълнение на закона (включително контрола по депозирането) имат всички от посочените от Ст. Чилингиров проблеми. Сред най-важните причини според него е бездействието на административните власти. Затова той обосновава предлага контрол по прилагането на закона да се възложи на училищните власти: окръжните и околийските инспектори и главните учители.

В окръжно до административните власти през 1919 г. Ст. Чилингиров пише, че през 1915-1918 г. „не са постъпили почти никакви печатни произведения в библиотеката и ги моли да направят ревизия за тия години”. Окръжното остава без резултат (7, с.253).

Приетият по искане на Ст. Чилингиров и публикуван в ДВ бр.195 от 29.11.1920 г. Закон за депозиране на печатни и литографни произведения в народните библиотеки е доста значителен напредък спрямо закона от 1897 г. (5, с.10-12). Налице е цялостно подобряване и разширяване на законовите норми, с важни качествени промени. Тези от тях, които имат пряка или косвена връзка с контрола по спазването на закона, са следните.

1. Според чл. 1 всичките (10) екз. се дават на НБ в София. (Така е по-нататък и до днес.) По-съществено е, че изданията се изпращат от производителя „направо в Библиотеката, най-късно десет дни след отпечатването им, за сметка на издателя или автора, ако той сам е издател”(5, с.10). Това е много важна промяна: премахват се междинните звена в депозирането. Текстът за чия сметка са екземплярите също е от значение за контрола.

2. В чл. 3, наред с изискванията за качество на депозитните екземпляри, се определят и данните, които те трябва да съдържат: година, фирма, място и поредност на изданието.

3. Получаването в НБ на всичките екземпляри и разпределянето им оттам за другите библиотеки (чл. 5) предполага отделянето на част от кадрите ѝ за тази дейност. Това едновременно създава в бъдеще допълнително натоварване, различни трудности и проблеми, но и възможност за постепенно преминаване към централизиран контрол върху депозирането. (Той обаче се осъществява чак през 1976 г. с Указ № 1367.)

4. Контролната дейност се отнема от административните власти. Тя се извършва от НБ, но чрез училищните власти: окръжни, околийски инспектори и главни учители в селата (чл. 6). Това е важна, но недостатъчна стъпка напред в подобряването на контрола.

5. Според чл. 7 контролните органи съобщават месечно в НБ данни за откриване, смяна на собственика и закриване на печатници/литографии, за вписване или не на всички издания за депозит и дали те се изпращат в определения срок. В забележка се уточнява процедурата и документацията, по които се извършва контролната дейност (5, с.11-12).

6. Според чл. 8 при недепозирание, неспазване на срока или на броя на екземплярите, директорът на НБ може да издаде определение за глоба от 200 до 2000 лв., което не отменя задължението за депозиране на съответните екземпляри (5, с.12).

7. В чл. 9 е предвидена глоба от 50 до 100 лв. за инспектори и учители, които „не са показали достатъчно усърдие по приложението на настоящия закон”(5, с.12).

8. В чл. 10 е описана процедурата за налагане на санкции (5, с.12).

9. Чл. 11 предвижда защита на депозитните екземпляри „от каквито и да било стеснителни мерки. Административните власти, които не се съобразяват с това, се наказват с глоба от 50 до 200 лв. от Министерството на Вътрешните работи...”(5, с.12). (Проблемът с конфискуване на издания от печатниците, включително на депозитните екземпляри, съществува още от 1886 г. Тогава в рапорт до МНП директорът на НБ В.Стоянов моли 1-2 екз. от изетите издания да се доставят в НБ (7, с.125). В чл.406 от Закона за народното просвещение от 1909 г.(5, с.63) има текст за защита на НБ от цензура и конфискации, тук в чл.11 той е допълнен и със санкции. Но проблемът даже се задълбочава след 1923 г. и тази пречка пред депозита и контрола остава в сила.)

Направените със закона от 1920 г. промени са много важни предпоставки за подобряване на депозирането и контрола върху него. В рапорт до МНП в края на 1921 г. директорът на НБ Ст.Чилингиров привежда цифри за увеличаване на депозираните книги: от 2316 т. за 1920 г. на 2900 т. за 1921 г. (7, с.264).

През 1924 г. директорът на НБ Божан Ангелов предлага промени в закона, които се обсъждат от създадения библиотечен комитет. Вземите от него решения се приемат от Народното събрание и влизат в сила на 10.1.1925 г. (5, с.10-12, дадени са под линия). Някои от приетите изменения и допълнения в закона от 1920 г. имат връзка с контрола.

1. В чл. 1 се допълва, че изданията се изпращат с два описа по даден от НБ образец.

2. В чл. 3 към необходимите данни в изданията се добавя „пореден номер според търговския дневник”. Има и нова забележка, според която печатари, пропуснали да отпечатаат макар и едно от нужните означения, се наказват с глоба от 200 до 2000 лв. (5, с.10).

3. В чл. 6 за контрола е най-важната промяна: „В София тази служба може да се възложи на специален пазител-ревизор при Народната библиотека, а в Пловдив, Търново и Шумен на народните библиотеки в същите градове”(5, с.11). Но тази пожелателна формулировка, особено за специален пазител-ревизор, остава без покритие години наред.

4. В чл. 7 се допълват текстовете за месечните сведения от контролните органи до НБ

и за данните в описите, с които се изпращат изданията (5, с.11).

5. В чл. 8 се допълва, че ако провиненият след глобата не достави недепозирани екземпляри, тогава се глобява отново „докато изпълни закона”. Добавя се забележка, че печатарите се глобяват и когато не попълват описите според дадените образци (5, с.12).

6. В чл. 9 размерът на глобата за контролните органи се увеличава до 300 лв., особено когато не изпращат своевременно исканите по чл. 7 месечни сведения (5, с.12).

Както законът от 1920 г., така и допълненията към него от 1925 г., имат положително значение за оптимизиране на депозирането и на контрола. За това допринасят всички направени промени. Най-важните са премахването на междинните звена в депозирането и прехвърлянето на контрола към училищните власти, а от 1925 г. – и възможността за участие в него на част от самите библиотеки. Определянето на училищните власти е по-добро решение поради това, че те са по-близо до естеството на работата, а също предвид на традициите в училищното дело и на факта, че до края на 1945 г. библиотеките са към ведомството на МНП. Освен това, самите депозитни библиотеки се намират тогава в изключително труден (за Търново и Шумен е начален) период от своето развитие.

Въпреки създадената през 1920 и 1925 г. много по-добра нормативна основа, изпълнението на закона и контролът върху депозирането се затрудняват от редица проблеми в периода до 1945 г. Накратко, те се свеждат до следното.

1. Депозирането е с много пропуски. Освен това, то редовно се забавя с 1-2 до 3 месеца, съвсем често и по 6 месеца, година и повече, при което депозитът се разпилява още в самите печатници и впоследствие редица издания остават ненабавени (4, с.140-141)*. 2. В нарушение на чл. 406 от Закона за народното просвещение от 1909 г.(5, с.63) и на посочения по-горе чл.11 от Закона от 1920 г.(5, с.12), според които депозитът за НБ е защитен от цензура и конфискация, административните власти (МВР, Прокуратурата, дори самото МНП) спират и конфискуват директно от печатниците целите тиражи, включително и 6-те депозитни екземпляра, от неудобни за управляващите книги и броеве на периодични издания. Общият брой на спрените и иззети издания за периода 1923-1944 г. е 1990 заглавия книги и 4830 броя от списания и вестници (4, с.138-139).

3. Редица издания нарочно не са депозирани и са скрити, за да не бъдат конфискувани от полицията (4, с.148).

4. Някои периодични издания временно не излизат, други се издават нередовно или се печатат в различни печатници. Това затруднява контрола и води до липси (4, с.147).

5. Не са редки случаите на наложени глоби на печатниците. Но поради претовареност на данъчните служби, събирането на глобите е нередовно и с голямо

закъснение, при което не се постига търсения ефект на санкциите (4, с.143-144).

6. Контролните органи по места не са правилно разпределени според броя на печатниците и обема на книгоиздаването в някои райони (4, с.145).

7. Въпреки сравнително големия брой на проверяващите (през 1924 г. те са 103 души за 253 печатници), училищните инспектори и учителите поради заетостта си често не могат да изпълняват допълнителните контролни функции и молят да бъдат освободени от тях, а сведенията, които изпращат в НБ, са с формален характер. Предвид на този нелек труд и на санкциите, на които подлежат при несвършена както трябва контролна дейност, през 1924 г. директорът на НБ Б.Ангелов предлага на МНП инспекторите и учителите да получават за извънредната работа месечно възнаграждение от 30 до 100 лв. -според натовареността си. Но МНП не приема предложението (7, с.289; 4, с.145-146).

7. В писмо до МНП от 7.3.1932 г. директорът на НБ Велико Йорданов предлага в нея да се създаде специална длъжност за ревизиране на печатниците, но министерството не се съгласява с това (4, с.146). Много по-късно, в писмо пак до МНП (21.5.1941 г.) от директора Райчо Райчев се разбира, че в НБ вече един от пазителите е „контрольор по печатниците, който, когато отсъства, няма кой да го замести”(4, с.146, цит. под линия). Самата служба „Депозит”, създадена след закона от 1920 г. във връзка с получаването и разпределянето на изданията от НБ за другите библиотеки, поради липса на място, подготвени кадри и други проблеми, е била поставена през периода до 1945 г. „на съвсем примитивни начала”(1, с.627).

Посочените проблеми не се решават въпреки огромната по обем кореспонденция на директорите на НБ. Многобройни са изпратените окръжни до печатниците и контролните органи, а още повече – текущите писма до конкретни печатници-нарушители, до някои от контролните органи, до МНП, Дирекцията на полицията и др.

Втората световна война нанася големи поражения на НБ. Броят на натрупаните и текущите липси по депозита се увеличава още повече, издаването на книгописа е съвсем занемарено – от 1937 до 1944 г. той е отпечатан само през 1942 г.(1, с.627-628). Най-го-

лемите поражения са от бомбардировките през януари и март 1944 г. Въпреки нанесените щети на сградата и част от фонда на 10 януари, поради нехайството на директора Р. Райчев не е направена пълна евакуация. Архивният фонд, каталозите и част от справочниците изгарят при бомбардировката на 30 март. „Така биват унищожени десетки хиляди български книги и периодични издания, събирани в продължение на десетилетия като втори, дублетен екземпляр по Закона за депозита” (8, с.426-427; 1, с.627).

Новият директор след Р.Райчев е Тодор Боров. (От 1941 до 1963 г. той е директор и на Българския библиографски институт – нататък ББИ.) На него се пада тежката задача да започне възстановяването на НБ. Наред с това се подготвя нов закон за депозита.

На 18.5.1945 г. се публикува Наредба-закон за депозиране на печатни и литографни произведения в народните библиотеки и институти (5, с.13-15). Тя доразвива редица основни положения на закона от 1920 г. и допълненията от 1925 г., но има и някои съществени промени и нови текстове. От значение за контрола са следните от тях.

1. Поради включване на още депозитни библиотеки, броят на екземплярите се увеличава на 20 – чл.1 (с.13). (През 1951 г. те са намалени на 15.) Това допълнително натоварване изисква бързо възстановяване и укрепване на депозитната служба, повишава се и нейната отговорност, включително по отношение на контрола.

2. В чл.1 е включен текст, според който не се разрешава изнасянето от печатницата

на издания, преди да е предаден депозит от тях на НБ. Допълват се и нови данни, които трябва да се вписват в изпращаните до библиотеката заедно с депозита описи.

3. В чл.3 (с.14) има ново изискване за отпечатване на депозитните екземпляри на хартия холцфрай (а неизпълнението му е добавено към случаите за налагане на санкции).

4. Текстът за контролните органи (чл.5, с.14) принципно не е променен спрямо този от 1925 г. Основни проверяващи остават училищните власти. За София думите „специален пазител-ревизор” са заменени със „специален инспектор” при НБ. В страната скритата разлика е, че сега са повече библиотеките, на които „може да се възложи” контрол.

5. Увеличен е размерът на глобите и те са диференцирани според различните видове нарушения от страна на печатниците (чл.7 и 8, с.14), което е положително. Същевременно са отпаднали текстовете за санкции спрямо училищните и административните власти.

6. Текстът за налагане на глобите (чл.9, с.14) е кратък, но внушава респект, защото се визира не административното, а наказателното съдопроизводство. Оставянето на контрола извън София в ръцете на училищните власти (с известно изключение за градовете с народни библиотеки) не е най-доброто решение, но тогава то е било единствено възможното. Основна причина за липсата на промяна е фактът, че състоянието на НБ и на другите библиотеки не е позволявало те да поемат изцяло контрола върху депозирането в страната. От значение е също натрупаният опит в контролната дейност на училищните власти. В крайна сметка, при липса на друга възможност, оставането на междинните звена в контрола продължава да влияе отрицателно на неговите резултати и ефективност.

Изпълнението на новия закон започва в трудни условия за НБ в първите следвоенни години. Директорът Т. Боров е принуден да решава едновременно много задачи: ускоряване на строежа на новата сграда, преодоляване на пораженията от войната, организационно преустройство и кадрово осигуряване и мн.др. (Специално възстановяването на унищожения архивен фонд е сложно и продължава чак до края на 50-те години при следващия директор Георги Добрев – Вж 8, с.428-430.) Въпреки трудностите, в НБ се полагат усилия за нормализиране на депозирането – укрепване на службата „Депозит”, извършване на ревизии на печатници и набавяне на много липси. Трябва да се отбележи, че с одържавяването и уедряването на печатниците и издателствата след 1947 г. постепенно се създават много по-благоприятни условия за изпълнението на закона и се улеснява извършването на контрола. (Що се отнася до негативите на държавния монопол върху издателската дейност, характера на цензурата и т.н., те са съвсем друг въпрос и нямат връзка с депозита. По-скоро следва да споменем, че след 1944 г. отново има конфискувани немалко издания. За разлика от предишния период, сега депозитните екземпляри от тях не са унищожавани, а са съхранявани в библиотеките в т.нар. спецфондове.)

От януари 1953 г. прилагането на закона е възложено на ББИ (6, с.52). Съгласно издадена наредба от 1955 г., в новата структура влиза и отдел „Депозит и архив на българския печат” (6, с.53). В отдела са положени сериозни усилия за ревизии на печатници и за набавяне на много недепозирани издания. Например през 1958 г., когато в него работят 5 души, „липсите за последните пет години са сведени до 740 заглавия” (книги) (цит. по 8, с.430).

(От 1953 г. започва и създаването на окръжните библиотеки (ОБ). По-късно именно

на тях ще се възложи контрол на окръжно равнище по изпълнението на закона.)

През 1963 г. НБ се преименува на Народна библиотека „Кирил и Методий” (НБКМ). От 1964 г. ББИ се слива с НБКМ. В общата структура влиза и отдел „Депозит” (6, с.58).

От 1965 до 1982 г. директор на НБКМ е Константинка Калайджиева. Това е най-успешният период в цялата история на библиотеката. Развитието на библиотечното дело също е във възход, приети са важни нормативни документи. След 1970 г. се подготвя нов нормативен акт за депозита. Това се налага по много причини: непълнота и остаряване на редица текстове в закона от 1945 г., необходимост от включване на нови обекти на депозиране и на промени в организацията на контрола, документацията и мн.др.

Указ № 1367 за задължително предаване на печатни и други произведения е публикуван на 1.10.1976 г. (5, с.17-20). Правилникът за прилагането му е от 29.5.1979 г. (5, с.20-25). Указът, заедно с правилника, е сравнително най-сполучливият дотогава нормативен акт за депозита. Той използва някои текстове от предишните закони, но по пълнота и качество на законовите норми и с важни принципни промени значително се различава от тях. Указът е кратък и много от членовете му са обяснени и развити в правилника. Причината е, че той се отнася и за други ведомства, получатели на депозит (с включването на обекти като филми, ордени и т.н.). Затова ще проследим интересуващите ни за контрола текстове успоредно в двата документа, а някои – само в правилника.

1. В чл.1, ал.1 (5, с.17) текстът за депозантите е общ, за НБКМ той е развит в чл.10 от Пр. (с.23). Основният депозиращ са печатниците – за завършените при тях издания, а при завършени в книговезница или отпечатани в чужбина произведения депозира издателят. (Това е добро разграничаване.) Пак в ал.1 към обектите за депозит в НБКМ са добавени фотоиздания (без филми) и звукозаписи. Ал.4 е развита в приложения списък. В него има разграничаване на броя на печатните и фотоизданията според тиража им. Това е нов и важен положителен момент при депозирането и контрола.

2. Чл.10 (с.18) за контрола е развит в чл.19 от Пр., който ще разгледаме накрая.

3. Определените в чл.11, ал.1 и 3 глоби „до 200” и „от 50 до 300 лв.” са ниски и особено след 1990 г. губят ефект. Същото важи за глобата „до 50 лв.” в чл.12.

4. В чл.13 е посочена процедурата за съставяне на актове и наказателни постановления. Останалите интересуващи ни текстове са в Правилника.

1. Според чл.4 депозитните екземпляри са за сметка на издателя (с.22), но според чл.16 разходите по доставянето им са за сметка на печатниците (с.24). Това е отстъпление спрямо законите от 1920 и 1945 г., когато пратките до НБ не се таксуват.

2. Според чл.12 (с.23) столичното книгоразпространение предава на НБКМ по 1 екз. От книгите за продажба, което създава по-добра основа за контрол на постъпленията.

3. Чл.13 и 14 са за описите към депозита и за водене на книга за поръчки в печатниците.

4. Според чл.15, ал.3 НБКМ получава ежегодно от Комитета за печата списъци с печат-

ниците, а в чл.17, ал.1 – месечни отчети от издателите (с.24). Това е помощ за контрола.

5. В чл.19 (с.24) е най-важната положителна промяна в законодателството за депозита: създава се специален инспекторат в НБКМ за контрол в цялата страна, подпомогнат извън София от служители на ОБ. (За техните права и задължения по-късно е

изработена нарочна инструкция – Вж 10, с.20-22.) Инспекторатът се оформя в рамките на отдел „Депозит и архив” – част от служителите му се назначават на длъжност „инспектор”.

Благодарение на предимствата на новата нормативна база, в периода до 1990 г. се осъществява най-успешното изпълнение на законодателството за депозита, вкл.на контрола. Само тогава са сведени до минимум нарушенията и недепозирани издания. След 1990 г., с настъпилите обществени и икономически промени, се развиват процеси и явления, които постепенно затрудняват и влошават изпълнението на депозитните норми и на контрола. Става дума за цял комплекс от взаимосвързани фактори и проблеми. (Те са разгледани подробно в цитирания източник 3, с.26-32.) Тук съвсем схематично и обобщено, без да представяме пълна картина, ще ги разделим условно в три групи.

1. Наред с прогресивно нарастване на броя на печатниците, издателствата и обема на издателската продукция, се увеличават и случаите на нередовно, с много пропуски или отказано депозирание, бързо нараства броят на недепозирани издания (в (3) са дадени конкретни цифри); често няма или е непълна книгата за поръчки, фактурите не дават нужната информация, а неведнъж инспекторите не се допускат до тях; и мн.др. Това важи както за много от частните, така и за някои от все по-малкото държавни печатници.

2. Освен основните, не се изпълняват и други важни текстове на Указа и Пр.(спират издателските отчети, прекратява се и контролът на ОБ), други са неприложими (няма Комитет за печата и „Книгоразпространение”). При условията на частни издателства и печатници високият брой на депозитните екземпляри – 20 при тираж над 300 бр.(плюс 2 екз. за допечатка), както и повишените пощенски и други разходи, стават причина за нередовно, непълно или отказано депозирание. Същевременно ниските глоби губят напълно своя ефект с развитието на инфлацията.

3. В така създадената сложна обстановка, лишени при това от помощта в контрола на ОБ, наличните инспектори в НБКМ не могат да покрият количествено и качествено обема на натрупаните проблеми. (Предложеното назначаване на още двама инспектори- 3, с.34 – не е прието.) Затова дейността по контрола, въпреки сериозните усилия и набавянето на голяма част от многобройните липси, става все по-трудна, с недостатъчна ефективност, а в някои отношения и случаи и невъзможна.

Освен посочените, има и специфични проблеми. Липсва регистър на печатниците. Същевременно възникват и се използват малки машини за цифров печат, които могат да се разположат навсякъде. Така обхватът на немалко пунктове за отпечатване и достъпът до тях не са възможни. Поначало печатарите, за разлика от издателите, не се интересуват от съдбата на своя продукт. Затова идеята за смяна на депозанта е все по-наложителна.

Остаряването на нормативната база, изложените проблеми, стремежът за включване на нови обекти за депозирание и др. обуславят необходимостта от нов закон за депозита.

(Неговата предистория е разгледана накратко в източник 2, с.29-30.) На 29.12.2000 г. в ДВ е публикуван Закон за задължителното депозирание на екземпляри от печатни и други произведения (5, с.29-35). Правилникът за прилагането му се публикува на 12.3.2002 г. (5, с.36-41). Законът използва някои текстове от предишните нормативни актове, но внася и редица промени, съобразени с новите условия: включва нови обекти и субекти на депозирание, осъвременява глобите и др. Най-важната коренна промяна е смяната на главния депозант. Интересуващите ни текстове във връзка с контрола са

следните.

1. В чл.3 ал.1 т.4 (с.30) са включени произведения, тиражирани на електронен носител.

2. В чл.5 (с.30) е най-важната промяна: основен депозант са издателите. Тя се налага поради посочените проблеми (по-късно правилността ѝ се потвърждава в практиката).

3. В чл.6 ал.1 (с.30-31) се запазва тристепенното разграничаване на броя на депозитните екземпляри според тиража на изданията; при тираж над 300 бр. екземплярите се намаляват от 20 на 12.

4. В чл.7 ал.1 т.5 (с.31) има изискване в изданията да се отбелязва международен стан-

дартен номер (ако им е даден).

5. В чл.15 ал.1 и 4 (с.34) глобите за депозантите-нарушители (от 300 до 3000 и от 3000 до 5000 лв.) са съобразени с различни фактори и са адекватни за своето време.

6. Чл.16 (с.34) е за процедурата по съставяне на актове и наказателни постановления.

Парадоксално е, но в закона (и в правилника) липсват текстове за контрол и контролни органи – инспекторат и др. (Такива текстове бяха предложени от нас, но не бяха приети.) Не са освободени разходите по изпращане на депозита (както в 1920 и 1945 г.), което също беше предложено. (Тези разходи, наред с поскъпването на изданията, са причина за нежелание и нередовно депозиране.) Направените след 2001 г. досега промени в закона не засягат посочените проблеми.

Смяната на печатниците с издателите налага промяна в практиката на депозирането и в организацията на работа в отдел „Депозит“ на НБКМ. Изпратени са стотици уведомителни писма за промяната, в Агенцията за ISBN издателите също получават писма и разяснения. Контролът се извършва чрез сравняване на постъпленията със заявените за издаване с ISBN заглавия, издателските каталози, по-късно електронни сайтове и др. Започва изпращането на многобройни писма с рекламации. В променената дейност по депозирането и контрола възникват редица проблеми.

1. От 2001 до 2010 г. броят на издаваните книги нараства двойно (от около 5000 до близо 10 000 заглавия), почти двойно се увеличават и периодичните издания. Броят на регистрираните с ISBN издатели нараства от 2000 на 4000 (сега са вече над 5000).

2. Поради елементарни технически и технологически причини, особено до края на 2006 г., процесите по контрола са извънредно затруднени, забавени и с ниска ефективност. Те са по-улеснени едва след 2010 г. с въвеждането на нов софтуер и създаването на Национален регистър на издаваните книги в България.

3. Депозирането е нередовно и с много пропуски. Голяма част от липсващите издания постъпват след рекламации, други – след съставен акт. Някои актове не се връчват от общините. Особени са проблемите с нетрадиционните носители на информация и т.н.

4. Броят на извършващите контрола служители в отдела (заети отчасти и с други процеси) отдавна не отговаря на повишения обем и характера на тази дейност.

Това са само някои щрихи от цялата сложна проблематика на депозирането и контрола след 2001 г. Поради своята многобройност, разнообразие, взаимосвързаност и специфика проблемите по темата изискват отделно подробно разглеждане и анализ.

Отделно внимание заслужават и промените, които са необходими за усъвършенстване на закона и на практиката по изпълнението му.

Цитирана литература

1. Боров, Тодор. Доклад от Директора на Народната библиотека в София за дейността на същата от 9.IX.1944 г. до 9.IX.1946 г. // *Годишник на Българския библиографски институт*. I. 1945-1946. - С., 1948, с.626-630.
2. Вълчев, Христо. Народната библиотека „Св.Св.Кирил и Методий” – главен фактор в историята на депозита на българската книжнина. // *Библиотека*, 2005, № 3-4, с.20-30.
3. Вълчев, Христо. Процес, който трябва да бъде овладян. // *Библиотека*, 1996, № 2-3, с.26-36.
4. Вълчева, Анелия. Развитие на Народната библиотека в София през периода 1924-1944 г. (Машинопис. 300 с.*Цит. от текста, набран във формат Word.)
5. Дончева, Анета и др. Библиотечното дело в България: Сб. от нормативни документи 1878-2009 г. - С., ББИА, 2010. – 233 с. <62.44.124.142:8080/jspui/bitstream/2010/204/2/AD_bibliotechno_delo.pdf>.
6. Зотова, Кремена и др. Летопис на законодателството за задължителния депозит и на по-важните събития в развитието на текущата национална библиография. // 90 години законодателство за задължителния депозит и текущата национална библиография: Сборник. – С., НБКМ, с. 34-75.
7. Йорданов, Велико. История на Народната библиотека в София: По случай 50-годишнината ѝ: 1879-1920. – С., Държ. печатница, 1930. – 360 с.
8. Калайджиева, Константинка. Материали за историята на Народната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий”: 1944-1978. – С., НБКМ, 2003. – 661 с.
9. Колева, Радка. Законодателството за задължителния депозит, текущата национална библиография и Народната библиотека „Иван Вазов”: (Минало и настояще). // 90 години законодателство за задължителния депозит и текущата национална библиография: Сборник. – С., НБКМ, с. 92-103.
10. Сборник нормативни материали по задължителното предаване и разпределението на печатните и други произведения. – С., НБКМ, 1985. – 28 с.

Из историята на Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий”

*доцент, д-р Любомир Георгиев,
ръководител направление „Опазване на ръкописно-документално наследство”,
Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий”
Нора Кавалджиева-Пенева,
архивист в отдел „Български исторически архив”, Национална библиотека
„Св. св. Кирил и Методий”
асистент, д-р Камелия Божилова,
отдел „Български исторически архив”, Национална библиотека „Св. св. Кирил
и Методий”*

Почитта към книгите ясно се откроява в българската история. Средновековна България закриля учениците и делото на светите равноапостоли Кирил и Методий през IX в. Тя първа възприема славянската азбука и я разпространява сред останалите народи. Възраждането на българите под османска власт е пряко свързано с бързото увеличаване на грамотността, книжнината и броя на обществените библиотеки. През 1869 г. в Румъния е основано Българското книжовно дружество, което по-късно прераства в Българската академия на науките.

Силната книжовна традиция на българите и възрожденският им стремеж към знание създават условия за създаването на национална библиотека непосредствено след Освобождението от властта на падишаха (3 март 1878 г.) Предложение за това дава в началото на април 1878 г. софийският учител и секретар на градския съвет Михаил Боботинов. Временното руско управление, установено в България през първите две години след Освобождението, подкрепя благородното начинание. По това време българинът проф. Марин Дринов ръководи народното просвещение и духовните дела на новата държава и е вицегубернатор на София, а губернатор на столицата е руският граф Петър Алабин. Дватама оказват решителен принос за основаването на институцията. Тържественото откриване става на 10 декември 1878 г. и досега на този ден Националната библиотека празнува своето създаване. Библиотеката възниква на обществени начала и първоначално разчита единствено на дарения. Сред първите са богатите книжовни сбирки на историците проф. Дринов и Спиридон Палаузов, на търговеца Иван Денкоглу, на поета Петко Славейков, на Българското книжовно дружество. През 1879 г. постъпва архивът на Учредителното народно събрание, в следващите години – архивите на Георги Стойков Раковски и Любен Каравелов, с което се поставя началото на архивния отдел.

Проф. Дринов предлага през лятото на 1879 г. на Първото Велико народно събрание Българската народна библиотека да придобие статут на държавно учреждение. В резултат от това тя става първият културен институт, създаден от модерната българска държава и получава свой щатен персонал и редовна издръжка. Назначени са един библиотекар, двама помощници, един слуга и един стражар.

В духа на първата история на Библиотеката¹⁷⁰ може да се определят шест етапа в нейното развитие до 1944 г., като се посочат основните събития и процесите, които ги

¹⁷⁰ Йорданов, Велико. История на Народната библиотека в София: По случай 50-годишнината и 1879-1929. София: Държ. печатница, 1930.

Авторът е директор на Библиотеката (1928-1934).

Той определя пет етапа. Към тях прибавям още един (1934-1944 г.), за управлението на Райчо Райчев, последния директор преди 1944 г. Шестият етап е представен на основата на

Симеонова, Ружа. Българската национална библиотека и нейните директори (1879-2009). София : ИК Христо Ботев, 2009, с. 115-120.

определят и се очертаят образите на някои от по-забележителните директори.

I. Основаване (1878-1900) – изготвяне на правилници, получаване на дарения, първият годишен отчет. Ръководят¹⁷¹ я личности като чешкият учен Константин Иречек¹⁷², поетът Петко Славейков, фолклористът Димитър Маринов.

II. Библиотеката в собствено помещение (1900-1909) – пренасян timer и ревизии. През 1897 г. след продължителни усилия е обнародван законът за депозита. Той задължава печатниците да предоставят по 4 екземпляра от всяко издание, а Библиотеката – да публикува на всеки три месеца библиографски бюлетин, който да изпраща даром на държавните учреждения, редакциите на вестниците и на издателите. Управление на революционера и книжовник Стоян Заимов.

III. Закон за Народната библиотека (1909-1913) – постановява Библиотеката да събира и пази всички писмени паметници на България. Определя нейния щат с отделите А) за ръкописи и архив Б) за български печатни произведения и такива, които се отнасят до балканските народи (Balcanica); В) за чужди печатни произведения Г) Ориенталски отдел¹⁷³. В чужбина са командировани служители във връзка с международен конгрес по библиография и за обмяна на опит. Начело на Библиотеката стоят поетът Пенчо Славейков¹⁷⁴ и книжовникът Никола Бобчев.

IV. Подем и системна библиотечна работа (1913-1923) – започва издаването на печатен годишник на Библиотеката, набавяне на специални шкафове за ръкописите, изработване на каталози. В хода на Първата световна война се организира ускорено комплектуване на книжовни паметници. Регламентира се книгообменът. Девойки и младежи започват да отбиват трудова повинност¹⁷⁵ в институцията. Сред директорите се откроява литераторът Стилиян Чилингиров.

V. Устрояване и нормална работа (1923-1934) – установени са контролни органи по задължителния депозит. Библиотечният персонал е приравнен по заплати към университетския. Регламентирана е дейността на Библиотеката в качеството ѝ на държавен архив. Организирана е изложба за 50-годишния юбилей под ръководството на директора и автора на първата история на Библиотеката – Велико Йорданов.

*VI. Начало на изграждане на съвременната сграда. Надежда и покруса (1934 – 1944)*¹⁷⁶

През това десетилетие директор на Библиотеката е поетът и писател Райчо Райчев.

От своето основаване през 1878 г. до края на разглеждания период през 1944 г. Народната библиотека упорито търси своя подходящ дом. Бююк джамия¹⁷⁷ е сред първите сгради, където гостува Библиотеката. Нейният избор е посрещнат с одобрение от турското население в София, което смята книгохранилището за свещено място. Библиотекарите обаче протестират срещу задуха и влагата в помещенията. Затова институцията е преместена в постройка край конака на бившия османски управител на София¹⁷⁸. Тази сграда също се оказва неподходяща, тъй като не е в състояние да издържи тежестта на книгите, застрашително се напуква и е тясна. След това на висока цена е наета частна къща, която отново се оказва непригодна. Следва пренасяне на книгите и инвентара в малка постройка, предвидена първоначално за казино.

Светлина в тунела се вижда през 30-те години, когато се провежда конкурс за

¹⁷¹ Тук споменавам само част от директорите.

¹⁷² Автор на първото научно изследване на историята на България, издадено през 1876 г.

¹⁷³ Йорданов, В., Цит. съч., с. 201.

¹⁷⁴ Син на по-предишния директор Петко Славейков.

¹⁷⁵ Трудовата повинност за младежи и девойки е въведена в България след поражението на държавата в Първата световна война, когато победителите налагат забрана върху задължителната военна повинност.

¹⁷⁷ Голямата джамия, където днес се помещава Археологическият музей в София.

¹⁷⁸ Там днес е Природонаучният музей.

бъдеща нова сграда на Библиотеката, а монархът дарява терена - бившия царски манеж от 20 декара в центъра на столицата, непосредствено до Университета. В края на 1939 г. започват изкопните работи по спечелилия проект на архитектите Иван Васильов и Димитър Цолов. Грубият строеж е приключен до края на 1943 година. Въвличането на България във Втората световна война не само спира строежа, но и драстично орязва цялостното финансиране на институцията. Въпреки многобройните пречки от различен характер директорът Райчев подготвя и осъществява евакуация на библиотечния имот. Въздушните бомбардировки на американци и англичани в началото на 1944 разрушават напълно сградата и изгарят каталозите, повреждат започнатия строеж. Съдбата орисва Райчев да преживее сбъдването на най-страшния кошмар – да види с очите си поверената му институция разрушена и опожарена¹⁷⁹. В резултат от предприетите мерки обаче основната част от книгите и архивните документи са изнесени и спасени.

Периодът след приключването на Втората Световна война е сложен и труден както за страната така и за Народната библиотека. Вследствие на бомбардировките на 10 януари 1944 г. книгохранилището на библиотеката на ул. “Раковски“ е ударено от бомба, но книгите остават под бетонните плочи. Директорът Райчо Райчев както по време на самата бомбардировка, така и след нея остава сам в библиотеката. Сградата е разрушена, а фондът е затрупан. Заедно с помощта на библиотекарите Р. Райчев търси начин за спасяване на книжнината. Той работи по евакуирането на част от фонда в Съдебната палата. Благодарение на тези действия голяма част е спасена. Идват тежките следвоенни години. София е разрушена, 70% от сградния фонд на центъра са превърнати в развалини и хиляди софиянци са останали без подслон. От 1 декември 1944 г. директор става проф. Тодор Боров, който има огромна заслуга за дострояването на библиотеката. Той успява да издейства средства за продължаване на започнатия преди войната строеж на новата сграда. За целта през 1945 г. той успява да получи чрез Министерския съвет известни суми, заделени от заеми. През април 1946 г. се създава специален Строителен комитет за доизграждане на новостроящата се сграда. Архитектите, които се заемат с този мащабен проект са Иван Васильов и Димитър Цолов. Фасадата е дело на скулптора Михайло Парашчук. Оцелелият от бомбардировките книжен фонд е пренесен до края на 1947 г. във временно приспособени, влажни помещения на строящата се сграда. Читалните и всички други отдели на библиотеката са готови през 1952 г., но те имат временни примитивни и неудобни книгохранилища. В желанието си да бъде в полза на обществото, ръководството на Народната библиотека допуска грешка, която също води до забавянето на строежа - преди напълно да е завършена сградата, на 1 декември 1952 г. Народната библиотека официално се открива за читателите. За обществото НБ е построена, тъй като влизайки в обширните читални, хората нямат представа, че предстоят още много строителни работи. Лошото е, че и финансистите също смятат така и престават да отпускат средства за завършване на строежа. Но въпреки трудностите, сградата е завършена до края на 1958 г. Външната ѝ архитектура е издържана в модернизирания класически стил. Вътрешното разпределение на сградата е съобразено с нуждите и правилното функциониране на една съвременна национална библиотека, читалните зали и книгохранилището са разположени на едно ниво, като етажите на книгохранилището са над земята.

Книжовните фондове на НБ след 1948 г. започват да се увеличават с бързи темпове. Така например ръкописно-документалните сбирки нарастват многократно. Създават се нови специализирани колекции, каквито са официалните издания на международни организации и на отделни държави. Нарастват ежегодно получаваните чуждестранни периодични издания, справочници и монографии. През този период започва

¹⁷⁹ Симеонова, Р. Цит. съч., с. 115.

усилена обработка на трупаните с години архивни документи (на Български исторически архив и Ориенталския отдел), както и на десетките хиляди новопридобити исторически документи.

През 1948 г. се създава специален отдел "Обработка и каталози", който заема централно място в новата организационна структура на Библиотеката. Предвижда се изработване на азбучен основен (служебен) каталог, азбучен читателски каталог, систематичен и предметен, както и отпечатването на каталожни картички за тях. Така още през 50-те години се разработва научна и теоретична концепция, която става основополагаща за създаване на добре обмислена цялостна система от каталози и картотеки, разкриваща книжовните фондове и колекции на НБ във всички възможни аспекти. В основни линии тази система е валидна и до днес.

Изборът и назначаването на ръководител на Националната библиотека е един от индикаторите за отношението на управляващите към тази важна културна институция. За първи път след 9 септември 1944 г. директор става човек, който предварително е получил университетска подготовка по библиотекознание и библиография. Това е проф. Тодор Боров, който остава на поста директор до 1949 г. Усилията му се концентрират върху подготвяне и прокарване още през 1945 г. закон за задължителното депозиране в НБ по 20 екземпляра от всяка нова публикация. Несъмнена е заслугата на Т. Боров за създаване на следвоенното поколение от библиотекари и библиографи.

Внезапното назначаване през април 1949 г. на Трайчо Костов за директор на НБ, прекъсва градивната дейност на Т. Боров като неин ръководител. Новият директор управлява само няколко месеца и в края на 1949 г. поста заема Георги Михайлов. Той е инициатор и основоположник на много начинания: създаването на методичен сектор за ръководство на библиотеките в страната; признаването на Библиотеката за ведомствен научен институт; издаването на първите периодични библиотечни издания - "Известия на Народната библиотека" и списание "Библиотекар".

След пенсионирането на Г. Михайлов, за директор на НБ през 1964 г. е назначен писателя Орлин Василев. Той прави искрени, но безуспешни опити да бъде компетентен ръководител. Скоро стига до убеждението, че е назрял моментът, когато ръководството на НБ трябва да се повери на специалист-библиотекар. Предлага за ръководния пост дългогодишния заместник-директор на Библиотеката - Константинка Калайджиева. Тя е най-дълго участвала в ръководството - цели 26 г. Нейно основно задължение като директор е създаването на цялостна концепция за задачите и функциите на Националната библиотека, съобразена с нуждите и възможностите на държавата и с новите тенденции в развитието на националните библиотеки в другите страни. Стреми се, балансирано, планово и равномерно да се развиват всички нейни компоненти като:

- централна научна библиотека за страната; пазител на българската книжнина и информационен център за нейното многоаспектно текущо и ретроспективно библиографско отразяване; исторически архив на документи от нашето Възраждане и от османско-турското владичество на Балканите - обработването и научното разкриване на архивите; методически център за организиране на библиотеките в системата; НБ се превръща в библиотека за библиотеките, оказваща им всеобхватна помощ; научноизследователски и издателски център по библиотекознание, библиография и

книгознание. Създаден е ръководен екип, в който директорът и заместниците му действат като тим, всеки изпълняващ определени задачи, с определени отговорности.

През 1958 г. Народната библиотека е приета за колективен член на Международна федерация на библиотечните асоциации (ИФЛА). Редовното участие в ежегодните сесии през 60-те и 70-те години допринася за опознаване на световната библиотечна практика и за установяване на полезни за Библиотеката професионални контакти.

Директорът К. Калайджиева, използва всяка предоставена възможност, за да изпраща сътрудници на Народната библиотека не само в социалистическите, но и в западните страни, за да се запознаят със съвременните тогава постижения, да усетят новите тенденции. По нейно предложение се създава Археографска комисия. Главната задача на Комисията е издирването, събирането и описването на български ръкописи от XI до XIX в. вкл. и на славянски писмени паметници с информация за България. С цел разкриване на съдържанието на фондовете К. Калайджиева съдейства за активната научна дейност в този сектор, плод на която са фундаментални описи, фототипни издания, монографии и документални сборници.

През 1975 г. се формира Център за национална библиография. В него се съсредоточават всички основни библиографски дейности, извършвани от Библиотеката след обединението с Българския библиографски институт (ББИ): текущата национална библиография със съпътстващите я служби (архив на българската книжнина, депозит, статистическа отчетност, централна каталогизация); ретроспективна национална библиография. Центърът извършва научноизследователски проучвания по библиографознание, подпомага и координира библиографските изяви в страната, представлява Библиотеката на национални и международни форуми посветени на библиографски проблеми.

Още през 60-те години срокът за експлоатация на сградата е вече изтекъл. От друга страна проектозаданието, по което архитектите са работили през 30-те години, е имало предвид характера и темповете на развитие на предвоенната НБ. Проектантите не са могли да предвидят новите тенденции в развитието на националните библиотеки през втората половина на 20-ти век. Както в много страни, така и у нас, НБ престава да бъде предимно архив на националната книжнина и започва усилено да набавя чуждестранна литература и документация. Въпреки пестеливото и внимателно подбиране, библиотечните фондове нарастват многократно. Създават се нови специализирани колекции, каквито са официалните и служебните издания на международните организации, големи специализирани сбирки за музика, карти, графика, служебни издания, изобразително изкуство и други, 20 пъти нарастват ежегодно получаваните чуждестранни периодични издания, справочници и монографии. Диспропорцията между прогнозираното при проектирането и действителното нарастване на библиотечните фондове е огромна. Поради това НБ е принудена да настанява част от фондовете във временно наети сгради в и извън София. Дори когато новото книгохранилище е току що завършено, в отчета на библиотеката за 1959 година се констатира: *„През 1959 година цялото библиотечно имущество бе подредено в новото книгохранилище и обхвана всички етажи, предназначени за библиотеката. В настоящия момент има място за прираст само за два-три месеца и скоро най-новата и най-търсената литература трябва отново да се подрежда в приземния етаж“*. Междувременно резервните фондове се нареждат по

тавани и приземния етаж на библиотеката и в складове извън София. Библиотеката е изправена отново пред книгохранилищна криза. През 1965 година новоназначеният директор, Константинка Калайджиева, започва постъпки за разширение на сградата. До края на своето управление през 1983 г. тя прави многократни опити да стартира разширението на сградата, но усилията ѝ не срещат успех.

Следващият директор, управлявал до решителната 1989 г., е известният поет и драматург Петър Караангов, който има библиотечно образование и практика. Въпреки настъпващата стопанска криза в България, в неговия мандат НБ отстоява високите си постижения в информационното обслужване на многобройните потребители, успешно изпълнява контролни и методически функции към останалите библиотеки в страната. Кризата обаче сериозно засяга комплектуването с чуждестранни книги и периодика, липсват консумативи за реставрация и издателска дейност.

През разглеждания период в България е реализирано огромно по обхват и значение дело, което нарежда страната ни всред малкото държави в света, успели да обхванат цялостно своята национална книжнина в многотомни библиографски репертоари. Наред с описите на славянобългарските ръкописи и възрожденската ни книжнина, се изпълнява и дългогодишна програма за цялостно библиографско регистриране на българските книги и периодични издания, отпечатани на територията на нашата страна.

Модерната история на Националната библиотека след 1989 г. включва динамични промени, финансови трудности, постижения, свързани с внедряването на новите технологии, научни успехи на служителите, развитие на международното сътрудничество, оптимизация на читателското обслужване и др.

Проф. Атанас Натов – известен български учен в областта на хуманитаристиката, поема поста директор на НБКМ през 1990 г. след напускането на дотогавашния директор Петър Караангов. Проф. Натов съвместява работата си като директор на Библиотеката с ръководството на Българския културен център в Берлин. Натовареното ежедневие и голямата дистанция между двете институции са основна трудност при изпълнение на ръководните задължения в Народната библиотека. Като управляващ едно от най-големите културни средища в страната, Ат. Натов полага усилия за широко участие на НБКМ в обществения живот на България, прокарва идеята за създаване на Клуб за дискусии на интелектуалци с различни политически възгледи.¹⁸⁰

От 1992 г. ръководител на НБКМ става Александра Дипчикова. Тя е служител с дълъг стаж в Националната библиотека. Започва работа там веднага след дипломирането си по специалността Класическа филология в СУ „Св. Климент Охридски“ през 1970 г. Любовта ѝ към книгите я насочва към работа в отдел „Каталогизация“. След задълбочена изследователска дейност тя е избрана за научен сътрудник през 1981 г., а през 1984 г. придобива и докторска степен.

Ал. Дипчикова допринася със своята дейност за развитието на Националната библиотека – през 1989 г. работи по оценката на състоянието на библиотечно – библиографските класификационни системи. Приема и поста Научен секретар на Библиотеката. Новите информационни технологии все повече навлизат в библиографското описание и при обслужването на читатели. Дипчикова приема участие в проекти, включва се активно при разработката на програми за внедряването на нови информационни технологии в библиотечната работа. През 1991 г. тя е изпратена в САЩ на специализация по библиотечно дело по покана на Държавния департамент.

¹⁸⁰ Симеонова, Р. Цит. съч., с. 155.

Ал. Дипчикова става старши научен сътрудник и директор през 1992 г. По време на управлението ѝ са реализирани редица нововъведения – премахнат е т. нар. Спецфонд и всеки читател може без ограничение да поръчва и ползва различен вид литература и периодични издания, променена е системата на контролно - методичната работа в Библиотеката.¹⁸¹

Годините, непосредствено след 1989 г. се характеризират с нестабилна икономическа ситуация и финансова криза, която засяга голям брой културни учреждения в страната, сред които и Народната библиотека. В тези трудни времена ръководството успява да намери съдействие и финансова помощ от редица неправителствени организации, включително и от фондация Отворено общество. Това гарантира добри условия за комплектуване и опазване на библиотечния фонд.

Изгражда се Национална автоматизирана библиотечно – информационна мрежа (НАБИМ). Идеята на НАБИМ е да се изгради централизирано звено, което да поддържа автоматизираните национални сводни каталози и да бъде център за библиографски контрол на информацията в страната. В проекта участват централните научни библиотеки и библиотеките при висшите учебни заведения. Структурата на НАБИМ е изградена на принципа на „звездата“ – има единен базов център, който отговаря за събирането, обработката, съхранението и разпространението на библиографска информация. Определено е този базов център да бъде Националната библиотека.¹⁸²

В НБКМ се разработват множество нормативни документи, изгражда се ценна база с библиографски данни за българските книги, издавани в периода 1978 – 1991 г. Създаден е Образователен център за непрекъснато обучение в областта на библиотечно – информационните науки.

Авторитетът на Библиотеката расте и през следващите години. От 1994 г. тя е призната за национален културен институт, което затвърждава позициите ѝ на водещо образователно и интелектуално средище сред обществото. Започва изграждането на локална компютърна мрежа, работи се по внедряването на автоматизирани библиографски и каталожни данни. Интерес сред читатели и изследователи е представянето на едни от първите дигитални носители със записи на документални материали – 2 броя CD ROM с дигитализирани документи от богатия фонд на НБКМ – „Българската култура в контекста на балканската“ и „Сещеният коран, препис от 1278 г. х. [1861 г.]”.

В международен план Народната библиотека е приета за член на Мрежата от асоциирани библиотека към ЮНЕСКО, сключен е договор със Съвета на Европа за депозитност на изданията му.

В материален аспект – НБКМ получава нова сграда за разширение на хранилищата си и работните помещения в кв. Изгрев.¹⁸³

За кратко (от януари 1996 г. до март 1997 г.) директор на НБКМ е известната преводачка и преподавател по Скандинавска литература – Вера Ганчева. За краткия срок на управлението си тя полага усилия за промени и внедряване на чуждия опит в издателската дейност на Библиотеката.¹⁸⁴

От март 1997 г. отново за кратък период – малко повече от година, управляващ културната институция е Кирил Топалов. За този времеви период, директорът осъществява много полезни нововъведения. Той и екипът му успяват да издействат средства за комплектуване на библиотечните фондове, продължава започналото

¹⁸¹ Пак там, с. 159-160.

¹⁸² Казански, Н. НАБИМ и другите... – В. Библиотека, 2017, бр. 3, с. 106.

¹⁸³ Симеонова, Р. Цит. съч., с. 159-160.

¹⁸⁴ Пак там, с. 163.

изграждане на компютърна мрежа. С помощта на научния състав на Библиотеката е реализирано издаването на „История славеноболгарская” по ръкопис на Паисий Хилендарски, предоставен от Зографския манастир в Атон.

Успешно е международното сътрудничество на НБКМ с библиотеките в Турция и САЩ.¹⁸⁵

Ръководството на Библиотеката е поето от 1998 г. от проф. Боряна Христова – дългогодишен служител в отдел „Ръкописи” (постъпва на работа там на 1 май 1975 г.) и учен със задълбочени интереси и постижения в областта на старобългаристиката, палеографията, текстологията и кодикологията. Периодът на нейното управление на НБКМ е свързан с решаване на проблемите, свързани със съхранението и социализацията на писменото културно – историческо наследство и подобряването на достъпа до информация на гражданите, ползващи услугите на библиотечната институция. Изработен е проект на закон, който цели да определи точно мястото на Народната библиотека в системата на държавната администрация.

Активно се работи и по внедряването и развитието на новите технологии – осъвременяване на компютърната база, свободен достъп до интернет на читателите, създаване на Виртуална библиотека. Започва изграждането на използваната до днес Единна национална библиотечно – информационна система с програмния продукт COBISS. Реализацията на системата е с партньорство на Института за информационни науки в гр. Марибор, Словения. Иновация в рамките на Национална библиотека е създаването на Дигитален център. Оборудван с най-модерна техника и програмен софтуер, центърът гарантира качествено дигитално заснемане на книги, различни библиотечни материали, архивни документи и фотографии. Сканираните копия се качват директно на интернет сайта на Библиотеката и са достъпни за ползване от читателите.

Лабораторията за реставрация и консервация също е реновирана.¹⁸⁶

През 2000 г. е обнародван новият **Закон за задължителното депозирание на печатни и други видове публикации**. В подготовката на текста на закона участват сътрудниците на НБКМ Ал. Дипчикова и А. Тотоманова.¹⁸⁷

След приемането на България в ЕС през 2007 г., работата на НБКМ е насочена към спазване на Европейските директиви и политики в областта на библиотечното дело. В този аспект е реализацията на проекта „Подаряваме българската книга на Европа”¹⁸⁸ – дава се възможност на читателите от Европа да се запознаят с книгите, писани от български автори на чужди езици. Общо 301 тома български книги на английски, френски, немски, испански и италиански езици са дарени на 55 национални и академични библиотеки в рамките на ЕС, 8 български културни институти и организации в ЕС и 7 български общности в Европа.¹⁸⁹

В следващите години също са осъществени редица положителни инициативи. Например, работата по програмата „Осинови книга” – чрез събиране на дарения се осигурява реставрация на ценни ръкописи и старопечатни книги. Интензивно се предоставят данни в библиотека „Европеана” и други международни дигитални библиотеки.

НБКМ успешно участва в проекти, свързани със съхраняване и опазване на книжовното наследство като „Ръкописи и документални паметници от българските земи XIII – XVII в.”¹⁹⁰

¹⁸⁵ Пак там, с. 167.

¹⁸⁶ Пак там, с. 171-174.

¹⁸⁷ Гергова, А. За предаността на Александър Димчев към каузите на съвременната библиотечно-информационна общност, на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ и на родината България – В. Библиотека, 2017, бр. 3, с. 12

¹⁸⁸ Проектът стартира през 2006 г.

¹⁸⁹ Годишен отчет на Народната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий”. С., 2006, с. 5.

¹⁹⁰ Годишен отчет на Националната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий”. С., 2011, с. 6-7.

Служителите на Националната библиотека обслужват компетентно своите читатели, извършват разнообразна справочна, информационна и експертна дейност. Сградата на Библиотеката е предпочитано място за представяне на нови книги, провеждане на международни и национални конференции и семинари, литературни вечери, чествания на юбилеи на заслужили културни и библиотечни дейци, концерти и други обществени прояви.

От 2016 г. поста директор на НБКМ заема доц. д-р Красимира Александрова.

Чуждестранните колекции в националната библиотека „Св. св Кирил и Методий” – история, състояние, тенденции

Селима Груева,
ръководител отдел „Набавяне и регистрация на чуждестранни издания”,
Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий”

В основата на колекциите от чуждестранна литература на Националната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий” са даренията, предоставени на новосъздадената национална библиотека от частни лица и благотворителни дружества, университети и други организации. Във фондовете на Библиотеката се вливат издания на руски, френски, немски, сръбски, румънски, гръцки и други езици.

Пръв опит за определяне на параметрите на колекциите от чужди книги на Библиотеката прави К. Иречек в изработената от него през 1884 г. „Инструкция за управлението на българската Народна библиотека”¹⁹¹. В този документ се посочва какво трябва да се набавя за книжните фондове: Балканика и Булгарика, всички класически съчинения в областта на художествената литература и на науката, както и всички основни съчинения по всички науки и справочници.

Началният период на развитие на чуждестранните колекции се характеризира с непоследователност и спонтанност при набавянето на изданията. Като основни причини за това могат да се посочат оскъдните финансови средства, сложната икономическа и политическа обстановка (през този период България участва в няколко войни, довели до икономически катастрофи). Значителна част от чуждестранните книги е унищожена по време на бомбардировките над София през Втората световна война.

В края на Втората световна война в Национална библиотека „Св. Св. Кирил и Методий” от 159 000 тома книжен фонд, 50 000 тома са на чужди езици. От тях само 3% са монографии и 8% – справочна литература.¹⁹²

Книжните фондове на Народната библиотека по отрасли, налични към 09.09.1944 г.

Отрасли	томове	%
Обществено-политическа литература	55 242	34.65
Литературна наука, езикознание; Художествена и детска литература	71 858	46.07
Медицина	6 670	4.18
Естествени науки	14 092	8.84
Селско стопанство	3 923	2.46
Техника	4 004	2.51

¹⁹¹ Грашкина, Ваня, Дириманова, Галя. За фонда от чуждестранни книги на Народната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий”. – В: Библиотека. Год. 10, бр. 6, 2003, с. 33–40. ISSN 0861-847X

¹⁹² Калайджиева, Константинка. Материали за историята на Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ 1944–1978 г. София: Нар. библ. „Кирил и Методий“, 2003. 661 с. ISBN 954-523-068-1

Библиография, справочници	библиотекознание,	3 628	2.28
Общо		159 420	100.00

Изключително бедната чуждестранна сбирка от справочници и основни съчинения е резултат на различни фактори – както ограниченото финансиране за закупуване на чуждестранна литература за целия период до Втората световна война, така и обстоятелството, че за евакуацията на чуждестранния фонд не достига време и той бива частично унищожен при бомбардировките. Съотношението в проценти – 80:20 – в полза на обществените дисциплини и художествената литература се дължи на особеностите на българското книгоиздаване в този период – научна литература почти не се издава (посочените 20% са предимно университетски издания и учебници).

Стихийното развитие на колекцията от чуждестранни книги продължава и няколко години след края на войната. Прилагат се критерии на комплектуване, в по-голяма степен характерни за общодостъпните библиотеки. Под ръководството на директора на Народната библиотека Тодор Боров се изработва и на 18.05.1945 г. се приема нов **Закон за депозитния екземпляр**. В него е посочено, че за Народната библиотека са предназначени 6 депозитни екземпляра от печатните издания на български език, от които 2 екземпляра са предназначени за международен книгообмен.¹⁹³

Съществено за този период е и разработването на научно обосновани критерии за комплектуването на чуждестранни книги, резултат от продължителна дискусия за отрасловия характер на колекциите като цяло¹⁹⁴.

Оформят се две становища:

1. Книжният фонд да има универсален характер – да се комплектува литература от всички отрасли на знанието, включително и техническа, медицинска и селскостопанска;
2. Книжният фонд да е предимно с обществено-политическа литература, като същевременно се набавя всичко ценно в областта на другите отрасли, с изключение на тясно специализираната литература.

Приема се становището за универсалния характер на книжния фонд.

През 1947 г. Тодор Боров създава специална служба „Международен книгообмен“, регламентира дейността ѝ чрез „Наредба относно службата за международен книгообмен при Народната библиотека и Българския библиографски институт“¹⁹⁵ и „Политиката на Народна библиотека по отношение на комплектуването на книжното богатство“¹⁹⁶, одобрени от министъра на информацията.

В периода 1951–1956 г. се наблюдава стремеж на всяка цена и с бързи темпове да се увеличават книжните фондове на Народната библиотека, но стремежът към

¹⁹³ **Библиотечното** дело в България 1878–2012. сборник от нормативни документи. 3. изд. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2012, с. 247. ISBN 978-954-07-3377-7

¹⁹⁴ **Грашкина**, Ваня, Дириманова, Галя. За фонда от чуждестранни книги на Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. – В: *Библиотека*. Год. 10, бр. 6, 2003, с. 33–40. ISSN 0861-847X

¹⁹⁵ **Калайджиева**, Константинка. Материали за историята на Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ 1944–1978 г. София: Нар. библ. „Кирил и Методий“, 2003, с. 179. ISBN 954-523-068-1

¹⁹⁶ **Калайджиева**, Константинка. Материали за историята на Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ 1944–1978 г. София: Нар. библ. „Кирил и Методий“, 2003, с. 135. ISBN 954-523-068-1

количествените достижения понякога води до натрупване на механичен сбор от книги, които въпреки увеличението си обем, не са в състояние да обслужват нарасналите нужди на държавата и обществото.

Подходът при набавянето на чуждестранни издания за фондовете на библиотеката се променя след ратифицирането на конвенциите на ЮНЕСКО за международния книгообмен. През януари 1963 г. Президиумът на Народното събрание на Народна Република България ратифицира Парижките конвенции за международния обмен на издания, приети на X сесия на Генералната конференция на ЮНЕСКО на 03.12.1958 г.

С Указ № 19 и № 20 от 12.01.1963 г. Министерският съвет издава разпореждане, с което се възлага на Народна библиотека „Кирил и Методий“ да изпълнява функциите на национална служба за книгообмен в смисъла на Парижките конвенции. На библиотеката се възлага координацията на „международния обмен на научните библиотеки и институтите“ в страната. Други важни задачи, с които библиотеката е оторизирана е оказването на методическа помощ за организирането и воденето на обмена, събирането и обработването на статистически сведения за дейността на българските библиотеки, за обменните възможности на наши и чуждестранни библиотеки и други институти, регулярното отчитане и предоставяне на данни за изпълнението на тези й функции пред Комитета за култура, ЮНЕСКО и др. Принципните постановки на Решението на Колегията на Комитета по Културата и изкуството от 1963 г. са актуални и днес и имат силата на първостепенен правен акт.¹⁹⁷

През този период започва развитието на международния книгообмен като един от важните начини за набавяне на чуждестранна литература, особено за издания с ограничено разпространение. В резултат на бурното икономическо и техническо развитие на националната икономика и приноса на Библиотеката за популяризиране и подпомагане на този процес, в колекцията на чуждестранните издания периодиката в областта на естествените и технически науки заема централно място. Трябва да се подчертае, че при избора на документи строго се съблюдават изискванията за научна авторитетност и перспективност на периодичните издания. Въвежда се и рефератната система при подбора на книги и периодика.

В края на 80-те години Националната библиотека има около 1 000 книгообменни партньори от цял свят.

Влияние върху развитието на чуждестранните колекции след 1990 г. оказва преходът към пазарна икономика в България; настъпилите политически промени и реалности в Европа и особено на Балканите – разпадането на държави и създаването на нови; навлизането на новите технологии в книгоиздаването, електронните издания и дигитализацията на документите. Средствата, предвидени в бюджета за покупка на книги намаляват драстично. Икономическата криза, съпътстваща демократичните процеси, затруднява изключително много комплектуването на чуждестранната литература за Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Програмата за международен книгообмен на библиотеката претърпява съществени промени. Много от неефективните връзки с партньори от други страни са преустановени. Намалява се количеството на

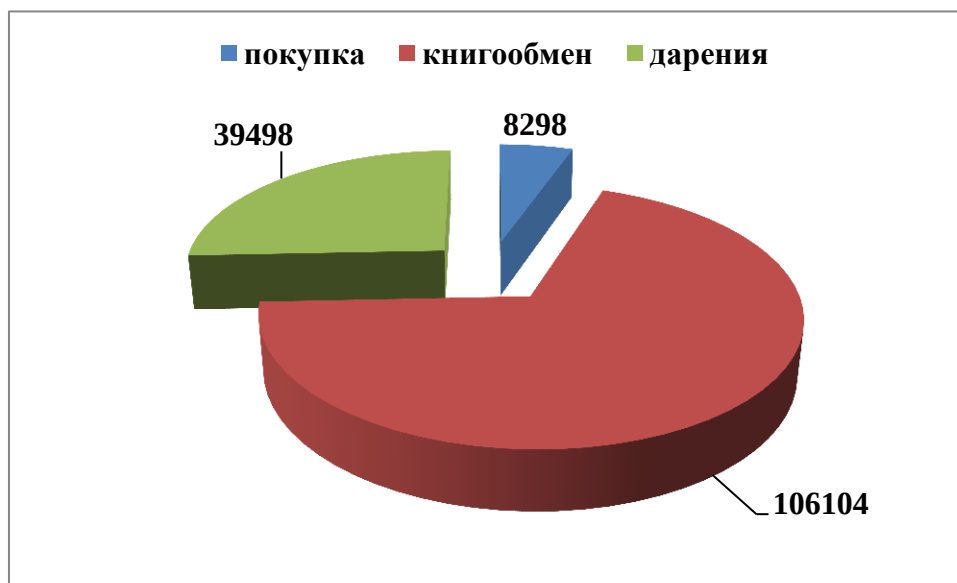
¹⁹⁷ **Вълчев, Христо.** Библиотечното сътрудничество – поглед върху някои традиции и перспективи. – В: *Библиотечното сътрудничество – настояще и бъдеще. Идеи и проекти за изследвания в областта на писмените комуникации.* СБИР, доклади – XIII национална научна конференция, 5–6 юни 2003 г., София. София: Съюз на библ. и информ. работници, [2004], с. 23–27. ISBN 954-9837-10-6

изпращаните български документи в чужбина. Чуждестранните партньори също променят изискванията си за книгообмен. Комплектуването чрез дарения, въпреки субективността и невъзможността да се планират постъпления, се превръща в един от основните начини за придобиване на чуждестранни монографии.

Съвременното състояние и тенденциите в развитието на колекциите от чуждестранни издания на Националната библиотека се разкриват след анализ на някои обективни фактори: официалните статистически данни за набавените чуждестранни издания, за потребителското търсене и ползване, публикувани в публичните отчети на библиотеката; развитието на колекциите на големите специални научни библиотеки; финансовата осигуреност на Националната библиотека.

Колекцията на чуждестранни документи в Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ е представителна и съдържа около **808 808** тома книги от основаването през 1878 г. до 2016 г.¹⁹⁸ В периода 1990–2016 г. са набавени **153 900** тома монографии (19% от цялата колекция). Комплектуваните документи според вида на набавяне са: получени по международен книгообмен – 106 104 тома, дарения – 39 498 тома, чрез покупка – 8 298 тома.

Чуждестранните колекции на Народната библиотека по вид набавяне за периода 1990–2016 г.

Данните разкриват приоритета на международния книгообмен като основен източник за придобиване на чуждестранни издания. Важно значение има и рязкото намаляване на средствата за обновяване на фонда на Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ чрез покупка. Първостепенна роля имат и дългогодишните партньорства на Националната библиотека със световни и европейски национални библиотеки, значими университетски и академични библиотеки и научни институти.

¹⁹⁸ Посочените данни са от **Книга** за движение на библиотечни фонд 2003–2016 г. и от публикацията: **Грашкина**, Ваня, Дириманова, Галя. За фонда от чуждестранни книги на Народната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“. – В: *Библиотека*. Год. 10, бр. 6, 2003, с. 35. ISSN 0861-847X

Заслужава да се посочат Библиотеката на Конгреса на САЩ, Британската библиотека, Държавната руска библиотека в Москва, Националната библиотека в Санкт-Петербург, Всеруската държавна библиотека за чуждестранна литература „Рудомино“, Немска национална библиотека в Лайциг, Баварската държавна библиотека в Мюнхен, Ягелонската библиотека в Краков, Славянската библиотека в Прага и др.

В периода 1990–2016 г. даренията на чуждестранни документи за колекциите на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ се превръщат във важен фактор за обогатяването на фонда. Този начин на придобиване става значим, независимо от субективността и невъзможността да се планират постъпления. Утвърждава се практиката много чужди държавни представителства и посолства да представят културата на своите държави, да правят изложби и презентации в Националната библиотека и да даряват ценни и скъпи издания. Чуждестранни фондации, обществени организации и множество чужди учени и специалисти също са активни дарители.

Приоритетните отрасли, в които се развива колекцията от чуждестранни книги за периода 1990–2016 г., са култура, наука, библиотекознание, библиографознание и научна информация, книгознание, философия, социални науки, право, икономика, политика, социология, международни отношения, математика, изкуствознание, езикознание, литературознание и художествена литература, история /предимно нова и най-нова/, странознание. Значително внимание се отделя на интердисциплинарни научни области, като социолингвистика, когнитивни науки, антропология, политология.

Набавят се класически произведения в областта в науката, културата и литературата, произведения, отличени с авторитетни международни и национални награди, документи от научни конгреси, конференции, симпозиуми, издания на водещи научни институции, общества и дружества, издания, свързани с областите Булгарика, Балканика и Славика, справочни и библиографски издания.

Комплектуват се основните видове документи – монографии и продължаващи ресурси (списания, вестници, периодични сборници, годишници), графични и картографски издания, електронни документи. Чуждестранните библиотечни документи се комплектуват в един екземпляр, на оригиналния език на публикуването им.

Приоритетни езици при набавянето на чуждестранни издания са английски, немски, руски, френски – езици, на които се публикуват основните научни монографии в чужбина. Публикации на редки езици се набавят в превод на един от основните европейски езици. Комплектуват се и документи на езиците на балканските държави във връзка с попълването на колекциите от документи в областите Булгарика и Балканика; на славянски езици – предимно в областта на историята, културата, литературата и езикознанието, подборно се комплектува и литература на испански и италиански език.

Промените в тематичния обхват на набавените в периода 1990–2016 г. чуждестранните монографии са очевидни. Поддържането на универсален характер на чуждестранния книжен фонд, прието като концепция през 50-те години на миналия век, е невъзможно по обективни причини:

- 1) отпадане на депозитните екземпляри на български книги, предназначени за книгообмен (след приемането на Закона за задължителното депозиране на екземпляри от печатни и други произведения, Обн. ДВ, бр. 108 от 29.12.2000);
- 2) финансови ограничения, заложили в държавния бюджет за библиотеката;
- 3) стабилизиране на централните научни библиотеки на територията на София;

4) реструктуриране на партньорските връзки за книгообмен.

Чуждестранните колекции на Народната библиотека по области на знание за периода 1990–2016 г.

Области на знанието	Томове
Хуманитарни науки	104 825
Социални и стопански науки	29 770
Природни науки	10 077
Технически науки	5 477
Справочници	3 751
Общо	153 900

Данните от статистиката на набавените чуждестранни монографии по области на знанието, групирани в обобщената таблица, разкриват естествено формирания облик на чуждестранните колекции в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ за последните двадесет и пет години.

Профилът на набавените чужди издания се променя от **универсален към подбoрен в областта на хуманитарните и обществените науки, изкуството и културата, книгознанието и библиотекознанието.**

Комплектуваните чуждестранни монографии в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ за периода 1990–2016 г. са значимо попълнение на фонда и фактор за изпълнението на една от основните ѝ функции „да поддържа представителна колекция от чуждестранна литература във всички области на знанието и колекция от публикации, издадени в чужбина на български език или свързани по съдържанието си с България, преводни издания на български автори, издадени в чужбина (Булгарика)“¹⁹⁹.

Политиката на комплектуване на фондовете от чужди издания в Националната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“ в съвременните условия е пряко свързана с концепцията за мястото и ролята на съвременната национална библиотека при обслужването на обществото, с предизвикателствата на новите технологии, навлезли в публикуването и разпространяването на информация и знания. Поддържането и обогатяването на представителната колекция от чуждестранна литература на библиотеката е не само въпрос на престиж и авторитет, а и възможност да се осъществи истинският потенциал на Националната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“ да изгражда грамотно, информирано и активно гражданско общество.

¹⁹⁹ http://www.nationallibrary.bg/wp/?page_id=102

Български исторически архив при Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий” и съхраняваните в него документи

*главен асистент, д-р Руслан Иванов,
ръководител отдел „Български исторически архив”*

Български исторически архив е едно от първите архивохранилища, възникнали след Освобождението на България (1878), съществуващи и досега. С учредяването на Народната библиотека в София през 1878 г. започва и оформянето на архивна сбирка към нея. Тя възниква като отклик на желанието на българите след Освобождението да събират и пазят материали, отразяващи периода на Възраждането. Постепенно нейната роля нараства, като в годините до изграждане на Държавен архивен фонд (ДАФ) (1951) тя придобива значението на национален архив. От средата на XX в. БИА е със статут на архивохранилище на документи на Българското възраждане и освободителните борби на българите в Македония и Одринско до 1912 г. В продължение на повече от един век работещите в отдела допринасят за обогатяването и развитието му.

Днес в БИА се съхраняват около 1 200 000 документа, обособени в над 900 лични и обществени фонда, 89 колекции и стотици единични постъпления. Обработени и влезли в научно обръщение са над 1 150 000 документа, представени в описи и картотеки - Обзори на архивни фондове на БИА, кн. 1 ; кн. 2 ; кн. 3 ; кн.4 ; кн.5 ; кн. 6 ; кн. 7 ; кн. 8 ; кн. 9 .

Документите, излезли от текуща употреба и постъпили на съхранение в архив се наричат **архивни документи**. Тяхната съвкупност на отделни учреждения, предприятия или лица, създадени в резултат от дейността им се нарича **архивен фонд**. Използва се като основна класификационна единица за организиране на документите в архивите.

Разнообразни и ценни исторически материали и документи, които имат различен произход и не са свързани помежду си чрез дейността на един фондообразувател, а са обособени по тематичен признак, се обединяват в **архивни колекции**.

Най-многобройни са документите с хронологически обхват от средата на XIX до средата на XX в. Те принадлежат на изтъкнати политически, стопански и културни дейци на Българското възраждане и на държавници, общественици и културни деятели, творили след Освобождението.

Първите постъпления на документи са главно дарения и са свързани с основаването на читалища, училищни настоятелства и др. През 1881 г. е предаден архивът на Любен Каравелов. В него има документи на Васил Левски, Панайот Хитов, Кириак Цанков, Иван Кишелски. През 1924 г. Архивът на Възраждането от Етнографския музей е прехвърлен към Архивния отдел на Народната библиотека. В следващите години набавянето на архивни материали се засилва. Усилията са насочени към събиране на документи на писатели и артисти. Откупени са фондовете на Константин Величков, Христо Даскалов от Трявна, Цветан Радославов.

Голяма част от наличните фондове, съхранявани в БИА са лични, но има и такива на градски и селски общини, еснафски и търговски сдружения, училища, читалища. Всички те позволяват реконструирането на българското политическо, културно и

стопанско минало преди и след Освобождението.

БИА съхранява множество исторически извори за развитието на българската просвета и култура през Възраждането. Освен архивни фондове на книжовници като Найдено Геров, Тодор Бурмов, Цани Гинчев и др., отделът притежава материали и на видните учители и просветители Васил Априлов, Никола Бацаров, д-р Петър Берон, Райно Попович, Петко Рачов Славейков, Българско читалище в Цариград и др. Сред тези материали може да се видят първоначалният устав на читалището, подписан от Хр. Н. Тъпчилещов, П. Р. Славейков и др., квитанции за членски внос на някои от членовете, сред които е и митрополит Антим Видински.

Особено ценни са архивните фондове, отразяващи борбата на българския народ за създаване на независима църква - документите на Българската екзархия, Рилски манастир, на църковните дейатели екзарх Антим I, Симеон Варненски, Иларион Макариополски, Гаврил Кръстевич, Найдено Геров. В кореспонденцията на фонд Българска екзархия се намират писма и телеграми от Габровското училищно настоятелство от 1872 г. до екзарх Антим I в Цариград, които се отнасят за довършването на училищната сграда. Запазени са и печатни материали – няколко екземпляра от султанския ферман за учредяване на Българската екзархия от 1870 г. на български и турски език, възвание за отпразнуване на 1000-годишнината на Българската църква.

Многобройните еснафски кондики, търговските тефтери и кореспонденцията на търговските къщи на Христо и Евлоги Георгиеви, Христо Тъпчилещов, братя Робеви, братя Пулиевци свидетелстват за икономическото положение на българите в Османската империя. Документалните материали дават сведения за развитието на по-будните селища в българските земи и тези, в които родните емигранти са развивали обществен и културен живот. От писмата между търговците, запазените копирни книги и др. може да се възстанови дейността на по-видните стопански дейци от епохата на Възраждането. Документите съдържат сведения във връзка с плащания на гюмука (мито), разходите по превоза на стоките, оставени бакшиши за товаро-разтоварна дейност, транспортните средства, цените и др.

Движението за национално освобождение е широко застъпено в комплектуването на отдела. Съхраняват се документи, свързани с дейността на Васил Левски (запазени са джобното му тефтерче, писма от и до него, проектоуставът на Българския революционен централен комитет), Христо Ботев, Георги С. Раковски, Любен Каравелов. В БИА има документи, отнасящи се до дейността на Българския таен централен комитет, Добродетелната дружина, Български революционен централен комитет, Българското централно благотворително дружество. Във фонда на БРЦК се намират брошурата „Български глас“, която представлява подробно развита политическата програма на БРЦК, печатният устав на БРЦК от 1872 г., образци на клетва, черновата на пълномощното на БРЦК до В. Левски от 16/28 юни 1872 г., с което му се дават неограничени права да действа в България от името на БРЦК в Букурещ. На протоколите от заседанията на БРЦК в Букурещ се виждат имената на участниците и печатите на комитета. Тук е и документът от заседанието, което се е състояло в печатницата на Л. Каравелов на 20 и 21 август 1874 г. Подписан е от Л. Каравелов, Т. Пеев, К. Цанков, Хр. Ботев и др.

Значителна част от фонда на БИА представляват документите, свързани с Освобождението на България и изграждането на новата държава. Това са архивите на Народното събрание, на княз Александър I Батенберг, на министър-председателите Тодор

Бурмов, Стефан Стамболов, ген. Рачо Петров, Иван Евстратиев Гешов, Теодор Теодоров, Александър Малинов, Богдан Филов и др., също над тридесет министри и генерали. От дневниците на Учредителното народно събрание може да се проследи дейността на всеки един депутат, а във фонда на Ст. Стамболов е запазено написаното от него писмо „Кроежи по убиването ми” от 16 март 1895 г. в което са дадени сведения за политическите му противници и вероятните му убийци.

Многобройни са материалите около Съединението (1885) и Сръбско-българската война. Внушителен е масивът от документи, непосредствено свързани с освободителните борби на българите в Македония и Одринско след 1878 г. Те се съхраняват в архивните фондове Капитан Петко войвода, Вътрешната македоно-одринска революционна организация (ВМОРО), на Върховния македоно-одрински комитет (ВМОК), съдържащ над 100 000 документа, на Гоце Делчев, Гьорче Петров, Никола Зографов, Никола Малешевски, семейния фонд Димитър, Христо и Ангел Узунови, Борис Сарафов, Владислав Ковачев, Васил Чекаларов, Тодор Александров и др. В запазените писма от и до Гоце Делчев в личния му фонд се съдържа информация за дейността и функционирането на революционните канали за пренасяне на оръжие, кореспонденция, нови четници, за взаимоотношенията между ВМОРО и ВМОК. Сведения за положението на населението в Македония и Одринско и дейността на ВМОРО, разцеплението във ВМОК (1901-1902), сътрудничеството между ВМОК и ВМОРО при подготовката на Илинденско-Преображенското въстание (1903) се срещат в документите от фонда на Владислав (Славчо) Ковачев.

В БИА се съхраняват и личните архивни фондове на видните български писатели и поети Иван Вазов, Захари Стоянов, Пенчо П. Славейков, Мара Белчева, Елисавета Багряна, Гео Милев, Стоян Михайловски, Пейо Яворов.

През периода 1945-1947 г. по силата на министерски постановления в Библиотеката постъпват книгите и архивите на осъдени от Народния съд лица. В БИА има документи на някои от членовете на царската фамилия (цар Борис III, царица Елеонора, цар Фердинанд), на Стефан Танев, Христо Шишманов, Богдан Филов, ген. Христо Луков, на Български масонски ложи.

Българският исторически архив е мястото, където се съхраняват ценни свидетелства от и за българите католици, прокудени в областите Трансилвания и Банат след погрома на Чипровското въстание (1688). Документите са разнообразни и съдържат сведения за благородническия статут на някои български родове в Хабсбургската империя, за историята и фолклора, имуществените отношения между българите, отношенията им с другите народи в тези области. Обединени са в колекция № 68 - Седмиградски и банатски българи, която се състои от около 300 документа. Архивните фондове на Стефан Дуньов и полк. Михаил Шипков също са ценен исторически извор за миналото на българите католици.

През последните години като дарение в БИА постъпват документи на изявени представители на българската политическа емиграция след Втората световна война (1941-1945). Те осветляват дейността на създадените организации в Европа, САЩ и Канада като: "Български свободен център", "Български юристи в изгнание", "Българско емигрантско дружество във Франция", "Българско емигрантско дружество в Испания" и др.

Във фондовете и единичните постъпления в БИА се намират и мемоарни

документални източници от епохата на Българското възраждане и периода след 1878 година. Сред авторите са видни представители като Георги С. Раковски, д-р Иван Селимински, Найдено Геров, Цани Гинчев, Стоян Заимов, Никола Обретенов, С.С. Бобчев, акад. Никола Михов, Иван Мърквичка. В тях са застъпени моменти от политическото, културното и стопанското развитие на българите от преди Освобождението и настъпилите промени в новоизграждащата се българска държава.

Наличните фондове и колекции в БИА се докомплектуват чрез откупка или дар. Постъпващите архивни материали се подлагат на научна експертиза, чиято цел е установяване на автентичността и научната им стойност. За целта е необходимо да се познават добре епохата, от която произхождат предложените документи, обществената значимост и дейността на фондообработвателя и не на последно място архивният фонд на БИА, за да се прецени дали материалите могат да запълнят празнини във фонда. При откупка цената се определя от специална комисия, след което се съставя протокол.

При експертизата се осъществява класификацията на материалите по фондове, колекции и единични постъпления. След регистрацията им те се подпечатват и се пристъпва към класификация и предметизация. Това се прави с цел пълното разкриване на съдържанието им, чрез което да се осветли не само дейността на фондообразователя, но и икономическото, политическото и културното развитие на епохата. Документите се разпределят въз основа на тяхното съдържание по дялове.

I дял : Документални материали с биографични данни за фондообразователя:

1. Автобиографични – очерци, бележки, дневници, тефтерчета и др.
2. Биографични – биографии, кръщелни, училищни свидетелства, дипломи и др.
3. За материалното състояние – частни договори, удостоверения за материалното положение, нотариални актове и др
4. Библиографични – общи библиографии и библиографични бележки от фондообразователя и от други лица за живота и дейността му.

II дял: Кореспонденция:

3. Документи от фондообразователя.
4. Документи до фондообразователя.

III дял: Дейност:

В този дял се събират всички материали, които са свързани със служебната и обществена дейност на фондообразователя.

IV дял: Документални материали с общо съдържание:

В този дял се събират документи, които не могат да се отнесат към другите дялове от схемата – илюстративни материали, книги и други печатни произведения.

V дял: Документални материали от, до и за членове от семейството на фондообразователя:

В този дял се събират документални материали, които се отнасят до членове от семейството на фондообразователя.

VI дял: Документални материали от, до и за други лица:

В този дял са материалите, попаднали по неизвестен път във фонда.

Наред с големия брой документи, в БИА се съхраняват и множество фотографии, обособени в сбирката „Портрети и снимки”. Снимките също спомагат за реконструиране на миналото. Те предоставят възможността да се види автентичния образ на лица и места,

да се усети атмосферата на миналото. Началото на сбирката е поставено през 1879 г., когато заедно с архивните фондове и някои самостоятелни постъпления започва събирането и на фотографски материали с историческо значение. През 1948 г. в Библиотеката се създава специален отдел „Портрети и снимки”, който поставя началото на първата по рода си обособена снимкова сбирка в България, организирана и подредена съобразно съвременните изисквания за работа с фотографски документи. От 1970 г. Сбирката е прехвърлена към Български исторически архив. Материалите от нея – оригинали, фотокопия и пощенски картички – се предоставят в качеството си на исторически извори и същевременно като образци на българската и европейската фотография. Обхващат времето от 60-те години на XIXв. до 90-те години на XXв. За периода от преди Освобождението повечето от тях са дело на чужденци и са създадени извън днешните граници на българската държава – Белград, Букурещ, Браила, Гюргево, Санкт Петербург, Кишинев, Москва, Одеса, Цариград, Прага, Будапеща, Виена. Изключително ценни са портретите на едни от първите български фотографи – Анастас Карастоянов, синовете му Иван и Димитър Карастоянови, Тома Хитров, Георги Данчов – Зографина и др. Наред с тях внимание заслужават и фотографиите на някои чужденци, които създават свои ателиета и работят в България след Освобождението – Франсоа Бауер, Онорио Марколеско.

Тематично визуалните материали могат да се обособят в следните теми:

- портрети на политически, стопански, културни и църковни дейци, вкл. фотографии на техните семейства, съмишленици и близки
- снимки, свързани с българската политическа, военна, икономическа и културна история
- портрети и снимки на чуждестранни обществено-политически и културни дейци и събития, свързани с историята на България
- изгледи от градове и селища в Европа, Русия и Америка, в които са учили, живели и работили българи
- снимки, отразяващи бита на българите
- изгледи от български градове, селища, исторически местности и паметници, свързани с определени лица и събития

На гърба на фотографиите понякога има посвещение от притежателя, което може да бъде ценен исторически извор и допълнителна информация към неговата биография. Подлепващият картон на снимката същевременно е реклама и визитка на фотографа. От него черпим информация за ателиетата и авторите. Обозначените на гърба награди под формата на медали, ордени или грамоти са не само чест и слава, а и важен рекламен фактор за всяко фотоателие. Те стават част от натрупващия се през годините престиж както за фотографското ателие, така и за фотографираните в него личности.

От 2006 г. започва и дигитализация на книжовното наследство, съхранявано в Националната библиотека. Към днешна дата от дигиталната библиотека на НБКМ свободно могат да се ползват различни документи и снимки от БИА, подредени тематично в отделни кабинети – Български исторически архив – Документи, Български исторически архив – Кореспонденция, Български исторически архив – Кондики, Български исторически архив - Фотографска колекция.

С големия си брой документи, тяхното разнообразие и значимост БИА заема едно от водещите места сред архивите в България. Съхраняването и обработеното до момента

документално наследство позволява подробно изследване на културното, стопанското и политическото минало на българите през епохата на Възраждането и националноосвободителните борби до 1912 г.

Библиография:

- Георгиев, Л. Българите католици в Трансилвания и Банат. С., 2010
- Дуйчв, И. Лекции по архивистика. С., 1993
- Иванов, Р. Трудности и поврати в работата на търговците през Възраждането. – В: Заговори и поврати в историята. – Кюстендилски четения 2008
- Обзор на архивните фондове, колекции и единични постъпления, съхранявани в Български исторически архив. Кн. 1 – кн.9. С., 1963-2006
- Опис на мемоарни документални източници, запазени в Български исторически архив. Съст. Е. Харбова, Е. Миладинова. С., 1978
- Опис на Сбирката „Портрети и снимки” в НБКМ. Т. 1-3, Съст. Д. Попсавова. С., 1975-1989
- Панайотов, И., К. Възвъзова-Каратеодорова, В. Тилева, Б. Тодорова-Петкова, З. Нонева-Бабачкова. Правила за комплектуване, обработка, запазване и използване на документалните материали от личните и обществените архивни фондове и колекции от XIX и XX в. – Известия на ДБВК за 1954. Юбилеен сборник. С. 1956, с. 218-296
- Петкова, С. Увод в архивознанието. С., 1994
- Учредителното народно събрание в Търново, 1879 г. съст. М. Бошнакова, С., 2009

Приложения:

Васил Левски, Иван Кършовски и други участници във Втора българска легия.
Фотограф: Иван Карастоянов

Любезні; мн. Кривошеєвичі!

Въ Москвѣ.

Писахте ма коде призна. аа дожд
мислитт писанъ! а ко си съобразенъ и ти се
райго. аа ахмед, на кос. аа отоварилъ
въ едно време съ Ваше. аа, гитда; келъ отоварилъ
на нбго ахмед.

Братце! там камнѣть въ работѣ наше ма-
шинство, и за мень друго нѣмаша въ, за что-р
а тамъ и бѣду велику въ насъ на ч. ароматомъ,
и съ душитъ нѣмощи да съ, раздѣлѣмъ, тогда
мощѣть потѣ. да же да съ върна да въ Бил-
гарско и да съ работимъ какъ ни, съаге уиго
и отъ насъ пошто съ, дарса да върѣсъ
насъ, той же ни съ, одаи и нѣи же го, ариемъ
товаго причина-ае, даго ни, кому не да въ ан-
самъ отъ 25 Апрель, до аго да, наше съмъ
въмъ ии да въ на Гибнѣа, аа съ, раздѣр
и до сѣмъ въ, съмъ нѣсамъ! нѣи да, то да, та
отъ сего, на аа да въ, друго! кой-то ии да
да върѣсъ, насъ, той трѣсъ, да ни да, да да, да
и законно, да да, да ари насъ.

Приаистави ми, каѣво въ омиахъ ехъ уредѣхъ
ни аакъ носамъ-ахъ, въ вомиахъ охъ вѣдѣхъ
ав-лѣно! Шч ако искрено ми казавѣхъ отъ
горе на аѣмио-ахъ ехъ: Любезнѣи, Брате!
то шоговѣ ни шрѣва такъ вѣхъ дѣлани, и
зѣдѣкѣхъ! ихъ казѣхъ: шѣва и шѣва тѣхъ
грѣшнѣхъ! аа дѣса шѣравѣ ахъ сѣмъ гѣсѣхъ
(сѣбѣхъ!)

години! колто и аз за валихъ най-малко,
криволицъ, или се-до-дъеда кажи неправди
ниъ, замъляхъ! За Отечество работимъ
баю! кажи ти мой-съ, азъ мой-съ, криво-
лицъ, а да се поправимъ, и се да си вървимъ
на едно! ако ще бъдемъ хора.

Юни 20. и т. бл. В. Лв-кий

1871.

Писмото от 1. юни Полуганъ.

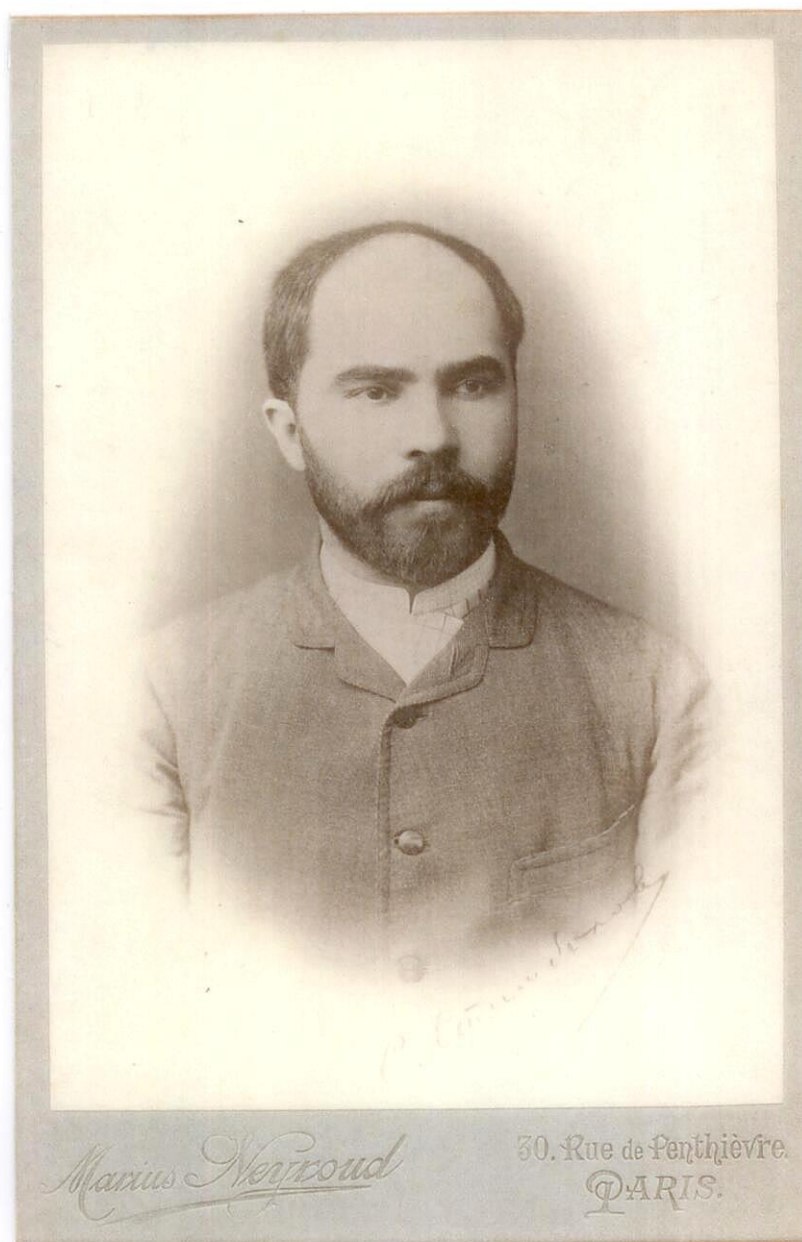
Писмо от Васил Левски до Иван Кършовски от 20 юни 1871 г., в което казва: „За Отечеството работим баю! Кажу ти мойти и аз твойти кривици, па да са поправиме и се да си вървим найедно! Ако ще бъдем хора”.

Васил Левски като знаменосец в четата на Панайот Хитов.
Фотограф: Иван Карастоянов

Петко Славейков – български поет, публицист, фолклорист и политик.
Фотограф: Иван Карастоянов

Стефан Стамболов – български революционер и политик.
Фотограф: Мариус Нейруд

151838

ако намерите благосклонно и ще ви мога да ви дозво-
 лите да вземете ако искате, пичел за цел народ,
 ако изгуба губа само мен си. мислев мога ако из-
 те да вземете доверително да ви вземат или да ви дозво-
 лите да ви пишат. И двете са минава казана пишат
 по горе. да не оставите без мерка да цете капи, да,
 от каменни утиски в една капа не са за утиски
 да си купят. И така за една все общи, а ако не са
 веднъж и да си дава право да даде от мен,
 защото в една ден стои при мен с отбави и ий то
 цети вода носи да се от бунава? а погледна нека
 нищо от капа капа ще се на плати. да не мога
 елате да са разберете да се плати да се отбави
 да се мога и най малко да ви видят, да все-
 то ще са изгуба казана пишат по горе.

в 7. ий Сана Кордвоносец В. Н. М. ски
 в. М. то.

Писмо на Васил Левски до Панайот Хитов от 1868 г., в което казва: "... ако испичеля, пичеля за цел народ, ако изгуба, губа само мене си..."

Протоколъ

Фонд № 5, кн. 5, л. 12
Нар. Библиотека, София

за
Решенията на заседанията на
Ц. Б. Р. Комитета.

Априлиа 29-и пръвмдаха се първоначалните
мисли на представителните и спроводени отъ
частните Ц. Б. Комитети и въ България
1-и презрвители М. Р. в 11 часа, а именно:

отъ Ц. Б. Ком.	Елиса Грумовъ
"	Рамизъ Кодуроглу
"	Скендеръ Дервишоглу
"	Илимиръ Гески
"	Султманъ-оглу Даръ
"	Бурноглу
"	Ефремъ-Али
"	Узунъ-Хасанъ
"	Мехмедъ-Кодуровъ
"	Исмаилъ Хамидъ
"	Грошанъ Давидъ

2-и Презрвители 3 ч.

отъ Ц. Б. Ком.	Дервишъ-оглу Мехмедъ
"	Кодуроглу
"	Хасанъ-Хасанъ
"	Искендеръ-Ефенди

3-и Представители 2 ч.

отъ Ц. Б. Р. Ком.	Ахмедовъ
"	Т. Арново

4-и Представители 2 часа

отъ Ц. Б. Ком.	Мурадъ-оглу
"	Хаджи Хасанъ
"	Каримовъ

5-и Презрвители в 10 часа

отъ Ц. Б. Комитета	Султманъ Мехмедъ
	Ефенди и око-носур-оглу

4.

./.

д. 5, арх. ег 5 л. 13, с. 2

Во България и Влашка избрала за главно
лице въ новиятъ цен. Рев. Българ. Комитетъ
Гивъ Любимъ Каравеловъ, който отъ лично-
указанъ да избере и другите членове, които
сѣ попросили споредъ м. III-та чл. 1-а
на Уставъта.

Апр. 29 1872 г.

Х. М. Мовъ

М. Мовъ

Райко М. Бръдировъ

М. Мовъ

Мавъ Мовъ

М. Мовъ

М. Мовъ

М. Мовъ

М. Мовъ

В. М. Мовъ

В. М. Мовъ

М. Мовъ

М. Мовъ

М. Мовъ

К. М. Мовъ

М. Мовъ

М. Мовъ

М. Мовъ

М. Мовъ

М. Мовъ

М. Мовъ

М. Мовъ

М. Мовъ

Протокол от заседанията на Общото събрание на БРЦК
(29 април 1872 г. - 4 май 1872 г.)

Българският народен събор в Цариград Ортакьои 1871

Български църковен народен събор в Ортакьой – Цариград през 1871 г. за обсъждане и приемане устава на Българската екзархия, на който присъстват Иларион Макариополски, Никола Михайловски, Марко Балабанов, Сава Доброплодни, Никола Тъпчилещов и др.

Национална библиотека „Св.св. Кирил и Методий”.
Архив на българските печатни и други видове документи
/Архив на българската книжнина/

Петранка Калудина,
ръководител отдел „Архив на българските печатни и други видове
документи”, Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий”

Начало

От самото си създаване Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий” започва да изпълнява функцията да съхранява, опазва и систематизира националната издателска продукция като архив на българската книжнина. Тази функция се урежда с приемането през 1897 г. на цялостен Закон за депозиране на печатни издания в Народните библиотеки (в София и Пловдив), който регламентира постъпването в тях на два екземпляра от всички книги, брошури, вестници, възвания, гравюри и карти. Със законът дейността по съхраняването на издателската продукция официално се възлага на Народната библиотека в София. Въз основа на чл. 5 от приетия закон същата година излиза и първото печатно издание на библиотеката „Библиографски бюлетин на книгите, списанията и вестниците, постъпили в Софийската народна библиотека”. Бюлетинът поставя началото на текущата библиографска регистрация и информира за постъпленията в библиотеката. С приемането на нов закон (1920 г.) се разширяват обектите за депозиране и се включват още преизданията, отпечатъците, дисертациите, отпечатаните в чужбина издания.

Законът за народното просвещение обуславя единствената сигурна и постоянна възможност за редовното попълване на фонда Архив на българските печатни и други видове документи към Библиотеката. Един от депозитните екземпляри „от всяко напечатано или възпроизведено по друг начин произведение”, постъпило в Народната библиотека в София, се предоставя за ползване на читателите, а вторият депозитен екземпляр се запазва като архив, със строг режим на съхранение и попълва фондовете на обособения „Национален архив на българската книжнина”.

За съжаление, по време на бомбардировките над София през 1944 г. голяма част фонда на Архива на българската книжнина е унищожен. Много печатни произведения изобщо липсват в Архива до 1944 г. поради лошите условия за съхранение, неспазването на закона за задължителния депозит²⁰⁰ и трудностите при осъществяване на контрол, особено по време на войните. Всички тези фактори заедно с безконечните премествания на библиотеката от сграда в сграда допринасят за разпиляването на българската книжнина и накърняват пълнотата на събраната книжовна продукция.

Съдържание. Обхват.

Възстановяването на унищожените, липсващи и недепозирани до 1944 г. издания в

²⁰⁰ Николов, Ив. Б. Набавянето на литература за Архива на българската книга общонационална задача. – В: *Библиотекар*, 1960, № 10, с. 4.

следвоенните години е централна задача на Библиотеката, която със своята обемност и продължителност се превръща в общонационална²⁰¹. През 1954 г. Министерски съвет издава специално постановление, което регламентира набавянето на липсващите в Народната библиотека документи, издадени до 1944 г. Библиотеката полага огромни усилия за отделяне на неприкосновен архивен фонд и установяване на изданията, които трябва да бъдат набавени. През 1956 г. ръководството ѝ обособява специална служба за възстановяване и организиране архива на българската книжнина. Постепенно архивът на българската книжнина започва редовно да се попълва като се използват няколко основни източници. Изтеглят се издания от резервния фонд, книгохранилището и специалните колекции на библиотеката²⁰². В тази трудоемка дейност активно участват и библиотеките в страната, антикварни книжарници, частни колекции както и отделни културни и съвестни граждани.

Документален източник за попълване на липсващите екземпляри в Архива на българската книжнина е Текущата национална библиография. Благодарение активните усилия на националната ни институция и нейните сътрудници се формира и обособява Архивът на българската книжнина до 1944 г. До 1929 г. в Народна библиотека постъпват съгласно закона за депозита 57 203 библиотечни единици²⁰³. В края на 1958 г. Архивът вече наброява около 70 000 библиотечни единици.²⁰⁴

Системата на задължителното депозирание след 1944 г. непрекъснато се усъвършенства по отношение обектите, включени в нея²⁰⁵. Отделните видове документи, които се събират в Архива на българската книжнина се определят от тези обекти и в действащия закон за задължителното депозирание. Годишният прираст на Архива в края на 80-те години възлиза на 10 000 заглавия, а през втората половина на 90-те години вече ежегодно нараства с около 20 000 библиотечни единици. Количествените измерения на потока от различни видове документи, които постъпват ежегодно в Архива на българската книжнина, показват настъпилото систематично и равномерно комплектуване на печатната продукция у нас²⁰⁶. .са показателни за настъпилото

1958 г.	70 000 библ. ед.
1963 г.	365 000 библ. ед.
1977 г.	487 000 библ. ед.
1988 г. ²⁰⁷	730 000 библ. ед.
1996 г.	824 000 библ. ед.

²⁰¹ Калайджиева, К. Национално книгохранилище на българската писменост. – В: *Библиотекар*, 1962, № 6, с. 4, 5.

²⁰² Калайджиева, К. Материали за историята на Народната библиотека 1955-1978. София, 2003, с. 428-429.

²⁰³ Йорданов, В. История на народната библиотека в София: по случай 50-годишнината ѝ 1879-1929. София, 1930, с. 337.

²⁰⁴ Калайджиева, К. Материали за историята на Народната библиотека 1955-1978. София, 2003, с. 429.

²⁰⁵ Наредба-закон за депозирание на печатни и литографни произведения в народните библиотеки и институти от 16 май 1945 г.; Указ № 1367 за задължително предаване на печатни и други произведения от 1 окт. 1976 г.

²⁰⁶ В таблицата, след 1958 г. периодичните издания са отчетени не в бр. загл. или томове, а в рег. единици.

²⁰⁷ Статистическите данни за Архива са от статията на Зотова К. Центърът за Национална библиография (1978-1988 г.). – В: *Библиотекар*, 1988, № 12, с. 37; В нея се посочва също, че по обем архива през 1988 г. надхвърля 400 000 тома.

Днес Архивът на българските печатни и други видове документи наброява около 1 682 000 библиотечни единици. В него се съхраняват всички видове печатни произведения: монографични и продължаващи издания, издания на некнижни материали, издания за слепи, звукозаписи и дисертационни трудове, а след 2000 г., когато бе приет нов закон за задължителното депозиране, и документи на електронен носител. Съхраняват се и издания с тираж под 100 екземпляра. Ежегодният прираст на тези издания вече достига средно около 60 000 отделни регистрационни единици. Номерът, под който са подредени библиографските записи в текущите бюлетини на Серия 1. Български книгопис на Националната библиография (до 2003 г.) служи за сигнатура и инвентарен номер, и за подреждането на материалите във фонд Архив на българската книжнина, а самите издания са и печатен каталог на този фонд²⁰⁸ В архива се съхраняват и издания, които постъпват като депозитни екземпляри, но не се регистрират в Текущата национална библиография²⁰⁹.

Издаването на книги и други видове документи е неразделна част от културата на страната. Архивът на българската книжнина включва изданията от 1878 г. до нашата съвременност. Анализът на формирането на фонда към 01.01.2017 г. е следният:

- Книги – 599 000 б.ед
- Периодични издания – около 880 000 б. ед.
- Графични издания – 11000 б.ед.
- Нотни издания – 55 000 б. ед.
- Патенти и стандарти – 8 000 б. ед.
- Служебни издания – 85 000 б.ед.
- Издания за слепи – 4 000 б. ед.
- Дисертационни трудове – 45 800 б. ед.

Съхранение

За опазването на библиотечните материали и увеличаване на тяхната дълготрайност отговорност носи Националната библиотека. Недостигът на пространство в основната ѝ сграда са довели до решението големи части от Архива да бъдат изнесени и продължават да се изнасят в други книгохранилища.

Архивните депозитни екземпляри се изнасят във външни хранилища опаковани или подредени в кутии/пакети в хронологичен ред, който съответства на годината и поредния номер в изданията на текущата национална библиография. От 1992 г. архивните екземпляри се регистрират в автоматизирана информационна система.

Достъпът до Архива на българската книжнина е доста затруднен от разпокъсаността на отделните книгохранилища. Подобряването на условията за съхранение на Архива на българската книжнина е тежка и дългосрочна задача на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Необходимо е целият Архив да се обособи самостоятелно в едно ново, модерно книгохранилище, с подходящи помещения,

²⁰⁸ Книгите, издадени до 1944 г., са подредени хронологично- азбучно (по години, а в рамките на годината по авторски знак), като за тази част от архива има азбучен фишов каталог; За вестниците се е поддържала азбучна картотека на заглавията; Патентите, стандартите и изданията на Брайл се съхраняват на пакети и за тях няма справочен апарат.

²⁰⁹ Архивът на българската книжнина включва част от българските некнижни материали (касети, компактдискове).

оборудване и обзавеждане за постоянно съхранение и опазване на депозитните архивните фондове. Сградата да е с капацитет от закрити площи за нарастване на библиотечните постъпленията поне за 50 - 100 години напред.

А бъдещето би могло да е свързано с една мечта – създаване на електронни копия на всички документи в Архива на българските печатни други видове документи.

Принципи на каталогизация в Национална библиотека „Св.св. Кирил и Методий” и информационната среда на ХХІ век

*Евдокия Кутева,
ръководител отдел „Семантична обработка и регистрация”,
Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий”*

*Румяна Петрова,
ръководител направление „Информационно осигуряване на библиотечните
дейности”, Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий”*

Националната библиотека на България е създадена през 1878 година. В първите години от своето съществуване тя среща много трудности свързани с липсата на персонал, познаващ библиотечните процеси, на помещения и сграда, отговарящи на нейните специфични нужди. Влияние оказва и липсата на подкрепа от страна на Министерство на народното просвещение и други институции.

Всички тези пречки имат негативно въздействие върху правилното функциониране на Библиотеката и най-вече върху процесите на каталогизация.

През 1880 година Константин Иречек е назначен за управляващ Библиотеката, за да я „уреди”. Той се заема основно с това да създаде организация на книгите, т.е. разделянето им по науки, каталогизирането и систематизирането им, за което изготвя и доклад до министъра.

Константин Иречек се завръща в Националната библиотека като директор през 1884 година. В рапорт до министъра на народното просвещение, направен във връзка с установените в Библиотеката проблеми, К. Иречек посочва че „трябва да се наредят каталози, както ги изисква библиотечната наука.” Като директор той изготвя и „Инструкция за управлението на Българската народна библиотека”, в която са заложено, че „Библиотеката има три каталога:

4. *Основен каталог на карточките*, на които се нанася името на автора, заглавието на произведението, място и година на печатане, издател, брой страници, формат, колко тома и колко карти или изображения са включени. Всички картички се редят съгласно кирилската азбука;

5. *Инвентарен каталог*, който се поддържа във вид на книги;

6. *Научен каталог*, който също се поддържа във вид на книги.²¹⁰

За това, че Библиотеката трябва да поддържа каталози съобразени с определени правила се обръща внимание в „Правилник за управление на Народната Библиотека” от 1914 година.²¹¹ В Глава VIII „Уреждане на библиотечния имот”, точка Г. Каталози е отбелязано, че Библиотеката има : основен каталог, общ азбучен каталог и общ научен

²¹⁰ **Йорданов, Велико.** История на Народната библиотека в София : по случай 50-годишнината й 1879-1929. София : Нар. библ., 1930 (София : Държ. печ.). VIII, 360 с.

²¹¹ **БЪЛГАРИЯ.** Министерство на народното просвещение. Правилник за управление на Народната библиотека в София. - София : М-во на нар. просвещение, 1914 (София : Държ. печ.). - 51 с. ; 15 см

(систематичен) каталог. Посочва се, че всяка картичка от каталога има като елементи:

- *редна дума* (името на автора). Когато съчинението е написано под псевдоним за редна дума се избира истинското име, а за псевдонима се прави препратка;
- *текст*, т.е. заглавие, а също и преводач, издател;
- *дата*, т.е. град, печатница, година и формат.

Азбучният каталог се реди общо, в една поредица, според кирилицата.

В Правилникът е представена схема в 16 отдела с подотдели, въз основа на която се изгражда систематичния каталог. Тази схема с някои допълнения присъства и в следващите правилници.

В Библиотеката, съгласно Правилника, се поддържат задължително и второстепенни каталози, а именно каталог на отечествените книги и каталог на подотдел Balcanica. Има също и предметен и критичен каталог.

В Правилникът от 1915²¹² година предметния и критичен каталог липсват като изискване.

В Правилника от 1923 година²¹³ азбучния каталог на Библиотека вече има четири части : на произведенията написани на български език, на руски и сръбски език, на латиница, на турска азбука. Азбучният каталог се изработва в два екземпляра – един за читателите във вид на подвързана книга и втори за служителите като фишов каталог.

В този Правилник за пръв път се появяват и голям брой второстепенни каталози. Някои от тях са :

- каталог на подотдел Balcanica, който е в два вида азбучен и предметен;
- каталог на старопечатните книги (1802-1877 година);
- каталог на дисертации;
- каталог на ориенталски ръкописи;
- на постъпили исторически писма и документи.

В Правилникът от 1926 година²¹⁴ е посочено, че Библиотеката трябва да има общи каталози, а именно основен (или топографски), азбучен и систематичен (или научен). Появяват се и специални каталози, които са два вида : каталози на самостоятелни сбирки и каталози за специална цел.

В Правилниците има забележка, в която се отбелязва, че „за подробното съставяне на картичките в разни случаи, библиотечното управление издава особна инструкция.” Такава се явява инструкцията от архива на Библиотеката (арх. ед. 1146, л. 120-124), написана на руски език, вероятно от някои от командированите в Националната библиотека учители-руснаци. Тази инструкция е съобразена с Правилника на Библиотеката и съдържа информация за елементите от библиографското описание, които се нанасят на каталожната картичка, предназначена за азбучия каталог.²¹⁵

Край на Втората световна война заварва сградата на Националната библиотека

²¹² **БЪЛГАРИЯ.** Министерство на народното просвещение. Правилник за управление и уредба на Народната библиотека в София. - София : М-во на нар. просвещение, 1915 (София : Държ. печ.). - 52 с. ; 15 см

²¹³ **БЪЛГАРИЯ. Министерство на народното просвещение.** Правилник за Народната библиотека в София. - София : М-во на нар. просвещение, 1923 (София : Държ. печ.). - 86 с. ; 15 см

²¹⁴ **БЪЛГАРИЯ.** Министерство на народното просвещение. Правилник за Народната библиотека в София. - София : М-во на нар. просвещение, 1926 (София : Държ. печ.). - 90, [6] с. ; 15 см

²¹⁵ **Людсканова,** Виолета. Неизвестни факти за каталожните инструкции на Народната библиотека. – В: *Библиотека*. 1998, № 5-6, с. 44–52. ISSN 0861-847X

разрушена, книжовното ѝ имущество, изровено под развалините е нахвърляно в подземията на Съдебната палата. Във връзка с това съвсем естествено първата задача на каталогизаторите от Библиотеката е била да възстановят каталозите, които отразяват нейния фонд.

Това е период, който дава възможност на колегите да осмислят съществуващата до момента практика и да поставят началото на нови правила за организация на каталогизационната работа в областта на библиографското описание, класификационните схеми и предметизацията в Национална библиотека „Св. Св. Кирил и Методий”.

2. *Описателна каталогизация*

Най-отговорният и труден период при оформянето на каталозите е изработването на инструктивни и методични материали.

Първият такъв опит за създаване на правила за описание на книги в България е направен през 1947 година,²¹⁶ който поставя началото на проучването на чуждестранния опит в тази област и намира своята реализация в правилата издадени през 1953 година.²¹⁷

Издаването на каталожните картички в Библиотеката е организирано самостоятелно и независимо от библиографската регистрация на книгите в „Български книгопис” (национална библиография), в който описанието се извършва с отклонения от възприетите правила. Това създава сериозни затруднения в работата при каталогизирането на книжните постъпления. Реформата в тази област става през 1967 година, когато е въведено пълно уеднаквяване на библиографското описание с каталожното по отношение на редната дума, издателските данни, съкращенията на типичните думи.²¹⁸

Следващата крачка по пътя на унифицицията е извършена с подготовката на първия стандарт за библиографско описание на книги през 1972 година, влязъл в сила от 1 януари 1973 година.²¹⁹ Поставя се началото на националните стандарти за библиографско описание на различните библиотечни ресурси^{220 221 222 223 224}, които имат своя бум през 80-те години и са съобразени с първите издания на ISBD²²⁵.

На основата на тези стандарти е разработено и „Ръководство за азбучни каталози на

²¹⁶ **Правила** за описание на книги в народните библиотеки / Ред. Т. Боров. - София : ББИ, 1947. - 88 с. ; 37 см.

²¹⁷ **Народна библиотека Кирил и Методий.** София. Правила за описване на книгите в големите библиотеки : С прил. : Правила за нареждане на фишите в азбучен каталог / Божана Божинова-Троянова и др. ; Под ред. на Божана Божинова-Троянова, Ценко Цветанов. - София : Наука и изкуство, 1953. - 132 с. ; 25 см

²¹⁸ **Зотова, Кремена.** Библиографското описание на книги в България и въвеждането на новия стандарт. – В: *Библиотекар*. 1982, №1, с. 22-27. ISSN 0204-7438

²¹⁹ **БДС 9735-73** Описание на печатните произведения за библиографски и информационни издания и за библиотечни каталози.

²²⁰ **БДС 15419-82** Библиографско описание на книгите

²²¹ **БДС 15687-83** Библиографско описание на периодични издания

²²² **БДС 15934-84** Библиографско описание на картографски издания

²²³ **БДС 15935-84** Библиографско описание на нотните издания

²²⁴ **БДС 16764-88** Библиографско описание на графични издания

²²⁵ **Дипчикова, Александра.** Каталогизацията в България – традиция и предизвикателства [Електронен ресурс]. – В: *Globalization and the Management of Information Resources* [Електронен ресурс] : papers from the International Conference, Sofiq, Bulgaria, 12– 14 November 2008. Ed. By Herbert K. Achleitner, Alexander Dimchev. Sofia : St. Kliment Ohridski Univ., 2010, с. 365–372. [Прегледан на 04.09.2017]. https://research.uni-sofia.bg/bitstream/10506/455/3/SOFIA2008_new.pdf

книги” от 1989 година²²⁶, което и до днес е основен инструмент в работата по библиографското описание.

От 1992 година в Националната библиотека се поддържа нормативния файл на лицата с интелектуална отговорност в постъпилите ресурси.²²⁷

През 2012 година излиза изданието на ISBD на български език²²⁸ - ръководство за всеки колега, занимаващ се с библиографско описание в Националната библиотека.

3. Съдържателна каталогизация

3.1. Класификационни схеми използвани в Националната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий” през годините.

Заедно с разработването и утвърждаването на нови правила за библиографско описание в България се прави много и за организирането и поддържането на систематичния каталог. Издадени са няколко класификационни схеми : през 1951 г. излиза българското издание на десетичната класификация²²⁹; през 1958 година – класификация за научните библиотеки²³⁰.

В Националната библиотека през 1948 година се изработва собствена схема, която заляга в систематичния каталог и в „Български книгопис”. Тя се използва до 1953 година когато Библиотеката решава да поднови работата си по класификационната си схема. Целта е тя да стане схема на всички научни библиотеки в страна, които до момента използват различни такива. Резултат от това начинание се явява споменатата „Схема за класификация на книгите в научните и по-големи библиотеки”, за чието разработване се използват основните принципи на съветската класификационна схема, която тогава е още проект. Схемата е въведена в Националната библиотека от 1960 година.²³¹

През 1967 година съставителите на схемата пристъпват към нейната редакция. В хода на работата и във връзка с бързото развитие на науката и големия книжен поток се стига до извода, че по-рационално би било, вместо преработка на съществуващата класификационна схема, да се приеме нова такава. Специалистите в страната преценяват, че най-подходяща за българските условия е съветската Библиотечно-библиографска класификация²³². Така през 1982 година излиза българския превод²³³ на Библиотечно-

²²⁶ **Ръководство** за азбучни каталози на книги / Анастасия Г. Лютова и др. ; Под ред. на Анастасия Г. Лютова, Мария Н. Кочмарова. - София : Нар. библ. Кирил и Методий, 1989. - 406 с.

²²⁷ **Ангелова-Пенкова**, Ефросина Антонова, Филипова, Силвия Трендафилова. Установената точка на достъп на имена на лица в Текущата национална библиография. – В: *Информационен бюлетин. Централна библиотека на БАН*. 2014, № 11-12, с. 7-13. ISSN 1312-9899

²²⁸ **[International Standard Bibliographic Description] ISBD** : международен стандарт за библиографско описание / [прев. от англ. Александра Дипчикова]. – Консолидирано изд. / препоръчано от Групата за преглед на ISBD ; одобрено от Постоянната комисия на Секцията по каталогизация на ИФЛА. – София : Бълг. библ.-информ. асоц., 2012. – 268 с. ISBN 978-954-9837-22-3

²²⁹ **Цветанов**, Ценко, Икономова, Д. Таблица на десетичната класификация за масови библиотеки. София : Наука и изкуство, 1951. 104 с.

²³⁰ **Троянова**, Божана, Атанасова, В., Тошева, Сн. и др. Схема за класификация на книгите в научните и по-големи библиотеки. София : Държ. б-ка „В. Коларов” и др., 1958. 125, 441, 19 с.

²³¹ **Троянова**, Божана. Проект за класификационна схема у нас : научно съобщение. – В: *Известия на Държавна библиотека „Васил Коларов”, 1957-1958*. София : Държ. б-ка „В. Коларов”, 1959. с. 208-215

²³² **Троянова**, Божана. За промяната на класификационната система на научните библиотеки. – В: *Библиотекар*. 1973, №7-8. с. 34-38. ISSN 0204-7438

²³³ **Библиотечно-библиографска класификация** : таблици за научните библиотеки : Т. 1-25. София : София : Нар. библ. Кирил и Методий. 1975-1982

библиографската класификация, която обаче не намира приложение в Националната библиотека.²³⁴

В същото време Таблицата от 1951 година има няколко допълнени и преработени издания през 1955, 1961 и 1967 година.^{235 236 237} В тези издания са направени изменения на Универсалната десетична класификация въз основа руските класификационни схеми на Л. Н. Троповски²³⁸ и носят съответната идеологическа натовареност.

За издаването на Таблици на десетичната класификация от 1985 година²³⁹ е взето решение всички поправки в математическите, естествените и приложните науки да се върнат към оригинала.

След настъпилите обществени промени в България през 1989 г. специалистите вземат решение в страната да се използва стандартното издание на Универсалната десетична класификация. Тази класификация се използва от редица библиотеки у нас и нейното приемане като схема и за научните библиотеки би подпомогнало унифицирането на класификационната практика и обединението на информационните ресурси. Първа стъпка в тази посока става издаването на допълнения към Таблицата от 1985 година, съдържащо преработени отделите, които структурно се отличават от оригиналното издание на класификацията.²⁴⁰ Така, от 1991 година, разработените таблици намират своето място в Текущата национална библиография и централната каталогизация. Започва и изграждането на нов систематичен каталог.

През 2009 година Националната библиотека съвместно със Софийския университет „Св. Климент Охридски“ и Националния център за информация и документация разработват проекта „Национален класификатор за управление и организация на информационните ресурси“. Целта на проекта е създаването на национална класификационна система на основата на Универсалната десетична класификация, която да се използва от библиотеките, библиографските и информационните агенции. За съжаление проекта остава неразбран²⁴¹.

Желанието за осъществяване на български превод на стандартната версия на Универсалната десетична класификация, т.е. на еталонен справочен файл (Master reference File – MRF), благодарение на който да намерим своето място в електронните каталози по света остава. То подтиква двама доброволци от Националната библиотека - доц. д-р Александра Дипчикова и доц. д-р Антоанета Тотоманова, през 2011 година да се включат в международния проект UDCSummary. Техните усилия и вяра във важността и

²³⁴ **Троянова**, Божана. Библиотечно-библиографската класификация в България. – В: *В чест на 80-годишнината на проф. Тодор Боров* : сборник статии. Ред. кол. Петър Динеков ... [и др.]. София : БАН, 1984. – 391 с.

²³⁵ **Цветанов**, Ценко, Икономова, Д. Таблица на десетичната класификация за масови библиотеки. 2 попр. и разш. Изд. София : Наука и изкуство, 1955. 114 с.

²³⁶ **Цветанов**, Ценко, Икономова, Д. Таблица на десетичната класификация за масови библиотеки. 3 попр. изд. София : Наука и изкуство, 1961. 112 с.

²³⁷ **Дафинов**, Здравко, Тошева, Сн., Рибарска, Л. Таблици на десетичната класификация. София : Наука и изкуство, 1967. 176 с.

²³⁸ **Троповски**, Л. Н. Десетичная классификация. Сокращенные таблицы массовых библиотек. Москва, 1938. 64 с.

²³⁹ **Таблицы** на десетичната класификация. София : Нар. библ. „Кирил и Методий“, 1985. 363 с.

²⁴⁰ **Таблицы** на десетичната класификация. Дополнение. София, 1991. 61 с.

²⁴¹ **Дипчикова**, Александра, Тотоманова, Антоанета. Универсална десетична класификация – съвременни направления в развитието и прилагането им в. – В: *Библиотека*. 2013, № 2–3, с. 99–108. ISSN 0861-847X

необходимостта от това издание се увенчаха с успех и през 2017 година излезе Универсалната десетична класификация на български език.²⁴² Очаква се от 1 януари 2018 година да започне прилагането на новата класификационна схема в изданията на Текущата национална библиография и в библиографските записи за електронния каталог на Библиотеката.

3.2. Предметизацията в Национална библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“

Паралелно с библиографското описание и класификационните схеми започва и новото развитие на предметния каталог и процеса по изграждане на предметен рубрикатор в Националната библиотека.

През 1950 година са завършени първите правила за предметизиране, съставени от М. Кадънкова, които съдържат основните принципи на предметния каталог. Когато през 1954 година завършва рекаталогизирането на фонда и се прави анализ на каталога се откриват редица недостатъци, които пречат на успешното му ползване от читателите. Въз основа на получените изводи се прави редакция на предметния каталог. Като резултат от извършената работа през 1958 година излиза и нова методика на предметизирането.²⁴³

При разработването на списъка с предметни рубрики, каталогизаторите използват възможностите на Библиотечно-библиографската класификация (на нейния азбучно-предметен показалец) за извличане на научна терминология при формулирането на нови рубрики или при редактирането на стари. Това подпомага изграждането на отраслевите и междоотраслевите предметни комплекси²⁴⁴.

През 1972 година се появява „Ръководство за предметизиране на книгите в библиотеките“.²⁴⁵ В него са заложили организационните принципи на предметния каталог на Националната библиотека, който е единствения универсален предметен каталог в България.²⁴⁶

Паралелно с развитието на каталога се развива и предметния рубрикатор. В Националната библиотека се разработва уникалният за територията на България нормативен списък на предметните рубрики, използвани за отразяване на огромния обем от ресурси от всички области на човешкия живот, който от 1993 година се поддържа в електронен вариант. Натрупаните с годините рубрики постоянно се редактират и актуализират, за да отговарят на развитието на научната мисъл и нуждите на ползвателите на Библиотеката. Това е най-динамично развиващата се дейност в областта на каталогизацията в пределите на Национална библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“,

²⁴² **Универсална десетична класификация** : CC Publication No. 099, UDC Consortium - Licence No. PL2016/01 / [състав., доп., прев. Александра Николаева Дипчикова, Антоанета Иванова Тотоманова]. - Съкр. изд. - София : Нац. библ. "Св. св. Кирил и Методий", 2017. - 446 с.

²⁴³ **Даскалова-Рибарска, Л., Атанасова, В.** Предметният каталог в Държавна библиотека „В. Коларов“. История, принципи и методика на предметизирането. - В: *Известия на Държавна библиотека „Васил Коларов“, 1957-1958.* София : Държ. б-ка „В. Коларов“, 1959. с. 91-124

²⁴⁴ **Дипчикова, Александра.** За усъвършенстването на реалните каталози в Народната библиотека „Кирил и Методий“. - В: *Библиотекар.* 1983, № 5. с. 12-16. ISSN 0204-7438

²⁴⁵ **Атанасова, Вера.** Ръководство за предметизиране на литературата в библиотеките. София, Нар. библ. „Кирил и Методий“, 1972. 89 с.

²⁴⁶ **Дипчикова, Александра.** Проблеми на предметизацията у нас. - В: *Библиотекар.* 1988, № 5. с. 3-7. ISSN 0204-7438

която може най-бързо да реагира на разбиранията на потребителите на библиотечните каталози за околния свят.

4. Автоматизация на каталогизационните процеси в Национална библиотека „Св. Св. Кирил и Методий”

Българската каталогизация, като част от глобализиращото се общество е поставена в условия на бързо изменяща се среда, която изисква адекватно и своевременно решаване на сложни по своя характер и съдържание задачи. Динамиката на развитие на новите форми на публикуване налагат промени в каталогизационните подходи и методи за анализ на съдържание и предоставяне на достъп до информация. В основата на каталогизационните принципи застават интересите и удобството на потребителите.²⁴⁷

Автоматизирането на библиотечните дейности е процес, започнал през 60-те години на миналото столетие и е свързан със създаването на машинночетимия библиографски запис и реализирането на практика на принципа за еднократна обработка на документите и многократно използване на библиографските записи. „Стандартизация” и „съвместимост” са двата основни термина, на които се подчинява и които бележат развитието на библиотечната автоматизация²⁴⁸.

Автоматизирането на библиотечно-библиографските дейности започва почти едновременно със създаването на международните стандарти за библиографско описание, което обуславя структурната зависимост между областите на библиографското описание по стандарт и полетата на машинночетимите формати.

Автоматизацията в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ започва през 1987 г. със закупуването на 14 персонални компютъра. Първата база данни, която започва да се изгражда е „Национален своден каталог на чуждестранните периодични издания“. Впоследствие в библиотеката се изграждат още няколко бази данни, които имат повече експериментален характер поради несъвършената техника и липсата на опит от страна на специалистите.

В началото на 1991 г. се формира група от специалисти, представители на големите научни библиотеки в София, която разработва и през 1995 г. реализира с помощта на фондация „Отворено общество” проект за изграждане на Национална автоматизирана библиотечно-информационна мрежа (НАБИМ) със седалище в Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий”²⁴⁹

През 1992 г. започва постепенно автоматизиране на националната библиография, която осигурява текущата регистрация на издателската продукция на страната и е пряко отговорна за централната каталогизация. Избран е програмният продукт CDS/ISIS, който се поддържа и разпространява от ЮНЕСКО. CDS/ISIS micro е най-разпространеният софтуер в България и се използва в DOS среда (Информационна библиотечна система „Библиотека”, разработена и разпространявана от НБКМ).

В началото на 1992 г. в библиотеката има вече 42 хил. машинночетими записа.

²⁴⁷ **Миланова**, Милена. Българската каталогизация в глобалното информационно пространство на XXI век. Анализи, стратегии, перспективи. София, 2008

²⁴⁸ **Янакиева**, Татяна. Интегративност на информатизираната библиография. // СБИР. Нац. науч. конф., VII. София. 1997, с. 39

²⁴⁹ Войникова, Тая. Автоматизация в народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий”. – В: сп. Библиотека, 1995, бр.7, с.9-16

След получаването на 30 IBM PC, дарение за Центъра за национална библиография от Фондация „Отворено общество“, до края на 1994 г. са автоматизирани изданията на националната библиография, с изключение на Серия 3, Български грамофонни плочи и серия 8, Библиография на българската библиография.²⁵⁰

6.1 Системата COBISS – модел за споделена каталогизация

Появата на електронните каталози и базите от данни и използването на телекомуникациите за обмен на записи предизвикват преосмисляне на принципите на каталогизацията.

На 28 ноември 2006 г. в гр. Марибор, Словения проф. д-р Боряна Христова – Директор на Националната библиотека “Св. св. Кирил и Методий” подписва „Споразумение за включване на библиотеките от България в безплатна обмяна на библиографски записи в мрежата COBISS.Net“. С това Споразумение бяха поети от страна на нашата Национална библиотека ангажименти за внедряването на програмния продукт COBISS (Кооперирана онлайн библиографска система и услуги).²⁵¹ В рамките на тази мрежа каталогизацията на документите се извършва във формат COMARC.

Целите на проекта са свързани с осигуряване на бърз и равен достъп до информация, създавана от библиотеките – участници, разширяване на мрежата на регионален принцип, хармонизиране на правилата за каталогизация, изграждане на съвместими научноизследователски информационни системи, приемане на концепцията за управление на библиографиите на изследователите като част от националните библиотечно-информационни системи в рамките на националните политики за научни изследвания, увеличи ползването на резултатите от научните изследвания.²⁵²

В резултат на усилията на служителите на Националната библиотека и IZUM (Institute of Information Science) в първия етап от проекта, във формати COMARC/B, COMARC/A и COMARC/H, успешно са тествани и прехвърлени 864 545 библиографските записи на български монографии и монографии на чужда кирилица и латиница, периодични издания, статии от български вестници, списания и сборници, част от дисертациите, както и контролните файлове на имената и предметните рубрики. Към момента, сводният каталог COBIB.BG съдържа 1 006 235 библиографски записа.

Системата COBISS представлява модел на организация на библиотеки, свързани в единна информационна система със споделена каталогизация, споделена библиографска база данни COBIB (общ своден каталог) и локални библиографски бази данни, база данни на участващите библиотеки (COLIB), база данни с контролни функции CONOR и др.²⁵³ В рамките на системата, всеки запис се каталогизира еднократно, след което записът става достъпен онлайн за всички участници в системата чрез споделената библиографска база от данни COBIB. Копирането на записи от сводния каталог е възможно, тъй като структурата на библиографските записи е една и съща. Локалните

²⁵⁰ Войникова, Таня. Автоматизация в народната библиотека „Св.св. Кирил и Методий“. – В: сп. Библиотека, 1995, бр.7, с.9-16

²⁵¹ Проект „Виртуална библиотека - България“. I етап

²⁵² Проект COBISS.Net

²⁵³ http://www.cobiss.net/platforma_cobiss-bg.htm

бази данни съдържат и еднакво структурирани данни за фонда, отнасящи се за конкретен екземпляр, които са от основно значение за функционирането на отделната библиотека и представянето му в електронния каталог.

При разработването на локалните приложения е обърнато особено внимание на унифицираното въвеждане на данни и на показването на локалните данни за крайните потребители. Унифицирането се осигурява до голяма степен от формата за данните за фонда COMARC/H. Нещо повече, преди включването на отделна библиотека в системата, националният център COBISS и съответната библиотека се споразумяват за начина на въвеждане на локалните данни. Въвеждането на данните е съобразено с представянето им в най-достъпна форма за крайния потребител и едновременно с това със запазването на уникалността на работната организация на всяка от тези библиотеки.

COBISS/OPAC е мрежовото приложение, което осигурява представяне на библиографските данни в международен комуникативен формат и разкриване на фондовете на библиотеките за по-голям брой потребители, както и достъп до всички библиографски бази данни в системата COBISS. Потребителите могат да свалят записи от базата данни COBIB като изпълняват условията за ползването им. Библиотеките могат да прехвърлят записи за употреба в локални библиотечни приложения в съответствие с условията на специални договори.

Когато библиотеката използва софтуера COBISS за автоматизиране на заемането, чрез COBISS/OPAC може да се получи информация за наличността на всяка библиотечна единица (дали е заета и за какъв срок). Потребителите могат да използват системата, за да се информират какво са заемали, да удължават срока на заемане, да резервират библиотечни единици, да изпращат поръчки за междубиблиотечно заемане, да проверяват баланса на своите неуредени задължения, да ги плащат чрез системата Moneta (само при COBISS.SI) и да се абонират за услугите за електронно известяване.²⁵⁴

Разработването на електронни каталози и записи във MARC формат все повече увеличава използването на споделената каталогизация. Изграждането на нови технологични платформи и международни стандарти ни извеждат към една нова ера на сътрудничество и обмен на ресурси между библиотеките.

Ключови думи

Универсална десетична класификация - система за библиотечна класификация

²⁵⁴ <https://www.cobiss.net/bg/platforma-cobiss.htm>

ISBD (International Standard Bibliographic Description) - международен стандарт за библиографско описание.

Предметен рубрикатор - азбучен списък, в който са включени предметните рубрики и отношенията между тях.

COBISS (Co-operative Online Bibliographic System & Services) - Кооперирана онлайн библиографска система и услуги.

COBISS/OPAC – мрежово приложение на системата COBISS.

IZUM – Институт за информационни науки, Марибор.

COMARC – формат за библиографско описание.

CONOR – база данни с контролни функции.

COBIB.BG – споделена библиографска база данни / своден каталог.

COLIB – база данни на библиотеките-участници в системата COBISS.

Отдел „Ръкописи и старопечатни книги“

*главен асистент, д-р Бояна Минчева,
ръководител Отдел „Ръкописи и старопечатни книги“,
Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“*

С учредяването на Народната библиотека през 1878 г. се поставя началото на формирането на фонд от славянски и чуждоезични ръкописи и старопечатни книги. Отделен още със създаването си в специален шкаф в кабинета на Директора на Библиотеката, той е свидетелство за приоритетното отношение на ръководството на институцията към тези книжовни паметници.

Комплектуването на отделните колекции се осъществява по различни начини и пътища през десетилетията. Специалисти от Министерството на народното просвещение и от Библиотеката издирват, събират и откупват славянски, гръцки и други чуждоезични (неславянски) ръкописи, старопечатни книги и възрожденски вестници и списания. Най-голямо е количеството на документите, постъпили по пътя на дарението. Сред първите дарения в националното книгохранилище са сбирката от ръкописи на Софийския митрополит Мелетий Зографски, богатите библиотеки на проф. Марин Дринов, Петко Р. Славейков, Найден Геров, ръкописи от библиотеката на Българското книжовно дружество в Браила. Голям брой книжовни старини, открити и събрани от различни църкви и манастири по българската етническа територия, постъпват чрез Българската екзархия в Цариград, Министерството на народното просвещение, Народния (по-късно Археологически) музей в София и чрез съдействието на български учени и общественици като Васил Икономов, Найчо Цанов, Спиридон Палаузов, Атанас Шопов и др., а в по-ново време Димо Карадимов, проф. Васил Захариев, проф. Донка Петканова, проф. Николай Дилевски и др. Значителна част от славянските ръкописи са набавени от Ставри Георгиев през първите две десетилетия на XX в. Част от гръцките ръкописи във фонда са донесени от Охрид от просветния деец Евтим Спространов. През 1995 г. във фонда от славянски ръкописи постъпват като дар две колекции – от Обединена българска банка и от Българска мултимедийна компания. Първите постъпления от старопечатна книжнина във фондовете на Националната библиотека са свързани също с имената на лица и институции – дарители. През 1879- 1888 г. българският търговец във Виена Никола Ковачев дарява пълни течения от възрожденските вестници: „Турция“, „Народност“, „Македония“, „Дунавска зора“, „Право“, „Напредък“, „Век“, „Свобода“, „Независимост“, „Знаме“ и др. Сред имената на първите дарители са българските възрожденци: Пандели Кисимов, Сава Доброплодни, Васил Манчов, Петър Матеев от Котел. В последните десетилетия на XIX в. редица български и чужди интелектуалци и общественици (в т. ч. Спиридон Палаузов, Любен Каравелов, Стефан Веркович, Юрий Венелин, проф. Иван Платонов от Харковския университет и др.) даряват личните си библиотеки, състоящи се основно от старопечатни книги, редки и ценни издания. Със свой принос записват участие и Министерството на народното просвещение, Българското книжовно дружество в Браила, Свищовското училищно настоятелство и др. От средата на XX в. към настоящия момент трябва да бъдат споменати имената на дарителите Любен Басмаджиев, Иван Дренников, Теодор Димитров

и др. В комисията по оценяване на книжовните паметници и за първоначална обработка на ценните постъпления е привлечен проф. Беньо Цонев, който изготвя и първите научни справочници върху славянската ръкописна колекция в НБКМ.

Самостоятелен отдел „Ръкописи и старопечатни книги” в Националната библиотека е създаден през 1948 г. За негов ръководител е назначен д-р Маньо Стоянов. Съвременното му развитие преминава през три етапа:

- **Първи етап** (1948–1978) – във връзка с новата устройствена структура на библиотеката се създава самостоятелен отдел „Ръкописи, старопечатни и редки книги” с основна цел да събира, съхранява, проучва и предоставя за използване сбирките от ръкописи, старопечатни и редки книги и периодични издания.

- **Втори етап** (1978–1997) – обособяват се два самостоятелни отдела: „Ръкописи” и „Старопечатни, редки и ценни издания”. Техните ръководители – проф. д-р Божидар Райков и Лидия Драголова, като възпитаници на д-р М. Стоянов поддържат сътрудничеството между тези отдели през годините.

- **Трети етап** (1997– до наши дни) – двата отдела отново са обединени под името „Ръкописи и старопечатни книги”.

Още в първите години след формирането на отдела започва обособяването на отделните колекции. Основният принцип е езиковият, като принадлежността на даден книжовен паметник към съответната колекция е езикът, на който той е написан/отпечатан.

Днес фондът към отдел „Ръкописи и старопечатни книги” включва около 1700 славянски, гръцки и други чуждоезични ръкописи от X в. до XX в. и повече от 17 000 тома старопечатни, редки и ценни книги и периодични издания, отличаващи се като съдържание, оформление и разнообразна тематика. Към Отдела има и сбирка от аналогови копия: черно-бели микрофилми и микрофиши на документи от Националната библиотека и от други колекции в страната и в чужбина. Направени са и 15 мулажа на най-популярните ръкописи от сбирката.

В ръкописната част се обособяват две големи колекции – славянски ръкописи и гръцки ръкописи, както и редица по-малки, също формирани на езиков принцип.

Славянските ръкописи включват български, сръбски, влашки, молдовски и руски ръкописи, грамоти и фрагменти, изписани на кирилица от X в. до XX в.; два хърватски ръкописа са писани на хърватска глаголица. Сбирката е най-голямата в страната (около 1500 тома), с богат тематичен репертоар, главно от богослужебна литература и дава почти пълна представа за развитието на българската книжовна култура от Средновековието до и през Българското възраждане. Богослужебни книги, календарни сборници, сборници с нравствено- поучителни слова, съчинения от християнската догматика, патерици, сборници със смесено съдържание (включително съдържащи различни съчинения с апокрифен характер), химнографски сборници, номоканони, типичи и поменици на манастири представят колорита на ръкописното наследство, достигнало до нас през вековете и съхранявано в Националната библиотека. Застъпени са и светската и учебната литература – преводна и оригинална, включваща съчинения от Античността, Средновековието, европейската научна мисъл, Българското Възраждане (*Александрията*, *Троянската притча*, исторически съчинения, учебници, речници, различни трактати и др.). Наред с останалите славянски ръкописи, неоспорима историческа стойност имат грамотите на влашки и молдовски воеводи от XVI и XVII в. Най-ранният български кирилски ръкопис е *Енинският апостол* от края на X – началото на XI в. Ценни

паметници, принадлежащи към националното ни книжовно наследство са: *Евтимиевият служебник* и *Бориловият синодик* от последната четвърт на XIV в., *Първият Софрониев (Котленски) препис на История Славяноболгарска* на Паисий Хилендарски от 1765 г. и др.

Гръцки ръкописи: ръкописи, грамоти и фрагменти от X до XIX в. (193 тома). По-голямата част от гръцките ръкописи са постъпили от различни райони на България – Арбанаси, Бачковския манастир, Варна, Поморие, Созопол и др., и са писани от българи. Няколко ръкописа произхождат от светогорските манастири Ватопед, Хилендар, Зограф и др., където са живели български монаси. Ценна част от колекцията са псалтикийните сборници (34 бр.) от XVIII–XIX в., писани предимно в България за нуждите на богослужението, както и една грамота, издадена от Константинополската патриаршия.

Другите чуждоезикови ръкописи са представени от латински, румънски, немски, италиански, арменски (1), грузински (1), еврейски (3 свитъка), етиопски (1) кодекси и фрагменти от X до XIX в. Сред тях заслужават да бъдат отбелязани латинският брeвиар, подарен на Библиотеката от известния музикант Юрий Буков, италианският Морски пътеводител от 1758 г., арменското евангелие от X в. с ценни приписки за неговата история, грузинският препис на Типика на Бачковския манастир.

Старопечатните книги, редките и ценни издания са разпределени в следните колекции с обхват XV–XXI век: *Български старопечатни книги и възрожденски периодични издания (1806–1878 г.)*; *Славянски кирилски печатни книги (XV–XX в.)*; *Редки български книги (1878 – до наши дни)*; *Чужди старопечатни, редки и ценни книги (XV в. – до наши дни)*; *Миниатюрни издания*.

В етапа на първоначалното им обособяване са заложени някои общи критерии – тематични и хронологични. От основния фонд на Библиотеката са изтеглени всички книги, издадени до 1800 г. За книгите на чужди езици след 1800 г. подходът е избиращ. Критериите тук са тематични – подбрани са заглавия, свързани с българската и балканските културни, литературни и исторически процеси, книги с религиозно и философско съдържание, издания с особено полиграфическо оформление.

Най-ранните представители на Гутенберговата епоха – **инкунабулите**, са общо 7. Двата кирилски инкунабула *Октоих* (Цетина, 1494, 4 екземпляра) и *Псалтир с последование* (Цетина, 1495, 1 екземпляр), както и двата латински, от които и популярната в средите на книговете и библиофилите *Нюрнбергска хроника*, отпечатана в едноименния град през 1493 г., придават допълнителна стойност и колорит на колекциите към отдела.

Формалният хронологичен обхват, който определя границите на **българската старопечатна книга**, съвпада почти напълно с епохата на Българското Възраждане. Долната граница на Възраждането често е поставяна в началото на XVIII в. Началната година – 1806, е свързана с конкретен факт – в гр. Римник е отпечатан „*Кириакодромион, сиреч Неделник*” – първата печатна книга на новобългарски език. Крайната година (1878) е по-скоро формално определена от възстановяването на българската държава. В Националната библиотека се съхраняват многоекземплярно почти всички български възрожденски издания (1670 загл. в 8483 тома), което прави колекцията от тях най-богатата в страната. Запазени са и пълните течения от всички заглавия на български вестници и списания (77 заглавия), издавани през този период, с изключение на отделни броеве от някои годишници, както и някои периодични издания, които излизат в един или няколко броя и не продължават съществуването си.

Славянските кирилски печатни книги XV-XX в. са основно руски, украински и сръбски издания с религиозно и догматическо съдържание, отпечатани с църковнославянски шрифт и на църковнославянски език. Най-многобройни в тази колекция са руските и украински издания (около 750 тома), принадлежащи към общата типология на богослужебната книжнина. Тук се подрежда и поемата *Ламент дому княжат Острозских* (1603), издадена в памет на княз Александър Острожки. Изданието е библиографска рядкост, а екземплярът, съхраняван в НБКМ, е най-пълният известен на науката до този момент. Най-често срещани в тази колекция са екземплярите от различни издания на Псалтира. Тук се съхраняват и 64 екземпляра от 21 издания южнославянски кирилски печатни книги от XVI в., което я превръща в една от най-богатите колекции от такива издания в Европа.

В колекцията „**Редки български книги**” влизат първите издания на класиците на българската литература, първи преводи на български език на произведенията на световната класика, издания с автографи на бележити личности, и др.

От **книгите на чужди езици** най-многобройни са гръцките (1573 тома). Значителна част от тях са донесени от с. Арбанаси, Созопол, Несебър, Самоков и са богати на ръкописни бележки. Сред тях са: едно от най-старите печатни издания на Пиндар от 1515 г., първото издание на съчиненията на св. Василий Велики от 1535 г., изданието от 1688 г. на *Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis* на Дюканж, великолепното издание от 1653 г. на *Photii Myriobiblion*. Чуждоезиковите колекции са богати на издания с библиофилска стойност – Алдини, Елзевири, първи издания на класиците на европейската литература, книги за пътешествия, ранни библии, речници, издания с екслибриси и др.

Миниатюрните издания наброяват 451 т., като най-малкото от тях е *Das kleinste Buch der Welt - Das Vaterunser : in sieben Sprachen. – München, 1960.*, с размери 3,5 x 3,5 мм.

Комплектуването и научно-техническата обработка на ръкописите и старопечатните книги се извършва текущо от специалистите в Отдела. Понастоящем тук работят трима филолози, един изкуствовед и един магистър по библиотекознание и информационни технологии. Съдържанието на колекциите е представено чрез система от традиционни каталози – азбучни и хронологични и научни описи. Приоритетна задача в тази област е въвеждането на описания в системата за споделена каталогизация COBISS до достигането на изчерпателна пълнота. Поддържат се и различни локални бази данни, които подпомагат управлението на колекциите, справочната и експертната дейност на сътрудниците от Отдела. Дигитални копия на някои от основните справочници, разкриващи съдържанието на фонда, са достъпни на страницата на Националната библиотека в Интернет.

Основните стратегии в управлението на специалните колекции към Отдела в наши дни се определят от приоритетите в ръководната политика на Националната библиотека. Сред тях на първо място са **съхранението и опазването** на ръкописно-документалното наследство. Текущо се извършва обработка на документите в камера за *аноксия*, обезпрашаване и дезинфекция на фондовете и книгохранилищата, реставрация и консервация (осъществявана главно чрез обратими методи и технологии). По действащата програма „Осинови книга” чрез дарения се осигуряват средства и консумативи за застрашени паметници – ръкописни и старопечатни. В пряка връзка с опазването е и **дигитализацията**, която днес покрива около 10% от фондовете към Отдела.

Друга приоритетна насока в управлението на колекциите към отдела е **презентирането** им пред различни публики. То се осъществява чрез разнообразни форми и мероприятия: със съдействието на средствата за масова информация, чрез организирането на специализирани лекции и беседи, културни турове, тематични изложби и др., които осигуряват тяхното активно присъствие в културния и обществен живот на България. Изложбената дейност се развива чрез реални и виртуални експозиции, пътуващи из страната и в чужбина.

Научната дейност е неделима част от общите функции на Отдела. Чрез статии, монографии, документални издания, справочници и описи текущо се разкрива съдържанието на колекциите и се улеснява достъпът до тяхното съдържание.

През годините сътрудниците на Отдела участват в редица **проекти и програми**, свързани с основните стратегически дейности – опазване, дигитализация и популяризация на колекциите. Най-ранният български ръкопис – Енинският апостол, беше включен в регистъра на програмата Memory of the World към ЮНЕСКО за опазване и достъп до световното документално наследство в дигиталната ера.

Основното предизвикателство, което днешното време отправя към дейността и функциите на отдел „Ръкописи и старопечатни книги“, е съхраняването и предаването на традициите и опита на квалифицираните специалисти на младите сътрудници и изследователи.

Националният регистър на издаваните книги в помощ на изпълнението на законодателството за задължителното депозирание на документи в България

*асистент, д-р Радослава Стефанова, ръководител отдел „Национална агенция за международни стандартни номера”,
Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий”*

Изпълнението на концепцията за задължителното депозирание на документи зависи не само от изграждането на подходящата законодателна рамка, но изисква и осигуряването на определени процедури за гарантиране на успешното приложение, контрол и управление на програмата за задължителен депозит. Те формират основата за практическото осъществяване на задължителното депозирание и способстват за постигане на заложените в него цели. С особена роля сред тези специфични дейности е събирането на информация за това, какво е публикувано в страната или задачата за идентифициране и проследяване на обектите на задължително депозирание. Степента на нейното изпълнение се отразява върху нивото на ефективност на целия процес. Идентифицирането на подлежащите на депозирание публикации би могло да се разглежда като първоначален етап от изпълнението на законодателството за задължителния депозит, опосредстваш останалите етапи на придобиване, обработка, съхранение и достъп до документите.

Основните източници за идентифициране на наличната книжовна продукция традиционно включват издателски, търговски, библиографски каталози, справочници, бази данни и др. Добре позната в това отношение е ролята на Books in print, която е утвърдена в световен мащаб система за предоставяне и обмен на данни за наличните и предстоящите издания на пазара. Както е известно, опит за въвеждането ѝ в България представлява подготовката и издаването през 1997 г. на каталога „Български книги”, който за съжаление не намира продължение. В настоящия момент свойствени за системата Books in print в България функции изпълнява единствено Националният регистър на издаваните книги в България, който се попълва с данни от Агенцията за ISBN към Националната библиотека. Именно чрез него се осъществява функцията по идентифициране на обектите на задължителния депозит. Необходимо е уточнението, че Регистърът не представлява Books in print в чист вид, тъй като не съдържа информация за всички книги под печат в страната, а само за тези, които са заявени за идентифициране с ISBN, т.е. той се поддържа и попълва с данни не директно от издателските субекти, каквато е традицията при Books in print, а чрез Агенцията за ISBN, разбира се, въз основа на информацията, подадена от самите издатели. Освен това Регистърът съдържа предимно необходимите за ISBN метаданни, а не допълнителни сведения за описанието и статуса на изданията като цена, тираж, наличност, важни от пазарна гледна точка. Въпреки това, като се има пред вид популярността, извоюваното важно място в книжния сектор и широкия национален обхват на системата ISBN, може да се разчита, че съдържащата се в него информация отразява издателската дейност в страната със задоволителна степен на изчерпателност. Според наблюденията на Татяна Дерменджиева, първи и дългогодишен ръководител на Националната агенция за ISBN, „90% от издаваните книги в България са със ISBN и са отразени в „Национален регистър на издаваните книги в България”, а около

95% от книгите на книжния пазар са с ISBN, т.е. задължително с шрих код²⁵⁵. В този смисъл системата за стандартна номерация на монографични издания ISBN и по-конкретно събираните в процеса на регистрация метаданни за изданията, оповестени в Регистъра на издаваните книги, могат да послужат като едно (а в много случаи и единственото) средство за идентифициране на голяма част от обектите на задължителния депозит в местните условия.

Националният регистър на издаваните книги в България е разработен и пуснат в действие през 2010–2011 г. в рамките на Проект BG0046 „Дигитализация и запазване на писменото наследство на България“ от Националната библиотека в партньорство с Асоциация „Българска книга“. Той поддържа единна класификационна схема на българското книгоразпространение и е изграден от следните модули: „Публичен сайт“, „Сигурност“, „Издания“, „Издательства“, „ISBN“, „Анкетни“, „Проучвания“, „Справки“, „Одит информация“, „Администриране“, „Управление на номенклатури“, „Проверка на правопис“ и „Книжарници“. Целите на неговото въвеждане са подобряване на организацията на книжния пазар и осигуряване на възможност за предоставянето на електронни услуги на гражданите и бизнеса. Националният регистър (НР) е изработен като уеббазирано приложение със средствата за разработка и база данни на Microsoft. Платформата на системата в интернет позволява подаването на заявките да се извършва директно в базата данни в режим онлайн, при което издателите сами попълват информацията за своите издания. Регистърът поддържа и международния формат за обмен на данни ONIX, което създава потенциална възможност, съставените в хода на присъждане на ISBN метаданни да бъдат конвертирани и използвани в други процеси, като например библиографската обработка на депозирания монографични издания.

При липсата на действаща, добре развита и ефективна система за организиране, подаване и обмен на информация за издателската продукция в страната, Националният регистър се използва като основен информационен инструмент от инспекторите от отдел „Депозитиране, набавяне и регистрация на национална книжнина“ в Националната библиотека за осъществяването на контрол върху изпълнението на закона. Въпреки немалкото си недостатъци (като наличието на определен процент грешни, непълни и неактуални данни) информацията, предоставяна от НР, е оперативна и той е единственият източник, обединяващ данни за продукцията на основната част от българските издателства.

Каква е картината на упражняващите издателска дейност лица и организации и на създаваната от тях книжна продукция въз основа на данните от Националния регистър, служещи за идентификацията на субектите и обектите на закона за задължителния депозит? В опит за нейното очертаване няма да привеждаме детайлни количествени данни, нито ще се впускаме в подробни анализи за естеството и особеностите на издателския сектор, тъй като в информационното пространство са налични достатъчно изследвания по темата²⁵⁶. Полезен източник за такава информация са и статистически

²⁵⁵ Дерменджиева, Татяна. Системата ISBN – универсална информационна система за издатели и книги в България (2000-2015 г.). – В: *Gloria bibliosphaerae* (Нишката на Ариадна). изследвания в чест на акад. проф. Александра Куманова. София: За буквите – О писменехъ, 2016, с. 344.

²⁵⁶ Вж. Дерменджиева, Татяна. Народната библиотека и българското книгоиздаване в началото на

анализи на регистрираните през периода издатели и номерираните с ISBN издания, които се изготвят от сътрудниците от Агенцията за ISBN и в края на всяка календарна година се оповестяват на уебсайта на Националния регистър. Изнесените данни са за годините от 2012 насам. По повод 25-годишнината от въвеждането на ISBN в страната и създаването на Националната агенция за ISBN, беше публикуван и обстоен статистически преглед²⁵⁷ на нейната дейност за целия период на съществуване, от който може да се получи обобщена информация за броя регистрирани до момента издатели, брой и категории на заявените издания, някои наблюдения и изводи за състоянието на книгоиздаването и т.н. Поради това ще набележим само най-характерните моменти, като се опитаме да интерпретираме данните от гледна точка на тяхното място и значение за процеса на депозиране на книжовната ни продукция.

Регистрираните към момента в системата ISBN издатели са 5777. Това са различни организации, упражняващи в една или друга степен издателска дейност. Не всички от тях, разбира се, са действащи, тъй като базата данни съдържа общо регистрираните издателства от момента на създаване на Националната агенция за ISBN през 1991 г. досега. Неактивни в НР са издателствата, които не са подавали заявки за ISBN за подготвяни издания в последните няколко години, докато като спрели да издават се определят организациите, за които Агенцията за ISBN е получила изрични сведения, че са преустановили своята дейност. Със статус „неактивен“ са 1969 издатели, като 1143 от тях са еднократно заявявали през годините субекти – юридически или физически лица, които не планират да развиват издателска дейност, а са реализирали само по едно „случайно“ издание, т.е. неактивните организации, реално упражняващи издателска дейност, са 826. Като спрели да издават са маркирани 447 издателски субекта или заедно с 826-те неактивни това ни дава информация за общо 1273 отпаднали от сектора или намиращи се в застои издатели. Броят на текущо заявяващите, респективно текущо издаващите издателства е 3361, като към тях ежегодно се прибавят по приблизително 200 новорегистрирани издатели.

Съставът на регистрираните от Агенцията за ISBN издателски субекти е доста разнообразен. Това е отражение на липсата на регулации на държавно равнище, които да въведат регламент за издателска дейност и да поставят определени изисквания към упражняващите я. В този смисъл са регистрирани различни по правна форма, цел и предмет на дейност организации като частни фирми, нестопански сдружения от типа на фондации, асоциации, съюзи, научни и академични организации като институти и университети, държавни, обществени, културни и други институции и т.н., при които ако не е изрично опомената, то издателската дейност по презумпция попада в незабранените от закона дейности. Дори за мнозинството от регистрираните „издатели“ издаването на книги не е основно занимание, а е част от различни други активности, т.е. „чистите“

век. В: *Библиотеката – минало и настояще* : юбил. сб., посв. на 125-год. на Нар. библ. „Св. Св. Кирил

и Методий”. Науч. ред. А. Дипчикова, Е. Мусакова. София : Нар. библ. „Св. Св. Кирил и Методий”, 2005. 12 с., с табл.; **Същата**. Системата ISBN в България през 1991–2004. статистическо наблюдение. В: *Бизнес среда на книгата*: сборник с доклади от научен семинар по книгоиздаване, 23 ноем. 2004, Факултет по журналистика и масови комуникации. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски”, 2007, с. 184–189; **Същата**. Системата ISBN и българската книга през 2006: статистически анализ. – В: *Print-Pack Magazine*, 2007, № 3, с. 42–44.

²⁵⁷ **Кирилова**, Катя. Издатели и книги, регистрирани в Националната агенция за ISBN (1991–2016). – В: *Библиотека*, 2017, № 2, с. 26–33.

издателства и издателски къщи са много по-малък процент. Физическите лица – издатели на собствените си книги, започнаха да се регистрират в системата на ISBN с въвеждането от началото на 2015 г. на категорията автор-издател в отговор на активизирането ѝ в книжния сектор, каквито са и световните издателски тенденции. Това доведе до определен ръст на новорегистрираните издатели в следващите периоди. Конкретни количествени сравнения могат да се получат от статистическите данни, налични от посочените по-горе източници. Налагащият се извод е, че както на сътрудниците от Националната агенция за ISBN, така и на депозитните инспектори се налага да работят с текущо нарастващи по брой и разнообразни по естество действащи в качеството на издатели субекти, не всички от които осъзнават достатъчно добре принципите и отговорностите, присъщи на дейността. Това създава трудности и за процесите по обозначаване на изданията с ISBN, и за задължителното им депозиране.

Що се отнася до наличните в базата данни издания под печат техният общ брой е 209 664. Определянето им като „издания под печат”, разбира се, е съвсем условно, тъй като подобно на данните за регистрираните издатели НР съдържа общо всички заявени от началото на приложението на ISBN в България издания. Това включва издания още от началото на 90-те години на миналия век, за които е ясно, че наличните сведения не отразяват актуалното им състояние. Съвсем логично е, че като книги под печат могат да се определят само последните заявени издания. И тук дължим уточнението, че има и издания, които се заявяват доста преди тяхното планирано издаване, както и такива, които са заявени, но по различни причини не са публикувани в определения срок или изобщо не са издадени. През 2016 г. за ISBN са заявени общо 10 880 нови издания, а за първите девет месеца от началото на 2017 г. техният брой е 8475. На годишна база те нарастват с между 10 000 и 11 000 броя в последните години. Трудно би могло да се определи колко от тези предстоящи издания в последствие са реално издадени, т.е. колко от тях са се превърнали в обекти на задължителното депозиране. Издателите не поддържат и не предоставят подобна информация като самоорганизация и самоинициатива, а Националната агенция за ISBN няма задължение, а и правомощия да я изисква. Въпреки че наред с друга търговска информация, като анотация, тираж, цена и т.н., НР позволява да се отбележи в записа на изданието дали то е вече издадено или не, издателите почти не използват тази възможност. Така изданията, заявени до посочената планирана дата на издаване, се предоставят от Националния регистър по подразбиране в категорията „планирани издания”, а в „нови издания”, т.е. вече публикувани издания, попадат тези от тях, за които издателите са посочили конкретна дата на издаване и тя вече е премината. Към момента НР ни дава сведения за общо 1592 планирани издания, а броят на новите е 9. Тези цифри показват колко условно и неприложимо по отношение на реалното информационно осигуряване на процеса по депозиране е това разделение. Необходима е една допълнителна и по-задълбочена интерпретация на резултатите, както и изработването на различна по тип стратегия за търсене и работа с базата данни на ISBN с оглед упражняването на контрол върху изпълнението на закона за задължителния депозит, каквито несъмнено прилагат отговорните за тези дейности експерти от Националната библиотека.

Съпоставката на данните за новите и предстоящите издания от Регистъра с количеството реално издадени и частта на депозираните издания по години би било интересно с оглед очертаване на определени реалности и тенденции и извеждане на

съответните изводи за действието на системата за депозиране, но същевременно е доста трудна за изпълнение задача. От една страна, защото липсва инициатива и воля за дефиниране на действително издадените заявени книги от самия книжен сектор, въпреки предоставяния от Националния регистър механизъм за това, от друга страна, поради несъвършенствата на същия този механизъм, за които ще стане дума по-нататък в изложението и от трета – защото изданията не се диференцират по година на издаване на входа на системата за задължителен депозит – отчита се вида и общият брой на постъпилите издания. По-детайлна информация може да се получи само за изходните данни, т.е. за частта от депозираните издания, които след това са разпределени за по-нататъшна обработка и са преминали библиографска регистрация. Не всички депозирани през годината издания биват разпределени и обработени в рамките на същата календарна година – забавянето е с около три месеца. Разпределянето става на партии по реда на постъпване на документите и наред с издания от текущата година сред тях попадат и много такива от предходни години. Ето защо е трудно да се изведат конкретни данни за дела на издадените през определена година издания, за които в последствие е било изпълнено задължението за депозиране и времевата рамка, в която това е било осъществено. Въпреки това именно съотношението между изданията от текущата година и тези от предходни години в постъпилите по задължителен депозит за даден период документи би могло да се използва за открояване на тенденциите.

Наличните данни ни позволяват да обобщим, че от потенциално издадените през годината издания се депозира малък процент, т.е. преобладаващо се събират по задължителен депозит издания от по-стари години, а това говори за недостатъчна оперативност на системата на депозиране. Това е най-отчетливо при най-скорошните данни. Заявените за ISBN през 2016 г. книги под печат са 10 880, постъпилите по задължителен депозит монографични издания са общо 8640, а разпределените и преминали библиографска регистрация публикувани през същата година документи за периода са 1838. Дори и да не разполагаме с точните цифри, логично налагащият се от тази съпоставка извод е, че много малка част от изданията за съответната година биват своевременно набавени по задължителен депозит, било то и с уговорката, че не всички фигуриращи в базата данни на ISBN издания са реализирани на пазара, не всички депозирани издания са обозначени с ISBN (въпреки, че те са нищожно малък процент) и не всички все още са преминали библиографска регистрация. Данните за предходните три години потвърждават това наблюдение, което го превръща в тенденция. Стойностите за 2013 г. и 2014 г. са близки – заявените за ISBN издания под печат са съответно 11 061 и 11 170, броят на общо депозираните е 7021 и 7413, а регистрирани в базите данни на библиотеката, издадени през двете години са 1326 и 1057 издания. Цифрите за 2015 г. са: 10 801 заявени, 9201 депозирани и 2089 обработени издадени в същата година издания.

Вероятно по-коректни в предоставяната информация и направените изводи бихме били, ако изберем един малко по-различен подход и използваме данни за представителна извадка от няколко от по-големите български издателства и съотношението между техните потенциални издания – обекти на задължителния депозит, и реално постъпилите в библиотеката в изпълнение на това задължение издания. За изследването са подбрани четирите издателства, подали най-много заявки за миналата година в Националния регистър на издаваните книги в България – над 200 заявки. Тяхната продуктивност е разгледана в рамките на същия период, използван и за горната съпоставка – последните

четири години. За разглеждания период 2013–2016 г. тези издателства са подали общо 3747 заявки за предстоящи издания. В каталога на библиотеката се откриват данни за около 2681 от тези издания, т.е. за 1066 издания не е изпълнено задължението по закона за задължителния депозит. По-нататъшните и задълбочени изследвания на тези тенденции оставяме на специалистите, от чиято област е осъществяването на контрол по изпълнението на действащото законодателство и от чиито компетенции е проследяването и анализирането на маркираните зависимости. Вместо това ще се концентрираме върху някои особености и недостатъци на Националния регистър на издаваните книги в България като средство за идентифициране на субектите и обектите на задължителния депозит.

Както вече беше посочено, базата данни, поддържана и текущо попълвана от Националната агенция за ISBN, обхваща съществен процент от действащите понастоящем български издателства. Затова и нейната роля в информационното осигуряване на различни технологични процеси, свързани с родната книжнина в Националната библиотека е значителна. Тя може да се използва за различни анализи и изследвания както на текущо възникващи и развиващи се процеси, така и в историческа перспектива и от тази гледна точка съдържащата се информация макар и не изцяло актуална представлява определена ценност. Освен че дава така нужната за обезпечаването на процеса по депозиране информация за книгите под печат и данните за контакт с българските издателства, системата на НР страда и от някои несъвършенства, затрудняващи ползването му. В хода на извършваните в Националната агенция за ISBN ежедневни дейности и с участието и на колегите депозитни инспектори сме идентифицирали следните основни промени, необходими за оптимизиране на Регистъра както с оглед улесняване на работата в самата Агенция, така и с цел доближаването му до първоначално заложената цел да действа като Books in print в България.

Всъщност най-същественият проблем по отношение на Националния регистър се съдържа в самия информационен масив. За негова основа при стартирането на НР е използвана локалната база данни на Агенцията за ISBN, която е конвертирана и „налята” в новата система. Нерядко в подобни случаи, особено при по-голям обем от данни, се стига до повреждане или загуба на част от информацията. Така в Регистъра все още са налице редица липсващи записи за книги, погрешно прехвърлени жанрове и тематики на изданията и др. грешки в данните въпреки постоянните усилия на сътрудниците от Агенцията за тяхното компенсиране чрез редакция. Изключително важен с оглед на разглежданите проблеми е въпросът за наличието на много дублирани записи в Регистъра, т.е. записи за едни и същи книги, които са били заявени от едни и същи издателства и съответно обозначени с повече от един ISBN. Това е резултат както от невниманието на издателите, така и от липсата на механизъм за установяване на подобни дублети в самия Регистър. За преодоляването на тези недостатъци е необходимо в софтуерния продукт да се осигури възможност за проверка за съществуване на дадено заглавие в масива в момента на въвеждане на данните, т.е. сигнализиращ механизъм с цел недопускане дублиране на заявки, проверка на правопис и т.н. По отношение на поддържаните в Регистъра данни за контакт с издателите, проблем е липсата на системното им актуализиране, тъй като издателите не подават своевременно или изобщо тази информация. Това затруднява установяването на връзка с тях.

От сериозни подобрения се нуждаят търсещите алгоритми на системата. За

двадесет и петте години съществуване на Националната агенция за ISBN в България е натрупан сериозен информационен масив и за постигане на релевантни резултати при търсенето в него е необходимо прецизиране при комбиниране на няколко различни показателя. Понастоящем наистина е възможно при търсенето да се изберат различни елементи от данни, да се комбинират различни критерии, да се добавят филтри, но въпреки това получаваният информационен шум е твърде голям, особено при по-популярни думи. Това е така, тъй като системата възприема всички въведени думи като ключови и търси по всички тях, поради което често се стига до разширяване вместо до ограничаване на търсенето. Ограничени са и възможностите за сортиране на получените резултати по различни показатели. Пример за това е вече посочената липса на механизъм за достатъчно прецизно отсяване на предстоящите от новите издания или активните от неактивните и спрели да издават издатели за определен времеви отсек, което би било много полезно за контрола върху изпълнението на законодателството за задължителния депозит и за по-прецизни изследвания в тази област. Съществува и не дотам удачното смесване на категории, които разделят изданията на „български“, „учебни“, „чуждестранни“ или още по-странното разделение по вид на документа, при което „книга“ е вид, отделен от електронно, графично, картографско и т.н. издание. Често пъти едно и също търсене при използването на застъпващи се показатели дава разминаващи се резултати. Тези и други несъвършенства на търсенето са важен проблем не само за по-доброто обезпечаване на текущи работни процеси, но и при използването на масива от данни с изследователски цели.

Допълнително за оптимизиране на работата на Националната агенция за ISBN от значение са и подобрения като осигуряване на по-ефективно администриране на НР чрез създаване на персонални служебни акаунти на сътрудниците от Агенцията с отчетни, контролни и статистически цели; възможност за съхранение и достъп до първоначалната версия на подадена заявка, която да бъде налична дори и след нанасянето на последващи редакции и промени от страна на издателя и поддържане на архив на заявките в електронен вид със справочни цели; по-голяма гъвкавост при необходимост от модифициране или актуализиране на отделни елементи от данните в Регистъра, което се налага с развитието на системата на ISBN и с промените, които го съпътстват.

В световен мащаб ISBN е утвърден като система за недвусмислената идентификация на заглавията и различните издания на монографичните публикации на всички информационни носители, както и на отделните издатели. Като уникални идентификатори на книги и други монографични издания номерата ISBN могат да бъдат изключително полезни за идентифициране на публикациите, подлежащи на задължително депозиране. В страни, в които националната библиотека играе роля и на агенция, отговорна за администрирането на ISBN, дейностите, свързани със стандартната номерация на документи и задължителния депозит обикновено се допълват взаимно. Съпътстващите определянето на международен книжен номер описателни метаданни могат да обезпечат редица процеси, свързани с изданията, попадащи в обхвата на ISBN – от тяхната идентификация с различни цели като локализиране и придобиване, през библиографската им обработка и регистрация до подпомагане на ползването чрез прецизираното им търсене. В местните условия на липса на единна и обхватна система за информация за родната книжнина, Националният регистър на издаваните книги в България изпълнява съществена роля за процеса на задължителния депозит. Тя се изразява

в предоставената от него възможност за идентификация както на обектите, така и на субектите на задължия депозит. Тази задача е затруднена от редица неблагоприятни обстоятелства. Регистърът наред с немалкото предимства и подобрения на цялостната дейност, свързана с ISBN, притежава и доста несъвършенства, които биха могли дори да станат обект на отделно изследване. Проблемите възникват както поради слабости в самия програмен продукт, така и в следствие на недостатъчната заинтересованост, активност и отговорност от страна на участващите в системата на ISBN издатели по отношение на собствените им фигуриращи в НР данни, до които не бива да се забравя, че съществува в повечето случаи публичен достъп. Преодоляването на предизвикателствата и недостатъците може да се извърши само в резултат на съвместни действия и активното участие на издателския бранш, за да се развие и подобри качеството на системата, която е със сериозен потенциал да се реализира като достоверен Books in print, който да обслужва целия информационен сектор в страната. Инвестираните усилия и време със сигурност ще са от полза за всички участници по веригата автор–издател–разпространител–книготърговец–библиотека–читател и средство за саморегулацията на родния книжен сектор.

Националната библиография на България – възникване, състояние и перспективи на развитие

*доцент, д-р Антоанета Тотоманова, заместник-директор на дирекция
„Създаване на информационни ресурси”,
Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий”*

Настоящият текст си поставя нелеката задача да маркира само най-важните моменти, свързани със създаването, развитието и утвърждаването на системата на текущата национална библиография в България и да проследи какви са обективните и субективните фактори, които ги предопределят.

Предпоставки и теоретични основи на възникването и развитието на националната библиография

Късната поява на националната библиография е свързана със „закъснялото” книгоиздаване в страната. От края на 14 до края на 19 век България не е самостоятелна държава, а част от Османската империя. Първите осъзнати опити да се създаде един каталог на „напечатаните на новобългарски език книги” намираме в писмото на Николай Палаузов, което придружава Списъка, подготвен от Иван Шопов, публикуван (заедно с писмото) на 6 септември 1852 г. в „Цариградски вестник” и съдържащ 112 български книги и периодични издания. Вторият опит за научен опис на излезлите български издания е направен двадесет години по-късно от Константин Иречек, който освен сведенията за тях прави преглед на българското книгоиздаване и дава кратки методически указания за това как да се извършва библиографската регистрация²⁵⁸. Книгописни сведения до Освобождението на България могат да се намерят и в календарите Летоструй, издавани от книгоиздателство „Хр. Г. Данов и с-ие“.

Утвърждаването през 1878 г. на българската държава се отразява благотворно на книгоиздаването, на развитието на българския периодичен печат и на съдбата на библиографията. До края на същата година в София се основава Народната библиотека, която в представите на един от първите и директори е учредението, което трябва да поеме задължението за пълното събиране на българската книжнина и нейното библиографско отразяване. През 1889 г. Васил Д. Стоянов (директор на библиотеката от 1883 до 1894 г.) подготвя първия самостоятелен законопроект за задължителния депозит, който през 1897 г. Константин Величков успява блестящо да защити в Народното събрание. Поставено е началото с един изключително далновиден акт, който създава обективните предпоставки за българската държавна текуща регистрация на печатните произведения и за издаването на библиографски бюлетин²⁵⁹. Безплатното депозиране в народните библиотеки в София и Пловдив по два екземпляра от всички излизащи в

²⁵⁸ **Иречек**, Константин. Книгопис на новобългарската книжнина. 1806–1870. Виена, 1872. 48 с.

²⁵⁹ **Закон** за депозиране на печатни издания в народните библиотеки. – В: *Държавен вестник*, бр. 41, 22 февр. 1897, с. 2–3.

страната книги, списания, вестници, литографни листове, географски карти и др. би трябвало да осигури пълнота на библиографската регистрация, а също така да официализира дейността. Изпълнението на тази отговорна мисия в културния живот на новата българска държава се оказва, че не е по силите и възможностите на Народната библиотека. Библиографическият бюлетин, замислен като тримесечно издание, излиза с голямо закъснение, непълен е, защото голяма част от подлежащите на депозиране издания не се изпращат в библиотеката, не е подреден добре и въобще трудно може да бъде квалифициран като „текуща национална библиография”. През 1904 г. започва да се издава първото българско библиографско списание „Книгописец”. То си поставя амбициозната задача да следи текущо и навреме всичко, което се отпечатва в страната, излиза обаче само в два броя и то през много голям интервал от време. В него и в рецензиите за него и за Библиографическия бюлетин, издаван от Народната библиотека в София, се публикуват много критични бележки от видни български книжовници. Наред с упреците се дават и полезни препоръки, в които намираме първите модели за библиографско описание и семантично представяне и подреждане на материалите.^{260 261 262} Постепенно назрява идеята за създаване (по частен път) на специален център, който да поеме всички библиографски задачи в страната. Първи опит за учредяването на самостоятелен библиографски институт прави Александър Теодоров Балан през 1918 г. В „Устав на българския библиографски институт в София”²⁶³, който той подготвя, ясно е обоснован въпросът за обхвата на текущата библиография, за нейното подреждане, за издаването на специални библиографски трудове. За съжаление начинанието на Балан се оказва неуспешно и с делата на националната библиография се залавя отново ръководството на Народната библиотека. След 1925 г. изданията на националната библиография започват да излизат малко по-редовно, правят се опити за разширяване на обхвата на регистрираните издания, а също така и сериозен опит за аналитична разработка на списанията. За облика, състоянието и мисията на текущата национална библиография през тези години, и за задълженията на Народната библиотека в София като „централно книгописно учреждение в страната” най-точна оценка намираме в няколко статии на нейния вече бивш директор Божан Ангелов, публикувани в различни периодични издания. В тях е обоснована ролята и целта на Библиографически бюлетин, поставени са задълбочено въпросите, свързани с подбора на изданията, с обхвата на бюлетина, с библиографското описание, със семантичното представяне на изданията, с тяхното подреждане. Отправени са някои препоръки, които най-общо се отнасят до съдържанието на бюлетина и до неговото разпространение^{264 265 266}.

Специално внимание изискват идеите, теоретичните постановки и оценките на

²⁶⁰ **Теодоров-Балан**, Александър. Нашите книгописни условия. – В: *Книгописец*, 1904, бр. 2–3, с. 26.

²⁶¹ **Бобчев**, Стефан. Списание Книгописец. – В: *Българска сбирка*, 1904, бр. 2, с. 121.

²⁶² **Бобчев**, Стефан. Библиографически бюлетин. – В: *Българска сбирка*, 1906, бр. 4, с. 263.

²⁶³ **Теодоров-Балан**, Александър. Устав на българския библиографски институт в София. София: Придворна печатница, 1918. 13 с.

²⁶⁴ **Ангелов**, Божан. Народната библиотека и българския книгопис. Библиографическият бюлетин на Народната библиотека в София. – В: *Българска книга*, 1930, бр. 1, с. 31–38. ISSN 1313-5767

²⁶⁵ **Ангелов**, Божан. Към въпроса за уредбата на българския общ книгопис. – В: *Родна реч*, 1930, бр. 1, с. 7–13.

²⁶⁶ **Ангелов**, Божан. Още няколко бележки за библиографическия бюлетин на Народната библиотека в София. – В: *Българска книга*, 1930, бр. 3, с. 292–294. ISSN 1313-5767

проф. Тодор Боров по въпросите, свързани със създаването, утвърждаването и организацията на текущата национална библиография. В няколко свои статии той дава подробна оценка на свършеното до момента в областта на библиографията и най-вече на делото на сп. „Книгописец”. През 1930 г. в обширна статия, поместена в няколко броя на в. „Мир” проф. Боров излага подробно фундаменталните си виждания за текущата национална библиография в България. Обосновава нейната роля и значимост за културното развитие на страната и повелява, че ако искаме „да се запазим като нация през вековете, ще трябва да концентрираме усилията си тук, в областта на висшата култура”. Изхождайки от тази принципна позиция той доразвива тезата си за създаването на отделно библиографско учреждение към Народната библиотека, а също така доста точно описва облика, обхвата и съдържанието на бъдещия текущ справочник, неговата периодичност и подреждане и това, което трябва да се направи, за да стане нещо по-различно от един библиотечен каталог. И всичкото това, сравнявайки своя модел с най-добрите образци в Европа. Не са спестени и критиките към държавната политика в тази област, към Министерство на народното просвещение, което през 1933 г. спира субсидията на Народната библиотека за издаването на „Български книгопис”, а също така и към работата и отговорностите на самата Народна библиотека и нейното ръководство²⁶⁷. Още по-категоричен и остър в своите оценки към свършеното от Народната библиотека до момента е Тодор Боров в статията си „Основната българска библиография”. Тук той стига до извода, че „40-годишният опит е достатъчен, за да докаже на всички, и най-напред на тия, от които зависи нещо в България, че Народната библиотека се оказа негодна да се справи с тая задача – да уреди задоволително текущия български книгопис. Понататъшното оставяне на основната българска библиография в същите ръце е вредно не само за българската книга, за която толкова често декларираме, за българските библиотеки и за представянето ни пред чужбина, но е опасно и за самата българска култура”. Задавайки на себе си и на обществото въпроса „Какво да се прави?” той стига до категоричния извод, че „текущата библиография на българската книга трябва да се издава от един автономен Български библиографски институт, който подлежи да се създаде – в помощ и за закрепване на Народната библиотека. Институтът ще трябва да получи подкрепата на държавата (която сега напразно отпуска парите за тази цел на Народната библиотека!) и на книжарско-книгоиздателското съсловие... Библиографският институт ще има да върши и редица други крайно належащи и полезни работи, но неговата първа задача ще бъде, обаче, да уреди веднаж завинаги библиографията на текущата книжовна продукция – основната българска библиография”²⁶⁸. Изложените до тук изключително далновидни и от днешна гледна точка, методологични и организационни идеи на проф. Боров, в най-синтезиран вид са изложени в неговата беседа пред приятели „Защо ни е нужен български библиографски институт”. В нея подробно са обобщени вижданията му за бъдещото развитие на библиографската информация в България и особено на първичната библиография, а също така и целите и задачите на Българския библиографски институт²⁶⁹. В тази програма е предвидено всичко, което предстои да се извърши от

²⁶⁷ Боров, Тодор. Българската библиография и Народната библиотека. – В: *Мир*, бр. 10017, 10023, 10029, 2–14 дек., 1933.

²⁶⁸ Боров, Тодор. Основната българска библиография. – В: *Българска мисъл*, 1940, бр. 1, с. 51–54.

²⁶⁹ Боров, Тодор. Защо ни е нужен български библиографски институт. София: печ. Книпеграф, 1941. 31 с.

бъдещия библиографски институт. В областта на текущата и ретроспективната библиография в известна степен програмата на проф. Боров е изпълнена, но и до ден днешен не напълно, независимо, че са били полагани усилия във всички основни насоки. По отношение на прецизността и изчерпателността на този документ, дори от позицията на съвременници и участници в изграждането на информационно общество у нас, трудно бихме могли да си представим нещо по-далновидно и перспективно като замисъл. Проф. Тодор Боров е притежавал не само най-елитното образование за онова време, не само най-добрата професионална и езикова подготовка, не само чудесното познаване на чуждите образци в областта на библиографията, но и невероятния талант да постига, това, което иска. И ако се опитаме да обобщим как и кой е положил основите на „висшата култура“, както Тодор Боров определя националната библиография, можем спокойно да кажем, че тази дейност е имала невероятния късмет да получи внимание и грижа от личности като Константин Иречек, Петко Славейков, Александър Теодоров-Балан, Михаил Арнаудов, Ячо Хлебаров, Божан Ангелов, Павел Орешков, Велико Йорданов, Стефан Бобчев и др.

Най-характерното за облика, същността, развитието и утвърждаването на текущата национална библиография от нейното създаване до края на Втората световна война, е, че всичко, което е създадено през първите години от нейното възникване е дело на отделни личности, които са притежавали разбирането и познанията за смисъла на това начинание и за мястото на системата в книжовния живот на България. През този период липсва въобще държавна политика по въпросите, свързани с текущото отразяване и предоставяне на информация за националната книжнина. Не се осигуряват редовно и средства от страна на Министерство на народното просвещение за извършването на тази дейност. Изданията на ТНБ се публикуват с много голямо закъснение и не се популяризират. В много случаи дейността остава недооценена и от ръководството на Народната библиотека в София, на която е възложено да изпълнява функциите на „централно книгописно учреждение в страната“. Усъвършенстването на системата за задължителното депозиране и наложената неразривна връзка между нея и текущата национална библиография „поддържа“ страната ни сред държавите в Европа, които относително рано осъзнават голямата роля и значение на библиографията за развитието на националната книжнина и за общокултурното израстване на нацията. Законът за депозирането на печатни произведения обаче не се изпълнява редовно и броят на депозираните книги и периодични издания не отговаря на издадените документи в страната. Издателската продукция се предоставя на Народната библиотека в София непълно и с много голямо закъснение. По отношение на подбора на документите в изданията на националната библиография е налице стремеж за постепенно обхващане на всички видове печатни произведения (книги, периодични издания, ноти, карти, служебни издания, дисертации, статии) както от системата на задължителното депозиране, така и от изданията на националната библиография. Наблюдава се много добро разбиране и професионални възможности за по-съвършено формално и семантично представяне на документите. Постепенно се налага диференцираното разпределяне на различните видове издания в специални отдели или в самостоятелни библиографски бюлетени и изработване на различни помощни показалци. Регистрацията на изданията не се извършва редовно и библиографските бюлетени излизат с много голямо закъснение. Не се спазва и предвидената по закон периодичност на бюлетините, т.е. основната регистрационна библиография в страната до края на Втората световна война трудно може да бъде определена като текуща.

Националната библиография в периода на централизирана държавна икономика

Един от първите законодателни актове на “народно-демократичната власт”, установена през 1944 г. в България е “Наредба-закон за депозиране на печатните и литографни произведения в народните библиотеки и институти”²⁷⁰. Тя е дело и резултат отново на далновидните възгледи на директора на Народната библиотека Тодор Боров. В този закон броят на екземплярите е увеличен от 7 на 20, сроковете за депозиране са установени на 7 дни и също така разпространението на печатните произведения е било забранено до предоставянето на депозитните екземпляри в Народната библиотека. В закона подробно са посочени изданията, които подлежат на депозиране, отбелязани са и документите, които не подлежат на предаване. Всички изисквания към депозантите също са регламентирани. Уредени са и изискванията към депозирането на дисертациите и на изданията, отговарящи на признака *Exteriorica*. През 1951 г. броят на депозитните екземпляри е намален на 15, а също така книговезниците са прибавени към институциите, задължени да депозират. От 1965 г. към обектите за депозиране са добавени и грамофонните плочи²⁷¹.

От посочените данни се вижда, че Наредбата-закон с всичките си допълнения не се различава съществено, по отношение на обектите на депозиране, от законите за задължителното депозиране, приети през 1920 г. и 1925 г. Увеличен е единствено броят на задължителните екземпляри и са съкратени сроковете за депозиране.

В началото на 70-те години започва подготовката на нов закон за задължителното депозиране, който е трябвало да отговаря на някои основни изисквания, наложени от традициите в страната и международните препоръки. През 1976 г. е приет и обнародван Указ № 1367 за задължително предаване на печатни и други произведения, който урежда основните въпроси, свързани със задължителното депозиране, а разпределението на задължителните екземпляри и всички други конкретни въпроси са разгледани в отделен правилник^{272 273}.

Институциите, които са определени като депозанти са печатниците или предприятията и учрежденията, извършващи полиграфическа дейност; издателствата, когато изданията окончателно са изработени при тях или когато са ги отпечатали в чужбина; българските граждани, когато публикуват извън страната; стопански организации, произвеждащи фотоиздания и звукозаписи. Указ 1367 е документ, който осигурява широк обхват на задължителни екземпляри от всички видове печатни и други произведения, осигурява депозиране в много кратки срокове, предвижда всички други механизми за предоставяне на информация от държавните органи, която спомага за пълен обхват на документите от ТНБ, за пълна и подробна статистическа информация за

²⁷⁰ **Наредба-закон** за депозиране на печатните и литографни произведения в народните библиотеки и институти. – В: *Държавен вестник*, бр. 113, 16 май 1945, с. 1, 2.

²⁷¹ **Наредба** за задачите и устройството на Народната библиотека “Кирил и Методий”. – В: *Държавен вестник*, бр. 76, 25 септ. 1964, с. 1–3. ISSN 0205-0900

²⁷² **Указ № 1367** за задължително предаване на печатни и други произведения. – В: *Държавен вестник*, бр. 78, 1 окт. 1976, с. 1. ISSN 0205-0900

²⁷³ **Правилник** за приложение на Указ № 1367 от 1976 г. за задължително предаване на печатни и други произведения. – В: *Държавен вестник*, бр. 42, 29 май 1979, с. 418–420. ISSN 0205-0900

изданията, отпечатани на територията на страната, за поддържане на национални архиви на печатните произведения, марките, филмите и паричните знаци, т.е. осигурено е опазването на българските писмени паметници. Пълнотата и изчерпателността на библиографското представяне на изданията в Текущата национална библиография е в пряка зависимост от законодателството за задължителното депозиране. Принципите за подбор на документите в ТНБ, наложили се още в първите години на нейното създаване предполагат законодателството за задължителното депозиране да осигурява пълнота на постъпленията на всички видове документи, а в ТНБ да се включват само тези, които отговарят на нейните основни функции.

Първите „допълнени” издания, които стават обект на регистрация в ТНБ през 50-те години на миналия век са служебните и дребни публикации. Те бележат изключително висок ръст през този период и затова в началото се регистрират строго подборно – само най-значимите издания с нормативен и програмно-методически характер и само някои от дребните публикации. От началото на 60-те години тези критерии отново се преразглеждат и се взема решение да се преустанови регистрацията на служебните документи, публикувани от низови партийни и обществени организации и учреждения; на всички видове специална техническа литература (стандарты, патенты, описания на изобретения, паспорти на машини и др.); на изданията с временно информационно значение (телефонни указатели, разписания, програми от научни конференции, музикални и театрални представления); на изданията с несъществено информационно значение (препоръчителни списъци под 4 страници, проспекти и др.); и на всички рекламни издания.²⁷⁴ През 1964 г. в Приложението към „Български книгопис” се налагат строги критерии на подбор, които са доста ясни и които, както се оказва впоследствие – и с доста продължително действие. В това издание са обхванати всички документи с ограничено разпространение или с ограничен срок на употреба: служебни, ведомствени, местни, циклостилни, издания с релефен шрифт за слепи, дисертации и автореферати, а също и издания в тираж под 100 екземпляра и под 8 страници.

През 1945 г. към обектите, подлежащи на регистриране се прибавят библиографските публикации: самостоятелни указатели, указатели публикувани в периодични издания, библиографски бюлетени, издателски и книготърговски каталози, а също и прикнижни и пристатийни библиографии.

От 1952 година започва текуща регистрация на статиите от периодичния печат. През първата година са обхванати статиите от списанията, периодичните сборници и централните вестници, а от следващата година и статиите от тематичните сборници. През 1956 г. започва разработването на окръжните вестници. Подборът на статиите се колебае в границите от „всичко за масовия читател” до пълно ограничаване на тясно специализираната и научно-популярната литература. Причините затова са големият брой публикации и неизяснените все още функции на универсалната аналитична библиография²⁷⁵.

Библиографски сведения за изданията, отнасящи се до България и на българските автори, издадени в чужбина започват да се регистрират в ТНБ през 1964 г., а от 1975 г. към тях се прибавят и публикациите, излезли на български език извън границите на

²⁷⁴ Зотова, Кремена. Оптимальная модель текущей национальной библиографии Болгарии. София: НБКМ, 1982, с. 34.

²⁷⁵ Пак там, с. 29.

страната.

Непрекъснато развитие търпи подборът на документите в областта на звукозаписите и графичните издания, Към обектите на регистрация постепенно се присъединяват грамофонните плочи, репродукциите и портретите.

В средата на 70-те години на миналия век ТНБ в страната постига оптимален обхват на документите, които регистрира диференцирано (по вид) в своите издания. Библиографират се следните видове издания: книги (вкл. брошури), служебни издания, издания за слепи, дисертации (вкл. автореферати), ноти, албуми, шампи, репродукции, портрети, картографски издания (атласи, карти), звукозаписи, вестници (централни, окръжни, низови, непериодични), списания, бюлетини, периодични сборници, статии от списания и сборници, статии от вестници, рецензии от списания и вестници, *bulgarica* (книги за България, книги на български език книги от български автори, статии за България, статии на български автори), библиографски публикации.

Формалната обработка на документите в ТНБ преминава през няколко етапа – използване на един и същи набор от данни за каталожни и библиографски цели, „разширяване” на елементите в описанието, използвано за изданията на ТНБ и „сближаване” на библиографското и каталожното описание. През 70-те години на XX век след въвеждането на международните правила за библиографско описание в българската библиографска и каталожна практика се налага тенденцията да се запази структурата на международната система и същевременно да се съхрани традицията, свързана с пълнотата на елементите и някои други особености. По отношение на включването на факултативните елементи в библиографското описание и разкриването в забележка на връзките между две и повече библиографски единици българската текуща национална библиография бележи сериозни постижения. Въобще стремежът в ТНБ винаги е бил постигане на максимална пълнота на елементите в библиографското описание във всички текущи и кумулативни нейни издания и този стремеж през разглеждания период е бил реализиран. В края на 60-те години, най-напред във Великобритания (1967 г.), а по-късно и в други страни като нов елемент в библиографското описание се въвежда международният идентификационен номер за книгите (ISBN), а в края на 70-те години и идентификационният номер за периодичните издания (ISSN). Включването на международния номер на периодичните издания (ISSN) в библиографското описание у нас става през 1979 г. след утвърждаването на ISO/3297. По различен начин се развиват нещата с международния книжен номер (ISBN), независимо че стандартът за присъждането на този номер е изработен още през 1983 г. и мястото му като задължителен елемент е посочено в БДС 15419-82. Библиографско описание на книгите, реалното му прилагане в библиографското описание в България става едва след създаването на Национална агенция за ISBN през 1991 г.

Семантичното представяне и подреждане на документите в ТНБ би могло да се обобщи в два етапа. През първия – до 1952 г. в библиографските записи и в текущите библиографски издания се използват схеми, предназначени за каталожната система на Народната библиотека, а през втория – до края на 80-те години на миналия век паралелно с библиотечните схеми се използва и система, изработена специално за библиографска обработка на документите. Допълнителното прилагане на международно приетата и призната класификационна схема, каквато е УДК, позволява представяне и съпоставимост на националните библиографски записи в чужди информационни системи. Осигурява

възможност на всички статистически изследвания и данни за книжовната продукция в България да бъдат съпоставими с данните в другите страни. За многоаспектното представяне на съдържанието на документите съществена роля играе и предметният информационен език. Той се използва за нуждите на предметния показалец в ТНБ и независимо, че речникът, който се прилага не е контролиран, използването на три различни семантични системи говори за едно много пълно и подробно представяне на документите в ТНБ.

През втората половина на XX век Българската текуща национална библиография постепенно се изгражда като многофункционална информационна система, която се състои от каталожни картички, текущи бюлетини, годишни и кумулативни указатели, изпълняващи различни информационни функции. От централната каталогизация са обхванати книги, ноти, албуми, карти, ноти и нови и с промени заглавия периодични издания. През 70-те години на миналия век Националната библиографска агенция се включва успешно и в кооперираната каталогизация на Библиотеката на конгреса във Вашингтон. Текущите бюлетини и указатели включват книги, ноти, албуми, карти, служебни издания, дисертации, статии от списания, сборници и вестници и се издават с двуседмичен и месечен срок. Периодичните издания, грамофонните плочи, литературата по булгарика и библиографските публикации се отразяват в годишни публикации. Подготвят се и два годишни кумулативни указателя. Показалците в изданията на Текущата националната библиография са една много важна съставна част от цялостната информационна структура на системата. Усъвършенстването им се е развивало в две посоки – разширяване на входовете за достъп и унифициране на информационните рубрики. В текущите издания традиционно са се изработвали малко на брой показалци, докато в кумулативните и годишните сводни указатели се поддържа цялостна система от показалци, разкриваща всички съществени признаци на документите.

През втората половина на XX век Текущата национална библиография на България се превръща в оперативна информационна система, която постепенно постига оптимално равнище на обхват на всички видове документи, издадени на територията на страната, на тяхното формално и семантично представяне в различни по вид и предназначение издания и на задоволяване на сигналните, текущи и ретроспективни потребности от информация на потребителите. Причините за тези успехи имат своите обективни и субективни предпоставки. Централизираното управление на държавата осигурява необходимите условия за създаване на цялостна и сигурна основа за получаване и регистриране на националната книжнина, за осигуряване на средства за функциониране и усъвършенстване на системата на ТНБ, за разпространение на информацията. От субективните предпоставки трябва да бъде спомената изключителната роля на двама видни теоретици и професионалисти – проф. Тодор Боров и ст.н.с. Кремена Зотова. Те, благодарение на своята дарба да гледат в бъдещето, успяват да изградят модел на Текущата национална библиография, който до края на XX век с основание можеше да носи определението оптимален.

Националната библиография в периода на изменяща се информационна среда

Въвеждането на пазарни принципи в икономиката и демократично устройство в страната след 1989 г. предизвикаха сериозни изменения в производството и

разпространението на печатните произведения. Разрушаването на централизирания модел на издаването и разпространението предизвика количествени и качествени изменения в издателската продукция. Тези промени доведоха и до съществени изменения в практиката на системата за задължителното депозиране. Непрекъснато нарастваше процентът на заглавията, които не са депозирани в Народната библиотека. Липсата на механизъм, който осигурява изпълнението на Указ № 1367 на ДС на НРБ от 1976 г. доведе до невъзможност да се попълва Архива на българската книжнина, а по този начин беше засегната сериозно и пълнотата на националната библиография.^{276 277 278 279}

На основата на съществуващите международни документи, отнасящи се до модела на закона за задължителното депозиране бяха набелязани промени, които предполагаха задължителното депозиране на национална литература да стане обект на самостоятелен закон, обектите на закона да се определят на основата на документите, изработени на международно равнище и да се допълнят с електронни документи, броят на депозитните екземпляри да бъде намален, централизираното разпределение на депозитните екземпляри и централизираният контрол да се запазят, отговорността по депозирането да бъде поета и от издателствата, при липса на издател, депозирането да се извършва от лицето, което произвежда съответните носители, санкциите да бъдат приведени в съответствие с другите разпоредби в страната, глобите да бъдат увеличени многократно, както е в съвременните чужди законодателства, като заплащането им не трябва да освобождава от задължението за депозиране²⁸⁰.

За първи път в този нормативен акт, засягащ проблемите на задължителния екземпляр бе подчертана връзката между депозирането, съхраняването на изданията, осигуряването на достъп до тях и публикуването на библиографска информация. Бяха посочени и институциите, отговорни за дейността по изпълнението му. Правата и задълженията на получателите на задължителни екземпляри бяха подробно разгледани в няколко самостоятелни члена. В закона специално бе упоменато, че Народната библиотека се задължава да съставя и публикува националната библиография, което закрепил законово изпълнението на тази важна задача с национално значение.²⁸¹

Обществено-икономическите промени, които настъпиха в страната в края на миналия век, липсата на последователна политика в областта на културата, финансовите затруднения, пред които бе изправена Националната библиотека, еволюцията на формите на публикуване и необходимостта от въвеждане на новите компютърни технологии предизвикаха и някои изменения в обхвата на националната библиография. Бе преустановена възможността за регистриране в системата на националната библиография

²⁷⁶ **Наредба** за задачите и устройството на Народната библиотека “Кирил и Методий”. – В: *Държавен вестник*, бр. 76, 25 септ. 1964, с. 1–3. ISSN 0205-0900

²⁷⁷ **Зотова**, Кремена. Оптимальная модель текущей национальной библиографии Болгарии. София: НБКМ, 1982. 232 с.

²⁷⁸ **Указ № 1367** за задължително предаване на печатни и други произведения. – В: *Държавен вестник*, бр. 78, 1 окт. 1976, с. 1. ISSN 0205-0900

²⁷⁹ **Правилник** за приложение на Указ № 1367 от 1976 г. за задължително предаване на печатни и други произведения. – В: *Държавен вестник*, бр. 42, 29 май 1979, с. 418–420. ISSN 0205-0900

²⁸⁰ **Тотоманова**, Антоанета, Дипчикова, Александра. Промените в законодателството за задължителното депозиране и тяхното отражение върху структурата на книжния сектор в България. – В: *Библиотека*, 1998, бр. 3–4, с. 5–10. ISSN 0861-847X

²⁸¹ **Тотоманова**, Антоанета, Дипчикова, Александра, Янакиева, Татяна. Новият закон за задължителното депозиране – реалност и начин на употреба. – В: *Библиотека*, 2001, бр. 2, с. 5–11. ISSN 0861-847X

на допълнителните тиражи на отделните издания, защото те отпаднаха от обектите на новия закон. Библиографският контрол върху всички традиционно регистрирани документи в общи линии се запази. В системата на текущата национална библиография се включват следните видове документи: книги, официални издания, дисертации и хабилитационни трудове, издания за слепи, нотни издания, картографски издания (атласи, албуми с карти и планове, а също така и самостоятелно издадени карти и планове), графични издания (албуми, гравюри, репродукции, портрети и нагледни пособия), аудиовизуални материали (грамофонни плочи, касети, CD и др.), периодични издания (вестници, списания, бюлетини и периодични сборници), статии (вкл. рецензии и ноти), библиографски публикации (самостоятелни библиографски указатели, и списъци, периодични библиографски и реферативни издания, библиографски и историографски обзори, прикнижни и пристатийни списъци на литература), документи, тиражирани върху електронен носител. Изключение правят само произведенията, отнасящи се за България, написани от българи или на български език, издадени в чужбина. Тяхната регистрация бе прекратена през 1999 г. независимо от това, че една година по-късно бяха включени в обектите на Закона за задължително депозиране на екземпляри от печатни и други произведения.

По отношение на формалната обработка на документите още през 90-те години на миналия век бе възприета практиката за директно прилагане на международните стандарти за библиографско описание, с частично адаптиране към българските каталожни традиции. През 1992 г. започна създаването на Контролен файл на имената на индивидуалните автори – български и преводни. В него се включват имената на всички лица, участвали в интелектуалното създаване на произведението – автори, съавтори, съставители, редактори, автори на предговори, послеслови, встъпителни студии, преводачи, илюстратори и др. Контролен файл на колективните автори за сега не е изграден. Рубриките на колективните автори биха могли да се присъединят към стандартизирания списък на индивидуалните автори, но контролирането на тези имена е наложително. Те са представени в библиографските бази на различни езици и под различни формулировки. Уеднаквяването на тези рубрики, както това се практикува в показалците на традиционните издания на текущата национална библиография, би усъвършенствало значително информационното търсене по този признак в библиографските бази данни²⁸².

От 1994 г. започна и изграждането на Контролен файл на българските серии. В него са включени всички серии на книги, издадени след 1944 г. и отделни серии от по-стар период. Контролният запис представлява пълно описание на всяка една от тях, като на първо място е определена контролната рубрика за всяка серия. Има допълнителна информация за това кога се е появила съответната серия, как се е развивало наименованието ѝ, посочени са връзките между закрити и новопоявили се серии. Сериите, издавани в България, са този вид унифицирани рубрики, за които националната библиографска агенция също носи отговорност при международния обмен на информация. Те притежават международен стандартен номер ISSN, но трудно се разграничават в общия масив от библиографски записи. Тяхното стандартизиране може да

²⁸² **Филипова**, Силвия. Дейността по създаване на контролни файлове като част от библиографската обработка на изданията в Националната библиография. – В: *Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“*, т. 23, 1999, с. 179–194. ISSN 0204-6091

се определи като известен успех за българската националната библиография. Следващата сериозна промяна в областта на формалната обработка на документите бе извършена след адаптирането на интегрираната библиотечна система COBISS.Net от Националната библиотека в периода 2008–2012 година. Това е периодът, в който за попълване на данните бяха възприети машинночетимите формати COMARC/A COMARC/B и COMARC/H. Съществената промяна, се отнасяше преди всичко до смяна на съществуващата практика – първоначално да се създава максимално пълен библиографски запис за всички видове документи, постъпили по депозит.

Семантичното представяне и подреждане на документите в ТНБ в края на XX и началото на XXI век се характеризира с възприемането на международната класификационна система – УДК, но за съжаление не в нейния актуализиран и стандартизиран вариант. Забавянето, направено в името на каталожната система и подреждането на фондовете в библиотеките, бе крайно неблагоприятно за Националната библиографска агенция по отношение на нейните отговорности за отразяване на издателската продукция в страната, създаването и съхраняването на информацията и осъществяването на обмен на данни. Като положително може да бъде квалифицирано решението предметизирането на документите в Текущата национална библиография да се извършва по контролирания предметен рубрикатор на Националната библиотека.

Следващото голямо предизвикателство, пред което се изправи Текущата национална библиография през последните години е свързано с появата на електронните документи с отдалечен достъп. Съобразявайки се международните препоръки в тази насока Националната библиографска агенция предложи този вид документи да станат обект на действащия Закон за задължителното депозирание на екземпляри от печатни и други произведения. В Националната библиотека бяха подготвени промени в Закона, които бяха приети и влязоха в сила от 2009 г. (Чл. 3 т. 5. от закона предвижда по едно копие от произведенията в дигитална форма, публикувани в електронни комуникационни мрежи, предназначени за четене или възприемане по други начини, разпространявани за обществено ползване от български физически или юридически лица да се депозират в Националната библиотека). Освен разширяването на обектите за депозирание в допълненията, направени в закона бе регламентирано и правото на получателите на задължителни екземпляри „да презаписват върху друг носител копията от произведенията в дигитална форма, разпространявани в електронни комуникационни мрежи, когато това се налага за тяхното трайно съхраняване” (Чл. 12, т. 4)²⁸³. Присъединяването на този вид документи към системата на задължителното депозирание легитимира твърдението, че мрежовите ресурси са важна част от националното документално наследство, осигури правното основание на националната библиотека да получава всички он-лайн публикации без специалното разрешение на издателите. Теоретично осигури възможността за разширяването на обектите в текущата национална библиография, а също така създаде по-ефективна и надеждна основа за работа на националната библиографска агенция с издателите, аналогично на тази с печатните издания. „Законодателното теретично” осигуряване на депозитни екземпляри от мрежовите ресурси постави редица проблеми,

²⁸³

Закон за обществените библиотеки.
<http://mc.government.bg/page.php?p=141&s=142&sp=0&t=0&z=0>
(прегледан 30.09.2017)

свързани с тяхното трайно съхраняване и регистрация, т.е. със създаването и поддържането на цифров архив, с отразяването им в системата на националната библиография, а също така и с осигуряването на потребителски достъп до тях, които за съжаление и до момента не са разрешени. Изоставането на България в областта на опазването на цифровото културно наследство недвусмислено изисква промяна и вземането на национално отговорни решения относно въвеждането и прилагането на международния опит, изследвания, разработки и договорености. Това ще подпомогне включването на страната като активен субект в гарантиране дълготрайния достъп до световното информационно богатство. Приемането на национална програма за събиране и съхранение на електронни ресурси с отдалечен достъп ще създаде предпоставки за промяна в обхвата на видовете ресурси в националната библиография, в каталогизационните подходи, в регламентиране на начините за достъп.

Какво ще бъде развитието на българската текуща национална библиография в бъдеще все още не бихме могли да предвидим. На настоящия етап сме предложили следната система от издания:

Сер. 1 – “Български книгопис”. Книги, официални издания, нотни издания, графични издания, картографски издания, издания за слепи, издания на неknижни материали и на електронни носители, нови или с изменени заглавия периодични издания + електронни книги (web издания):

- **месечен бюлетин**, публикуван в електронна форма;
- **годишен кумулативен указател** (без новите заглавия – периодични издания), публикуван на CD-ROM;
- **годишен кумулативен указател** (без новите заглавия – периодични издания), публикуван в печатан вид.

Сер. 2 – “Български дисертации”. Дисертации и хабилитационни трудове:

- **годишен указател**, публикуван в електронен вид и на CD-ROM

Сер. 3 – “Българска дискография”. Грамофонни плочи, аудиокасети, компактдискове и говорещи книги

- **годишен указател**, публикувано в електронна форма и на CD-ROM.

Сер. 4 – “Български периодичен печат”. Вестници, списания, бюлетини и периодични сборници + електронни продължаващи издания:

1. **годишен указател**, публикувано в **електронна форма и на CD-ROM**
2. **годишен указател**, публикувано в **печатан вид**:

Сер. 5 – “Летопис на статиите от българските списания и вестници”

- **месечен бюлетин**, публикуван в електронна форма:

Сер. 6 – “Летопис на статиите от българските сборници”.

- **месечен бюлетин**, публикуван в електронна форма:

Така предложената специфична структура на Текущата национална библиография осигурява библиографска информация в текущ и кумулативен режим, публикувана в

традиционен и машинночетим вид на различни носители. Разнообразните форми за предоставяне на информацията сполучливо се допълват един друг и биха задоволители всякакви потребителски търсения. Този модел може да бъде разглеждан в известна степен в теоретичен аспект, но по отношение на изработването и публикуването на текущите електронни бюлетени на Сер. 1, Сер. 5 и Сер. 6 положените усилия от 2016 г. вече се осъществяват. Много бихме искали пътят на развитие на аналитичната национална библиография и на присъединяването на електронните публикации с отдалечен достъп към обектите на ТНБ да бъде път на сътрудничество с академичните и научни библиотеки, които вече имат натрупан опит в отразяването на информацията в техните отрасли, както и с регионалните библиотеки при разработването на материали с регионално значение, алманаси с художествени произведения, известия на регионалните музеи и др. За съжаление не сме големи оптимисти, защото това, което се наблюдава в другите страни, а също и в българската практика, е, че добро сътрудничество се постига между институции и библиотеки, които ползват еднакъв програмен продукт. В едно сме убедени, че Националната библиографска агенция трябва да запази водещата си роля, изразяваща се в поддържането на евентуално създадена обединена база данни, осъществяването на координация между библиотеките и извършването на библиографски контрол на записите. Подобно сътрудничество може да се търси на основата на използването на единен формат за библиографско описание и обмен на данни каквито са форматите от типа MARC. Само обединяването на усилията на професионалистите от различни библиотеки, „загърбването” на собственото его, както и изработването на национална стратегия по този въпрос могат да поставят началото на нов етап в развитието на информационните услуги в страната.

Накрая ако обобщим всичко, което бе изложено до тук трябва да подчертаем, че Текущата национална библиография на България, която през втората половина на миналия век се наложи като оперативна информационна система с оптимално равнище на обхват на всички видове документи, издадени на територията на страната в момента е в дълг към своите национални и чуждестранни потребители. И ако неудовлетворението ни от закъсняващата библиографска информация е преодолимо препятствие, то „приобщаването” на електронните публикации с отдалечен достъп към обхвата на документите, които се съхраняват трайно, подлежат на регистрация, и до които е осигурен достъп за ползвателите, изисква, предлаганата неколkokратно от нас национална програма за събиране и съхранение на електронни ресурси, да срещне както разбирането на обществото, така и одобрението от страна на Министерство на културата чрез провеждането на целенасочена държавна политика в тази област²⁸⁴.

²⁸⁴ По подробно по темата вж **Тотоманова**, Антоанета. Текущата национална библиография на България от нейното създаване до края на Втората световна война. – В: *Ани Гергова* – живот с книжовни пристрастия. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски”, 2012, с. 412–433. ISBN 978-954-07-3415-6; **Тотоманова**, Антоанета. Текущата национална библиография на България в периода на централизирана държавна икономика. – В: *Beati possidentes*. юбилеен сборник, посветен на 60-год. на проф. д-н Боряна Христова. София: Нац. библ. „Кирил и Методий”, 2012, с. 475–490. ISBN 978-954-523-131-5; **Тотоманова**, Антоанета. Текущата национална библиография на България в периода на изменяща се информационна среда. – В: Библиотека, 2013, бр. 5, с. 106–145. ISSN 0861-847X

НАЦИОНАЛНАТА БИБЛИОТЕКА НА БЪЛГАРИЯ – МЯСТО ЗА СРЕЩА НА ИЗКУСТВАТА И МЕЖДУНАРОДЕН КУЛТУРЕН ОБМЕН

*Виолета Цветкова, връзки с обществеността,
Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий”
Мария Кършийска, експерт международно сътрудничество,
Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий”*

Библиотеките не са само дом за книги. Нито само сграда, в която влизат хора с интерес към четенето и познанието. В съвременния свят именно библиотеките са място, където могат да се срещат различните изкуства и да се обменят знания за духовни традиции и културни постижения от цял свят. Нали от словото започва всичко!

Именно това е една от основните насоки, по които работи екипът на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий” (НБКМ) в София. Защото ако връзката библиотекар/читател е сърцето, което й дава ритъм на живот, то паралелните дейности са кръвоносната й система, чрез която се пренася познанието в други области от културата. И тук особено важна е ролята на “Библиотечна координация” – звеното, в което работят експертите по „Връзки с обществеността” и „Международно сътрудничество”. Основната тежест пада върху трима магистри (журналист, филолог и специалист по библиотекознание и комуникации), но техни неизменни съмишленици са професионалистите от различните направления в Библиотеката. И общата цел е както да популяризират добрите практики в работата на институцията, така и да създават събития, които да обогатяват живота в нея и да поддържат интереса към четенето и търсенето на „духовна храна” в национален и международен мащаб.

ВРЪЗКИ С ОБЩЕСТВЕННОСТТА

Присъствие в медийното пространство

Особено важно за Националната библиотека е присъствието ѝ в медийното пространство. Доброто ѝ име, разбира се, се гради най-вече на добрите новини, които произвежда като национален културен институт, но интересът към нея не е по-малък и когато се появява проблем в сградата, която е национален паметник на културата. Обществеността и медиите реагират със загриженост при трудни ситуации и с уважение при всяка нова инициатива на НБКМ.

Воден от желанието си информацията от Библиотеката да достига лесно до гражданите, отделът „Библиотечна координация” поддържа сериозни контакти с медии (печатни и електронни), част от които са и нейни партньори в различни културни събития. Директорът, неговите заместници и експертите от различните направления на НБКМ са често търсени за интервюта по актуални проблеми или за тематични предавания/публикации за известни личности и исторически събития. Кино- и тв екипи често получават достъп до документи от библиотечния фонд, необходими при реализирането на репортажи или документални филми. Само през тази година например

институцията е партньор в кинопродукции за поета Димчо Дебелянов, за възрожденския строител Кольо Фичето и др.

Заради красивата си сграда и книжното си богатство НБКМ е и търсено място за заснемане на чуждестранни филми. През 2017 г. например, библиотечни експерти помагаша на тв екипи от Албания и Италия, както и при заснемането на специалния видеоклип на дипломати от Посолството на Република Полша в София за празника на славянската писменост и българска култура 24 май.

Културни събития

НБКМ е предпочитан партньор и домакин в провеждането на културни прояви, чествания, кръгли маси, срещи и изложби. През 2017-а основни събития бяха двете експозиции, посветени на 180-годишнината от рождението на националния ни герой Васил Левски (вкл. дигитално представяне на неговия личен бележник), както и пътуващата изложба “Книги, посоки, публики”, която представя най-ценните документи в Библиотеката.

Нарастващият брой на културните събития се отчита като положителна практика, но това налага и критерии при техния подбор. Библиотеката работи по собствени инициативи и културни проекти, както и в сътрудничество с други институции. Традиционните партньори в тази дейност са Министерството на културата, Софийският университет „Св. Климент Охридски“, Университетът по библиотекознание и информационни технологии, Националният исторически музей, Националният военноисторически музей, Националният археологически институт с музей към БАН, Държавният архив, Националното музикално училище, Детският хор при Българското национално радио, Съюзът на артистите в България и др.

Традиционно се представят автори и нови книги, но се увеличават и дейностите, неспецифични за традиционните библиотеки. Сред най-новите културни проекти са:

- Литературната поредица “Галерия на думите” – съвместен ежемесечен проект на НБКМ и Издателско ателие “Аб” за популяризиране на талантиливи автори (вкл. живеещи в чужбина) в областта на литературата, музиката и сценичните изкуства.
- Литературният клуб “Писмена” – форум за премиери на книги, музикално-поетични спектакли, дебюти и други творчески изяви.
- Турове из пространствата на НБКМ за ученици и студенти – с помощта на експерти от “Библиотечна координация” и библиотечни специалисти посетителите се запознават със сградата като архитектурна забележителност и с интересни старопечатни книги и ръкописи от богатия ни фонд.
- Училище за родители – съвместна инициатива на НБКМ и сп. “9 месеца”, в която веднъж месечно бъдещите майки се събират в Библиотеката за среща с педиатри, психолози и т.н., запознават се и с практиките на нашите баби, документиран в книги от библиотечните фондове.

МЕЖДУНАРОДНА ДЕЙНОСТ

В Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ работим активно за развиване на международното сътрудничество, за прилагане на европейските стандарти, за споделяне на европейския и световния опит в областта на културата и библиотечната

дейност, както и за популяризиране на културното наследство, съхранявано в Библиотеката, на международно ниво. В рамките на доброто ни партньорство с чуждестранни институции (библиотеки, посолства и др.) се обменят на знания, информация и ресурси чрез участия в международни форуми и организиране на изяви на българската култура в чужбина.

Членства в международни организации

НБКМ поддържа членството си и участва в инициативи и в годишни сесии на следните международни библиотечни организации: Конференцията на директорите на европейските национални библиотекари (CENL); Конференцията на директорите на националните библиотеки (CDNL); Международната библиотечна асоциация (IFLA); годишните сесии на директорите на националните библиотеки в югоизточна Европа (SEENL). Партньорството между библиотеките насърчава международното сътрудничество, създава пространство за споделяне и обмен на експертен опит, популяризира добрите практики, координира общи, споделени решения и инициативи.

- В структурата на НБКМ функционира национален център за предоставяне на международни стандартни номера. В тясно сътрудничество сме с агенциите за международни стандартни номера ISBN, ISMN, ISSN и ISIL. Националният център, опериращ в рамките на НБКМ, има ангажимент да гарантира спазването на международните стандарти и да координира и съгласува действията по прилагането им. В отговор на запитвания и с цел взаимно сътрудничество се поддържат и контакти с национални агенции на други страни:

- Активно е сътрудничеството с Института за информационни науки в Словения (IZUM), с който библиотеката поддържа партньорство за осигуряване на ефективно управление и информационна среда за развитие на национална библиотечно-информационна система в рамките на платформата COBISS.Net (Кооперирана онлайн библиографска система и услуги).

- Популяризирането на уникалното книжовно наследство от днешните български земи извън границите на държавата е една от мисиите на Библиотеката. Някои от значимите паметници на писмената култура, съхранявани в НБКМ, са свободно достъпни в уеб пространството на мащабни международни проекти като Световната дигитална библиотека (World Digital Library - WDL), Европейската библиотека (The European Library - TEL). В Световния регистър на ЮНЕСКО "Паметта на света" е включен старобългарският ръкопис от XI в. Енински апостол – най-старият кирилски паметник в НБКМ.

- България участва в Международния библиографски справочник на преводите на държавите членки на ЮНЕСКО Index Translationum чрез представяне на издадените през съответната година преводни издания.

- НБКМ е партньор в проекта Europe Direct. На територията на Библиотеката е разположен Европейски документационен и информационен център в мрежата Europe Direct. Целта на проекта е да улесни достъпа на обществото до информационните ресурси, посветени на ЕС.

Международни договори (двустранно сътрудничество)

НБКМ поддържа договорни отношения и осъществява съвместни дейности с

множество чуждестранни национални библиотеки. Традиционно активни са контактите ни със страните в Централна и Източна Европа, Близкия Изток, както и с Русия (напр. с Общоруската държавна библиотека за чуждестранна литература “М. И. Рудомино”). Богатият фонд от османотурски, арабографични и персийски книги и ръкописи, който се съхранява в НБКМ, предполага изключителния интерес и интензивни двустранни отношения със специалисти арабисти от цял свят и особено с държави като Иран, Кралство Саудитска Арабия, Турция, Мароко, Египет и други.

Направленията, по които се работи съвместно между националните институции, обхващат обмен на публикации и издания, междубиблиотечно заемане, обмен на изложби, професионален опит и научни постижения, изследователски дейности и издателски инициативи, съвместни конференции и семинари, общи проекти и програми в областта на съхраняване, опазване, реставрация и дигитализация на писменото културно наследство.

Работа с посолства, културни служби и центрове

Акцент в международната дейност на НБКМ са добрите взаимоотношения с дипломатически мисии, с културните центрове в страната и чужбина. Активните контакти на НБКМ с посолствата и чуждестранни представителства в България са важен фактор за разширяването и осъществяването на международното сътрудничество в сферата на културата. Диалогът ни с тях дава възможност за развитие на научния обмен, съдейства за организиране на международни прояви, подготовка на проекти и дългосрочни сътрудничества със сродни организации и широк кръг специалисти.

Друг важен елемент от международните ангажименти на НБКМ е съвместната ни работа с културните институти на България в чужбина, чиято основна функция е да популяризира богатството и многообразието на националното ни културно наследство. Общите ни проекти имат по-широка рамка на публична изява чрез чествания на национални празници, културни инициативи с традиционен характер и др.

Всички дейности на експертите в “Библиотечна координация” неизменно са свързани с основната функция на Националната библиотека “Св. св. Кирил и Методий” и нейното добро име в общественото съзнание. Усилията ни са водени от идеята за отваряне на институцията към по-широк кръг публика и превръщането ѝ в място за среща на различните изкуства и международен културен обмен.

120 години депозитно законодателство 1897–2017 г.

*Цецка Янакиева-Иванова, ръководител направление
"Комплектуване на библиотечни документи",
Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“*

Първият нормативен документ, поставил началото на библиотечното законодателство у нас е от **1878 г.** Губернаторът на София граф Пьотър Алабин написва проекто-устав за създаване на публична библиотека. През 1879 г. княз Дондуков-Корсаков издава Декрет за създаване на публична библиотека в София. На 10 декември 1878 г. е основана Народната библиотека „Кирил и Методий“ под името Софийска публична библиотека. На 15 януари 1879 г. Библиотеката е открита за читатели, а на 17 юни 1879 г. е преименувана в Българска народна библиотека.

Създаването на първите културни институции в България след Освобождението, сред които са и библиотеките, обуславя необходимостта да се изработят документи, регламентиращи техните цели, задачи и дейности. Появяват се и първите държавни закони, в които намират място и проблемите на библиотеките. Част от тях полагат нормативните основи на депозитното законодателство, на различни по вид библиотеки, на българската национална библиография и определят тенденциите на бъдещото им развитие.

Основополагащи за създаването и определянето на националните задачи на Народната библиотека в София са възгледите на Марин Дринов и Константин Иречек. Те определят основната за всички национални библиотеки задача – да бъде архив на печатната продукция на страната, съхранявана за бъдещите поколения. Паралелно с тази задача, библиотеката изпълнява и обслужваща, а от края на XIX век – и библиографска функция.

Задължителното депозиране е предмет на законодателната дейност и на Областното народно събрание в Източна Румелия, което през 1881 година при обсъждането на Закон за свободата на печата поставя този въпрос²⁸⁵. Две години по-късно (**1883 г.**) същият въпрос е разгледан в Закон за печата²⁸⁶ от Народното събрание на Княжество България. В Княжество България първата законодателна стъпка за задължителен депозит е предприета с приемането на **чл. 43 от Закона за печата**²⁸⁷, съгласно който издателите се задължават да предават по 2 екземпляра от изданията си в Народната библиотека. Макар в първите два закона депозирането да се регламентира само с по един член, то е било предмет на сериозни обсъждания, от които личи задълбочено разбиране на неговата основната цел.

През **1897 г.** се приема „Закон за депозиране на печатни издания в народните библиотеки“. Този закон е свързан с името на Константин Величков. Неговите идеи за събиране и съхраняване на националната книжнина намират израз в дейността му като

²⁸⁵ **Дневници** на Третата редовна сесия на Областното събрание. 11 окт. – 12 дек. Пловдив, 1882, с. 591–631.

²⁸⁶ **Закон за печата**. – В: *Държавен вестник*, бр. 15, 10 февр. 1883.

²⁸⁷ **Закон за печата**. – В: *Държавен вестник*, бр. 15, 10 февр. 1883.

Министър на просвещението след Съединението на Източна Румелия и Княжество България. Законът за депозиране на печатни издания в Народните библиотеки, представен от министър Константин Величков е приет от IX-то Обикновено народно събрание, първа редовна сесия, XXIV заседание от 31.01.1897 г., утвърден от княз Фердинанд с Указ № 9 от 10.02.1897 г. и обнародван в „Държавен вестник“, бр. 41 от 22.02.1897 г. Съгласно чл. 1 от закона, „всеки съдържател на печатница, литография или друго подобно заведение е длъжен да дава безплатно в полза на народните колекции при библиотеките в София и Пловдив, едновременно с обнародването, по 2 екземпляра (всичко 4) от всяка книга, брошура, вестник, списание, въззвание, гравюра, карти и въобще всичко напечатано или възпроизведено по други начин произведение и предназначено за обращение в публиката“. В закона са определени обектите, които не подлежат на задължителен депозит и качеството на депозираните екземпляри. Чл. 5 задължава Народната библиотека в София да публикува библиографски бюлетин на всеки три месеца, който разпространява безплатно.

Възприел положителния опит на европейското и най-вече на френското законодателство, първият Закон за депозиране на печатни издания в народните библиотеки съдържа трите най-важни цели на депозита: събиране в пълнота на българската книжовна продукция, запазването ѝ за поколенията и издаване на национална библиография.

Приетият Закон за депозиране на печатни издания в народните библиотеки през 1897 г. има и някои слабости, които се отразяват върху изпълнението му до 1920 г. Печатните произведения се предават от печатниците на административните власти по места, а те от своя страна – на Народните библиотеки в София и Пловдив. Налице е излишен посредник в лицето на административните власти, липсва контрол по изпълнението на закона, а предвидените в закона глоби са символични от 25 до 250 лева.

В доклад до министърът на народното просвещение Димитър Вачов от 21.03.1900 г., директорът на Народната библиотека в София отбелязва, че след проверка на получените издания в Софийската народна библиотека: „стотици печатни произведения в България не са постъпили в библиотеките и е невъзможно отбелязването им в „библиографски бюлетин“²⁸⁸.

Във връзка с посочените констатации, Министерството на народното просвещение изпраща „Инструкция за прилагане закона за депозиране печатни издания в народните библиотеки“²⁸⁹ до всички споменати в закона институции. Тази Инструкция поставя началото на контрола върху изпълнението на закона и в това отношение съдържа някои ценни текстове, които са приложими и днес. Инструкцията определя главна роля на Народната библиотека в София за депозита и въобще за библиотечното дело у нас; „по приложението на закона за в бъдеще административните управления ще се сношават с Народната библиотека в София, на която ще се дава всичкото съдействие и улеснение по уредбата въобще на библиотечното дело в отечеството ни.“

От 5 март 1909 г. влиза в сила Закон за народното просвещение²⁹⁰. Част от него се отнася за Народната библиотека в София. В закона са очертани следните задачи:

²⁸⁸ Йорданов, Велико. История на Народната библиотека в София: По случай 50-годишнината ѝ 1879–1929. София: Нар. библ., 1930, с. 176–177.

²⁸⁹ Пак там, с. 177–178.

²⁹⁰ Закон за народното просвещение. – В: *Държавен вестник*, бр. 49, 5 март 1909.

Народната библиотека събира и пази всички печатни, ръкописни и по друг начин възпроизведени писмени паметници на България. Спрямо Народната библиотека не се прилагат нито цензура, нито конфискация, нито каквито и да са други стеснителни мерки. Пазителите следят за точното изпълнение на Закона за депозиране печатни произведения и за съхраняване на библиотечния имот.

Това е вторият юридически акт, който определя националната роля на Народната библиотека в събирането и запазването на българското книжовно наследство. За съжаление, чак до 1945 г. тя не може да изпълнява особено успешно тази своя роля, въпреки усилията на ръководителите ѝ, поради лошите условия на сградния фонд, нередовното финансиране и несъвършенство на законодателството.

Проблемите на задължителното депозиране се поставят отново за разглеждане от Народното събрание през 1920 г. при управлението на самостоятелното правителство на БЗНС.

През 1920 г. е приет нов „Закон за депозиране на печатни и литографни произведения в Народните библиотеки“²⁹¹. Най-значимата промяна в закона от 1920 г. е сериозното увеличение на задължителните екземпляри (от 4 на 10). Три от екземплярите са изрично предназначени за новооснованата народна библиотека във Велико Търново.

Безплатните депозитни екземпляри се разпределят в Софийската народна библиотека – 4 екземпляра, и по 3 екземпляра в Пловдивската народна библиотека и Търновската народна библиотека. Крайният срок за предаване на депозита е 10 дни след отпечатването на произведението. Отпечатаните в чужбина български издания се депозират в 4 екземпляра – 2 за Софийската народна библиотека и по един екземпляр за Пловдивската народна библиотека и Търновската народна библиотека. Дипломите за дисертации, отпечатани в чужбина, не се легализират от Министерството на народното просвещение без уверение от Народната библиотека в София, че са предадени 4-те депозитни екземпляра от дисертациите.

Въвеждат се изисквания за означаване на година и място на отпечатването, издателство, поредност на изданието. Контролът се извършва отново в София чрез окръжните и околийските инспектори и главните учители в селата. Глобите се увеличават от 200 до 2000 лева. С глоба от 50 до 100 лева се наказват тези инспектори и учители, които не са показали достатъчно усърдие при контрола. Спрямо определените за народните библиотеки екземпляри не се прилагат каквито и да е било стеснителни мерки. Административните власти, които не се съобразяват с това, се наказват с глоба от 50 до 200 лева от Министерство на вътрешните работи по предложение на директора на Народната библиотека в София. Глобите се внасят в Народната библиотека в София и се използват за „доставка на книги“. Писмата и пратките до Народната библиотека в София не се таксуват. Народната библиотека в София, подпомогната от другите библиотеки, в които се разпределя депозит, издава библиографически ежегодник, който се разпространява безплатно.

Направените промени в закона са много важни предпоставки за цялостното подобряване на депозирането и контрола върху него, както и за усъвършенстването на текущата Национална библиография.

През 1920 г. е приет „Закон за учредяване на достъпни народни библиотеки“. По

²⁹¹ **Закон** за депозиране на печатни и литографни произведения в народните библиотеки. – В: *Държавен вестник*, бр. 195, 29 ноем. 1920.

силата на този закон, със Заповед № 3029 от 13 юли 1922 г. като четвърта депозитна в страната (след Софийската, Пловдивската и Търновската), е основана Шуменската народна библиотека. Със заповед на министъра на народното просвещение Стоян Омарчевски се намалява с един екземпляр депозитът за народните библиотеки в Пловдив и Търново и се отделят два екземпляра за Шуменската народна библиотека.

Само пет години по-късно, през 1924 година, в Народното събрание отново се разглежда въпросът за задължителното депозиране. В качеството си на министър-председател и министър на просвещението Александър Цанков предлага нови изменения и допълнения към отделни членове от закона. Внесено е предложение да се намали броят на депозитните екземпляри и да се разпределят по по-ефективен начин, като между библиотеките, получаващи безплатни екземпляри се включва и Университетската библиотека в София. Публикуваният в Държавен вестник текст показва, че е постигнат компромис да се отделят депозитни екземпляри както за Народната библиотека в Шумен, така и за Университетската библиотека. Промените в закона за депозита, които се приемат от Народното събрание и влизат в сила от 10 **януари 1925 г.** (Обн. ДВ, бр. 226, 10 ян. 1925) броят на депозитните екземпляри се намалява от 10 на 6, които се разпределят в Софийската народна библиотека – 2 екземпляра и по 1 екземпляр в Пловдивската народна библиотека, Търновската народна библиотека, Шуменската народна библиотека и Университетска библиотека София. Същият брой се установява и за печатаните в чужбина български издания. Броят на дисертациите се намалява на 2 екземпляра – по един за Софийската народна библиотека и Университетската библиотека в София. Печатарите – нарушители се глобяват дотогава, докато доставят недепозирани екземпляри. Печатарите се глобяват и когато в изданията липсват изискваните библиографски данни или не се попълват необходимите придружителни описи. Глобите за контролните органи се увеличава на 300 лева.

Контролът на печатниците в София се възлага на специален пазител – ревизор от Народната библиотека, а в провинцията – отново на училищните власти, с изключение на Пловдив, Търново и Шумен, където контролът се осъществява от библиотеките.

През **1942 г.** се приема ново допълнение в Закона за депозита (ДВ, бр. 7, 13 ян. 1942), като един депозитен екземпляр (с това общият им брой нараства от 6 на 7) се изисква от печатниците и за Народната библиотека в Скопие.

Приемането на тази поправка без особени дебати или възражения показва убеждението на народните представители, че законът може да служи за подпомагане на комплектуването на някои библиотеки и така да бъде инструмент за осъществяване на държавна културна политика със средства, осигурени от издатели и печатари.

След Втората световна война регламентите за задължителното депозиране се променят през **1945** година с Наредба-закон, приета с Постановление № 15 на Министерския съвет, от 26.04.1945 г. (Обн. ДВ, бр. 113, 18 май 1945). С направените промени в законодателството през 1945 г. броят на депозитните екземпляри се увеличава от седем на двадесет за всички печатни, литографни и други произведения, Народната библиотека изпраща до два екземпляра от депозираните печатни и литографни произведения за народните библиотеки в провинцията и за библиотеките на всички висши учебни институти и Българския библиографски институт.

Характерна особеност на новия закон е постановката за разпределяне на задължителния екземпляр. В него се дава възможност за известна свобода при

изпращането му и в други библиотеки, научни и културни институти в страната. В депозитните библиотеки са включени Българския библиографски институт, библиотеката на БАН, Дирекцията на печата (по-късно БТА), Народните библиотеки във Варна и Бургас, които получават по един екземпляр. Градските библиотеки в София и Русе и други специализирани библиотеки получават частичен депозит. Друг важен положителен момент в Закона от 1945 г. е възможността за по-гъвкаво разпределяне на предвидения частичен депозит между повече библиотеки според профила им. Включването на два депозитни екземпляра за международния книгообмен на Народната библиотека в София допринася за комплектуването на чуждестранна литература.

Срокът за депозиране е променен на седем дни. Въведено е ново изискване за качеството на депозитните екземпляри – да бъдат отпечатани на хартия холцфай. Механизмът на контрола се допълва с това, че в София тази дейност може да се възложи на специален инспектор от Народната библиотека. Предвидените глоби са в размер от 5 000 до 20 000 лв., а за неспазване на изискванията за качеството и необходимите библиографски данни – от 5 000 до 10 000 лв.

С увеличаването на броя на библиотеките, получаващи депозит, се повишава ролята на депозитния екземпляр за комплектуването на фондовете им, нараства и отговорността на Народната библиотека в София за получаването, разпределянето и контрола върху депозита. Положителен факт е, че с разширяването на кръга на депозитните библиотеки се създава възможност за децентрализиран, улеснен и равнопоставен достъп на населението от повечето райони на страната до българската книжовна продукция. Тези промени може да се разглеждат като предварително „изпълняване” на една от препоръките на създадената почти 30 години по-късно програма на ЮНЕСКО и ИФЛА за Универсалната достъпност на публикациите.

В Закона от 1945 г. има и някои непълноти и слаби места. Например – оставянето на контрола в провинцията (с изключение на градовете с депозитни библиотеки) в ръцете на училищните власти. Промяна на текста за контрола не е направена в следващите години и се извършва едва през 1976 г. с Указ № 1367 за задължително предаване на печатни и други произведения (Обн. ДВ, бр. 78, 1 окт. 1976).

Промени в депозитното законодателство от 1945 г. са направени с Постановление № 257 на Министерския съвет от **16 март 1951 г.** – броят на депозитните екземпляри се променя от двадесет на петнадесет. За международен книгообмен на Народната библиотека остава един екземпляр, а библиотеките в Русе и Благоевград получават пълен депозит.

През **1965 г.** със специален Указ се дава право на Народна библиотека София да получава четири екземпляра от всички произведения в България грамофонни плочи.

От **1971 г.** се осъществява окончателно една от основните функции на депозита – в Народната библиотека „Кирил и Методий“ се обособява като неприкосновен фонд Архивът на българската книжнина, включващ изданията от 1878 г. до текущите постъпления.

През **1976 г.** е публикуван Указ № 1367 на Държавния съвет за задължително предаване на печатни и други произведения²⁹², който отменя Наредба-закон за депозиране на печатни и литографни произведения в народните библиотеки и институти от 1945 г. В

²⁹² **Указ № 1367** на Държавния съвет за задължително предаване на печатни и други произведения. – В: *Държавен вестник*, бр. 78, 1 окт. 1976

чл. 1 са определени обектите на задължително депозиране, създадени в страната или в чужбина печатни произведения, фотоиздания, пощенски марки, звукозаписи, филми, ордени, медали, монети, банкноти, гербове, значки и плакети, предназначени за разпространение. Дисертационните трудове, защитени в страната и чужбина заедно с авторефератите и хабилитационните трудове се депозират от Висшата атестационна комисия. В Указ № 1367 се посочва, че „Задължителните екземпляри се предават на Народна библиотека „Кирил и Методий“²⁹³²⁹⁴ безплатно, за сметка на издателя (издателства, учреждения, стопански и други организации, физически лица)“. Броят на депозитните екземпляри от печатните и други произведения се определя според тиража. До 100 бр. тираж се депозират 3 екземпляра, от 101 до 300 бр. 6 екземпляра, над 300 бр. – 20 екземпляра. При допълнителен тираж за депозит се отделят 2 екземпляра. В Указа са определени и печатните произведения, които не подлежат на депозиране – произведения за канцеларска или битова употреба – формуляри, етикети, покани, визитни картички, некролози и др. Народна библиотека „Кирил и Методий“ е определена като институция, извършваща контрола за прилагане на Указа по отношение на печатните и други произведения „чрез специален инспекторат и упълномощени служители“.

Съгласно Указ № 1367 за задължително предаване на печатни и други произведения, броят на депозитните екземпляри се увеличава от петнадесет на двадесет, които се разпределят от Народната библиотека „Кирил и Методий“ по реда, определен от Правилника за прилагане на Указа, Заповед № VI 65 от 01.02.1979 г. на Комитета по култура²⁹³ и Заповед № РД 09-537 от 18.10.1994 на Министерство на културата.

Контролът за изпълнението на разпоредбите на Указ № 1367 за печатните произведения, фотоизданията, звукозаписите, дисертационните и хабилитационните трудове се упражнява от Народна библиотека „Кирил и Методий“. Определени са и глобите за нарушаване на разпоредбите на Указа от 200 до лв. по чл. 1, 2, 7 и 9 и до 300 лв. при повторно извършено нарушение в едногодишен срок от влизането в сила на Наказателното постановление. Нарушенията се установяват, а Наказателните постановления се издават, обжалват и изпълняват по реда, определен от Закона за административните нарушения и наказания. Към Указ № 1367 е приложен и Списък на екземплярите от печатни и други произведения, които подлежат на задължително предаване. Определен е броят на задължителните двадесет екземпляри за депозит. Определен е редът за депозиране на произведения според: вида на печата, според предназначението на произведенията, според вида на печатните произведения и според мястото на отпечатването.

През 1979 г. е приет и публикуван „Правилник за прилагане на Указ № 1367 за задължително предаване на печатни и други произведения“²⁹⁴. В него се определят печатните произведения по смисъла на Указ № 1367, подлежащи на депозит: периодични издания – вестници, списания, бюлетени, годишници, периодични сборници, единични и юбилейни листове, отпечатащи на книги и статии като самостоятелни издания, нотни издания, графични издания – албуми, плакати, календари, илюстрирани картички, отпечатащи от размножени оригинални графични произведения, картографски издания –

²⁹³ Заповед № VI 65 от 01.02.1979 г. на Комитета по култура. – В: *Бюлетин на Комитета за култура*, бр. 2, 1979. ISSN 0204-4323

²⁹⁴ Правилник за прилагане на Указ № 1367 за задължително предаване на печатни и други произведения. – В: *Държавен вестник*, бр. 42, 29 май 1979. ISSN 0205-0900

атласи, карти, карти-схеми, релефни карти, глобуси, листови издания – афиши, лозунги, позиви, хвърчащи листовки, фотоиздания – фотоалбуми, фоторепродукции, фотопортрети, фотокартички и др., звукозаписи – грамофонни плочи, фонокартички, записи на магнитни ленти, дисертационни (заедно с авторефератите) и хабилитационни трудове, диапозитиви.

Приемането на Указ № 1367 и съпътстващите го впоследствие подзаконовни документи, е сполучлив за времето си действащ нормативен акт за депозита. Той регламентира връщането на частичния депозит за някои библиотеки според профила им и включването на нови обекти за депозиране, с което обхватът им се разширява значително. С включването на нови депозитни библиотеки се усъвършенства равномерният децентрализиран достъп до българската книжнина в цялата страна. Увеличаването от един на три депозитни екземпляра (при тираж над 300 броя и получени 20 депозитни екземпляра) за международен книгообмен на Народна библиотека „Кирил и Методий“ допринася за увеличаването на чуждестранната литература. Включването на местен депозит за Окръжните библиотеки осигурява пълнотата на краеведските им фондове. Относителната пълнота на Указ № 1376 допринася и за подобряване на контролната дейност, като организация и документация.

Произтичащите от Указ № 1367 и от Правилника за приложение, задължения на печатари, издатели и библиотекари съдейства за обхващането почти на 100% от българската книжнина и регистрирането и в Националната библиография. Основните цели и задачи определени от този нормативен акт съдействат за съхраняване на културното наследство, осигуряване на достъп до националната книжнина, библиографски контрол, подготовка на статистическа информация, издаване на национална библиография, комплектуване на библиотечни фондове, осигуряване на литературен обмен, правителствени и официални публикации.

В периода 1976–1990 г. книгоиздаването се извършва в условията на централизирано държавно управление. Народната библиотека, която е определена да извършва контрол по прилагане на Указ № 1367 за печатни произведения, фотоиздания, звукозаписи, дисертационни и хабилитационни трудове, осъществява тази дейност чрез отдел „Депозит“.

През годините след 1990 г. действието на Указ № 1367 е затруднено от промяната в общественно-икономическите условия и най-вече от утвърждаването на частната собственост и пазарните отношения. Издателствата са едни от първите държавни предприятия, които са приватизирани, а едновременно с това се появяват многобройни нови частни субекти с издателска дейност. Тези процеси са типични и за почти всички страни от Централна и Източна Европа. Това налага да се извършат съществени законодателни промени в почти всички области на обществения живот. Въвеждането на пазарни принципи в икономиката и демократично устройство в страната след 1989 г. довеждат до сериозни изменения на условията на производство и разпространение на печатните произведения.

През 1990 г. постепенно започва да се налага частната издателска дейност, която се увеличава с всяка изминала година. Разрушаването на централизирания модел на издаване и разпространяване на печатните произведения предизвиква количествени и качествени изменения на издателската продукция.

Тези сериозни изменения на условията на производство и разпространение на печатните произведения довеждат до съществени изменения в практиката на системата на

задължителното депозиране. През този период се увеличава процентът на заглавията, които не са депозирани в Народната библиотека (1992 – 3.1%, 1993 – 3.2%, 1994 – 11.9%, 1995 – 12.4%, 1996 – 21.6%, 1997 – 20.5% от издадените през годината)²⁹⁵.

Липсата на механизъм, който да осигурява изпълнението на Указ № 1367 довежда до невъзможност да се попълва и Архивът на българската книжнина и засяга сериозно пълнотата на Националната библиография. Нарушени са основните изисквания за доброто функциониране на законодателството за задължителното депозиране, дейността на институциите, които депозират, дейността на институциите, които получават задължителен екземпляр и контролът върху изпълнението на закона. След 1990 г. Указ № 1367 не изпълнява нито едно от посочените условия и не е в състояние да осигурява депозирането на издателската продукция на страната. Народната библиотека, която носи отговорност за приемането и разпределението на депозитните екземпляри и за контрола по изпълнението на законодателството, също не може да осъществява своите задължения. Очевидно е, че Указ № 1367, след 1990 г. не може да изпълнява най-важните си функции и задачи – архивното съхраняване на националната книжнина и осъществяването на библиографския контрол върху всички документи, издавани в страната. Икономическите и демократичните промени в страната налагат спешна промяна в нормативната база на депозитното законодателство в България.

На основата на съществуващите международни документи, отнасящи се до модела на закона за задължителното депозиране са набелязани промени, които трябва да бъдат направени в депозитното законодателство. Задължителното депозиране на национална литература да стане обект на самостоятелен закон. Броят на депозитните екземпляри да бъде намален, централизираното разпределение на депозитните екземпляри и централизираният контрол да се запазят. Отговорността по депозирането да бъде поета и от издателствата, т.е. да бъде споделена от печатници и издателства. При липса на издател, депозирането да се извършва от лицето, което произвежда съответните носители; санкциите да бъдат приведени в съответствие с другите разпоредби в страната; глобите да бъдат увеличени многократно, както е в съвременните чужди законодателства, като заплащането им не трябва да освобождава от задължението за депозиране.

Разгледани са и препоръките на Съвета за културно сътрудничество към Съвета на Европа, формулирани след Международната конференция „Библиотеките и демокрацията: отговорностите на държавите, местните власти и специалистите” (Страсбург, 1998 г.), които ясно показват, че във въвеждането на целите на депозирането през последните години е настъпила промяна в сравнение с насоките на ИФЛА – ЮНЕСКО от 1981 г. Прието е, че набавянето на книги за националния библиотечен фонд и снабдяването на други библиотеки в страната, както и използването на депозитните екземпляри за книгообмен не трябва да се осъществява на основата на законодателството за задължителното депозиране.²⁹⁶ Този подход е резултат на тенденцията към интегриране на отделните участници във веригата на създаване, производство и ползване на издателската продукция и предполага взаимно зачитане на техните интереси.

²⁹⁵ **Тотоманова**, Антоанета, Дипчикова, Александра. Промените в законодателството за задължително депозиране и тяхното отражение върху структурата на книжния сектор в България. – В: *Библиотека*, бр. 3–4, 1998, с. 5–11. ISSN 0861-847X

²⁹⁶ **Наръчник** по авторско право и сродни проблеми за библиотеките [онлайн]. [прегледан 02.06.2017] http://www.lib.bg/publish/drugi/Hanbook_Copyright_bg.pdf

При изготвянето на проектозакона са взети предвид препоръките на международната професионална общност по отношение на разширяването на обектите на депозиране. Към широкия обхват от документи, предвидени за депозиране в предишните нормативни разпоредби, са добавени и „печатни произведения на български език или отнасящи се до България, ако се внасят в количество, подсказващо намерение за търговско или друго широко разпространение в страната”, а също така и „произведения, тиражирани върху електронен носител”, а в самото заглавие на закона са споменати „печатни и други произведения”.

Окончателният текст на „Закон за задължителното депозиране на екземпляри от печатни и други произведения”²⁹⁷ определя основанията и реда на депозиране на задължителни екземпляри от създадени и тиражирани в страната или отнасящи се до нея с цел да бъдат съхранени като част от националното културно наследство. Като основни задачи на депозирането са определени събирането и съхраняването на задължителни екземпляри с цел да се осигурят пълни колекции от тях, да бъдат запазени като част от националното културно наследство, осигуряване на обществен достъп до задължителните екземпляри, изготвяне, обнародване и разпространение на библиографска информация, предоставяне на законоустановената статистическа информация на компетентните органи.

Определени са обектите на задължителното депозиране, обектите на незадължително депозиране, субектите на задължително депозиране, количеството на подлежащи на депозиране задължителни екземпляри, изисквания към задължителните екземпляри, срок за депозиране, получатели на задължителните екземпляри.

В закона специално са очертани и националните задачи на Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий”, която разпределя получените задължителни екземпляри между другите библиотеки по ред, определен в правилника за прилагането на този закон, съставя, обнародва и разпространява националната библиография. За първи път в нормативен акт, засягащ проблемите на задължителния екземпляр се подчертава връзката между депозирането, съхраняването на изданията, осигуряването на достъп до тях и публикуването на библиографска информация.

С приетото решение в закона за количеството на задължителните екземпляри да бъдат от 3 до 12 в зависимост от тиража на изданието (12 екземпляра за изданията с тираж над 300), на практика се утвърждава принципът на използване на системата на задължително депозиране за комплектуване на библиотечните фондове.

По силата на преходните и заключителни разпоредби на Закона за задължителното депозиране на печатни и други произведения, който влиза в сила от 01.01.2001 г., той трябва да бъде придружен от Правилник за неговото приложение, който е приет с повече от една година закъснение с Постановление № 46 на Министерски съвет от 04.03.2002 г.

В този нормативен документ са определени библиотеките, които получават пълен или частичен депозит. Изчерпателно са определени всички видове издания, които подлежат на депозиране. Печатните произведения в тираж над 300 бр. се разпределят между Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий” (2 екземпляра), регионалните библиотеки в Пловдив, Варна, Русе, Университетска библиотека – София, Велико Търново, Шумен, Бургас, Столична библиотека, Благоевград и 1 екземпляр е предвидено да се преразпределя в зависимост от профила на депозираната литература между

²⁹⁷ **Закон** за задължителното депозиране на екземпляри от печатни и други произведения. – В: *Държавен вестник*, бр. 108, 29 дек. 2000. ISSN 0205-0900

Библиотеката на СУ „Климент Охридски“, Централната медицинска библиотека в София, Библиотеката на Университета за архитектура, строителство и геодезия, Библиотеката на Аграрния университет в Пловдив и Библиотеката на Тракийски университет в Стара Загора. Изданията в тираж от 101 до 300 бр. се разпределят между Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ (2 бр.), регионалните библиотеки в Пловдив, Варна, Русе и Университетска библиотека получават по 1 екземпляр, извършва се частичен депозит по профила на документите. Изданията, които се издават в тираж до 100 бр. и се депозират в 3 екземпляра и се разпределят между Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ (2 бр.) и Народната библиотека „Иван Вазов“ – Пловдив. Разпределението на депозитните екземпляри има за цел да се продължи традицията за поддържане на трайни колекции от националната издателска продукция, да се осигури достъп на максимален брой потребители до всички видове документи, да се гарантират специфичните потребности на българската наука и образование на всички равнища.

Регламентирането на депозирането и гарантирането на правата на участниците в този процес осигуряват ритмично попълване на Архива на българската книжнина и поддържането на колекции от национална книжнина в различни региони на страната, достъп на всички заинтересовани потребители до изданията, осигуряване на ефективно междубиблиотечно заемане, максимална пълнота на библиографска информация в Националната библиография, своевременно включване на библиографска информация за българските издания в национални и международни справочни издания и бази данни, осигуряване на информация за българската издателска продукция за националната статистика.

Характерни особености на българското законодателство за задължителното депозиране от неговото създаване до момента се изразяват преди всичко в това, че обхватът на депозирането се разпростира върху всички традиционни и нетрадиционни носители на информация, независимо от техния вид, съдържание, език, начин на размножаване и разпространяване, или тираж.

Голямо значение за своевременното комплектуване на фондовете в библиотеките, попълването на базите данни и публикуването на информацията в Националната библиография имат и сроковете, в които се извършва депозирането на задължителните екземпляри. Печатните произведения, с изключение на вестниците, се депозират в двуседмичен срок от отпечатването на първата партида на тиража. Задължителните екземпляри от столичните вестници се депозират в деня на отпечатването им, а регионалните – в тридневен срок от тяхното отпечатване.

След влизането в сила на Закона за задължителното депозиране на печатни и други произведения от 01.01.2001 г. са внасяни различни изменения и допълнения както със самостоятелни закони за изменения и допълнения, така и чрез Преходните и заключителни разпоредби на други закони.

При преглед на съответната нормативна база може да се установи, че в повечето случаи става дума за незначителни промени, които не засягат съдържанието на Закона. Очевидно е, че всичките изменения, приети в законодателни актове и допълнения на Закона за задължителното депозиране на печатни и други произведения през 2005, 2007, 2009 и 2010, са формални, смяна на наименования на институции, на съответните длъжностни лица от тези институции и на понятия. Тези промени са свързани и произтичат автоматично от промени в други закони.

Мотивите за отделните допълнения и изменения, които са направени в Закона за задължителното депозиране на екземпляри от печатни и други произведения, и които се отнасят до електронните документи с отдалечен достъп, подлежащи на депозиране в Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ са наложени и във връзка с международните тенденции за развитие на депозитното законодателство²⁹⁸.

Съобразявайки се с Препоръка № 3, направена от Международната конференция на националните библиографски служби (ICNBS) (Копенхаген, 1998 г.) и с препоръките от 2000 г. на ЮНЕСКО за законодателството за задължителния екземпляр, където е обоснована необходимостта от включването на електронните издания в цифров формат в системата на задължителното депозиране, са допълнени и електронните документи с отдалечен достъп (от типа електронни книги и електронни списания, разпространявани онлайн) като обект на действащия Закон за задължителното депозиране на екземпляри от печатни и други произведения. Присъединяването на този вид документи към системата на задължителното депозиране легитимира твърдението, че онлайн публикациите са важна част от националното документално наследство и осигурява правното основание на Националната библиотека да получава всички онлайн публикации без специалното разрешение на издателите, осигурява разширяването на обектите в текущата национална библиография, а също така създава по-ефективна и надеждна основа за работа на Националната библиографска агенция с издателите, както в случая с печатните издания. На този етап е доста трудно към обектите на закона да бъдат присъединени и електронните документи, които са на свободен достъп в Интернет, т.е. web-сайтове и web-страници. Трудностите идват, преди всичко, от програмното и техническо състояние на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ и от липсата на държавна политика по отношение на развитието и финансирането на тези дейности.

Следващата промяна в закона е обнародвана в Закон за Националния архивен фонд²⁹⁹. Според §18 от неговите Преходни и заключителни разпоредби, в ЗЗДПДП, чл. 9, се добавя нов получател на депозирани печатни и други произведения – Държавна агенция „Архиви“.

Съществени промени в Закона за задължителното депозиране на печатни и други произведения се приемат в обнародвания Закон за обществените библиотеки³⁰⁰. В §8 от неговите Преходни и заключителни разпоредби са постановени редица изменения и допълнения в ЗЗДПДП. Основната промяна е добавянето на нов обект на задължително депозиране (в чл. 3, ал. 1, се създава нова т. 5) „произведения в дигитална форма, публикувани в електронни комуникационни мрежи, предназначени за четене или възприемане по други начини, разпространявани за обществено ползване от български физически или юридически лица“.

Последните промени се приемат със Закон за изменение и допълнение на ЗЗДПДП³⁰¹. Смисълът на промените е в установяване на информация, идентифицираща действителния собственик на издателите на периодични печатни произведения. Специално за тази цел се създава нов член 7а, в който са формулирани редица

²⁹⁸ **Наръчник** по авторско право и сродни проблеми за библиотеките [онлайн]. [прегледан 02.06.2017] http://www.lib.bg/publish/drugi/Hanbook_Copyright_bg.pdf

²⁹⁹ **Закон** за Националния архивен фонд. – В: *Държавен вестник*, бр. 57, 13 юли 2007. ISSN 0205-0900

³⁰⁰ **Закон** за обществените библиотеки. – В: *Държавен вестник*, бр. 42, 5 юни 2009. ISSN 0205-0900

³⁰¹ **Закон** за изменение и допълнение на ЗЗДПДП. – В: *Държавен вестник*, бр. 87, 5 ноем. 2010. ISSN 0205-0900

допълнителни изисквания към издателите на периодични печатни произведения. Със същата цел са направени допълнения и в текста на чл. 7. За случаите на неизпълнение на тези изисквания, в чл. 17 и 18 от Административно-наказателните разпоредби са предвидени съответните санкции и механизъм за установяване на нарушенията, съставяне на актове и издаване на наказателни постановления, като са допълнени съществуващите и са включени нови текстове. Пак по смисъла на тези промени, в нови т. 10 и 11 от Допълнителните разпоредби на Закона се дават определения на понятията „действителен собственик” и „периодични печатни произведения”, създадена е и Преходна разпоредба с допълнителни изисквания към издателите на периодични печатни произведения.

Националната фонотека се изключва от получателите на задължителни депозитни екземпляри. (Причината за отмяната на т. 2 е фактът, че идеята за създаване на Национална фонотека така и не беше осъществена).

С приемането през 2000 г. на Закон за задължителното депозиране на екземпляри от печатни и други произведения се осигурява по-пълното обхващане на различните видове документи. Към обхвата на документите, предвидени за депозиране в предишните нормативни разпоредби, са добавени и „произведения, тиражирани върху електронен носител”, а с поправките в закона от 2009 г. обектите на задължителното депозиране са разширени и с „произведения в дигитална форма, публикувани в електронни комуникационни мрежи, предназначени за четене или възприемане по други начини, разпространявани за обществено ползване от български физически или юридически лица” (чл. 3, т. 5). В Закона е предвидено депозирането в Националната библиотека на едно копие от произведенията в дигитална форма, разпространявани в електронни комуникационни мрежи и на „три екземпляра от произведенията, тиражирани на електронен носител” (чл. 6). Достъпът и ползването на депозирани произведения, включващи и електронните издания е регламентирано по следния начин: то „... се разрешава само на регистрирани читатели на територията на институцията получател” (чл. 15), като специално по отношение на мрежовите ресурси е определено ползването да се „... извършва от едно работно място, извън локалната мрежа на институцията или в мрежа с ограничен брой възможности за едновременно ползване.” (чл. 16).

Изследването на процесите, които протичат в книжния сектор след 2000 г. налагат сравнения с резултати, постигнати преди съществените промени в икономическата и обществено-политическа среда в страната. Не е трудно да се установи, че причината за пълното депозиране на националната продукция за няколко десетилетия е централизираното държавно книгоиздаване и книгопечатане и възможността на системата за задължителното депозиране да се контролира от представители на институциите, получаващи задължителни екземпляри. Днес този контрол е затруднен, тъй като противоречи на някои принципи на свободното пазарно стопанство и в редица случаи на новоприети закони, предизвикани от новите обществени отношения.

За да изпълни отговорностите си по действащия Закон за задължителното депозиране на екземпляри от печатни и други произведения е необходимо Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий” да приема депозитни екземпляри от електронните документи с отдалечен достъп (по силата на Чл. 3 ал. 5 от Закона за задължителното депозиране на печатни и други произведения), да се създаде национален архив на електронните документи с отдалечен достъп, да регистрира електронните документи с отдалечен достъп в Националната библиография и да осигури достъп до електронните

документи с отдалечен достъп (по силата на Чл. 16 от Закона за задължителното депозирание на печатни и други произведения).

Създаването на национален електронен архив е предизвикателство не само към Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, но и пред библиотечната професионална общност в страната. Отговорността за създаването на национален архив на мрежовите ресурси стои с цялата си острота пред библиотеките. Националната библиотека има задължението да съхранява националните печатни издания и да ги регистрира в Националната библиография. Необходимо е задължението за съхраняване и регистриране да обхване и документите, публикувани в Интернет.

Депозитното законодателство от 1897 – 2017 г. осигурява съхраняването на националното културно книжовно наследство, осигурява универсален достъп до националната книжнина, и гарантира, че публикуваните свидетелства за човешката памет, творчество и открития ще бъдат собственост на нацията и ще бъдат запазени и достъпни за бъдещите поколения.